Régiókutatás

Interdiszciplinaritás a Régiókutatásban

Fiatal kutatók nemzetközi konferenciája III.

Elektronikus tanulmánykötet

DEBRECEN, 2013

Sorozatszerkesztő:

SZÁLKAI TAMÁS

Interdiszciplinaritás a régiókutatásban III.

Elektronikus tanulmánykötet

Szerkesztette:

BARTHA ÁKOS – SZÁLKAI TAMÁS

DEBRECEN, 2013

A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
HAJDÚ-BIHAR MEGYEI LEVÉLTÁRA KIADVÁNYA

A borítót tervezte:
SZÁLKAI TAMÁS

A kötetet lektorálta:
RADICS KÁLMÁN

Technikai szerkesztés, tördelés:
KATONA PÉTER

© BARTHA ÁKOS, SZÁLKAI TAMÁS
© A szerzők

ISBN 978-963-7238-50-5
ISSN 2063-1812

TARTALOM

SZÁLKAI TAMÁS: Mórábrázolások a heraldikában 7

KOVÁCS-VERES TAMÁS GERGELY: A sajóvárkonyi plébánia legkorábbi anyakönyve (1695–1737) 21

LISZTES NIKOLETT: Széchenyi István halálának sajtóvisszhangja az országos, a debreceni és nagyváradi hírlapok alapján 43

SZIKLA GERGŐ: Bihar vármegye egy évszázada: a közigazgatási rendszer változásainak kutatása a levéltári források és a helységnévtárak alapján 55

BARTHA ÁKOS: Népkutató cserkészek Sárospatakon az 1920-as években 79

MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN: Kaszárnyától a Campusig 93

NAGY MÁTÉ: A Bodrogköz helynevei a Magyar Digitális Helynévtárban 119

PIEROG ANITA: Civil szervezetek kutatásának lehetőségei: vezetési feladatok és gazdasági érintettség Hajdú-Bihar megyében 125

SZABADOS GYÖRGY – WIWCZAROSKI, TROY: Civil szervezetek Hajdú-Biharban: funkcionális vizsgálatok és társadalmi érintettség 137

NÉMETH SZABOLCS: A felsőoktatási intézmények és az agribusiness vállalkozások közti innovációs együttműködések vizsgálata az Észak-alföldi régióban 145

BÓI LORÁND: A közforgalmú személyszállítási szolgáltatások új szabályozásának kihívásai Északkelet–Magyarország regionális közlekedésszervezésében 159

RÓZSA ANDREA: A Hajdú-Bihar megyei építőipar helyzete a 2008–2011 időszakban (regionális iparágelemzés, teljesítménymutatók alapján) 177

A kötet szerzői 193

SZÁLKAI TAMÁS

Mórábrázolások a heraldikában

A legkülönbözőbb európai címerekben találkozhatunk mórábrázolásokkal. Itt kell megjegyezni, hogy a magyarban ismert szaracén és mór szavak is – Európában megszokott módon – az arab, izmaelita, stb. kifejezéseknek feleltethetőek meg,[1] ugyanakkor a „heraldikai mór"-ok ábrázolása olykor fiziológiai eltéréseket mutat, amennyiben vastagabb ajkakkal, hangsúlyosabb orral és füllel, sötétebb bőrrel jelenítik meg őket, amely inkább hasonlítható az afrikai fekete népesség külső megjelenéséhez. Az alábbiakban részletesen is bemutatott három magyar armális sem siet a segítségünkre a fogalmi tisztázás szempontjából: időrendben az elsőben, Baróczé Jánosében is egyértelműen egy fekete bőrszínű fej szerepel. A másik kettőben latinul Aethiops-nak írják a címerben látható „mór"-t, ami egyaránt jelent etiópiait (vagyis feketét) és szerecsent (arabot). Ábrázolásaik is teljesen eltérőek: mert amíg Zerechen Jánosében maga a címerszerző látható, addig a Neste-féle címerben egy ágyékkötős, tollfejdíszes alak szerepel, ami mai szemmel is inkább afrikai bennszülöttnek tűnhet. A címerekben látható ábrák és megnevezéseik között tehát eltérés tapasztalható, ami talán csak az erőteljes heraldikai stilizálásnak köszönhető. A fentebbiek ellenére is, a magyar heraldikai irodalomban elterjedt „szerecsenfő-szerecsenfejes címer" kitételek figyelembevételével a továbbiakban a szerecsen, mór és etióp szavakat egymás szinonimájaként használom.

Európai kitekintés a heraldikai mórábrázolásokra

A mórfej uralkodói jelvényként Aragónia régi címerében jelenik meg, ami a legenda szerint I. Péter király acoraz-i győzelmének állított emléket, ahol négy mór királyt futamított meg. Itt a négy szerecsenfej egy Szent György kereszt szárai között helyezkedik el.[2] Gyakorlatilag ezt vezette be Szardíniában IV. Fülöp a 17. században (1. kép).[3]

[1]Bárczay heraldikai szótárában is a szerecsen megfelelői, a maurus, mauritanus, maure, more, Mohr szavak. BÁRCZAY OSZKÁR: A heraldika kézikönyve. Bp., 1897. 545.

[2]DE CADENAS Y LOPEZ, AMPELIO ALONSO–DE CADENAS Y VICENT, VICENTE: *Heraldica de las comunidades autonomas y de las capitales de provincia*. Madrid, 1985. 18–19.; NEUBECKER, OTTFRIED: *Wappenkunde*. München–Ljubljana, 2007. 108.

[3]Bussingio szerint IV. Bonifác pápa ajándékozta IV. Jakab aragón királynak. *Kurtzgefassete Herolds-Kunst, Darinnen Auf eine bequeme und deutliche Art In Zwölff Theilen Die Wapen Der vornehmsten Staaten Als Käyser, Könige, Chur- und Fürsten, Ertz- und Bischöffe auch Republiquen von gantz Europa, Wie auch der Deutschen Reichs-Grafen und vornehmsten Ritter-Orden Gleichsam auf einen Blick vormahls vorgestellet Von Caspar Bussingio*. Hamburg, 1713. 138. Képe: 136.

1. kép. Szardínia címere.

Korzika címerében és lobogóján is szerepel a mórfej,[4] de éppúgy feltűnik a lengyel Mora szlachta címerében,[5] mint pl. Thomas Morus, angolul More pecsétjein is: vagy sisakdíszként,[6] vagy az egész pecsétmezőt elfoglaló ábraként.[7] Ezek mindegyikében vagy az afrikai népcsoporttal való közvetlen kapcsolat, vagy a családi név egy részében megbúvó köznévi hangalakkal való azonosság motiválta a címerkép választást.

Leggyakrabban a német nyelvterületen találkozni ezzel a motívummal. Gritzner tipizálta a német heraldikában előforduló, szerinte „meglehetősen fontos" mór, másképp etióp ábrázolásokat.[8] A „mórfej" mellett gyakori a „mórtörzs" is, sajátos megjelenési formával: koronával vagy turbánszerű, olykor kendőszerű fejfedővel, aminek hosszú megkötői vannak, ruházatuk általában szövet, vagy bőr ágyékkötő. Testüket gyakran díszíti orr-, vagy fülkarika, gyöngysor, felkarjukat csat, vagy más ékszer, kezükben leggyakrabban bunkósbottal, nyárssal, íjjal, stb. jelenítik meg őket. Egy részük a Szent Móric ábrázolásokkal áll kapcsolatban. Ezen ábrázolások közül talán a legrégibb a freisingi püspök jelvénye, ami Emicho püspök (1280/83–1311) 1286. évi pecsétjére vezethető vissza. Mandorla alakú nagypecsétjére a püspöki trón alatt elhelyezett háromszögpajzsba egy fejet véstek. Utódai, Gottfried von Hexenagger (1311–14) és Konrad Sendlinger (1314–22) ugyanezt a típust használták, utóbbi címerének színes ábrázolásán egyértelműen mórfej látható.[9] A püspökség heraldikai bannere szerepel a zürichi címertekercsen is (2. kép).[10]

[4] *Wappenbüchlein, Nürnberg bei Virgil Solis 1555*. Hrsg.: HIRSCH, GEORG. München, 1882. 29.
[5] OSTROWSKI, JULIUSZ: *Tablice Odmian Herbowich Chrzanskiego*. Warszawa, 1909. Tabl. XVI.
[6] NIGG, WALTER: Morus Tamás, a lelkiismeret szentje. Bp., é. n. 25. kép.
[7] Egy az V. Károllyal 1520. július 14-én kötött szerződésen lévő, papírszalagon függő vörös viaszpecséten. Uo.: 28. kép
[8] GRITZNER, MAXIMILIAN: *Handbuch der heraldische Terminologie (Johann Siebmacher's Grosses und Allgemeines Wappenbuch)*. Nürnberg, 1889–1890. 77. és 79.
[9] *Die Wappen der Hochstifte, Bistümer und Diözesanbischöfe im Heiligen Römischen Reich 1648–1803*. Herausgegeben: GATZ, ERWIN. Regensburg, 2007. 160.
[10] *Die Wappenrolle von Zürich. Ein heraldisches Denkmal des vierzehnten Jahrhunderts*. Hrsg.: WALTHER, MERZ–HEGI, FRIEDRICH. Zürich–Leipzig, 1930. Taf. 1. XXII. Hasonló ábrájú ismeretlen címer ugyanott. Taf. II. 5.

2. kép. A freisingi püspök bannere.

Használata folyamatosan kimutatható,[11] hatására szerepel pl. Ismaning (München közelében) címerében: amelyben ezüsttel és feketével vágott pajzs felső mezejében jobbra forduló vörös koronás mórfej van, az alsó udvarban három ezüst ruta látható.[12] A freisingi püspökség – 14. századból származó – jelvényére való utalásként szerepel a mórfej XVI. Benedek pápa címerében is.[13] Lauingen város középkori pecsétjére még szakállas királyfejet vésték, ami az idők folyamán előbb szakállát vesztette, végül mórfejjé változott.[14] Ma már ezüsttel és kékkel hasított pajzsmezejében aranykoronás, -nyakláncos mór szerepel.[15] Möhringen an der Donau címerét III. Frigyes császár adományozta 1470-ben; ma fekete-ezüst pajzsfő alatt kék mezőben növekvő (deréktól felfelé ábrázolt), fehérruhás, aranykoronás szerecsen látható.[16] Aken város középkori pecsétjén Szent Móricot ábrázolták, hiszen ekkor a település a magdeburgi székeskáptalan birtokaihoz tartozott, a szent pedig a káptalan patrónusa volt.[17]

Más típust képviselnek a „mórnő" ábrázolások, amelyek kétségkívül Szent Katalinnal állnak kapcsolatban. Neu-Ulm körzet címerében vörös pajzstalpban ezüst

[11]Különböző címereskönyvekben is pl. VON RICHENTHAL, ULRICH: *Das Concilium, So zu Constantz gehalten ist worden Des jars ... MCCCCXIII ...* Augspurg, 1536. (A továbbiakban Richental: i. m.). CXVII., stb.

[12]A településen volt a freisingi püspök nyári rezidenciája, erre utal a mórfej, a ruták a kapfingi Ecker családi jelvényéből származnak. STADLER, KLEMENS: *Deutsche Wappen Bundesrepublik Deutschland*. (A továbbiakban STADLER: i. m.) Band 4. Die Gemeindewappen des Freistaates Bayern. I. Teil. A–L. Bremen, 1965. 81.

[13]V.ö.: RIHMER ZOLTÁN: Hagyomány és újítás az egyházi heraldikában: XVI. Benedek pápa címere. *Turul,* (2005) 3–4. 118. és BERTÉNYI IVÁN: XVI. Benedek pápa címere: új fejezet a pápai heraldikában? *Levéltári közlemények,* (2006) 1. 74–75.

[14]*Johann Siebmachers Wappenbuch von 1605*. Hrsg. und mit einem Nachw. von Horst Appuhn. Sonderausgabe. (A továbbiakban Siebmachers Wappenbuch.). München, 1999. 244.

[15]STADLER: i. m. Band 4. 94.

[16]STADLER: i. m. Band 8. Die Gemeindewappen des Bundeslandes Baden-Württemberg. 72.

[17]HUPP, OTTO: *Die Wappen und Siegel der Deutschen Staedte, Flecken und Doerfer. 3. Heft*. Provinz Sachsen und Schleswig-Holstein. Frankfurt am Main, 1903. 3–4.

vadászkürt, felette ezüsttel és vörössel ötször balharánt osztott udvaron feketeruhás, aranykoronás szőke-„aranyhajú" mórnő kezeiben arany püspöksüveget tart. A nőalak eredetileg Kirchberg grófjainak címerében (3. kép)[18] szerepelt.[19]

3. kép. Kirchberg grófjának címere.

Ugyanez a motívum jelenik meg Oberkirchberg (Alb-Donau körzet) ezüst pajzsában is, ahol zöld hármashalmon állva látszik a koronás nőalak, balja csípőjén nyugszik, jobbjában vörös szegélyű mitrát tart. Ruházata annyiban tér el az előbbitől, hogy bővülő ujjainak szélét hermelinbunda szegélyezi. A Kirchberg-örökséget I. Miksa császár adományából a Fuggerek szerezték meg, ahol új ágat alapítottak (innen nevezve magukat), sőt, a korábbi birtokos címerét is maguknak vindikálták. Oberkirchberg megkülönböztető jelként ezért kezdte el használni a hármashalmot a 18. században.[20] A csehországi dohalicei Dohalsky család már 1395 körül egy szőke hajú, növekvő meztelen mórnő sisakdíszt használt, aki maga előtt arany-fekete sakktáblát tartott. Érdekes, hogy 1757. évi bárói rangemelő címereslevelükben – a puritánnak kevésbé nevezhető – Mária Terézia „felruházta" a nőalakot. Ennek ellenére a család – talán hagyománytiszteletből – megmaradt az eredeti sisakdísz használatánál.[21]

A mórok címerben történő megjelenítésének népszerűségére utal, hogy a 17. század elejére már több mint háromtucatnyi nemesi címerben köszönnek vissza etióp-ábrázolások. A von Grumbach (4. kép) és Wolfskeel (5. kép) bajor nemes családok a középkor óta nagyon hasonló címert használtak. A Johann Siebmacher által *nyomtatásban* először 1605-ben kiadott címerkönyvben a két címer ábrája ugyanaz: arany mezőben természetesen ábrázolt teljes móralak felemelt jobbjában, illetve baljában három vörös virágot tart.

[18]Die Wappenrolle von Zürich. Tafel III. 40.; RICHENTAL: i. m. CLX.
[19]Neuffen egykori urainak címerében szerepelt a kürt, míg a harántosztások Berg grófjainak jelvénye volt. A három grófság régi területeinek nagy részét egyesíti ma Neu-Ulm, címerének szimbolikája tehát elég egyértelmű. STADLER: i. m. Band 7. Die Gemeindewappen des Bundeslandes Nordrhein-Westfalen. 118.
[20]STADLER: i. m. Band 8. 81.
[21]BUBEN, MILAN: *Heraldik*. Praha, 1987. 112–113.

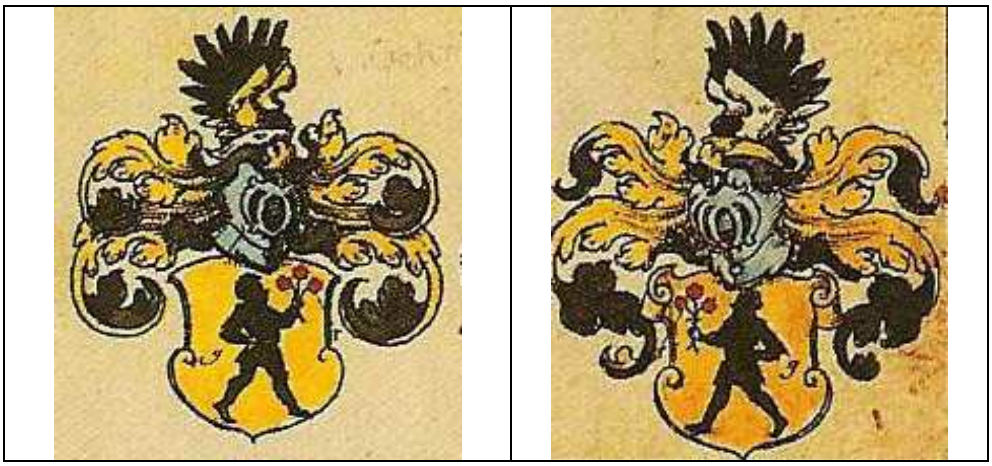

4-5. kép. A von Grumbach és a Wolfskeel címer.

A különbséget mindössze az jelenti, hogy előbbi balra, utóbbi jobbra lép. Még a sisaktakaró (arany-fekete) és a sisakdísz is egyezik, amennyiben mindkettőhöz fekete sasszárnypár tartozik harántosztással. Eltérés csupán a szárnyak osztóvonal alatti ezüst, illetve arany színében mutatkozik.[22] Továbblapozva a címerkönyvet feltűnik, hogy a braunschweigi von Wörbis család címerében szintén jobbra lépő szerecsen látható, aki jobbjában három vörös virágot tart. A Grumbach-féle címerrel azonos tehát, csak a sisakdísze más: itt ugyanis a címerkép móralakja ismétlődik meg.[23] Az esettel kapcsolatban megjegyezhetjük, hogy a valószínűleg korábbi un. *Scheibler'sches Wappenbuch* ábrái szerint a Grumbachok és a Wolfskeelek etiópalakja is – szabály szerint – jobbra lép, csakhogy itt a viseletben van különbség, amennyiben az egyiket fekete ruhában és hajadonfőtt, míg a másikat ágyékkötőben és virágkoszorúval ábrázolták.[24] Itt más eltérés is van, mivel itt a Wolfskeel-sisaktakaró vörös-ezüst, és a fekete-ezüst sisakdísz vörös, hermelinszegélyű kalapból növekszik; míg a Grumbach címer fekete-arany takaróira korona, süveg és tekercs nélkül került fel a szintén fekete-ezüst sasszárnypár. Utóbbinak Georg Rüxner *Turnierbuch*jából takaró és dísz nélküli ábrázolása is ismeretes.[25] Mindez arra figyelmeztet, hogy a Siebmacher-féle címerkiadásokban – nyilván a hatalmas adatmennyiség miatt szükségszerűen fellépő – sablonok használatával találkozik a kutató. Talán ennek tudható be a szászországi von Löbe és a Saecke család azonos sisakdísz ábrázolása is: mindkettőben növekvő, csípőre tett kezű, turbános mór látható; az egyikben jobbra, a másikban balra fordulva.[26] Az érdekesebb megjelenítési formák közé tartozik a bajor Reitmohren família beszélő címere, amennyiben a címerben egy vörös szarvason lovagló „mórfiú"[27] (ti. reiten~lovagolni) látható, míg a

[22]Siebmachers Wappenbuch. 120.
[23]Uo. 204.
[24]A 15. század közepe és a 17. század vége között keletkezhetett délnémet címerkönyv szerint. Scheibler'sches Wappenbuch. 145. és 329.
[25]RÜXNER, GEORG: *ThurnierBuch. Von Anfang, Ursachen, vrsprung, vnd herkommen der Thurnier im heyligen Römischen Reich Teutscher Nation…* Franckfurt am Mayn, 1566. XIX.
[26]Ugyanazon a lapon. Siebmachers Wappenbuch. 186.
[27]Példaként idézi Gritzner is. I. m. 77.

sisakdíszben agancspár között növekvő etióp kapott helyet (6. kép);[28] a türingiai von Dachrödenek nem elégedtek meg a sisakdíszben a deréktól felfelé ábrázolt mórral, címerükben ugyanis arany pajzsmezőben egy heraldikai vadember jobbjában bunkósbotot tart.[29]

6. kép. A Reitmohren címer.

A meisseni von Seydewitzek sem elégedtek meg az egyszerű szerecsenábrázolással: arannyal és feketével hasított pajzs első mezejében 3:2:1 arányban elhelyezett hat lebegő mórfej kapott helyet, a sisak oromdíszében azonban már csak egy mórfő szerepel.[30] Emellett leggyakrabban sisakdíszben köszönnek vissza etióp alakok. Így pl. a sziléziai Pritzwitz és Burchecken család oromdíszében meztelen mórtörzs[31], a bajor Pletzenauwokében fehérruhás, süveges szerecsentörzs,[32] az elzászi von Pustettekében vörösruhás és süveges,[33] a frankföldi Brenning zu Buchenbachokében kékruhás, vörös süveges,[34] az elzászi von Landspergekében zöldruhás, koronás mórtörzs tűnik fel.[35] Mórfőt ábrázol a bajor von Breckendorf címer: aranyban mórfő, bal füle mögött fehér toll, a sisakdíszben ugyanez ismétlődik (7. kép);[36] a sziléziai Tscheterwitz[37] és a meisseni von Losstitz, amelyekben vörös mezőben látható az etióp fej;[38] vagy Coburg városának mórfeje ezüst (ma arany) mezőben.[39]

[28]Siebmachers Wappenbuch. 110.
[29]Uo. 169.
[30]Uo. 177.
[31]Uo. 76–77.
[32]Uo. 97.
[33]Uo. 214.
[34]Uo. 141.
[35]Uo. 212.
[36]Uo. 117.
[37]Uo. 72.
[38]Uo. 171.
[39]Uo. 241.

7. kép. A Breckendorf címer.

Eszközábrázolás figyelhető meg pl. a bajor Mangsreuter család címerében, ahol feketeruhás, süveges, növekvő etióp kezeiben maga előtt haránt helyezett két trombitát tart, ami az oromdíszben is ismétlődik,[40] és az elzászi Ritter von Urendorf családéban, ahol az 1. és 4. arany mezőben derékból kiemelkedő koronás szerecsen kezeiben bárdot tart (sisakdísz ugyanaz),[41] valamint a meisseni Mordeysen címer vörös turbános növekvő mórja esetében, amelyik feje fölé emelt jobbjában botot tart (oromdísz ismétlődik),[42] míg az osztrák Kufsteinerek címerében álló koronás mór, amelyik jobbjában kivont kardot tart.[43]

Úgy tűnik, nemesi címerekben kevésbé volt népszerű a mórnő. Mindössze a frankföldi von Mohrschsteinek ezüst pajzsában látható koronás szerecsennő törzs – a sisakdísz ugyanez – (8. kép),[44] és a nürnbergi patrícius Pöller család címerében, ahol vörös ruhás, fehér csuklyás mórnő törzs szerepel.[45]

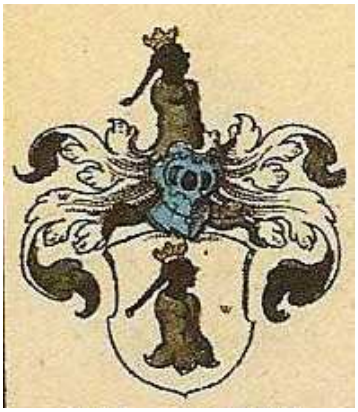

8. kép. A Mohrschstein címer.

[40]Uo. 105.
[41]Uo. 215.
[42]Uo. 180.
[43]Uo. 53.
[44]Siebmachers Wappenbuch. 126.
[45]Uo. 226.

A szerecsenfejes címerábrák közé tartozik „Oláhország állítólagos címere”[46] is. Részletesen nem kívánok kitérni rá, de fontos megjegyezni, hogy a címer szakirodalmi megítélésére nagyban rányomta bélyegét a 19–20. század fordulóján az Erdély hovatartozásáról folytatott magyar–román szakmai vita is; emiatt olykor szakmailag kevésbé alátámasztható elméletek is napvilágot láttak.[47] A magyarországi szakirodalomban „Valachia” címerét Koller említi először: kékben[48] három mórfej hátul megkötött fehér szalaggal a feje körül.[49] Palma szerint tulajdonképpen a csőrében keresztet tartó sas Valachia címere, és az előbbi nézet vallói I. Lajos szerecsenfejes érmeire[50] alapozzák nézetüket.[51] Iványi szerint ennek oka inkább az, hogy *„I. Lajos 1371-ben a több ízben elpártolt Oláhországot visszahódítván, címerül neki a fekete fejeket adá – hogy föntartsa ez ország Fekete Kún vagy Fekete Magyarország nevének emlékét, miután itt csakugyan kúnok és tatárok hosszabb ideig laktak.”*[52] A címer megítélése az újabb román heraldikai szakirodalomban sem egyértelmű.[53]

Valójában ez az ábrázolás Ulrich Richental *Konzilsbuch*jának ábrázolására vezethető vissza (9. kép).[54] A kötet későbbi kiadásaiban több címerváltozat is előfordul.[55]

[46]IVÁNFI (JANCSIK) EDE: *A Magyar Birodalom címerei és színei*. Budapest, 1873. (A továbbiakban Iványi: i. m.). 78.

[47]A román fél a Basaraba család címerét vélte felfedezni a szerecsenfejes címerben, míg a magyarok az egykor ott élő izmaelita-arab lakosság „beszélő” címerének tekintették. A teljesség igénye nélkül néhány munka: RESZEGI LAJOS: *România címere és a dákó román törekvések*. Berettyóújfalu, 1934.; RÉTHY LÁSZLÓ: A Román Királyság czímerei és színei. *Turul,* (1884) 2. 53–58.; URECHEA-ALEXANDRESCU, VASILE: *Schiţe de sigilografie românească*. Bucuresti, 1891.; ÁLDÁSY ANTAL ismertetője: Urechia V. A.: Notice sur-les armoiries du peuple roumain című tanulmányáról. *Turul,* (1901) 4. 204–206.

[48]Kék helyett arany mezőben ábrázolja a fejeket ALTENBURGER GUSZTÁV–RUMBOLD BERNÁT–TAGÁNYI KÁROLY: *Magyarország címertára*. Bp., 1880. VII. tábla.

[49]„Nobile Valachiae scutum, affine Siciliae et Algarbiae signis, tria Maurorum capita, fascia alba retrorsum implexa, ac dependente circumdata in campo caeruleo refert.” KOLLER, JOSEPHUS: *Cerographia Hungariae seu notitia de insignibus et sigillis Regni Mariano-Apostolici*... Tyrnaviae, 1734. 69–70.

[50]Ezeken az 1373–1382 között vert – különböző verdejeggyel ellátott – denárok egyik lapján egy-egy mórfej látható, ami Huszár Lajos szerint Szerecsen Jakab kamaraispánra utaló jegy. A bőséges szakirodalomból ld. HUSZÁR LAJOS: *A budai pénzverés története a középkorban*. Bp., 1958. 51. lap és 136. jegyzet. GYÖNGYÖSSY MÁRTON: *Florenus Hungaricalis. Aranypénzverés a középkori Magyarországon*. Bp., 2008. 13–14., stb. Az érmeket közli UNGER EMIL*: Magyar éremhatározó (1000–1540) I.* Bp., 1997. 432–434. és 438. sz.

[51]PALMA, CAROLUS FRANCISCUS: *Notitia rerum Hungaricarum*. Vindobonae, 1766. 79.

[52]IVÁNFI: i. m. 78.

[53]Ezeket összefoglalja DOGARU, MARIA: *Din Heraldica Romaniei*. Bucuresti, 1994. 82–83.

[54]RICHENTAL: i. m. LXXXVIII.

[55]DOGARU: i. m. 81. és 198. jegyzet

9. kép. Valachia címere.

Etióp alakok magyar nemeslevelekben

Számos újkori magyar nemesi címerben tűnik fel szerecsenábrázolás, melyekre a tanulmány terjedelmi korlátai miatt nem térek ki,[56] csak három eredeti címereslevélre hívnám fel a figyelmet.

Az egyik legkorábbi fennmaradt magyar armális, melyet Zsigmond király 1415. március 24-én Konstanzban[57] mellétei Barócz Jakab fia János saját kérelmére[58] – neki, és általa atyja, testvérei: György, Imre és Frank, valamint rokonai Réz Miklós fia Domokos, továbbá mellétei Barócz Pál fia Imre részére[59] – adományozott, szerecsenfejes címert ábrázol.[60] A szövegben nem szerepel a címer leírása, a befestett képen ezüst pajzsban homlokán aranyszalagot – melybe elől arany forgó van tűzve – viselő szerecsenfő látszik, a sisakdísz derékból növekvő szerecsentörzset mutat. Sajnos ma már nem lehet tudni, miért éppen ezt a címert kérte Barócz János az uralkodótól, de elképzelhető, hogy Konstanz felé tartva – akár éppen Freisingben – láthatott hasonló címerábrázolást, ami befolyásolhatta a címerválasztásban. Ehhez

[56]Ezek közül a kétségkívül az érdekesebbek közé tartozik Knapp János armálisának címere, amit II. Ferdinándtól kapott 1624. szeptember 22-én. A kék pajzsban zöld dombon jobb lábára térdelő, bal lábára támaszkodó, piros kötésű, madártollakkal ékesített öves nyilazó „ifjú szerecsen" látható. (KEMPELEN BÉLA: *Magyar nemes családok*. 6. 74.); a báró Sahlhausen család – mely magyar indigenátust nyert – címere: négyelt pajzs „1. és 4. arany mezejében levágott, balra fordult vörös sárkányfej, melynek szájában egy jobbra néző szerecsenfej látszik; mindkét fejet a sárkány torkába fúródó, hegyével lefelé jobbra irányított nyíl szúrja át. 2. és 3. kékkel és ezüsttel nyolcszor vágva." (Magyar Nemzetségi Zsebkönyv. I. R. I. 419–420.; KEMPELEN. 9. 202.); a gróf Aichelburg – honfiúsított – család címerének hasított szívpajzsában jobbról arany mezőben álló szerecsen, ezüst ágyékkötővel, felemelt jobbjában három makkot tart; balról arany mezőben két fekete cölöp (KEMPELEN. 1. 47.), stb.

[57]„Datum Constantiae in dominica Ramispalmarum, anno domini millesimo quadringentesimo quintodecimo..."

[58]„Johannes filius Jacobi dicti Barocz de Mellete coram nostra celsitudine personaliter constitutus..."

[59]„per eum annotato patri necnon Georgio, Emerico et Frank carnalibus, item Dominico dicto Rez filio Nicolai et Emerico filio Pauli similiter Barocz dicti de eadem Mellete patruelibus fratribus suis..."

[60]A címer mérete 90x160 mm. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (A továbbiakban MNL OL) DL 50512. Közli NYÁRY ALBERT: A Mellétei Baróczy család armálisa 1415-ből. *Turul,* (1883) 1. 26–29., újabban ld. NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA: *Öt évszázad címerei*. Bp. 1987. 243.

hasonló az Apponyi család „ősi" címere, ami az 1624. évi bárói oklevelükben a megújított címerben nem szerepel (bár pecsétábraként említi a szöveg).[61] Tartalmazza viszont az 1808. évi grófi diploma, melyben a címer szívpajzsában *„szájában ezüst rózsát tartó mórfej mutatkozik."*[62]

Már Áldásy Antal is bemutatta azon armálist, amelyben Rudolf király *„Zerechin (?) Jánosnak"*, általa feleségének az *„erényes Borbála asszonynak és fiának Ferencnek"*[63] 1582. február 17-én Pozsonyban nemességet és címert adományozott, azon megjegyzéssel, hogy *„a czímerkép maga későbbi kéz által durván befestve, eredetileg a kép helye üresen volt hagyva"*, s hogy *„az oklevél Derentschy névre van hamisítva, s az eredeti név olvasása bizonytalan" (10. kép).*[64]

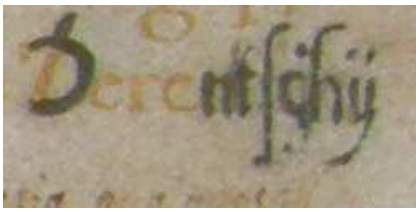

10. kép. Névhamisítás Zerechen János armálisában.

Néhány évvel később Csoma József említ könyvében egy folyamodványt: *„Derochy János czímerkérő levele [az] 1582. évből,"* amelynek címerrajzát is közli, annak apropóján, hogy a címerben a *„sisak pántjai és koronája erős tollvonásokkal ki vannak törölve"*[65] mivel *„Németországban a polgári czímerek sisakjait a nemesség sisakkoronája helyett a tekercs (Wulst) ékesítette s e sisak zárt volt, míg a nemességi pántos,"*[66] amit azzal indokolt a kancelláriai alkalmazott, hogy a folyamodó *„Balassi Bálint szervitora."*[67] Ma már a két dokumentum egy jelzet alatt található,[68] és egymás mellé helyezve a két címert azonnal megállapítható, hogy egyiket a má-

[61]II. Ferdinánd adományozta Bécsben 1624. november 12-én Apponyi Balázsnak. „stemma quoque gentilicium familiae Apponianae: quod nimirum stemma unam dextram manum oblongum gladium incipitem, cum tribus candidis liliis ex vola assurgentibus conspicuum capulotenus comprimentem capite Aethiopis ad latus scuti posito praesefert…" *Libri regii. Királyi könyvek 1527–1918*. A szöveges adatbázist készítették: VISSI ZSUZSANNA, TROSTOVSZKY GABRIELLA, NÉMETH ISTVÁN, TUZA CSILLA, CSAVLEK JUDIT, MAGYARI GABRIELLA, NÉMETH GYÖRGY. DVD-ROM. Bp., 2006. (A továbbiakban Királyi Könyvek). 7. kötet. 427–428.

[62]„caput Mauri rosam argenteam ore tenens commonstrat…" I. Ferenc adományozta Bécsben 1808. április 8-án Apponyi Józsefnek. Királyi Könyvek. 62. 311.

[63]„honestam mulierem Barbaram consortem ac Franciscum filium…" MNL OL R 64.

[64]ÁLDÁSY ANTAL: *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának czímereslevelei. 1200–1868*. Bp., 1904. CX. szám.

[65]CSOMA JÓZSEF: *A magyar heraldika korszakai. Reprint*. Szerk.: SZÁLKAI TAMÁS. Máriabesnyő-Gödöllő, 2008. 102–103.

[66]Uo. 100.

[67]Uo. 102.

[68]A folyamodvány anyaga megszokott módon papír, az oklevél pergamen. A címer mérete 100x110 mm. Az armálison vörös-kék-sárga sodratú zsinóron az uralkodó (restaurált szélű) természetes viaszágyba foglalt hiányos mezejű vörös pecsétje függ. MNL OL R 64.

sikról festették: mert – ahogy Áldásy is írta – az armálison lévőt a címerkérő folyamodványról másolták (11., 12. kép).[69]

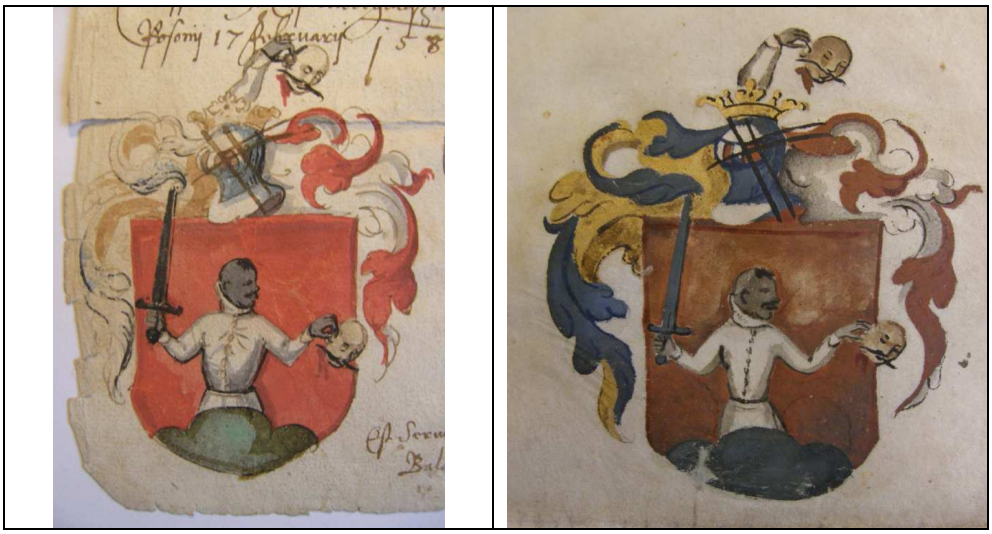

11-12. kép. A Zerechen címer.

Nemcsak a címerkép egyezik ugyanis, hanem a sisakon lévő „erős tollvonások" is rákerültek, nyilván a másoló nem tudta, mi célból szerepelnek a folyamodványon. Így ebben az esetben nem állja meg a helyét az újkori armálisokban mindig szereplő formula: „a festő tanult keze által művészien" kivitelezett címerfestményről. A két iratot összevetve már csak az eltérő nevek okozhatnak problémát. Az armálisban szereplő név – *Derentschij* – hamisítás eredménye, amit a pergamenen látható vakarásnyomok és a mára eloxidálódott[70] *D* kezdőbetű és a *-ntschij* végződés egyértelműen tanúsít. Így elfogadhatnánk Csoma véleményét a címerkérő folyamodványon szereplő *Derochy* alakról. Alaposabban megvizsgálva azonban látható, hogy bár a tinta színe egyező, a vonalvastagság néhol különbözik, ilyen pl. a kezdő *D*-betű „hasa" és szárának felső meghosszabbítása, valamint a név végén lévő *-ij* betűpár is. Utóbbiak szárai között egy *-e* betű felső hurkainak két vonala látszik. A negyedik *-o* betű valójában az eredeti *-e* alsó szárának felfelé való megtoldásával „keletkezett". Ráadásul az eredetileg a név végén lévő pont nem következik közvetlenül a név után, hanem csak néhány milliméternyivel később. A köztes helyen halványan – digitális nagyításban jobban – látszik, hogy az eredeti név utolsó betűje *-n* volt. Ezek után megállapítható az eredeti családnév is: *Zerechen (13. kép)*.

[69]A későbbi befestést nemcsak a durvább ecsetvonások és a festék gyengébb minősége, hanem a címert övező keret hiánya is igazolja. Ilyen keret nélküli címer látható Zólyomi György valamivel későbbi nemeslevelében is. Talán ezt is a címerkérő folyamodvány alapján festették be. Szálkai Tamás: Zólyomi György ismeretlen armálisa. Kézirat (Az oklevél magángyűjteményben található).

[70]A hamisítók nyilván nem tudták a kancellárián használt jó minőségű aranyfestéket kikeverni. Az aranyat helyettesítő sárgarézpor, azonban magas páratartalom hatására megzöldül.

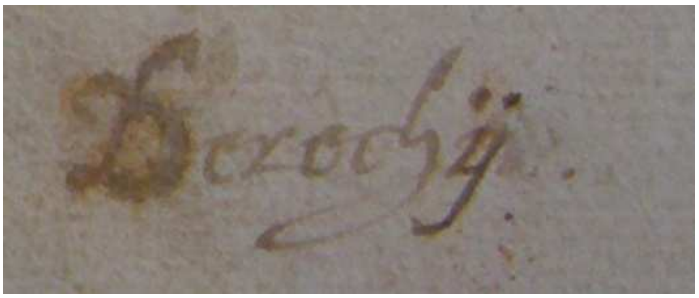

13. kép. Névhamisítás Zerechen János folyamodványában.

Az armálisban szereplőtől sokkal jobban sikerült „módosítás" később keletkezhetett a másiknál. Az iratok valószínűleg együtt juthattak új tulajdonosuk kezébe, és az armálison utóbb *Derentschy*-re módosították a nevet. Csakhogy miután ez „elavulttá" vált, már nem lehetett „visszacsinálni". Figyelembe véve azonban, hogy a címerkérő folyamodványt a kancelláriai titkár, Ferenczffy Lőrinc és maga a király is aláírta és engedélyezte az armális kiadását, hiteles nemesi iratként mutathatta be egy *Derochi* nevű személy a nemesi deputáció előtt, nemességigazolásra. Így ezt az iratot is „hasznosítani" tudták. Az oklevél szerint az adományozott címer: *„álló vörös színű katonai pajzs, melynek legalsó részét háromcsúcsú zöldellő domb, vagy kis hegy foglalja el, ennek magasabb részén egy fehér ruhába öltözött etióp alakja látszik félig, jobb kezében markolatig fogott csupasz kardját tartja, mintegy csapásra készülve, ... [baljában] pedig vértől áztatott török fejet, annak fülénél fogva."*[71]

S valóban – a szöveg szerint – a pajzsra zárt katonai (tehát nem nyílt pántos) sisak került, ezen egy, a királyi koronából kinyúló fél kar az előbbihez hasonlóan török fejet fülcimpájánál megragadva tart.

A sisaktakarók égszínkék és arany, valamint vörös-fehér színűek.[72] Zerechen János neve származására utal, címere valóban „beszélő címer", tekintetbe véve a szöveg leírását is.

Ettől nehezebben magyarázható a több mint száz évvel későbbi viski Neste Márton és Lőke György, valamint névvel meg nem nevezett feleségeik és gyermekeik[73] számára kiállított oklevél[74] címere: *„fehér színű álló katonai pajzs, melynek*

[71]„Scutum videlicet militare erectum rubei coloris, cuius imam partem trijugis viridis collis seu monticulus occupat, ex cuius eminentiore parte Aetiops dimidius albo indutus habitu, dextra manu ensem nudum capulotenus apprehensum ictum inferenti similem [A szöveg itt ma már olvashatatlan. Áldásy itt még *dextro*-t olvasott, mégis valószínűbbnek tűnik a *sinistro*, a címerfestménynek megfelelően. ÁLDÁSY: i. m. 67.] vero caput Turcicum cruore madidum per auriculam comprehensam tenere cernitur."

[72]„Scuto incumbentem galeam militarem clausam regia corona dimidium brachium humanum caput Turcicum priori conforme per auriculas similiter comprehensum tenens proferente ornatam. A summitate vero seu cono galeae laciniis seu teniis hinc coelestini et aurei, illinc vero rubri et albi colorum per scuti latera defluentibus…"

[73]„Martino Neste, et per eum fratri ipsius Georgio Löke de Visk praefatisque ipsorum conjugibus, liberis…"

[74]I. Lipót adományozta 1698. április 12-én Bécsben, amit a plicára vezetett záradék szerint 1699. január 8-án Máramarosszigeten hirdetett ki Máramaros vármegye közgyűlése. A címerfestmény a kerettel együtt 125x100 mm. Fatokba nyomott ép vörös viaszpecsétje vörös-sárga-kék-fehér zsinóron függ. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára. Mohács utáni oklevelek. 262.

alját kis zöld hegy foglalja el, ezen egy álló etióp egész alakja látszik, saját természetes színében lefestve, ruhája köldökétől combközépig érve övezi testét, fejét tollas kalap fedi, vállairól tegez lóg le, baljával íjat, jobbjával pedig három nyílvesszőt tart. A pajzsra nyílt katonai sisak van helyezve, amit ékkövekkel és gyöngyökkel szépen díszített királyi korona fed, melyből egy másik, az előbbihez mindenben hasonló, etióp emelkedik ki, csak a lábai nem látszanak" (14. kép).[75]

14. kép. A Neste címer.

A Neste és Lőke család tagjai legközelebb a 18. században tűnnek fel, amikor Máramarosban próbálták nemességüket igazolni.[76] A címerkép választásra ezúttal sem kapunk magyarázatot. Ehhez hasonló etióp alak szerepel Szabó Mihály 1790. évi II. Lipót királytól kapott címereslevelében, melynek hasított pajzsában a jobb oldali kék mezőben zöld talajon zöld fa alatt fehér elefánt áll, a baloldali arany ud-

[75]„Scutum videlicet militare candidis coloris erectum, cujus fundum monticulus viridis occupat super quem Aethiops integer naturali suo colore depictus, veste ab umbilico ad mediam usque femoris partem pertingente praecinctus, caput plumato pileo tectus, pendente ab humeris pharetra, sinistra arcum, dextra vero tria tela tenens stare conspicitur. Supra scutum galea militaris craticulata est posita, quam contegit diadema regium, gemmis atque unionibus decenter exornatum, ex quo Aethiops alter, pedibus solummodo non conspectis, inferiori per omnia similis eminet…"

[76]MNL OL C 30 Helytartótanácsi Levéltár. Investigatio nobilium. Máramaros megye. A 20., és C 30 Helytartótanácsi Levéltár. Acta nobilium. Máramaros megye. Acta familiae Lőke.

varban kék-fehér csíkos rövid szoknyás, meztelen szerecsen látható, kezeivel felvont íjat tartva.[77]

Összefoglalás

A heraldikai mórábrázolások egész Európában megfigyelhetőek. Annak ellenére, hogy a címerek esetében nem kell feltétlenül magyarázatot adnunk és találnunk az ábrázolások eredetére, mégis azt mondhatjuk, hogy ebből a szempontból a mórábrázolások kivételt képeznek. Települések esetében leginkább Szent Móric, mint patrónus kapcsán tűnnek fel, családoknál leggyakrabban etimológiai alapon, vagy származásra történő utalásként jelennek meg a címerekben. A magyar heraldikában – a bemutatott három címer alapján is – inkább kuriózumként találkozhatunk mórábrázolásokkal.

[77]NAGY IVÁN*: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. X*. Pest, 1863. 447.

KOVÁCS-VERES TAMÁS GERGELY

A sajóvárkonyi plébánia legkorábbi anyakönyve (1695–1737)

Bolyok község a történeti Borsod vármegye északi határán fekszik.[1] Római katolikus temploma már az Árpád-korban is állt.[2] A török kori pusztítások hatására a környék települései hanyatlani kezdtek. 1556-ban a füleki bég felégettette Bolyokot[3] – és annak templomát[4] –, amely időlegesen elnéptelenedett. Nemcsak a helybeliek, de maga a katolikus egyház is sok kárt szenvedett ebben az időben. Emellett az anyaszentegyház hitéleti válsággal is küzdött. A 16. században Nyugat-Európában meginduló reformáció gyors térhódításba kezdett hazánkban is. Elsősorban a protestánssá lett nagybirtokosok, mint Perényi Gábor[5] abaúji, és Bebek Ferenc gömöri főispán hatására a borsodi főesperesség falvainak fele még e század közepén lutheránussá, majd kálvinistává lett.[6] Hatásukat mutatja, hogy a helyi középbirtokosság is hasonlóan járt el. 1550 és 1596 között e terület a török hódoltság részét képezte. A 17. század első felében a protestáns erdélyi fejedelmek uralma alá került az egész megye, amelyben 1699-re csupán 7 katolikus plébánia maradt.[7] Várkony[8] falu az egri káptalan birtoka volt, amelynek tulajdonlása egészen az Árpádok korába nyúlik vissza.[9] 1327-ben a helybeli pap a káptalant képviselte, 1544-ben pedig már annak kizárólagos territóriumaként tűnik fel.[10] Emiatt a reformáció sem itt nem tudott gyökeret verni, sem pedig a később Várkonyhoz kapcsolódó filiákban. Várkony, Bolyok és Ózd községek a későbbiekben is katolikusok maradtak.

A középkorban önálló plébániák működtek e három faluban, de a török korban már nem tudnak életképesek maradni. Nincs adatunk arra vonatkozóan, hogy Bolyok és Ózd községek pontosan mikor váltak a várkonyi egyház filiáivá.

[1]Bolyok, Ózd és Sajóvárkony községek 1940. január 1-jén a Magyar Királyi Belügyminisztérium 6663/1939. II. (V. III.) b számú utasítása alapján egyesültek Ózd nagyközséggé, amelyet a Belügyminiszter az 1948. október 13-án kiadott 181518/1948. (111. 03.) BM M. számú rendeletével 1949. január 1-jétől városi rangra emelt.

[2]KOVÁCS VERES TAMÁS GERGELY: *Bolyok község a középkori oklevelek tükrében, 1301–1526*. Bp., 2011. 12.

[3]BOROVSZKY SAMU: *Borsod vármegye története a legrégibb időktől a jelenkorig*. Bp. 1909. 85–86.

[4]*MAGYAR KATOLIKUS LEXIKON*. http://lexikon.katolikus.hu/O/Ózd.html (a letöltés ideje: 2012. szeptember).

[5]Soós Imre Perényi Pétert említi, de fia esetében sokkal inkább kimutatható a protestantizmus támogatása. SOÓS IMRE: *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése.* Bp., 1985. 37.

[6]Uo. 37.

[7]Uo. 37.

[8]1904 óta Sajóvárkony néven ismeretes, ma Ózd város része.

[9]BOROVSZKY SAMU: *Borsod vármegye története a legrégibb időktől a jelenkorig*. Bp. 1909. 17.

[10]SÁRKÖZI ZOLTÁN: A település története a Vasmű alapítása előtt. *Az Ózdi Kohászati Üzemek története*. Szerk.: BEREND T. IVÁN. Ózd, 1980. 26.

Egy korábbi feldolgozás szerint Ózd már 1597-ben Várkony filiájaként szerepel, Bolyok pedig 1623-ban vált leányegyházává.[11]

A kutató helyben, vagy pedig a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (a továbbiakban: MNL OL) vizsgálhatja a korabeli forrásokat. Adatbázisukban[12] megkeresve Sajóvárkonyt, abban római katolikus felekezetű születési (1848–1895), házassági (1869–1895), halotti (1869–1895) és vegyes (1737–1869) tartalmú anyakönyveket találunk. Bolyok község tősgyökeres lakosainak leszármazottai egy helyi egyesülettel[13] közösen azt kérték, hogy azok a könyvek, melyek a helységre vonatkozó bejegyzéseket tartalmaznak, kerüljenek haza a bolyoki templomba. A kérés azért nem teljesülhetett maradéktalanul, mert sokáig a könyveket nemcsak hogy vegyesen vezették – tehát egy kötet tartalmazza a születési, házassági és halotti kivonatokat –, hanem mindhárom településre (Bolyok, Ózd, Várkony) vonatkozóan találunk bennük bejegyzéseket. Így az egyház jobbnak látta a keletkezési helyén hagyni az iratokat.

A sajóvárkonyi plébánián tett vizsgálódásom során 14 darab, nagy alakú, egységes méretű anyakönyvet találtam egyéb iratok kíséretében. Időbeosztásuk teljes mértékben azonos a MNL OL honlapján közölt adatokkal.

Az anyakönyv az egyház, illetve a plébánia hiteles könyve volt, amely a hivatali illetékessége alá tartozó hívek adatait tartalmazta. Az egyes személyek esetében feljegyzésre kerültek a születésre- (keresztelésre), a házasságkötésre- és az elhalálozásra vonatkozó adatok. Az anyakönyvezés már azokban az időkben is nélkülözhetetlen volt, hiszen az országlakosok alapvető és legszükségesebb adatait rögzítették az egyházak. Nemcsak joguk volt ezek vezetésére, hanem kötelességüknek is tartották. Sok esetben megemlítenek olyan járulékos elemeket, melyeknek ma fontos kultúrtörténeti értéke van. A bejegyzések folyamatosan, rövid szöveges formában haladnak egymás után, egy-egy új bekezdésben. A 18. század második felében kezdenek elterjedni a rovatok alapján vezetett anyakönyvek. Ezek áttekinthetőbbek, viszont csak a legszükségesebb adatokat tartalmazták és őrizték meg az utókor számára.

A keresztelési anyakönyvben fel kellett tüntetni a gyerek születésének helyét, a szülők nevét, származási- és lakóhelyét, valamint a keresztszülők nevét és lakóhelyét. A házassági bejegyzésekben a házasságkötés napját, a házasulandók és tanúik neveit, valamint a megelőző kihirdetések időpontját. Az elhalálozásra vonatkozóan a személy nevét, életkorát, a temetés helyét, és a halotti szentségekkel való ellátást. Az ezt követő bejegyzésekből azonban ki fog tűnni, hogy kevés esetben vezették ilyen körültekintéssel a matriculát. A teljesség igénye nélkül sorolok fel néhány olyan települést, melyek a formulákban a legtöbbször előfordulnak: Csépány (Csepaniensis), Arló (Alliensis, később Arliensis), Disznósd (Disznosdiensis), Járdánháza (Jardahaziensis), Bóta (Bolta, Botensis), Domaháza, Center (Czenteriensis),

[11]A dátumokat az Ózdi Kohászati Üzemek történetében olvashatjuk, ahol a fejezet írója – Sárközi Zoltán – Borovszky Samunak, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban lévő kéziratos feljegyzéseire hivatkozik. Borovszky pedig minden bizonnyal a dézsmajegyzékekhez csatolt nyugták adataiból indult ki az évszámok meghatározásakor. SÁRKÖZI ZOLTÁN: A település története a Vasmű alapítása előtt. *Az Ózdi Kohászati Üzemek története*. Szerk.: BEREND T. IVÁN. Ózd, 1980. 30.

[12]A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának adatbázisa: http://193.224.149.8/adatbazisokol/ (a letöltés ideje: 2012. szeptember).

[13]Bolyokvasvári Polgári Kör Egyesület.

Csokva (Csokvaiensis), Sajónémeti (Sajo Nemeti, Sajo Némethiensis), Királd (Királdiensis), Rimaszécs (Rima Szécs), Alsó-Hangony, Felső-Hangony stb.

Az anyakönyv eredetileg vastagabb, kemény borítóval rendelkezhetett, amely mára elveszett. Bőrkötésű gerince ma is megvan. Jelenlegi vastagsága kb. 25 mm. A puhább, belső borítás hátsó oldala épen maradt, elülső oldalának viszont csak a gerinchez kapcsolódó fele ép. Ezek több, vékonyabb lapból állnak, melyeket összeragasztottak, majd szövettel erősítettek meg. A rétegek mára elváltak egymástól és látható, hogy latin nyelvű nyomtatott szövegeket tartalmaznak. Ezeket talán egy korábbi, már nem használatos könyvtöredékből, lapokból ragasztották össze.

Az első két előzékoldalnak csak töredéke maradt meg. A lapok gerincrészénél, középtájon, félkör alakú koronás vízjel látható; a papír előállításának idejét és helyét azonban nem sikerült meghatároznom. A második lapnak is nagyjából a fele hiányzik, ezután viszont a töredezett, szamárfüles sarkokat leszámítva épek. Különféle kézírásokkal, de mindig sötét színű tintával vezették, mely az idők folyamán eltérő mértékben halványodott, néhol alig olvasható. Mindez az íróanyag minőségétől is függött. Általában antracén tintát használtak, mert ez az idő múlásával sem halványodott.[14]

A lapok felső sarkai valamikor az idők folyamán számozva lettek, de a 148. oldal után nem folytatták azt. Ezt megelőzően a 20. oldalig, a lapok jobb alsó sarkán őrszavakat (custos) alkalmaztak, de később ezek is elmaradtak.

Az első keresztelésre vonatkozó bejegyzés 1695. augusztus 18-án kelt, az utolsó pedig 1737. május 4-én.[15] Az egyszerű családnevek között néha beszédesebbek is feltűnnek: „*Eadem*[16] *baptizavi i[n]f[an]tem n[omi]ne Catharina[m] Disznosdiensem, ex parentibus Andreae Borbas et Catharinam (sic!) Matyusfoldi […]”*[17] - Ugyanakkor megkereszteltem a disznósdi,[18] Katalin nevű csecsemőt, szülei: Borbás András és Mátyusföldi Katalin [...].”

Bolyok szomszédságában lévő település volt Nagy- és Kisarló, utóbbit Mátyusföldének is nevezték, utalva a 13–14. században élt tartományúrra, trencséni Csák Mátéra, akinek ez a terület is hatalma alatt állt. Erről számol be egy 1323-ban kelt oklevél, melynek részlete így hangzik: *„Az egri káptalan előtt Ratholth nemzetségbeli néhai Domonkos nádor fia: ifjú Domonkos mester „Matyusfeulde que alio nomine Kysorl vocatur”*[19] *birtokát, mely Nogorl*[20] *possessio mellett Borsod vármegyében fekszik, dictus Kocos Miklós özvegyének, Kenegundis asszonynak adományozza […].”*[21] A köznyelvben tehát évszázadokkal később is elevenen élt az elnevezés, esetünkben családnévként. 1695 októberében arlói szülők gyerekét keresztel-

[14]KÁLNICZKY LÁSZLÓ: *A Magyar Országos Levéltár Filmtárában mikrofilmen őrzött anyakönyvek katalógusa: tematikai konspektus*. Bp., 1998. 34.

[15]A szövegben szereplő latin és magyar nyelvű rövidítéseket [ ] között oldottam fel és a magyar nyelvű betoldásokat is ilyen formában jelöltem. A magyarázatok ( ) között találhatóak, a szövegelhagyást [...] jeleztem. A latin szövegrészekhez - jellel kapcsolódnak a fordítások.

[16]Az előző bejegyzés 1697. január 10-én kelt, ez pedig az *„eadem”*-nek megfelelően ugyanazon a napon.

[17]Anyakönyv, 5.

[18]1935-től Borsodszentgyörgy a neve.

[19]Mátyusfölde amit más néven Kisarlónak hívnak.

[20]Nagyarló.

[21]SUGÁR ISTVÁN: *Borsodi oklevelek a Heves megyei Levéltárban, 1245–1521*. Miskolc, 1980. 168.

ték Várkonyon, és akkoriban „Alló”-nak mondták a helyiség nevét.[22] Aztán ezt a torz alakot ültették át latinra „A(l)liensem” „Alliensibus” formákban.[23]

Olykor nem csak a plébánosok vezették, hanem egyházi engedéllyel világiak is: *„1697. március 26. Ego Nicolaus Enekes p[ro] t[unc] licentiatus in Sajo Nemethi […]”*[24] - „Én, Énekes Miklós jelenleg sajónémeti licenciátus […].”

A licenciátus a lelkipásztort kisegítő, pótló laikus férfi volt, aki tanítóként is működött Magyarországon a 16. század végétől a 18. század közepéig. Személyükre azért volt szükség, mert a török uralom időszakában és a reformációt követően paphiány lépett fel az országban. A püspöktől engedélyt (licenciát) kapott, hogy a misézés és gyóntatás kivételével – melyek fölszentelt papot igényeltek – lelkipásztori munkát végezzen: keresztelt, esketett, temetett, ájtatosságokat vezetett, prédikált, illetve prédikációt olvasott fel.[25]

Már akkoriban is igyekeztek figyelni az azonos családnevekből adódó problémák kiküszöbölésére: *„1702. január 24. Baptizavi infantem n[omi]ne Paulu[m] natu[m] ex parentib[us] Casparo Nagy Oszdiensi et Elisabetha Ipacs, patrini ejus fuerunt Michael Nagy ex alio stipite et Margareta Christon.”*[26] - „Megkereszteltem a Pál néven született csecsemőt, szülei: az ózdi Nagy Gáspár és Ipacs Erzsébet, keresztszülők voltak: Nagy Mihály egy másik [Nagy] családból és Kriston Margit.” A plébános fontosnak tartotta, hogy különbséget tegyen a két „Nagy” nevű család között, nehogy valaki vérfertőzésre gondolhasson.

A keresztelések általánosságban a vasárnapi mise után zajlottak, de itt is vannak kivételek: *„1703. november 10. Baptizavi infantem n[omi]ne Catharina[m] nata[m] die 8 novembr[is] ex parentib[us] Stephano Csik et Juditha Posgai patrini fuerunt Mathias Toth et Dorothea Kovacs.”*[27] - „Megkereszteltem a Katalin nevű, november 8-án született csecsemőt, szülei: Csík István és Pozsgai Judit, keresztszülők voltak: Tóth Mátyás és Kovács Dorottya.” 1703. november 10-e szombati nap volt.

Az idegen eredetű nevek hallás utáni leírása sok esetben gondot okozott a bejegyzőnek. 1705. november 5-én Kovács Péter feleségeként Mészáros Judittal találkozunk.[28] Akinek neve 1711. február 21-én Juditha Hromeck,[29] 1716. június 22-én Juditha Hromecz,[30] 1720. szeptember 26-án Juditha Grolmek,[31] 1722. november 24-én[32] és 1724. február 2-án[33] Juditha Grolmis alakban van írva.

A különböző családok származási helyét nem feltétlenül jelölték meghatározott helynévvel (falu- vagy városnévvel), főleg ha azt maga a plébános sem ismerte:

[22] *„A XVII. században, mikor a község neve Alló, Arlló alakban fordul elő, […]”* – írja Klein Gáspár munkájában. KLEIN GÁSPÁR: Borsod vármegye és népességének története. *Borsod vármegye: vármegyei szociográfiák V.* Szerk.: CSÍKVÁRI ANTAL. Bp., 1939. 6.
[23] Anyakönyv, 1–5.
[24] Uo. 6.
[25] *MAGYAR KATOLIKUS LEXIKON*: http://lexikon.katolikus.hu/L/licenciátus.html (a letöltés ideje: 2012. szeptember).
[26] Anyakönyv, 17.
[27] Uo. 21.
[28] Uo. 28.
[29] Uo. 45.
[30] Uo. 52.
[31] Uo. 61.
[32] Uo. 70.
[33] Uo. 73.

„1709. március 19. Baptizavi infantem no[min]e Margarita[m] nata[m] ex parentib[us] catholicis Stephan[o] Nagy et Elisabetha N.[34] *transdanubienses; patrini fuerunt Petr[us] Takács et Catharina N. parit[er] transdanubiani."*[35] - „Megkereszteltem a Margit néven született csecsemőt, szülei: Nagy István és N. Erzsébet dunántúli katolikusok; keresztszülők voltak: Takács Péter és N. Katalin, [akik] hasonlóan dunántúliak."

Mások is érkeztek messzi vidékekről, ki-ki önszántából, ki-ki pedig kényszerből: *„1710. március 9. Bapt[izavi] infantem no[min]e Josephu[m] natu[m] ex parentibus catholicis Joan[n]e Bubás et Anna Mathe exulantibus."*[36] - „Megkereszteltem a József néven született csecsemőt, szülei: a száműzetésben élő katolikus Bubás János és Máté Anna."

A bejegyzések mellett feltűnő *„NB"* rövidítés utalhat a megjegyzendőre (N[ota] B[ene]), de vonatkozhat a nemesi származású (N[o]B[ilis]) szülők jelölésére is.

Van olyan eset is, amikor nem derül ki pontosan, hogy az újszülöttek ikrek-e vagy egyszerűen csak kételemű keresztnévadás történt: *„1712. május 9. Baptizavit infantem a[dmodum] r[everendus] d[ominus] Joan[n]es Szőllősy plebanus Alliensis n[omi]ne Joan[n]em, Gregoriu[m] natu[m] ex parentibus catholicis Gregorio Boda et Anna Ada[m], patrini fuer[unt] Joan[n]es Gara (?) laidinantius et Sophia Nemeth catholici Varkonienses."*[37] - Ha ikrekről van szó: „A nagyon tisztelendő Szőllősy János arlói plébános úr megkeresztelte a János és Gergely néven született csecsemőket, szüleik katolikusok: Boda Gergely és Ádám Anna, keresztszülők voltak: Gara (?) János hadnagy és Németh Zsófia várkonyi katolikusok." Ha kételemű keresztnévadásról van szó: „[…] megkeresztelte a János Gergely néven született csecsemőt [...]." Bár a két keresztnév közötti vessző értelemzavaró, mégis az utóbbi értelmezés a helyes, hiszen nem használja a megszokott ikrek (gemellos) kifejezést, valamint a csecsemő (infantem) és a született (natum) szavak is egyes számban állnak.

Még egy szemléletes példát emelnék ki az előzőekhez: *„1721. január 28. Bapt[izavi] infantes gemellos Andreae Enekes et Elisabethae Kubány c[atho]l[ici]: in extremo vitae periculo existentes: primo datum est nomen Joannes absq[ue] solitu solen[n]itate; altero Catharina, quae supervivens /:Joanne defuncto:/ habuit op[p]ortuno tempore penes solitas ec[c]le[si]ae R[omanae] coeremonias fide jussores: Joanne[m] Tott et Catharina[m] Jacsó, o[mn]es Várkoni[enses]"*[38] - „Megkereszteltem a katolikus Énekes András és Kubány Erzsébet ikreit: akiknek élete halálos veszedelemben forgott: az elsőnek a János név adatott a szokásos szertartás nélkül; a másiknak a Katalin, aki túlélve (János meghalt), a megfelelő időben meg volt [keresztelve] a római egyházban szokásos ceremóniával, jótállók: [t.i. a keresztszülők] Tót János és Jacsó Katalin, mindegyikük katolikus."

A Rákóczi-szabadságharcot (1703–1711) követően az idegen nemzetiségű katonák egy része leszerelt, és szolgálati helyén maradva a falusi népességből igyekezett feleséget szerezni magának: *„1715. február 24. Conj[unxi] in matr[imonium] Bartholomaeum Bérgér militem olim caesareanu[m] ex regimine Cusaniano sub*

[34]N[omen] N[escio] = ismeretlen nevű.
[35]Anyakönyv, 38.
[36]Anyakönyv, 42.
[37]Uo. 48.
[38]Uo. 63.

compania capitanei Ross existent[em]; sed tunc jam lit[t]eris grationalib[us] sive dimissionalibus obtentis: cum virgine Christina Farkas pro tunc in Várkony serviento: testib[us] p[rae]sentib[us] Iacobo Rudolff ex eodem regimine et Paulo Bárdos Darocziensi: ittem (sic!) attestantib[us] D[omi]no Matthia Dobovai et D[omi]no Mártino Bollyki de eadem officialib[us] inclyti comitatus Borsodiensis ordinariis."[39] - „Összekötöttem a házasságban Berger Bertalan egykori császári katonát, [aki] a Cusani ezredben, Ross kapitány századában szolgált, de most már a kegyelmi vagy elbocsátó levelet megkapta: Farkas Krisztina hajadonnal, aki most Várkonyon szolgál: a tanúk jelenlétében Jakab Rudolf ugyanabból az ezredből és Bárdos Pál Daróczról[40]: hasonlóképp bizonyítják Dobovai Mátyás és Bollyki Márton urak, ugyanannak a tekintetes Borsod vármegyének rendes tisztviselői."

Cusani Jakab tábornok a Rákóczi-szabadságharc idején tűnt fel, különböző rendfokozatokban. Az 1710-es évben rövid ideig a császári csapatok fővezérévé is kinevezték.[41] Az uralkodó „szolgálatai" jutalmaként *„Cusani Jakab őrgrófnak, Ő császári és királyi szent felsége udvari haditanácsa tanácsosának, lovassági tábornoknak s egy vértes-ezred ezredesének, […] a karokhoz és rendekhez eziránt tett folyamodásuk tekintetbe vételével maguk közé és társaságukba bevették s elfogadták."*[42] Erre az aktusra Nagy Iván is utal családtörténeti munkájában.[43]

Az egyének falusi társadalomban betöltött szerepére utal a következő: *„1721. április 23. Bap[tizavi] inf[antem] n[omi]ne Elisabetham Stephani Siket et Sophiae Szilágyi c[atho]l[ici] in Várkony p[ro] t[unc] famulantiu[m][…]"*[44] - „Megkereszteltem az Erzsébet nevű csecsemőt, [akinek szülei:] a katolikus Siket István és Szilágyi Zsófia, jelenleg Várkonyon szolgálnak […]."

A plébánosok fontosnak tartották a felekezeti hovatartozás rögzítését is: *„1721. szeptember 27. Bapt[izavi] inf[antem] n[omi]ne Barbaram natam ex parentib[us] Stephano Kecső calvinista in Putnok habitante et matre Elisabetha[e] Földvari neoconversa. Patr[ini] fu[erunt] Joan[n]es Bartha campanator Sajo Némethiensis et ejusd[em] consors Anna Császár."*[45] - „Megkereszteltem a Barbara néven született csecsemőt, szülei: a Putnokon lakó kálvinista Kecső István, és az újrakeresztelkedett Földvári Erzsébet. Keresztszülők voltak: Bartha János sajónémeti harangozó és felesége Császár Anna." Érdekes momentum, hogy a több falunyi távolságban lévő Putnok mezővárosból, Várkonyra jöttek a szülők gyereküket megkereszteltetni. Magyarázata, hogy a Gömör vármegyében fekvő Putnok lakossága döntően akatolikus lehetett, így a kisszámú katolikus hívők kénytelenek voltak ilyen felekezetű plébániát felkeresni.

A 17. század második felétől egyre nagyobb számú császári katonaság állomásozott az országban, ezt örökítik meg a következők: *„1722. november 20.*

[39]Anyakönyv, 221.
[40]Mai neve Lénárddaróc.
[41]SZILÁGYI SÁNDOR: *A magyar nemzet története.* Bp., 1896–1898. VII. 660.
[42]*1000–1526. évi törvényczikkek*. Corpus Juris Hungarici – Magyar törvénytár, 1000–1895. *Szerk.:* MÁRKUS DEZSŐ. Bp., 1899. 1715. évi CXXXIV. tc. 2. §.
[43] NAGY IVÁN: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Bp., 1987–1988. I. 190.
[44] Anyakönyv, 64.
[45]Anyakönyv, 65.

Bapt[izavi] inf[antem] n[omi]ne Conradum Fridericum Friderici Wilehelmi Igl corporalis e regimine principis Ferdinandi Bavarien[sis] e compania comitis Windisgratz et Elisabethae Iglin c[atho]l[ici] hic in Várkony quartirizantiu[m]. Patr[ini] fu[erunt] Joan[n]es Conradus Fersle vigiliar[um] praefectus et consors ejusdem Maria Susanna Ferslin. O[mn]es catholici."[46] - „Megkereszteltem a Konrád Frigyes nevű csecsemőt, [akinek szülei:] Igl Frigyes Vilmos káplár, Ferdinánd bajorországi fejedelem ezredéből, gróf Windisgratz századából, és Iglin Erzsébet, katolikusok, itt Várkonyon beszállásoltak. Keresztszülők voltak: Fersle Konrád János őrnagy és felesége Ferslin Zsuzsanna Mária. Mindegyikük katolikus."

A keresztelési bejegyzések után folytatólagosan az elhunytakra vonatkozó adatokat találjuk. 1716. április 17-vel indulnak és 1731. december 10-vel zárulnak.[47]

Általánosságban az „infantem" kifejezést használták a különböző korú gyerekek megjelölésére, néha azonban az életkort jobban kifejező formákkal is éltek: *„1724. február 26. Sep[elivi] Josephum Petrásko parvulum 5 annor[um] in Várkony."* - „Várkonyon eltemettem Petrásko József 5 éves gyereket." Ez év július 20-án: *„Sep[elivi] adolescentem 13 an[n]or[um] Gregorium Joannis Laczko in Bolyok."* - „Bolyokon eltemettem Laczkó Gergely János 13 éves ifjút."[48]

Egy helybeli mesterember elhunytáról is értesülünk: *„1727. december 2. Sepelivi Wolffgangum Csutor fabrum s[anc]t[iss]imis poeni[tenti]ae [et] euch[a]ri[sti]ae et extremae unctionis sacramentis munitu[m]. An[n]or[um] cir[citer] 36."*[49] - „Eltemettem Csutor Farkas kovácsot a legszentebb bűnbánattal, az utolsó kenettel és az oltáriszentséggel megerősítve. 36 év körüli."

Az elhunytakra vonatkozó feljegyzések után 39 üres oldal következik, ebből a részből egy lapot kivágtak. Majd a házasságkötésekről tanúskodó formulákat találjuk (1705. január 25-e és 1735. április 23-a között).

Az alábbiak Jánoshidából érkeztek, amely messzire esik Várkonytól, ugyanis a mai Jász-Nagykun-Szolnok megyében, a Zagyva alsó folyása mentén fekszik: *„1711. április 29. Praemissis tribus denuncia[ti]onib[us] et nullo impedimento habito copulavi Michaelem Antal ex Janoshidgya catholicu[m] cu[m] virgine Anna Kóródi catholica p[rae]sentib[us] fide dignis testib[us] Mathia Szabo senatore; Joanne Korodi; Luca Csato."*[50] - „Előre bocsátván három kihirdetéssel, bármiféle akadály nélkül összeadtam a katolikus Antal Mihályt Jánoshidából a katolikus Kóródi Anna hajadonnal, a jelenlévő közhitelű tanúk: Szabó Mátyás szenátor, Kóródi János, Csató Lukács."

Nem katolikus felekezetű házasságokat is megörökítettek: *„Eadem die nullo impedimento habito p[rae]missis p[rae]mittendis copula[vi] Joan[n]em Mészáros cum filia Elisabetha Joannis Hoszú ex Bolyok p[rae]sento toto auditorio lutheranos."*[51] - „Ugyanazon a napon [1712. január 24.] akadály nélkül a kihirdetendők kihirdetésével összeadtam Mészáros Jánost Hosszú János Erzsébet [nevű] lányával, Bolyokról, a jelenlévő teljes hallgatóság [előtt], lutheránusok." A bejegyzés

[46]Uo. 69.
[47]Uo. 149–161.
[48]Uo. 154.
[49]Uo. 157.
[50]Anyakönyv, 218.
[51]Uo. 219.

nem egyértelmű a tekintetben, hogy a lutheránus kifejezés csak a házasulandókra vagy a *„jelenlévő teljes hallgatóság”*-ra vonatkozik-e. Lehetséges, hogy felekezetük ebben az időben nem rendelkezett saját templommal, és minden bizonnyal kisszámú „közösségről” lehetett szó. Így a házasságkötések is a katolikus templomban zajlottak, plébánosának közreműködésével. Vagy pedig megosztották egymás között a templom használatát.

Egy-egy napon akár több esküvő is zajlott egymás után, úgy, mint 1717. január 17-én, amikor 6 házasulandót is összeadott a plébános.[52] Ez egy békés, téli vasárnap volt.

Ugyancsak császáriak: *„1718. február 4. Conjunctus est in matri[moni]u[m] Andreas Schaidel miles ex inclyto regimine Pállfiano cum vidua Anna Maria Loferin dum p[rae]fatum regimen suo capellano vacasset et mihi licentia ab ejusd[em] i[nclyti] regiminis d[omi]no capitaneo Paulo de la Fortuna in scriptis ostensa fuisset p[rae]sentib[us] fide dignis testib[us] Thoma Novi corporali et Jacobo Posthumus caeterisq[ue] omnib[us] catholicis.”*[53] - „Összeköttetett a házasságban Schaidel András katonát a Pállfy ezredből Loferin Annamária özveggyel, amikor az előbb mondott ezred káplánja hiányzott és ennek a tekintetes ezrednek kapitány ura Paulo de la Fortuna nekem írásban engedélyezte mindezt, a jelenlévő hiteles tanúk: Novi Tamás káplár, Poszthumusz Jakab és mások, mindegyikük katolikus.”

Gróf Pállfy János (1654–1694) 1672-ben lépett katonai pályára. Egy-egy, a saját költségén felszerelt magyar és horvát vasas-lovas regimentnek az ezredese volt. A törökök és Thököly Imre ellen vívott csatákban is kitűnt, és csakhamar tábornoki, majd 1687-ben főhadvezér helyettesi rangra emelkedett.[54]

A Gömör vármegyében fekvő Rimaszécs katolikus lakóinak is Várkonyra kellett jönnie házasságkötés céljából: *„1726. január 27. Ex comissione et requisitione a[dmodi] r[evere]nd[i] d[omi]ni Georgii Lucsanszki parochi Jolsvensis conjunxi in matrimonium Paulum Mészáros juvenem Rima Szécsiensem catholic[um] cum Helena Hurtoj virgine Jolsvensi catholica, p[rae]sentib[us] Ioanne Szabó, Joan[n]e Csizmadia incolis R[ima] Széciensib[us] et reliquis.”*[55] - „Megbízásból és felkérésből [én] a nagyon tisztelendő Lucsanszki György úr összeadtam a házasságban Mészáros Pál rimaszécsi katolikus ifjút Hurtoj Heléna jolsvai katolikus hajadonnal, a jelenlévők: Szabó János [és] Csizmadia János rimaszécsi lakosok, és mások.”

A helybeli cigányság egyes tagjai tűnnek fel: *„1727. október 19. Conj[unxi] in matri[moni]um zingaros catholicos juvenem Georgium Kallai cum virg[ine] Anna Csóka, p[rae]sentib[us] Georgio Boda, Mattheo Hagyó, Martino Puskas et reliquis copiosis. Item conj[unxi] zingaros catholicos juvenem Georgium Csoka cum virg[ine] Magdalena Kallai, p[rae]sentibus testibus ut supra.”*[56] Azon a napon két esküvő is zajlott egymás után: „A házasságban összekötöttem a katolikus cigány Kállai György ifjút Csóka Anna hajadonnal, a jelenlévő [tanúk:] Boda György, Hagyó Mátyás, Puskás Márton és még sokan mások. Szintén összekötöttem a katolikus cigány Csóka György ifjút Kállai Magdolna hajadonnal, a jelenlévő tanúk, mint fent.” A cigányság egy része ez alapján már nem a vándorló élet-

[52]Uo. 222–223.
[53]Uo. 224.
[54]*A PALLAS NAGY LEXIKONA : az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben*. Bp., 1896. XIII. 729.
[55]Anyakönyv, 234–235.
[56]Uo. 237.

mód híve volt, hanem katolikus hitre tért, és letelepedve igyekezett beilleszkedni a falusi társadalomba.

A vegyes tartalmú anyakönyvi bejegyzések után egyéb, ugyancsak lényeges források következnek:

Paria lit[t]erar[um] sub authentico v[enera]bilis capituli Agriens[i] extradatarum

Nos capitulum Agriensis eccle[si]ae, recognoscimus tenore p[re]sentium significantes quib[us] expedit universis quod r[evere]ndus d[omi]nus Emericus Csomortányi modernus pleban[us] Várkonyien[sis] requisivent nos debita cum instantia, quatenus eidem dare vellemus testimoniales lit[t]eras super eo, quod plebanis Várkonyiensibus de jure et ab antiquo ex decimis regalib[us] possessionis Várkony quarta debeat. Cujus petitioni tanq[ua]m justae et legitimae volentes satisfacere, testamur p[re]sentibus, quod dicto d[omi]no plebano Várkonyien[si] debeatur quarta ex decimis regalib[us] de territorio possessionis n[omi]ne Várkony tam in dioccesi (sic!) Agriensi, quam Strigoniensi situato provenientib[us]: quemadmodum expresse habet[ur] annotatum in libro Sancti Joannis apud nos authentico. In cujus rei majorem firmitatem hasce nostras testimoniales memor[ato] d[omi]no plebano jurium futura p[ro] cautela sub usitato et authentico capituli sigillo n[ost]ro extradedimus. Cassoviae solito videlicet residentiae n[omi]ne loco die sexta mensis octobris An[n]o D[omi]ni millesimo sexcentesimo nonagesimo nono.

L[ocus]S[igilli] capitulum Agriense

A tiszteletreméltó egri káptalan által kiadott oklevél hiteles átirata

„Mi, az egri egyház káptalanja megvizsgáltuk jelen oklevelünk erejével, tudatván mindazokkal, akiket illet, hogy Csomortányi Imre tisztelendő úr, a jelenlegi várkonyi plébános kötelés alázattal kérte tőlünk, hogy adjunk neki igazolást arról, hogy a várkonyi plébánosoknak jog szerint és régtől fogva a tizedekből Várkony falu negyeddel tartozik.

Akinek éppúgy jogos, mint törvényes kérésének eleget kívánván tenni, a jelen oklevéllel tanúsítjuk, hogy a mondott várkonyi plébános úrnak a Várkonynak nevezett falu, – amely úgy az egri, mint az esztergomi egyházmegyében található, – a területéről származó tizedből negyeddel tartozik, amint az közölve és hitelesen fel van jegyezve a nálunk lévő Szent János könyvében.

Ennek az ügynek nagyobb szilárdságára, mi ezt a bizonyságlevelet az említett plébános úrnak jogai jövendőbeli védelmében, használatban lévő és hiteles káptalani pecsétünkkel kiadtuk.

Kassán, azaz szokásos lakhelyünkön, a nevezett helyen az Úr 1699. évében, október hónap 6. napján.

pecsét helye egri káptalan

Az eredeti oklevél Kassán került kiállításra a plébános kérésére, majd arról másolatot készítettek az anyakönyvbe.[57] Így ez fennmaradhatott az utókor számára. De miért is volt erre szükség? Helyben tanulmányozható források alapján nincsen tudomásom róla, hogy a korábbiakban írásba foglalták volna a plébános számára a tizedből kiadandó rész mennyiségét. Az egyházmegye területéről beszedett tizedjövedelemmel a püspök rendelkezett, aki egyházmegyéjének fenntartására fordította azt. Az összegből bizonyos hányadot (negyed – quarta, nyolcad – octava, tizenhatod – sedecima) a plébánosoknak engedett át. Azokon a területeken, ahol az egyház volt a világi földesúr is – mint Várkony esetében –, ott a kilencedet is ő szedte be. Azt feltételezem, hogy a török korban, és az azt követő évtizedekben a létszámában megfogyatkozott, és elszegényedett népesség nem tudta, vagy csak rendszertelenül adta meg a plébános járandóságát. Ezért Csomortányi plébános felkereste a káptalant, hogy járandóságának jogosságát igazolják számára.

A török hódoltság kialakulása után, a várháborúk korában a Habsburgoknak jelentős pénzösszegekre volt szüksége a megmaradt végvári rendszer fenntartására, és a zsoldosok fizetésére. Az is előfordult, hogy az uralkodó e célra egyházi jövedelmeket foglalt le, 1548-ban az egri püspök maga mondott le tizedjövedelmének 2/3-áról, és azt az egri vár szükségleteire fordították.[58] A 16. század közepétől általánossá vált, hogy az egyházi tizedjövedelmet a végvárak ellátására a Magyar Kamara bérelte. 1567-től a Szepesi Kamara feladata lett, hogy főként az egri egyházmegye területéről minél több dézsmát vegyen bérbe. Mivel egyházi kézből világi kézbe került át a tized beszedésének joga, ezért ezt az adófajtát „királyi tized” néven is emlegették.

Majd a várkonyi plébánia és a stóla jövedelme, valamint az iskolamester járandósága került felsorolásra, két eltérő időpontban:[59]

[57]Anyakönyv, 244.
[58]SZŰCS JENŐ: *A szepesi kamarai levéltár, 1567–1813*. Bp., 1990. 44.
[59]Anyakönyv, 226–228. és 231. majd 233–236.

Proventus parochiae in Varkon

A lecticis par hominum kil[am] 1, metr[etam] avena[e] 1, polt[uras] 16
Servi uxorati metr[etam] 1, media[m] metr[etam] avena[e] 1, polt[uras] 8
Autumnalis seminatura kila 10
et in filialibus pariter kila 10
Vernalis seminatura kila 10
et in filialibus pariter kila 10
Sabellicum trium annor[um], salis lapidem unum, vel in natura vel in aere.
Ita etiam in filialibus sabellicum unum triu[m] annor[um] et lapidem salis unum.
Butiri medias majores 6
Ita etiam filiales n° 6
Pro missae sacrificio vini vas trium urnar[um] 1
In filialibus autem duas urnas vini

A várkonyi plébánia jövedelme

A fejenkénti párbérekből 1 kila[60] (búza), 1 mérő[61] zab és 16 poltura[62].
A nős szolgáktól 1 mérő (búza), fél mérő zab, 8 poltura.
Őszi vetésből: 10 kila
és a filiákból is hasonlóan: 10 kila
Tavaszi vetésből: 10 kila
és a filiákból is hasonlóan: 10 kila
Egy három éves sertés, egy só kocka természetben vagy pénzben.
És a filiákból is egy három éves sertés és egy só kocka.
Nagyobb icce[63] vajból: 6
és a filiákból is: 6
A szentmiséhez 3 hordó bor,

a filiákból pedig két hordó bor.

[60]A kila föld-, és űrmérték, amely 45,56 és 241,72 liter között változott. Általánosságban, mint Borsod és Gömör vármegyékben: 1 kila = 1 pozsonyi mérő = 62,08 liter, amely 46,56 kg búzának felel meg. BOGDÁN ISTVÁN: *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmérték 1874-ig*. Bp., 1991. 294–299.

[61]A mérő űrmérték, amely 31,04 és 95,171 liter között ingadozott. 1697 és 1807 között 1 pozsonyi mérő = 74 icce = 62,08 liter, illetve 46,56 kg. BOGDÁN ISTVÁN: i. m. 328–348.

[62]Az országba áramló lengyel pénzek hatására I. Lipót császár (1657–1705) kezdett polturát veretni, ennek értéke ½ garas vagy 1 ½ krajcár volt. 1753-ban megszűnt. *MAGYAR KATOLIKUS LEXIKON*: http://lexikon.katolikus.hu/P/poltura.html (a letöltés ideje: 2012. október).

[63]Az icce űrmérték, amely 0,6074 és 1,7835 liter között váltakozik, és számos helyi válfaja ismeretes. 1 borsodi és az ugyanakkora arlói icce is = l budai icce = 0,8393 liter. BOGDÁN ISTVÁN: i. m. 187–216.

Prata pertinentia ad parochiam defalcare, et omnem laborem praestare, vel si prata sint deserta tenentib[us] currus aertivus n° 10

Ligno sufficientia portare et in area parochiali secare.
In Bolog prata spectantia defalcare sicut in Várkon.
In Ozd duos currus aestivos foeni n° 2
Viduae telae ulnas 3
Quae laborem hortensem praestare tenentur.
Terrae arabiles pro canabibus 2
Pro dote ecclesiae Varkoni[ensis] seminaturam facient k[i]las 4
Pro Ozdiens[i] kil[as] 2
Pro Bolkiens[i] kil[as] 3

A plébániához tartozó rétet le kell kaszálni, és azon minden munkát el kell végezni, vagy ha a rét puszta lenne, akkor 10 nyári szekér [szénát] kell szolgáltatni.
Elegendő felvágott fát hozni a plébánia udvarára.
Bolog-ban a rétet le kell kaszálni, mint Várkonyban.
Ózdon két nyári szekér szénából: 2
Az özvegyektől 3 rőfnyi[64] szövet,
és nekik a kerti munkát is el kell végezniük.
Szántóföld kendernek: 2
A várkonyi egyház javára vessenek el 4 kilát.
Ózdon 2 kilát.
Bolyokon 3 kilát.

Proventus stolaris

A baptismate panis 1, gallina 1 seu polturae 8
Ab introductione similiter.
A sepultura communi polturae 16
Si autem cum concione et sacro cantato sepelit:
A concione imperialis seu polturae 60

Stóla jövedelem

Keresztelésért 1 kenyér, 1 tyúk vagy 8 poltura.
A bevezetésért szintén.
A közönséges temetés 16 poltura.
Ha pedig azt prédikációval és szent énekkel temeti:
A prédikációért egy tallér vagy 60 poltura.

[64] A rőf textíliák mérésére használt hosszmérték. Értéke 58,3 és 78,3 cm között változik. A régi budai: 58,3 cm, az új 78,3 cm, a királyi: 62,5 cm, a magyar rőf, vagyis a sing 62,2 cm, a pozsonyi pedig 78,3 cm. *Magyar Katolikus Lexikon*: http://lexikon.katolikus.hu/R/rőf.html (a letöltés ideje: 2012. október).

A sacro cantato 1 Rh[enensi floreno] 1
Si autem legit sacr[um] can[ta]tum in loco pol[tu]r[ae] 16
In filialib[us] autem p[ro]pter maj[u]s fatigium mariani 2
A copula contrahentium matrim[onium] ab auditoribus hujus parochiae 1 ungaricalis 1
Ab externis autem adm[odum] qualit[a]tem hospitis sicut parocho convenire placuerit.
Facta est haec conventio Anno 1713. die 20. februar[ii]

A szent énekért 1 rénes forint.[65]
Ha pedig azon a helyen szent szöveget olvas fel 16 poltura.
A filiákban pedig a nagyobb fáradságáért 2 máriás[66]
A házasságkötésekért ennek a plébániának híveitől 1 magyar [forint].
Az idegenektől pedig a vendég helyzete szerint, ahogy a plébános megállapítja.
Létrehoztuk ezt a megegyezést 1713. február 20. napján.

Coram me Gregorio Sorger, canonico Agriensi, actuali archidiacono et visitatore comitatus Borsodiensis.
Coram me Joanne Szőllőssy plebano Arli[ensi]
Coram me Joanne Sztankovycs plebano Csernen[si]
Coram me Georgio Soós Plebano Mercsen[si]
Coram me Martino Bolyyky (sic!) m.p.
Coram me judicae loci hujus Joanne Korody

Előttem Sorger Gergely egri kanonok, jelenlegi főesperes és Borsod vármegyei egyházlátogató [pecsét helye]
Előttem Szőllőssy János arlói plébános [pecsét helye]
Előttem Sztankovycs János csernei plébános [pecsét helye]
Előttem Soós György mercsei plébános [pecsét helye]
Előttem Bolyky Márton s. k. [pecsét helye]
E helynek bírája Koródy János.

Edituo Casparo Enekes X
Petro Nagy incola Ozdiensi et edituo ejusdem loci X
Casparo Nagy i[n]cola Ozdiensi X

Énekes Gáspár egyházfi [keze vonása]
Nagy Péter ózdi lakos és e helynek egyházfia [keze vonása]
Nagy Gáspár ózdi lakos [keze vonása]

Michaelo Forgon edituo Bolykiensi X

Forgon Mihály bolyoki egyházfi [keze vonása]

Emerico Vörös judicae Bolkiensi X

Veres Imre bolyoki bíró [keze vonása]

[65] A rénes forint, azaz a rajnai forint 60 krajcárral, vagy 80 magyar dénárral volt egyenlő. 33 később 40 polturával tették egyenértékűvé. *MAGYAR KATOLIKUS LEXIKON*: http://lexikon.katolikus.hu/F/forint.html (a letöltés ideje: 2012. október).
[66] A máriás garas ezüstpénz, értéke 34 dénár.

Proventus ludimagistri Varkon[iensi]	**A várkonyi iskolamester jövedelme**
Quodlibet par hominu[m] tritici metr[etam] 1 polt[uras] 8	A lakosoktól fejenként 1 mérő búza és 8 poltura.
Servi uxorati tritici metr[etam] media[m] polt[uras] 4	A nős szolgáktól fél mérő búza és 4 poltura.
Autumnalis seminaturae kilas 4	Őszi vetésből 4 kila.
Vernalis seminaturae kilas 4	Tavaszi vetésből 4 kila.
In filialibus autumnalis seminaturae kil[as] 4	A filiákból őszi vetésből 4 kila.
Vernalis seminaturae kilas 4	Tavaszi vetésből 4 kila.
Ex foeno currus foeni 3	Szénából 3 szénásszekérrel.
Ex filialibus currus 2	A filiákból 2 szekér széna.
Ex butiro medias majores 2	Vajból 2 nagyobb iccével.
Ex filialibus medias 2	A filiákból 2 iccével.
Communiter unum lapidem salis	Közösen egy só kockát.
Communiter duorum annor[um] sabellicu[m] 1	Közösen 1 két éves sertést.
Viduae duas ulnas telae	Az özvegyektől két rőfnyi szövet.
Quilibet hospes unum currum lignor[um]	Minden egyes telepestől egy szekér fa.
Coram me Gregorio Sorger canonico Agriensi, archidiacono et visitatore actuali comitatus Borsodiensis m.p.	Előttem Sorger Gergely egri kanonok, főesperes és jelenlegi Borsod vármegyei egyházlátogató s.k. [pecsét helye]
Coram me Joanne Szőllőssy plebano Arli[ensi]	Előttem Szőllőssy János arlói plébános.
Coram me Joanne Sztankovycs plebano Csernen[si]	Előttem Sztankovycs János csernei plébános.
Coram me Georgio Soós plebano Mercsen[si]	Előttem Soós György mercsei plébános.
Coram me Martino Bolyky m.p.	Előttem Bolyky Márton s.k.

Proventus parochi ecclesiae Varkonyiensis et filialium ejusdem Bolyok et Ozd *fuit id olim*

Varkony: Quilibet hospitum jugalia pecora ad minus quatuor habentium tenent[ibus] suo parocho cruci tritici, avenae kila[m] una[m], decem mediis sive justis vini, vel in defectu vini flo[renum] 1 ung[aricalem]. Galina una. Inquilinor[um] vero unusquisque nemine excepto undecim manipulos tritici, unam metretam avenae. *dare* Sed si duos boves vel equos habet, tenent[ibus] 16 manipulos tritici dare. Decim mediis vini vel flo[renum] 1. Galina[m] una[m]. Communiter 12 kilar[um] hujus loci seminatura[m] tenent[ibus] praestare autumnalem cum omni labori p[rae]ter triturationem ex semine parochi. Item laborem vineae spectantis ad ecclesia[m] vel parochia[m]. Item flo[renos] 6 pro larido, et sale butiri medias majores 6. Prata pertinentia ad parochiam (vel si deserta alia usque ad octo currus aestivos) defalcare et omnem laborem tenent[ibus] com[m]uniter praestare.
Ligna ad indigentiam sufficientia portare. Viduarum quilibet tenent[ibus] parocho dare tres *ulnas*[67] telae tenuis item laborem hortensem exstirpando inutiles herbas cum puellis orphanis, item sectionem cauliu[m].

A várkonyi plébánia és annak filiáinak Bolyoknak és Ózdnak a jövedelmei *ahogy az hajdanában volt*[68]

Várkony: Minden, legalább négy marhás igaerővel bíró telepes a plébánosának köteles adni [egy] búza keresztet, egy kila zabot, tíz icce vagy kívánt [mennyiségű] bort, vagy bor hiányában 1 magyar forintot. Egy tyúkot. A zsellérek pedig kivétel nélkül tizenegy kéve búzát, és egy mérő zabot *adnak*.
De, ha két ökrük vagy lovuk van, 16 kéve búzát adjanak.
Tíz icce bort vagy 1 forintot.
Egy tyúkot. A közösség 12 kilát köteles adni a plébániának a helyi őszi vetésből, minden munkával, kivéve a cséplést.
Az egyházhoz vagy a plébániához tartozó szőlőkben végzett munkákat is [el kell végezniük]. 6 forintot pedig szalonnára és sóra, és 6 nagyobb icce vajat. A plébániához tartozó rétet (vagy ha puszta, akkor a nyár folyamán nyolc szekér [szénát kell adni]) le kell kaszálni és a közösségnek minden munkát el kell végeznie.
Szükséges és elegendő fát hozni. Mindegyik özvegyasszonynak három *rőfnyi* vékony szövetet kell adnia és elvégezni a kerti munkát, kiirtva a káros füveket az árva lányokkal, továbbá egy káposztás részt.

[67] Alatta az *„orgias”* szó kihúzva.

[68] Az utólagos betoldásokat *dőlt szedéssel* jelöltem.

Bolyok: Hospes (sicut in Varkony) tenent[ibus] dare suo parocho crucem tritici vel duas kilas in semine item unam kilam avenae. Inquilinus medium tenet in his. Hospes tenes denariis 60, inquilinus 30, com[m]uniter flo[renos] 4 pro larido et sale, duas pintas butiri. Seminaturam autumnalem faciunt com[m]unis quantum capiunt agri pertinentis ad parochiam et omnem laborem p[rae]stare ejusd[em]. Prata pertinentia defalcabunt et omnem laborem absolvent. Viduae sicut in Varkony, p[rae]ter laborem hortensem unusquisque galina[m] una[m]. *dare*

Bolyok: A telepesek (miként Várkonyon) a plébánosuknak adnak [egy] kereszt búzát vagy két kilát, a vetésből pedig egy kila zabot. A zsellér ezeknek a felét adja.
A telepes 60 dénárt, a zsellér 30-at, a közösség 4 forintot szalonnára és sóra, két pint vajat. Az őszi vetést közösen végezzék el a plébániához tartozó földön és minden munkát teljesítsenek ugyanannak.
Majd a rétet és tartozékait kaszálják le, és minden munkát teljesítsenek. Az özvegyek, miként Várkonyon, a kerti munkán felül, fejenként egy tyúkot *adjanak*.

Ozd: Tum hospes tum inquilinus segregati sicut Bolykienses. In com[m]uni solutione pro larido et sale flo[renos] 2 item duas media[s] butiri, duo currus aestivi foeni boni, galina una quilibet hospitient[es].
Pro sacrifitio missae tum in matre tu[m] in filialib[us] vino tenent[ibus]. N[ota]B[ene] si in Várkony vineae spectantis ad ecclesi[am] fructi, si caret hoc parochus pro *se* reservans teneret[ur] vino p[ro] sacrificio.

Ózd: A telepesek és a zsellérek el vannak választva, miként a bolyokiak. Közösen fizetnek szalonnára és sóra 2 forintot, két icce vajat, két jó szekér szénát, és egy tyúkot [ad] minden egyes telepes.
Az áldozó miséért az anyaegyházban és a filiákban is bort adnak. Jól jegyezd meg: ha Várkonyon vannak egyházhoz tartozó szőlők, használják azt, ha nincsenek, a plébános az áldozásra *maga* tegyen félre bort.

Proventus ludi magistri

Tam in Varkony tam in Bolyok et Ozd hospes tenet[ur] dare magistro kilam tritici. Inquilinus metretam unam.
Item in Bolyok unusquisque pull[um] unu[m]. Tot currus lignor[um] in utraque filiali quot sunt hospites boves jugales habentes. Item viduae duas orgias telae tenent[ibus] dare ej[us]d[em]. In Varkony una*m* pinta*m* vini tenent[ibus] quilibet hospes.
Varkony duas kilas tritici ex proprio semine magistri tenent[ibus] inseminare metere et inpraestare eodem modo, Ozd duas kilas Bolyok quoq[ue] duas. *In propriis agris incolar[um]*.
Conventio (praeter supra notata) plebani Varkoniensis tam in matre qua[m] etia[m] in filialib[us] Bolyk et Ózd per adm[odum] r[everendissimus] d[ominus] Joan[n]em Zorger cathedralis eccl[esi]ae Agriensis canonicu[m] cathedralem nec n[on] archidiaconu[m] Borsodiensem A[nn]o 1709. 20 aprilis emandata est in seminatura vernali hoc modo. Varkony inseminabit 6 kilas avenae. Bolyk 4 Ózd vero 2 kilas ex semine parochi quam demetent et comportabunt.
Praesentibus AA[dmodo] RR[everendo] DD[omino] Stephano Török plebano tunc Mercsensi v[ice] archidiacono Borsodiensi, Stephano Bencsik plebano Apatfalvensi et Stephano Páldy plebano Varkoniensi.

Az iskolamester jövedelme

Várkonyon, Bolyokon és Ózdon a telepesek [1] kila búzát kötelesek adni az iskolamesternek. A zsellérek pedig egy mérőt.
Bolyokon pedig minden egyes ember egy csirkét. Annyi szekér fát, – a filiákban is – ahány ökrös gazda van.
Az özvegyasszonyok pedig két öl szövetet kötelesek adni ugyanannak. Várkonyon egy pint bort adjon minden telepes.

Várkony két kila búzát adjon a saját vetéséből az iskolamesternek, vesse be, arassa le és ugyanúgy teljesítse, Ózd két kilát, Bolyok is [ennyit adjon]. *A lakosok saját földjeikből.*
A várkonyi plébános szerződését (mint fent mondtuk) mint az anyaegyházban, úgy a filiákban, Bolyokon és Ózdon is a nagytiszteletű Zorger János úr az egri székesegyház kanonokja, továbbá borsodi főesperes 1709. április 20-án jóváhagyta a tavaszi vetést illetően a következő módon:

Várkonyon el lesz vetve 6 kila zab. Bolyokon 4, Ózdon pedig 2 kila a plébános vetőmagjából, amelyet learatnak és behordanak.

A jelenlévők: a nagyon tisztelendő Török István mercsei plébános úr, aki jelenleg borsodi esperes, Bencsik István apátfalvi plébános és Páldy István várkonyi plébános.

Pariformit[er] conventio ludimagistro eade[m] seminaturae autumnalis, in qua dare auditores difficultarent. Confirmata est impositive ut supra notatu[r] est An[n]o et die p[re]fat[is].

Szintén ugyanez az iskolamester szerződése az őszi vetést tekintve, amelyet azonban a hívek nehezményeznek megadni. Megerősítették, ahogy fentebb jegyeztük, a mondott évben és napon.

A baptizmate panis un[um] et galina seu polturae 8 ab introductione similit[er].

A kereszteléskor egy kenyér és tyúk vagy 8 poltura, a bevezetésért szintén.

A sepultura com[m]uni polt[urae] 16 si autem cu[m] concione et sacro cantato sepelit a concione imperialis seu polt[urae] 60 a cantato sacro fl[oreno] R[h]enensi 2 a com[m]uni canto polt[urae] 16 si autem legit sacru[m] cantatu[m] in loco polt[urae] 16 in filialib[us] autem p[ro]pter majus fatigium mariani duo.
Ludimagistro autem si requiem cantat sub sacro, mariani duo, aut secundu[m] qualit[a]tem hospitis uti fieri poteret.

A közönséges temetés 16 poltura, ha pedig azt prédikációval és szent énekkel temeti, a prédikációért [1] tallér vagy 60 poltura, a szent énekért 2 rénes [forint]. A közönséges ének 16 poltura, ha pedig azon a helyen szent szöveget olvas fel 16 poltura, a filiákban pedig a nagyobb fáradságáért két máriás.
Ha pedig az iskolamester a halotti mise alatt énekel két máriást [kap], vagy a telepes helyzete szerint, amennyit lehet.

A copula contrahentiu[m] matrimoniu[m] ab auditoribus hujus parochiae fl[orenus] un[us] ungaricalis a denuncione den[arius]. 12 Ab externis autem s[ecun]du[m] qualitatem hospitis sicut parocho convenire placuerit.

A házasságkötésekért ennek a plébániának híveitől egy magyar [forint], a kihirdetésért 12 dénár.
Az idegenektől pedig a vendég helyzete szerint, ahogy a plébános megállapítja.

A felsorolásból kitűnik, hogy a településeken elsősorban búzát és zabot termesztettek, őszi–tavaszi megosztásban, de jelentős volt a kender, mint haszonnövény is. A plébániai jövedelmek számba vétele és írásbeli rögzítése általános lehetett, de azokról a canonica visitatio-k során készült jegyzőkönyvek is tájékoztatnak. Két kifejezést emelnék ki, melyek nem szerepelnek a hasonló korú összeírásokban.[69] A „sabellicus" ritka kifejezés a sertésre, ez leggyakrabban a setiger -i (masc.), vagy a porcus -i (masc.) szóval szerepel. A „*salis lapidem*" sókockát jelent. A sóbányákból ilyen formában termelték ki e fontos ásványt, amely szállíthatóságát is megkönnyítette. A sókockák nagysága a középkorban sem lehetett állandó, és az ország különböző bányáiból felszínre hozott darabok súlya eltért egymástól. Az 1552-ben készített Werner-Bornemissza jelentésből megtudjuk, hogy mekkora is volt a súlya. A biztosok a régi méretek közül csak a vízaknai valamint a tordai darabok nagyságát említik meg: Tordán a hajósó 5,5 magyar font (2,7 kg), míg a kocsisó 17,5 font (8,5938 kg), Vízaknán az előbbi tömege kereken 10 font (4,9108 kg), az utóbbié pedig 22 font (10,8036 kg) súlyú volt.[70] Tehát a mondott mérethatárok közötti sótömböt kell elképzelnünk.

A bevezetés más néven egyházkelő liturgikus egyházi áldás volt, amely a gyerekágy idejének végét jelentette. A szülést követő 1–6 héttel, amikor az anya először mozdult ki, általában a vasárnapi mise után, a pap áldásában részesült. Célja a hálaadás a szerencsés szülésért, a gyerek bemutatása a templomban, és kettejük Szűz Mária oltalmába ajánlása.[71]

Az egyházfi (kurátor) az egyház szolgálatában álló világi személy, aki a gazdasági ügyek helyi intézője volt, emellett a templomi szertartásokon, istentiszteleteken is kisegített.[72] Körmeneteket szervezett, gyakran ministrált, hagyományos feladata volt a perselyezés, valamint gondoskodott a templom fölszereltségéről és rendjéről. Megbízatása révén a falu legtekintélyesebb tisztségviselői közé tartozott.

A plébániához tartozó földeket III. Károly magyar király (1711–1740) 1733-ban kiadott rendelete alapján a híveknek kellett megművelnie.[73] Míg a gazdák a plébánia földjeit és szőlőjét a falu külső részein felváltva művelték, addig a belső kerte(ke)t az igaerővel nem rendelkezők, az özvegyek és árvák gondozták. Ilyen formán a falu egésze kivette részét a plébánia és a plébános ellátásából. A kerti vetemények közül a káposzta érdemel figyelmet, hiszen ezt nagyobb mennyiségben termesztették az arra elkülönített részben.

Sorger (Zorger) Gergely jelentős egyházi pályát futott be: 1711-től egri kanonok, 1712-től székesegyházi főesperes, 1713-tól egervári prépost volt; III. Károly 1729-ben bárói rangra emelte és ugyanebben az évben erdélyi püspökké és főkormányszéki tanácsossá is kinevezte, ezek mellett a valóságos belső titkos

[69]TOMISA ILONA: *Katolikus egyház-látogatási jegyzőkönyvek, 16–17. század*. Bp., 2002.
[70]DRASKÓCZY ISTVÁN: Erdély sótermelése az 1530-as években. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica*, 13. (2008) 3. sz. 68.
[71]TOMISA ILONA: i. m. 373.
[72]*MAGYAR KATOLIKUS LEXIKON*: http://lexikon.katolikus.hu/E/egyházfi.html (a letöltés ideje: 2012. november).
[73]TOMISA ILONA: Írott és íratlan jogszabályok útvesztőjében. *Magyar egyháztörténeti vázlatok = Essays in church history in Hungary,* 1. (1989) 1–2. sz. http://www.c3.hu/~mev/tartalom/98_1_2/tomisa.htm (a letöltés ideje: 2012. november).

tanácsos címet is megkapta.[74] Sorger János 1713-ban az egri székeskáptalan nagyprépostja volt.[75]

A kora újkor időszakából kevés anyakönyv maradt fenn. Látva e példát, feltételezhetjük, hogy ezek egy része még mindig lappang, másik része pedig feldolgozatlan. Amint az munkámból is kitűnhetett, a korszak páratlan és „beszédes" forrásai ezek. Elsősorban az egyházi viszonyokat mutatják be, de a plébániához kapcsolódó település(ek) történetére, valamint azok tágabb környezetére is adatokat szolgáltatnak. Felhasználásuk során érdemes őket összevetni az ugyancsak helyben íródott Historia Domussal. Bejegyzései, vagyonösszeírásai a történettudomány több ágának szolgáltathatnak adalékokat. Ezen keresztül megelevenednek a korabeli szokások, helyi jellegzetességek. Mégis leginkább a genealógusok hasznosíthatják az anyakönyveket családtörténeti kutatásaik során. Előnyük, hogy nemcsak a jobbágyság, de a nemesség leszármazása is nyomon követhető bennük. A névanyagból pedig felvázolható egy-egy település etnikai térképe, akár több időmetszetben is. Mindezek statisztikai felhasználhatóságukat is előrevetítik. Jelen tanulmányban a személynevekre, azok írásmódjára, eredetére, változásaira nem kívántam kitérni.

[74] *Magyar Katolikus Lexikon*: http://lexikon.katolikus.hu/S/Sorger.html (a letöltés ideje: 2012. november).
[75] *Magyar Katolikus Lexikon*: http://lexikon.katolikus.hu/E/egri_székeskáptalan.html (a letöltés ideje: 2012. november).

LISZTES NIKOLETT

Széchenyi István halálának sajtóvisszhangja az országos, a debreceni és a nagyváradi hírlapok alapján

A magyar kollektív emlékezet egyik legmeghatározóbb viszonyítási pontja gróf Széchenyi István. Az ő életpályája köré épül a „reformkor" emlékezete, mitikus alakja lett a modern Magyarország genezis-történetének, s kultusza a legkülönbözőbb szinteken (az országos politika gesztusai, kulturális közélet, közoktatás, emlékező Széchenyi-intézmények, tudatos kultusz-ápoló közösségek stb.) elevenedik fel újra és újra. Bár a Széchenyire való „emlékezés" alapsémái nem a halála után születtek meg, hanem még életében – Kossuth Lajos például a pályája delelőjén (1840-ben) nevezte először a „legnagyobb magyarnak" –, mégis a gróf 1860. április elején bekövetkezett halála lett a kulcseseménye a Széchenyi-emlékezettörténetnek. Egyrészt azért, mert a gyász alkalmat adott a kultusz újrafogalmazására, a Széchenyihez kötődő közösségi rítusok megalapozására, másrészt azért, mert az esemény („öngyilkosság") traumája az emlékező közösségeket annak feldolgozására vagy éppen az elhárításra késztette. A gróf halála mindmáig a róla szóló „kommunikatív emlékezet" neuralgikus pontja maradt, és ismétlődően rivalizáló, ha nem is egyenrangú vagy egyenlő súlyú elbeszélésformákban jelenik meg. Kutatásunknak az a távlatos célja, hogy a Széchenyi haláláról szóló „közösségi beszéd" sémáit, formáit, nyelvét és alakulástörténetét teljes egészében feltárjuk, s ezért a közvetlen visszhang anyagainak elemzésével kezdtük vizsgálódásunkat. Jelen tanulmány az 1860. április 8-tól megjelent, összesen két év sajtóanyagát használja fel az ábrázolási irányok formálódásának követésére. Az országosan terjesztett, illetve a Debrecenben és Nagyváradon megjelent cikkek jól érzékeltetik, milyen hasonlóságokat és különbségeket mutat az ország különböző pontjain kialakuló kultusz-ápolás és annak alakulástörténete.

Bécs egyik külvárosában található döblingi elmegyógyintézetben, 1860. április 8-a reggelén találták meg az akkor már halott Széchenyi Istvánt. Az országos sajtóban majd két hónapon keresztül jelentek meg tudósítások a halál körülményeiről.[1] Debrecen és Nagyvárad régiójában a hírlapok kis száma miatt hiányzik a cikkek azon csoportja, amely napról napra nyomon követi a Széchenyi haláláról szóló híre-

[1]Kutatásom alapanyaga két állagból származik. Egyrészt egy már tudatosan erre a témára irányuló korábbi kutatást, Viszota Gyula vonatkozó forrásgyűjtését használhattam fel a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának Széchenyi-Gyűjteményéből (MTAK Kt. SzGy K.…), amely a Széchenyi halálát követő időszak országos hírlapanyagából gyűjtötte egybe a hír- és nekrológanyagot. Másrészt pedig az Országos Széchenyi Könyvtár Mikrofilmtárában tekintettem át az 1860–01862 közötti a Debrecenben és Nagyváradon megjelent sajtóanyagot (OSZK MT FM3/487, FM3/2215 1(1860)-3(1862), FM 3/709, FM3/6177, FM3/4130).

ket. A vidéki lapok általános önmeghatározása érvényesül itt, miszerint a nem csupán helyi érdekeltségű információk közlését meghagyják az országosan terjesztett, főként fővárosi lapoknak. *„Igaz, sokan talán inkább politikai vagy szépirodalmi lapot óhajtottak volna eddig is megindítva lenni e két testvérváros kebelében… hagyjuk a politikai kérdések fejtegetését és a szépirodalom bájos virágainak termesztését hazánk fővárosa Buda-Pest független számos nagy lapjainak feladatul…”*[2] A helyi olvasóközönség a pesti újságokat is olvasta, ezért a tájékoztatásban nem történt hiba. Ennek köszönhetően számtalan alkalommal hivatkozhattak olyan hírre, amelyet soha nem közöltek le. Széchenyi halálának eseménye ezért első látásra úgy tűnhet, mintha beleolvadt volna a helyi hírekbe.

Az itt vizsgált lapok csak utaltak az „országos hírekre”, ezért először jellemezni szükséges a Széchenyi halála után kialakult általános diskurzust. Példaként a Pesti Hírnök anyagát emeljük ki, mert abban a hírközlés és konkrét állásfoglalás mellett az osztrák sajtó értékelései is kommentálva, kritizálva olvashatóak. A többi országosan terjesztett lapokhoz hasonlóan ebben is Széchenyi halálhíréről, annak körülményeiről politikai felhangokkal, nemzeti érzésű megállapításokkal kísérve tudósítottak.

Jól érzékelhetően két kérdés köré csoportosulnak a megjelenő cikkek: egyrészt Széchenyi betegségét elemzik, másrészt keresik a felelősöket. Ne feledjük, hogy 1860-ban egyre hangosabbá válik az elégedetlenség az abszolutisztikus rendszer ellen. A Pest Hírnök április 12-én idézi az Ost-Deutsche Post közlését, melyben ugyan tényszerűen jelenik meg Széchenyi öngyilkossága, de mégis elbizonytalanító gesztussal indít, mert nem világos a halál indoka. *„Elméjének állapota fölött sok ellenmondó nézet uralkodott.”*

„… némi exaltatió kivételével, mi több vagy kevesebb mértékben mindig sajátsága volt, (!) minden elme zavarából teljesen kigyógyult, s a tébolydában csupán szeszélyből, önfejűségből s politikából lakik…”

„A tragikus vég azonban, mit saját kezével idézett elő, azon alapos gyanításra vezet, hogy exaltatiójának komor pillanatokban még erősebbnek kellett lenni, mint az egészséges elmével összeegyeztethető.”[3]

A szerző következetesen fejtegeti az őrültség kérdését, de tényszerű információi nincsenek róla, emellett szoros logikai kapcsolatot feltételez az öngyilkosság és a betegség között, vagyis Széchenyi csakis elmebetegsége okán lehetett öngyilkos. Ezen logikai kapcsolat megengedheti azt a lehetőséget, hogy ha az egyik tétel megdől, akkor a másik is érvényét veszíti, a gondolat kifuttatása pedig kifordítható. Az Ost-Deutsche Post tehát elismeri a gróf betegségét és kijelenti, hogy állapotát a hozzá közelállók politikai célokra felhasználták. Széchenyi politikai felelősségét így a döblingi környezetre hárítja, továbbá e társaságtól várja a halál pontos körülményeinek megvilágítását is. Kecskeméthy Aurél és Falk Miksa, ha nem is konkrétan e felhívás hatására, de később valóban megírták visszaemlékezéseiket Széchenyi István utolsó éveiről.[4]

[2] *Debrecen-Nagyvárad Értesítő*, 1860. december 23.
[3] *Pesti Hírnök*, 1860. április 12. MTAK KT, SZGY K 307/50.
[4] Falk Miksa 1866-ban német nyelven írta az *Oesterreichische Revue* című folyóirat felkérésére az életrajzi esszét, amit magyarra lefordítva adtak ki 1868-ban: FALK MIKSA: *Gróf Széchenyi István és kora*. Bp., 1868. A munka utolsó évekről szóló zárófejezete számos elemében ismétli a *Pest-Ofner*

A Pesti Hírnök, április 14-én a Fortschritt és az Oesterreichische Zeitung alapján egy másik álláspontot mutat be, miszerint Széchenyi István többévi betegsége után felépült és öngyilkosságát tiszta fejjel követte el. A kijelentés ellentétes a fentebb példaként hozott Ost-Deutsche Post véleményével. A tudósítást felhasználva a Pesti Hírnök végleg kijelentheti, hogy a bécsi lapok hírei között fontos ellentmondások találhatóak, ezért Széchenyi István halálának körülményeit illetően teljes bizonytalanság uralkodik.

A betegség-öngyilkosság mérlegelése mellett, a híradások mások fontos szegmense a felelősök keresése. E kérdéskörben leginkább Dr. Görgen, az intézetigazgató szerepét vizsgálták, melynek mértéke természetesen akképpen alakul, miként Széchenyi állapotának megítélése. Az orvos már a hatósági vizsgálat kezdeti szakaszában igyekezett tisztázni magát a vádak alól: a Morgen-Postban tett nyilatkozatáról és a nyilvánosság elé tárt, Széchenyi által írt magánlevelekről az április 15-i Pesti Hírnök tájékoztat. Az igazgató nyilatkozattételének okait a Pesti Hírnök elítéli, mivel azzal a nagy halottnak járó kegyelet ellen vétett. „Feloldhatatlan bűne", hogy még a vizsgálatok befejezése előtt közzétette a leveleket, méghozzá hiábavalóan, hiszen azok alapján sem eldönthető, hogy Széchenyi valóban őrült lett volna.[5]

A *'Görgen intézete és Széchenyi'* című cikk eredetileg az Oesterreichische Zeitung 89. számában jelent meg és Görgen felelősségét teljesen elhárítja, mivel nem fogadja el, hogy Széchenyi beteg lett volna. A lap szerint ezzel a ténnyel mindenki tisztában volt, hiszen az 1848-as események miatt pusztán csak ürügyként szolgált betegsége a menhelyre távozásban.[6] A magyar lapok ezzel szemben megvédik Széchenyit e vád ellen, és egyértelműen kiállnak a betegsége mellett, ezért a felelősséget nyomatékosan Görgenre hárítják.[7]

Debrecen és Nagyvárad lapjai 1860 tavaszán elfogadták az országos terjesztésű lapok értelmezéseit, hírközléseiket nyomon követték, de nem reflektáltak rá. A haláleset körülményeiről valamint a nyomozás állásáról nem tudósítanak a régió lapjai, azonban ez korántsem jelenti azt, hogy Széchenyiről nincs híradás. Majd minden 1860-as lapszámban szerepel neve valamilyen összefüggésben. A vidéki lapok esetében említés szintjén és késleltetetten jelenik meg Görgen doktor szerepe is, és csak haláláról számol be a Debreczeni Közlöny. Ekkor is egy másik lapot, nevezetesen a Budapesti Hírlapot idézi, mely szerint fél év nyomozás után is az intézet igazgatóját tekintik a leginkább felelős személynek. Görgen halálát szinte végzetszerűen szövi össze a cikk írója Széchenyivel. Egykori betege iránti felelősségével kellett volna szembenéznie mikor elhunyt: *„Görgen meghalt, de a nemesistől nem egészen megkímélten, mert öt órával halála előtt kézbesíttetett neki, a betegen fekvőnek, az országos törvényszéknek az őt perbefogató határozata „mulasztás általi részvét miatt gróf Széchenyi István halálában".'"*[8]

Az összeszövés rímel arra a történetmondásra, ahogyan később, kibontottabb formában, 1866-ban megjelent visszaemlékezésében fogalmaz Kecskeméthy Aurél.

Zeitung-ban 1860. április 17-én, majd a *Győri Közlöny*ben már 1860. április 22-én megjelenteket. KECSKEMÉTHY AURÉL: *Gróf Széchenyi István utolsó évei és halála, 1849–1860.* Bp. 1866.

[5] *Pesti Hírnök*, 1860.április 15. MTAK KT, SZGY K 307/53.

[6] *Pesti Hírnök*, 1860. április 18. MTAK KT, SZGY K 307/55.

[7] *Pesti Hírnök*, 1860. április 20. MTAK KT, SZGY K 307/57.

[8] *Debreczeni Közlöny,* 1860. október 23.

Ott a szerző egyértelműen lebegteti azt a lehetőséget, hogy gyilkosság végzett Széchenyi Istvánnal és a szemtanuk hirtelen történt sorozatos halála, szintén nem véletlenszerű, hanem a bécsi kormány merénylete. Fontos viszont hangsúlyozni, hogy az 1860-ban megjelent, most vizsgált sajtóanyagok nem tartalmaznak gyilkosságot vagy politikai merényletet mérlegelő gondolatmentet. Amint fentebb látható volt, a politikai érdekkel telítődött híranyagban léteznek az öngyilkosság tényét elbizonytalanító gesztusok, de ezen megjegyzések a felelősök keresésén nem lépnek túl. A gyilkosság-öngyilkosság kérdése így semmiképpen sem tekinthető meghatározónak, csakis sokadlagosan felmerülő lehetőségként jelenik meg. Természetesen számításba kell venni, hogy neoabszolutizmus időszakában a hatalmat érintő konkrét vádat nem írhatták volna le, tehát ha valóban erős gyanú élt volna a köztudatban, akkor is öncenzúrát gyakoroltak volna a lapok. A sajtószabadság csak formálisan létezett, a kész lappéldányokat előzetesen be kellett nyújtani a rendőrségnek, és ha valamely cikk a trón vagy a birodalom elleni irányt követett, a szerkesztő, a nyomdász és a terjesztő is büntethető volt.[9] A politikai rendszer bújtatott bírálatára azonban számos példát találhatunk – gondoljunk csak Falk Miksa külpolitikával foglalkozó cikkeire –, így feltételezhető, hogy Széchenyi meggyilkolásáról ugyanígy megtalálták volna a megfelelő módot az igazság megismertetésére. A szemtanuk és kortársak számára azonban megkérdőjelezhetetlen Széchenyi öngyilkossága, éppen ezért helyezik az elbeszélések hangsúlyait ennek magyarázatára, amit lelkivilágának elemzésével tesznek meg.

Az betegség kérdése és a felelősök keresésén túlmenően az 1860-as sajtóanyagok tartalmuk szerint jóval nagyobb arányban tudósítanak Széchenyi emlékének ápolásáról. Időben távolodva a halál időpontjától ez az állítás még inkább igaz. A felismerés tovább erősíti az állítást, hogy Széchenyi halálának körülményei valóban tisztázottak a korban. A gyászszövegek, majd az emlékszövegek témáinak folyamatosan napirenden tartása egyértelműen mutatja, hogy a közbeszédnek ez a valódi tárgya. Az olvasók kimondottan elvárják az összes Széchenyihez kapcsolható hír leközlését, még akár olyan, látszólag érdektelen és komolytalan híreket is, mint a következő számjáték: *„Az üstökös eredeti mystificationak jött nyomára. A lapok egymás után közöltek bizonyos chronostichont (e lapok szerkesztőségéhez is be volt küldve), melynek emelt betűi Széchenyi életére vonatkozva a 2965-ik évszámot adják.”*[10] A relikviagyűjtés is megindul: *„… Debreczenből Széchenyi botokat… várnak, melyek jövedelmét t. Sántha István úr irodalmi apró pályamüvek fogja kitűzni.”*[11]

Az országos terjesztésű lapok, illetve a régió cikkei között találunk azonos vonásokat és egyéni jellegzetességeket a gyász időszakából. A régió lapjaiban kiemelt helyet kapnak a Széchenyiről megjelent publikációk, e híradások jelentik a gyászérzet egyik rétegét. A Debreczen-Nagyvárad Értesítő és a Debreczeni Közlöny több alkalommal is említi Török János, 1860-as kiadványát: Töredék gróf Széchenyi István kiadatlan irataiból. *„Az üdvözültnek e soraiban is az államférfiu bölcsessége, a vezér ildomossága s példátlan forró hazaszeretete tükrözi magát vissza, és e sorok*

[9] *A magyar sajtó története,* II/1. 1848–1867. Szerk.: KOSÁRY DOMOKOS, NÉMETH G. BÉLA. Bp., 1985. 292–294.
[10] *Debreceni Közlöny*, 1860. július 7.
[11] *Debreczeni Közlöny*, 1860. augusztus 4.

mindegyikében egyegy arany szabály van a magyar faj számára fentartva!"[12] A Debreczeni Közlöny egyenesen két országra szóló vállalkozásnak tartja.[13] Fontos momentum Tegledi úr vállalkozása, aki Debrecenben adja ki Széchenyi életrajzát, *„Emlékfüzér gróf Széchenyi István sírjára"*. Az említett kiadó addig csak ponyvairodalommal foglalkozott, „szükségtelen", „erkölcsiséget rontó nyomtatványokkal árasztotta el az irodalmat", melyekből csak neki volt haszna. A vele foglalkozó újságcikk azonban kiemeli, hogy még a haszonérdekelt vállalkozóra is milyen nagyszerű, nemesítő hatással van Széchenyi István öröksége. *„Szívünkből örülünk, ha jelen mű kezdeménye akar lenni egy sorozatnak, mely eme káros silányságok helyett, érdekesség mellett hasznosabb irodalmi termékeket nyujtana a köznep kezébe."* A helyi sajtó felhívja a figyelmet az életrajz hiányosságaira, mégis üdvözli a kiadványt, hiszen ismeretterjesztésként megfelelő, és főként ajánlja a földművelők, a „nép" kezébe, azonban *„a középosztály igényeit aligha fogja kielégíteni."*[14] Ez a mindennapokban is megnyilvánuló példája a társadalom eltérő igényeire, a műveltség különböző szintjeihez kötődő más-más Széchenyi-kép kialakulására.

A regionális lapok természetesen bőven beszámolnak a Magyar Tudományos Akadémia vonatkozó döntéseiről, eseményeiről, hiszen annak kulcsszerepe lett a gyász organizálásában, a Széchenyi-értékelésben, a hagyomány megteremtésében. Az intézmény körül kialakuló hírek kiemelkedő jelentőségűek: a tudományos társaság reagált leggyorsabban Széchenyi halálhírére, és az egész nemzet szellemi képviseletét magáénak vallotta gyászában. 1860. április 9-én körlevelet adtak ki az Akadémia gyászáról, illetve felhívást intéztek a tagokhoz, hogy április 10-én tartsanak tanácskozást a temetésen való részvételről.[15] Az Akadémia elnöke, gróf Dessewffy Emil – ugyancsak április 9-én – 5 pontból álló indítványt írt Pozsonyban a halott emlékének ápolására, melynek alapján születnek később a tudós társaság gyászra vonatkozó határozatai.[16]

Az Akadémia XIX. ünnepélyes közgyűlésén, 1860 őszén külön gyászünnepet tartottak Széchenyi István emlékére, melynek második napján, október 13-án mondta el Eötvös József Széchenyi emlékbeszédét. Mellette még Szász Károly és Arany János ódáikat olvasták fel az alkalom tiszteletére. Az októberi nagygyűlés fontos a régió életében is. A helyi lapok szintén kiemelten kezelik, a Debreczeni Közlöny október 23-án megjelent lapszámának teljes tematikája e köré épül, emellett közölték az említett két ünnepi ódáit is.[17]

A gyors, átgondolt és határozott reakciónak igen fontos szerepe van. A szervezett testületi ülésen megvalósuló emlékezés mintateremtő aktusnak tekinthető. Az események dokumentálása, gyászünnepély szervezése, szoborállítás, alkalomhoz illeszkedő viselet követendő példáként álltak az ország különböző gyászoló közösségei és városai előtt, és mind mai napig hozzátartoznak a halál feldolgozásának folyamatához. Széchenyi azzal válik a kultusz tárgyává, hogy tevékenységével és személyiségével bizonyos közösségek, különböző csoportok számára legitimációs

[12] *Debrecen-Nagyváradi Értesítő*, 1860. június 3.
[13] *Debreczeni Közlöny*, 1860. július 10.
[14] *Debreceni Közlöny*, 1860. július 31.
[15] Akadémia körlevele. MTAK KT, SZGY K 191/36.
[16] Dessewffy Emil indítványai Pozsonyból. MTAK KT, SZGY K 191/39.
[17] *Debreczeni Közlöny*, 1860. október 23.

bázist nyújt, és példát mutat.[18] A kultusz összefüggésben van társadalmi folyamatokkal, rámutat közösségi szükségletekre és szerepvállalásra. Debrecen közéletében azt a felismerést tette lehetővé, hogy a város egyetlen olyan teremmel sem rendelkezik, amely alkalmas lenne nagyobb közönség befogadására, mivel a Széchenyi gyászünnepségen kicsinek bizonyult a casino nagyterme.[19] A szabolcsi Buj községben halálának alkalmából írt gyászbeszédeket kinyomtatták és közkinccsé tették, a befolyt összegeket társadalmi célra használták fel, a „Széchenyi-ápolda" egy alapítvány, a nagy halott emlékének szentelve.[20]

A debreceni és nagyváradi hírek között nagyobb arányban találunk olyan cikkeket, ahol Széchenyi emlékének tisztelegve gyakorlati kezdeményezésekről számolnak be, például a közterületek elnevezésének megváltoztatása. A két testvérváros példaképe ebben Győr városa. A Győri Közlöny már áprilisban beszámol az ötletről, hogy a város főtere viselhetné Széchenyi nevét. Emellett arcképét a községtanács termében kifüggesztették, s egy hónapig gyászruhát öltöttek fel.[21] Gyászünnepet tartottak a városban és mellszobrot is rendeltek róla.[22] Mintájukat követve Nagyváradon júliusban Széchenyi tér kialakításáról rendelkeznek és fürdőt is nyitnak. A Nagyváradi Casino-Egylet tagjai a gróf halálát követően mindjárt az első választmányi ülésen elhatározták, hogy a tagok négy hétig gyászolnak, az elhunyt arcképét megfestetik, s ennek leleplezésekor ünnepélyt rendeznek.[23] Debrecenben viszont a többi városhoz képest némi megkésettség érezhető, ami felett érzett türelmetlenségét a Debreczeni Közlöny több alkalommal ki is nyilvánítja. *„Nagy-Váradon két lerombolt utcza helyén Széchenyi tért alakítanak. Ideje, hogy Debreczen is tegyen a részben valamit."*[24]

„…Ott a városházteren – (talán lehetne ez Széchenyi tér?)[25]

„Oly nagyobb hely, hol Széchenyi nevére valamely emlék ne léteznék, alig található"- mondja egy lap. Vajjon nem czélzás akar-e ez lenni Debreczenre?"[26]

Az 1860. augusztus 7-én megjelent lapszám tudósít arról, hogy Debrecenben utcát neveznek el Széchenyiről.[27] Mindezzel nem éri be az újság: szeptember 4-ei számban ismét kinyilvánítja az óhajt, hogy a református kollégium előtti teret is

[18]A kultuszkutatásról főként: DÁVIDHÁZI PÉTER: *Isten másodszülöttje. A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza,* Bp., 1989. Továbbá SINKÓ KATALIN: *Művészi siker anatómiája*, 1840–1900. *Az irodalmi kultuszkutatás kézikönyve. Tanulmánygyűjtemény*. Szerk.: TAKÁTS JÓZSEF. Bp., 2003. lásd még MARGÓCSY ISTVÁN: A magyar irodalom kultikus megközelítései. *Irodalomtörténeti Közlemények* (1990) 3. sz. és LAKNER LAJOS: Irodalmi kultusz, identitás, legitimáció. *Az irodalom ünnepei. Kultusztörténeti tanulmányok.* Szerk.: KALLA ZSUZSA. Bp., 2000. 159-162.

[19]*Debreczeni Közlöny*, 1860. július 21.

[20]*Debreczeni Közlöny*, 1860. augusztus 14.

[21]*Győri Közlöny*, 1860. április 15. MTAK KT, SZGY K 307/6.

[22]*Győri Közlöny* 1860. május 3. MTAK KT, SZGY K 307/11.

[23]BÉNYEI MIKLÓS: Bihar vármegye gyásza Széchenyi István halálakor. *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve* XXIX. Debrecen, 2002–2003. 156. Bényei Miklós itt a gróf Széchenyi Béla által megőrzött részvétleveleket és verseket tartalmazó kötetet használja fel: *Széchenyi-gyász*. Közreadta: SZÉCHENYI BÉLA. Bp., 1885.
http://hbml.archivportal.hu/data/files/145129001.pdf (a letöltés ideje: 2003. február).

[24]*Debreczeni Közlöny*, 1860. július 3.

[25]*Debreczeni Közlöny*, 1860. július 17.

[26]*Debreczeni Közlöny*, 1860. július 31.

[27]*Debreczeni Közlöny*, 1860. augusztus 7.

Széchenyi után kellene elnevezni.[28] A kultusz kialakításában és ápolásában a város mintakövető, semmiképpen sem mintateremtő. A megkésettség és a türelmetlen várakozás olvasható ki a cikkekből. Debrecenben csak a társadalmi nyomás, illetve ráhatás után, más városokkal szemben a lemaradás kényszerérzete hoz eredményeket a kérdésben. Ennélfogva csonkán, nem minden elemében valósul meg az emlékezés gyakorlata. A konzervatív cívis mentalitással bizonyára összefüggésben van a fejlődéssel szembeni idegenkedés, és ezáltal az adaptálás ritmusa is.[29] A falusias gondolkodás még sokáig megakadályozta a szélesebb körű társadalmi kreativitás koncepcionális törekvéseit.[30] 1861 tavaszán, majd egy évvel később, a Debreceni Ellenőr még mindig arról cikkez, hogy nem megfelelő képet függesztettek ki a debreceni kaszinó termében: *„A kaszinóban a Széchenyi István gróf életnagyságú képét akarták felfüggeszteni; fel is függesztettek egy nagy képet, de ez nem a Széchenyi képe! Jó lenne a müvésznek visszaadni, hogy igazítsa ki Széchenyivé."*[31]

A közterekről beszélve a szoborállításról is kell néhány szót ejtenünk. Magyarországon a szoborállításnak ekkor még nem volt hagyománya, ezért is szorgalmazzák, hogy a haza nagyjait ekképpen is örökítsék meg.[32] A kapcsolódó vállalkozásokat igen élénken fogadják és beszámolnak az ország minden tájáról érkező ilyetén hírekről. *„Igaz, hogy a nemzeti szobrászat még nem dicsekhetik aranykorral, igaz, hogy még a fővárosban is csak a legutóbbi idők érlelék meg az eszmét, hogy a nemzet, nagyjainak megdicsőítésében magát dicsőíti meg – de az is tagadhatatlan, hogy mindnyájunknak, és különösen nekünk, kik a tősgyökeres magyarság egyik legáldottabb tanyáján lakunk kötelességünk a nemzeti közérzületnek, törvény engedte határok közt, irányt adni, tetteket áldozni."*[33] Pesten is egyre sürgetőbbé válik a nemzet nagyjait emlékművek felállításával megtisztelni, mert minden nagyobb városban találhatók már szobrok, ezért hozzátartozik a város fogalmához meglétük. *„A pesti hölgyek „Széchenyiszobort" terveznek, a pesti Széchenyisétányra. A gyűjtések folyamatban vannak. Az emlékszobor ünnepélyesen fog lelepleztetni."*[34] Az Akadémia 1860. április 10-i célkitűzése, miszerint köztéri Széchenyi szobrot emelnek, azonban csak jóval később, 1880. május 23-án valósult meg.[35]

Az emlékezet további gyakorlati megnyilvánulása a Széchenyi-hegy és kápolna fölszentelése Budán, 1860. október 7-én. *„Olyan ünnepet ültek, amely két hazára szól"*, a Sváb-hegy Széchenyi-hegyre történő átnevezése és az Istenhegyen lévő egyik kápolna felszentelése alkalmából.[36] Bényei Miklós a „Bihar vármegye gyásza Széchenyi István halálakor" című tanulmányában külön kiemeli, hogy a hivatalos szervekkel – mint a vármegye, a kinevezett városi és községtanácsok – ellentétben

[28] *Debreczeni Közlöny*, 1860. szeptember. 4.
[29] IRINYI KÁROLY: *A politikai közgondolkodás és mentalitás változatai Debrecenben 1867–1918*. Szerk.: GUNST PÉTER. Debrecen, 2002. 134.
[30] Uo. 288.
[31] *Debreczeni Ellenőr*, 1861. I. füzet.
[32] NAGY ILDIKÓ: Az emlékműszobrászat kezdetei Budapesten, szobrok és szobrászok. *Budapesti Negyed*, (2001.) 2–3. (32-33.) sz. http://epa.oszk.hu/00000/00003/00025/nagy.html (a letöltés ideje: 2012. május).
[33] *Debreczeni Közlöny*, 1860. július 3.
[34] *Debreczeni Közlöny*, 1860. szeptember 15.
[35] NAGY ILDIKÓ: i.m.
[36] *Debreceni Közlöny*, 1860. október 16.

az egyházi gyászistentiszteletek szabadon szervezhetők voltak és nagy mozgósító erővel bírtak. A Pesti Napló és a Vasárnapi Újság beszámolóiból merít Bényei: Bihar vármegyében az első megemlékezés április 15-én, vasárnap zajlott le Érmihályfalván. Nagyváradon elsőként a helvét hitvallásúak gyűltek össze, április 16-án. A római katolikusok később, április 26-án állítottak fel a székesegyházban ravatalt. Bagamér községben tartott református istentiszteleten többen adakoztak a tervbe vett fővárosi Széchenyi-szoborra és a Magyar Tudományos Akadémia felépítendő palotájára.[37]

Széchenyi István emlékének ápolása mellett a halála felett érzett megrendítő gyász másik rétegét a nekrológok szövegei jelentik. A régióban és az országosan terjesztett lapokban egyaránt megtalálható a műfaj, tartalmukban nem lehet köztük különbséget felfedezni, egységes képet adnak. Az emlékszövegek beszédmódjainak elemzését ezért egy-egy „országos" majd egy „regionális" példa említésével tesszük meg. A halál körülményeiről kialakult párbeszéd hangja viszonylag hamar elcsendesül, ezzel szemben a nekrológok jóval hosszabb ideig jelennek meg. Emlékező szövegekként funkcionálnak, minden tekintetben a nagy ember magasztalása köré épülnek érveik. Tételmondatként kijelenthető, hogy Gróf Széchenyi István kultikus figura. Az emlékbeszédek felfokozott érzelmi töltettel, határtalanul dicsérik alakját, kivételességét hangsúlyozzák. Sikerét mutatja, hogy mindez vitathatatlan tény. Rögtön kialakult a kultikus beszédmód róla és rögzült is ez a retorika, ami azt jelenti, hogy Széchenyi megítélését rögzített interpretációs szempont és ismétlés határozza meg.[38] Személyének mitizálása egy olyan személyes élettörténet-konstrukciót biztosít, mely összefonódik a nemzet sorsával. A Széchenyire épülő tradíció tartalmában a nemzetteremtés és fenntartás képezi a legnagyobb fokú kötelező erőt: *„Őt ismerte a magyar nemzet, mint édesapját."*[39] A szövegekben megbonthatatlan formában jelenik meg, elhagyhatatlan ez a tényező.[40] A róla írt emlékbeszédek legalapvetőbb célja ennél fogva nem lehet más, mint a nemzet szolgálata, a nemzeti és társadalmi eszmények bemutatása.

A jelenség nem egyedülálló a 19. században, gondoljunk csak Kossuth Lajosra[41], vagy Petőfi Sándorra.[42] A kultuszok azonban elválaszthatók egymástól. A retorikai elemek és jelképek jelentései változnak a különböző kontextusokban,[43] hiszen a kultikus személy életének vonásai határozzák meg a kultusz valódi tartalmát. Az adott személy élettörténetét beszélik el vallási és történeti mintákra építve.

[37]BÉNYEI MIKLÓS: i.m. 150-151 és 154.
[38] GADAMER, HANS-GEORG: Szöveg és interpretáció. *Szöveg és interpretáció*. Szerk.: BACSÓ BÉLA. Bp., é.n. 30–31. és 33.
[39]*Delejtű,* 1860. április 17. MTAK KT, SZGY K 307/1.
[40]ASSMANN, JAN: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Bp., 1999. 103.
[41]GERŐ ANDRÁS: A nemzet apja, „Isten második fia" – Kossuth és kultusza. Uő: *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből*. Bp., 2004. 53–78.
[42]MARGÓCSY ISTVÁN: *Petőfi Sándor. Kismonográfia*. Bp., 1999. illetve DÁVIDHÁZI PÉTER: A hatalom eredetmondái Petőfi utóéletében. *Irodalomtörténeti Közlemények*. (1990) 3. füzet. http://epa.oszk.hu/00000/00001/00359/pdf/00359.pdf (a letöltés ideje: 2013. január)
[43]HOFER TAMÁS: Kiállíthatók-e a magyar "emlékezet helyei"? *Budapesti Könyvszemle*, (1994) 4. sz. 465–470.

A Széchenyiről szóló emlékszövegekben a történelemi hivatkozás gyakran felbukkanó érvelési technika. A történelem, mint önálló entitás van jelen, az értékekről minden vélemény felett álló ítélőszék értelemben. A múlt példázatos megjelenítésével és a korszakolással érzékletesen emelik ki Széchenyi egyedülálló tevékenységét. A történelem társadalmi funkcióját használják így fel, hogy pozitív nemzeti identitást, illetve jelen- és jövőképet közvetítsenek. Elveinek követése isteni törvényekhez, a hithez, egy univerzális emberi törvényhez kapcsolódik. *„… igyekezzünk bátor fölemelkedéssel az elembe helyezni magunkat, mely által az emberi kebelben rejtező isteni szikra álomkórságba nem csak sülyed, de varázsa megnyitja előttünk az eget."*[44] Megállapítható, hogy a „bátor fölemelkedés" ehhez az isteni szférához való csatlakozásként is értelmezhető, de egyben ennek mikéntjét is rejti. Üzenete: a nagy tettekhez merni kell nagyot tenni. Az elemzett cikkekben a zsenialitás merészsége többnyire együtt jelenik meg a haladás liberális eszméjével. A „Zseni" a különleges lelki berendezkedésű ember, akit a társadalom szinte vallásos módon tisztel.[45] Széchenyi megkapja e tiszteletet, melyen keresztül az isteni szférához csatlakozik és halhatatlanná válik. A vallási és a történeti minta találkozása az, amikor a nemzet prófétájaként emlegetik őt. Mindezt még kifejezőbbé tehetik fontos művekből való átvételekkel, melynek legszebb példája a Jeremiás siralmából vett idézet:

„Hullanak az erősek hullanak a nagyok,
Hullanak Jeruzsálem a te fiaid."[46]

Az isteni irgalomért való könyörgés ez, ahol a nemzet fiai halnak meg önfeláldozásukban. Emlékeztessen, miként Jézus szenvedéseire. Széchenyi nemzeti szentként való tisztelete, a nemzeti jelkép, a Szózatból való idézettel is alátámasztható: *„A sírt, hol ő most sülyedt el, népek veszik körül, s az ember millióinak szemében gyászköny ül."*[47]

Az emlékezés retorikáján keresztül Széchenyi hibanélkülivé emelkedik. Az ilyen magas fokra emelt magasztalás következménye, hogy a történelmi személy elveszíti emberi esendőségét, szakrális jellegűvé válik, emberfeletti tulajdonságokkal rendelkezik.[48] Ez a kultikus beszéd azon gesztusára is kiterjed, hogy Széchenyi élettörténetének ellentmondásosabb eseményeit, mint amilyen öngyilkossága is, különböző stratégiákkal igyekeznek magyarázni, más szemszögből beállítani.[49] A nekrológszövegekben olvasható egyik érvelés szerint halála értelmezhető a hazáért való küzdelem utolsó elementáris erejű önfeláldozásként, illetve a rendszer elleni hazafiúi tiltakozásként is. Ez alapján életének és halálának azonos magasztos céljai voltak. Így válik Széchenyi mártírrá. A másik hasonló célú érvelési mód alapján tettei megérthetetlenek a hétköznapi emberek számára.[50] Ez a fajta szemlélet Ke-

[44] *Delejtű*, 1860. április 24. MTAK KT, SZGY K 307/2.
[45] MÁTRAI LÁSZLÓ: *Élmény és mű*. Bp., 1973. 78.
[46] *Kolozsvári Közlöny*, 1860. április 12. MTAK KT, SZGY K 307/21.
[47] *Delejtű*, 1860. április 17. MTAK KT, SZGY K 307/1.
[48] MARGÓCSY ISTVÁN: A magyar irodalom kultikus megközelítései, (kommentár és florilegium) *Irodalomtörténeti Közlemények 1990. 3. sz.*289–290.
[49] DÁVIDHÁZI PÉTER: Egy irodalmi kultusz megközelítése. *Az irodalmi kultuszkutatás kézikönyve. Tanulmánygyűjtemény.* Szerk.: TAKÁTS JÓZSEF. Bp., 2003. 123.
[50] *Vasárnapi Újság*, 1860. április 15. MTAK KT, SZGY K 307/90.

mény Zsigmond 1851-ből való jellemrajza[51] nyomán válik népszerűvé. A Széchenyiről való gondolkodáshoz e szerint nem tartozik hozzá, hogy megítéljük őt, vagy halálának módját. Életében is teljes tisztelet övezte, és örökérvényű elveket fektetett le munkássága. Sorsa, végzete vette el közölünk, hétköznapi ésszel nem belátható szenvedései. A remény, az értékek maradandósága, az örökérvényűség, melyen nem változtathat ember, enyhít a gyász fájdalmának feszítő érzésén. *„Széchenyi: a szellem él! Él műveiben, él azon hatásban, melyet halálának híre a hazában előidézett, él azon eredményben, hogy nemzete alig egy-két évtized alatt a művelt szomszédok sorába küzdötte fel magát, és él azon imályszerű szeretetben, melylyel emlékét sziveinkben őrizzük. (…) a legnagyobb magyar öröklétének ezen elgondolása vigasztaló kézzel törölgeti a könyet fáradni kezdő szemeinkből…"*[52]

A hagyaték sikeres folytatása lesz a magyar nemzet nagy próbája, ehhez azonban konkrét örökösök jelenléte szükséges. *„Magyarország nem volt, hanem lesz!" mondá Széchenyi. És nekünk teljesíteni kell a nemzet prófétája jóslatát."* [53] A Debreczeni Közlöny átmenti életművét a fiatal Széchenyiek kezébe, tőlük várja édesapjuk tevékenységének méltó folytatását, hogy a hazának ismét legyen Széchenyije: *„… felétek tekintünk ifjú Széchenyiek! … Széchenyiek! ti nem vagytok a magatokéi, ti a miéink vagytok! Dicsőült nagy apátok egy helyet hagyott üresen halálával… e helyet dicsőült apátok betöltötte! A hely ismét üres… titeket hívunk fel annak betöltésére hogy nem sok idő múlva, ha majd fájdalmasan elmondjuk hogy: MEGHALT SZÉCHENYI! egyszersmind örömmel elmondhassuk: ÉLJEN SZÉCHENYI!* [54]

Mint ahogyan a haláleset körülményeiről írott híranyagban látni lehetett, a Széchenyi haláláról való beszéd a kezdetektől politikai tettnek minősült, ám nevének a politikai érveléshez való felhasználása csak később jelenik meg. Ezen a ponton kapcsolódik össze a halálesetről való beszéd módja és az emlékbeszédek fentebb kifejtett mélyebb üzenete: a nagyszerű örökség méltó folytatása. Amikor nevét politikai érdekkel telítődve említik, ott válik el egymástól véglegesen az örökség politikai jelentésváltozata és az emlékszövegekben kifejtett, főként társadalmi jelentése. Az időtartamot tekintve igen hamar, már az 1860-as év végén megtörténik az örökség elszakadása, és egymástól különvált, eltérő fejlődése. Ennek oka a gyász idejének elmúlása, ezenkívül az 1860-as évben az októberi hónap hozott jelentős belpolitikai politikai eseményt, amelyhez érdemben hozzá tudott és kellett szólni a hazai sajtónak.

A politikai tartalmú cikkekben elsősorban elvi állásfoglalásoknál hivatkoznak a gróf nevére és annak szellemiségére. A Széchenyi-kultusz már a gróf halála előtt kialakult, genezise az 1830-as évek, kiépülése az 1840-es évek vitáiban megy végbe. Az emlékszövegek ennek a már létező kultusznak tartalmát, szemléletmódját és jellegzetes szótárát gazdagítják tovább: *„nemzet prófétája",*[55] *„nagy próféta Széchenyi"*[56] Így válik Széchenyi a napi politika fölött (is) álló alakká. Ezért rendkívül

[51]KEMÉNY ZSIGMOND: Széchenyi István. *Magyar szónokok és statusférfiak. Politicai jellemrajzok.* Szerk.: CSENGERI ANTAL. Pest, 1851.
[52]*Debreczeni Közlöny*, 1860. július 1.
[53]*Kolozsvári Közlöny,* 1860. április 15. MTAK KT, SZGY K 307/22.
[54]*Debreczeni Közlöny*, 1860. július 1.
[55]*Debreczeni Közlöny*, 1860. november 20.
[56]*Debreczeni Közlöny*, 1860. december 15.

fontos a halál után közvetlenül megjelent cikkeket vizsgálni, mivel ezen szövegek együttesen alkotják Széchenyi kultuszának egy következő fejlődési szakaszát.

A régió lapjai között a Debreczeni Ellenőr című folyóirat első számának, mondhatni programatikus cikke a *„Municipium, vagy felelős minisztérium”*[57]. A magyar alkotmányos élet visszaállítása 1860. október 20-án megtörtént, de a 48-as törvények átvizsgálása, azaz az államjogi és szervezeti újraalakítása a magyar korona tartományaival az egybehívandó országgyűlés feladata lett. Ez alkalomból vetődik fel a kérdés: miként jobb a végrehajtó hatalom megszervezése? Testületi kormányszékek, erős municípiumokkal, vagy felelős minisztérium, engedelmes municípiumokkal. Az aktuálpolitikai kérdést illetően nem túl elegáns vita dúlt két pesti lap, a Pesti Napló (Csengery Antal) és a Pesti Hírnök (Török János) között. A Debreczeni Ellenőr azonban egyik fél pártját sem fogja, hanem Széchenyi gondolatait hozza fel példaként. Azaz, hogy minden felségjogot, a legfőbb teljes végrehajtó hatalmat a koronás király gyakorolja, a Bécsben székelő összes magyar minisztérium által.

A moralizáló sorok végkövetkeztetése, hogy minden megyei politikus példaképe Széchenyi kell hogy legyen. Ő ismerte a politizálás mélyebb értelmét, ami egyet jelent az állandó küzdelemmel és az ehhez szükséges végtelen kitartással: *„… a magyar ember azt nevezi, - az oly mélyen látott Széchenyivel, - politikának: ha a szükséges és eszélyes kerüléssel igyekszik azt az ember elérni, s oda eljutni, a mit s hova minden akadályok daczára el akar jutni.”*[58]

A Bihar lapszámai szintén erőteljes Széchenyire való hivatkozásokat használnak. Általános politikusi hitvallást fogalmaz meg, aminek szemben a korszak alakjai nem felelnek meg. Egyéni hasznuk reményében szólalnak fel, nem bánva azt sem, ha szavukkal a szebb jövő reményét is kiölik a nemzetből.[59] *„Hát valóban oly igen elbetegült, agy lennél-e már nemzetem? (…) Most már a hypochondriának legsajátszerűbb nemét fogják ránk; mit e számmal diagnosálnak: „1848”*[60]

A nemzet gyengeségének okai a feldolgozatlan traumák, főként 1848 emléke. Jól láthatóan azonban ezt a cikk írója hipochondriának tartja, képzelt betegségnek, mely csak azért életerős és képes hatást gyakorolni, mert az emberek hagyják tudatukban létezni. A nincs erő és elhatározás túllépni rajta, kényelmesebb a belefeledkezés a tragédiába, újra és újra felidézni elmélyülve a negatív érzelmi hullámokban. Nincs a jelenben Magyarországon olyan hiteles személy, aki karizmájával és bölcsességével változtatni volna képes a jelenlegi elgyöngült helyzetben, kiutat mutatni a sötétségből. „*Szegény Széchenyi! … Te, ki azért voltál a legnagyobb magyar, mert minden gondolatod, minden csepp véred magyar volt! – Alig hiszem, hogy a Seraphok, és Cherubinok gyönyörű danája is vigasztalhasson, ha látod, hogy tanaidból hogyan gyártják mindenfelé a kalodát a te nemzetednek a sokszor emlegetett fajodnak! … De mint a tudomány mezején, ugy a politikában is közönséges tünemény, hogy bizonyos iskola tanitványai, ugyan azon alap nézetből, egészen ellenkező következtetésekhez jutnak. … rokon elveire, s egyes homogen mondataikra hivatkoznak korunk Leomenesei. Széchenyi az „uttörő”! Széchenyi a nemzetet százados ál-*

[57] *Debreczeni Ellenőr*, 1861. I. füzet.
[58] *Debreczeni Ellenőr*, 1861. I. füzet.
[59] *Bihar*, 1862. október 12.
[60] *Bihar*, 1862. október 16.

mából felrázó! a hátranézők és elaltatok profetája lett!"[61] Politikai manipulációra kitűnő példaszöveg, hogyan sajátít ki egy meghatározott politikai közösség/kör egy meglévő kultuszt. Ennek az érvelési módnak szintén van már korábbról előzménye, de a gyász a Széchenyi-kultusz új időszakát és formáit vezeti be. Sokan vannak, kik utánozni próbálják stílusát, de az ő szellemiségét és mély mondanivalóját aligha képesek elérni. Ezáltal születik meg Széchenyi kultuszának antitézise, vagyis lassan sikerül az utánzóknak kisajátítani Széchenyi politikai hagyományát, azzal, hogy az Ő nevében, az Ő stílusában politizálnak, de valójában nézeteinek ellentmondanak. A „közös ügyek" emlegetése ezen politizálók körében divatos, lassan a konkrétumok esetén is elsődleges hivatkozási ponttá válik. Neve így egybeolvad a halála után történt eseményekkel anélkül, hogy hasonlóság lenne egykori nézetei és a jelen politikai helyzeteinek megoldási variánsai között. Kultusza révén a rá való hivatkozás legitimál, neve megszépít bármilyen álláspontot, ezért egyre gyakoribbá válik a politikai érdekkel telítődött rá való hivatkozás és befolyásolási szándék.[62] A kultikus megnyilvánulások politikai erejét és azok irányát jól érzékeli Kossuth Lajos is, mikor Torinóból kelt Jósikának címzett levelében saját politikájának lejáratásától tart a gyász idején: „*Vigyázott-e, vigyáz-e a nemzet, hogy Széchenyi dicsőitése ne ugy tünjék fel, mint nemzeti desavouálása a mi politikánknak, törekvéseinknek, zászlónknak? mint desavouálása a mult forradalomnak, tehát annak visszavonása? Nemcsak nem vigyázott, de sőt egyenesen mint ilyen desavouálás áll azon istenités a világ előtt. S mit tettél te a sajtóban, utbaigazitani őket s a világot, hogy a tisztelet s a hála, melylyel a nemzet méltán adózik Széchenyi emlékének, oda ne magyaráztassék, mintha a nemzet elhagyná a zászlót, melylyel a történelem az én nevemet azonositotta?"*[63]

Az eszmetörténeti irodalomban Gróf Széchenyi István emlékezetét elsősorban politikai vonatkozásaiban mutatják be, ez a nézőpont vezeti a vizsgálódások fő irányát. A halálának körülményeit érintő elemzéseket illetően kiváltképpen igaz ezen megállapítás. Alapjában véve logikus is ez a rögzült magyarázat, hiszen a fentiekben is láthatóvá vált, hogy forrásszövegek egész sorával igazolható. A sémák azonban egyértelműen leegyszerűsített beállításai a kérdésnek, ugyanis Széchenyi halálával foglalkozó forrásoknak csak egyik szegmensét jelentik a politikai tartalmú szövegek. „Nagyszerű öröksége" az utcanevekben, köztéri szobrokban, alapítványok és más testületek szellemiségében, és könyvtárnyi méretű irodalmi alkotásban, emlékszövegben él tovább. Széchenyi István a kollektív emlékezet egyik legmeghatározóbb viszonyítási pontja, ezt nem érhette volna el, ha kizárólag politikai jelentésben kapott volna szerepet a nemzeti identitás alakulásában.

[61] Uo.
[62] PLETL RITA: *A döblingi Széchenyi eszmevilága és stílusa*. Bp., 2005. 6–7.
[63] KOSSUTH LAJOS: Levél-töredék. Jósika Miklósnak 1860. ápr. 25-ikei csodálatos levelére válaszul. London, 1860. április 29. Uő: *Irataim az emigrációból.* II. köt. Bp., 1881. http://mek.oszk.hu/08200/08285/html/02.htm (a letöltés ideje: 2012. december).

SZIKLA GERGŐ

Bihar vármegye egy évszázada
A közigazgatási rendszer változásainak kutatása a levéltári források és a helységnévtárak alapján

Jelen tanulmány[1] Bihar vármegye 1849–1950 közötti közigazgatás történetét mutatja be a levéltári források és a helységnévtárakon keresztül. A tárgyalt száz évet a Borovszky Samu által szerkesztett „Bihar vármegye és Nagyvárad (Magyarország vármegyéi és városai)" című könyv alapján szakaszokra osztottuk, majd ezekhez kerestünk forrásokat. Egy-egy szakasz egy-egy közigazgatási átalakítás közötti időszakot jelent.

A kezdeti időkhöz csak levéltári források álltak rendelkezésünkre, előfordult az is, hogy egy-egy szakasz járási beosztását több forrás alapján tudtuk csak rekonstruálni. Majd 1873-tól az Országos Magyar Királyi Statistikai Hivatal gondozásában már megjelentek a hivatalos helységnévtárak is. Innentől kezdve a levéltári forrásokat már csak a helységnévtárakból kigyűjtött adatok kiegészítésére, pontosítására használtuk. Ez lényegesen könnyebb feladat volt, a nehézséget egyedül az okozta, hogy hogyan tudjuk az egy szakaszon belüli kisebb változásokat kigyűjteni és bemutatni. Az előzőekben leírtak miatt jelen tanulmányban sokkal részletesebben foglalkozunk az 1849–1860 közötti, több „kísérletezésen" és változáson átment évtizeddel, mint az azt követőkkel.

Az 1849–1950 közötti száz év alatt – mint azt látni fogjuk – jóval több átalakítást hajtottak végre Bihar vármegye járási beosztásán az azt megelőző időszakhoz képest. A szabadságharcot megelőző évszázadokban többször változott a vármegye területe. A 16–17. század folyamán a vízszintes irányú járási beosztást Nagyváradról kiinduló, sugaras elrendezésűre módosították, a 18. században pedig az egyik járás kettéosztásával a négy járást ötre növelték. A szabadságharc leverését követő száz évben a közigazgatási „reformoknak" két oka volt: a kezdeti évtizedekben a kor követelményeinek és az egyre bürokratikusabb rendszernek próbálták megfeleltetni a járási beosztást, majd egy viszonylagos nyugalomban eltelt harminc év után Magyarország területének folytonos módosítása következtében változott a határ menti vármegye közigazgatása.

[1] A „Bihar és Hajdú történeti vármegyék és Hajdú-Bihar megye közigazgatási beosztása 1552-től napjainkig" című kutatóprogram keretében készült. Ebben három fő vesz részt: Dr. Szálkai Tamás levéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, továbbiakban: MNL HBML) Bihar vármegye 1552–1849 közötti korszakát kutatja; Szikla Gergő főlevéltáros (MNL HBML) Bihar vármegye 1849–1950 közötti, Hajdú vármegye 1876–1950 közötti és Hajdú-Bihar megye 1950–2013 közötti korszakát tanulmányozza; Dr. Szilágyi Ferenc adjunktus (Partiumi Keresztény Egyetem) Bihor megye 1920–2013 közötti korszakát mutatja be és a térképeket készíti.

A fentebb bemutatott kutatómunka teljessé tételéhez a szakirodalom és a jogszabályi háttér feldolgozása még hátra van.

1849–1860

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverése és a megtorlások után kérdés maradt, hogy miként stabilizálható és erősíthető meg úgy a Habsburg Monarchia, hogy ismét európai hatalmi tényezővé váljon. A hatalmi harcok végére az abszolutizmus hívei felülkerekedtek a birodalom alkotmányos átalakítását szorgalmazókon, a centralista irányzatok pedig a föderalista elképzeléseken. A megerősödött hivatalnoki és katonatiszti kar irányításával a korábbinál jóval bürokratikusabb rendszer épült ki, a nagyszabású közigazgatási átszervezéseket a korszak meghatározó politikai személyisége, Alexander Bach belügyminiszter vezetésével és szellemében hajtották végre.[2]

A közigazgatás átszervezése természetesen nem ment egyik napról a másikra, hiszen egy évszázadok alatt kialakult rendszert próbáltak szinte teljesen megváltoztatni. Voltak olyan intézmények, testületek, amelyek többszöri átalakítás után nyerték el végső formájukat, és voltak olyan rendeletek, intézkedések, amelyek rövid időre vagy egyáltalán nem léptek életbe.

Az országot még 1849-ben koronatartományokra osztották: Magyarországra, Erdélyre, Horvát-Szlavónországra, a Határőrvidékre, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság elnevezésű koronatartományra. A jogszolgáltatást elválasztották a közigazgatástól, a vármegyéket kerületekbe (Sopron, Pozsony, Buda, Kassa és Nagyvárad) szervezték, a vármegyék számát 1850-ben 45-re csökkentették.[3]

Egy 1850. szeptember 28-án kibocsátott hirdetményben[4] (1. kép) tájékoztatták a vármegyéket az új közigazgatásról, felállítandó hatóságokról, kinevezendő hivatalnokokról és díjazásukról.

Amint azt az alábbi dokumentumból is látjuk a Nagyváradi kerület Alsó- és Felső-Bihar, Szatmár, Szabolcs, Békés, Arad és Csanád vármegyékből állt. Felső-Bihar székhelye Nagyvárad volt, míg Alsó-Biharé Debrecen, mely különös módon Szabolcs megye központja is lett.

[2] *Polgárosodás és szabadság (Magyarország a XIX. században).* Szerk.: VELIKY JÁNOS. Bp., 1999. 138–140.
[3] VELIKY: i. m., 141–142.
[4] MNL HBML IV. B. 420/c. 14. d. V-1695.

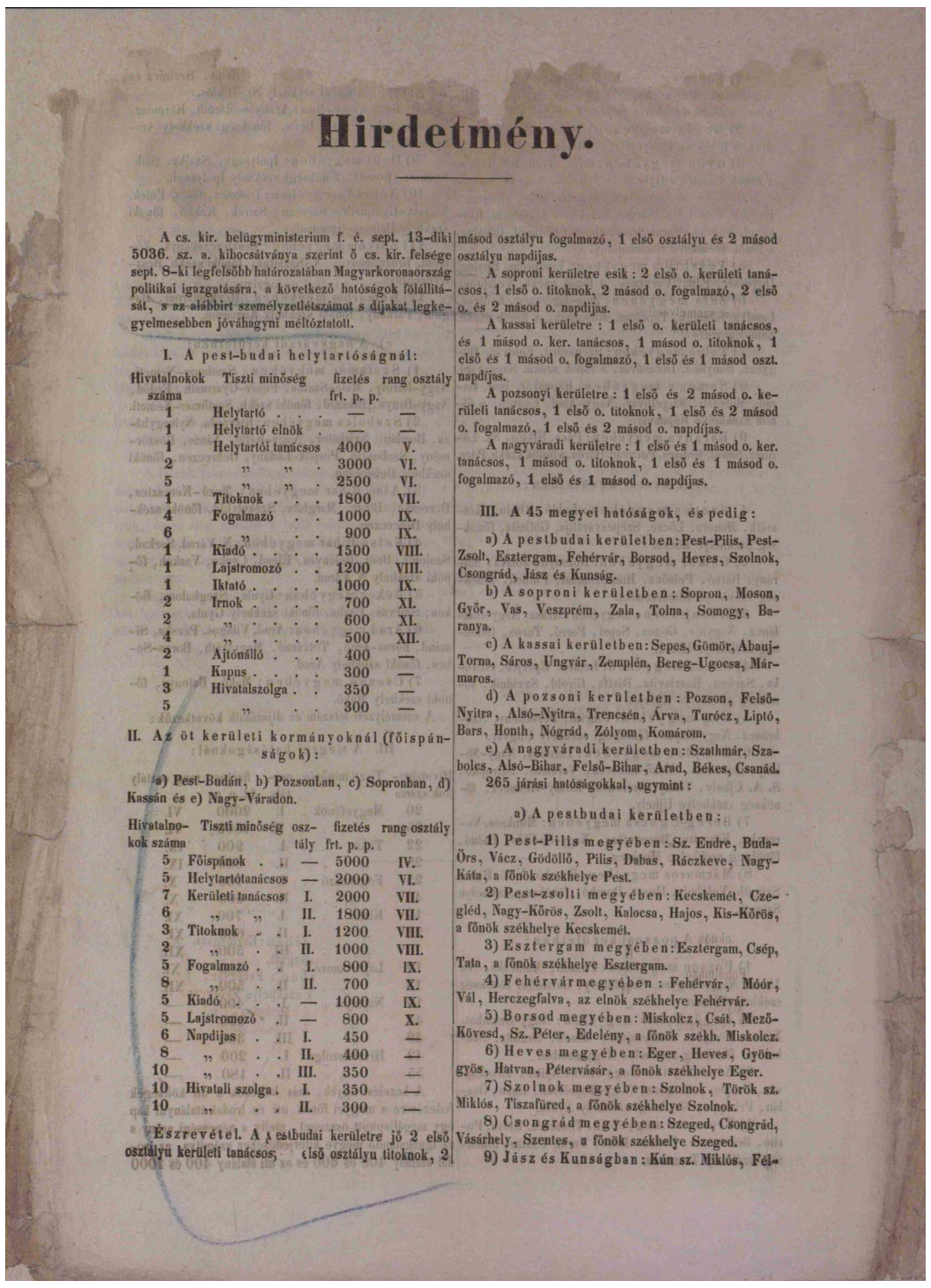

Hirdetmény.

A cs. kir. belügyministerium f. é. sept. 13-diki 5036. sz. a. kibocsátványa szerint ő cs. kir. felsége sept. 8-ki legfelsőbb határozatában Magyarkoronaország politikai igazgatására, a következő hatóságok fölállítását, s az alábbirt személyzetlétszámot s díjakat legkegyelmesebben jóváhagyni méltóztatott.

I. A pest-budai helytartóságnál:

Hivatalnokok száma	Tiszti minőség	fizetés frt. p. p.	rang osztály
1	Helytartó	—	—
1	Helytartó elnök	—	—
1	Helytartói tanácsos	4000	V.
2	„ „	3000	VI.
5	„ „	2500	VI.
1	Titoknok	1800	VII.
4	Fogalmazó	1000	IX.
6	„	900	IX.
1	Kiadó	1500	VIII.
1	Lajstromozó	1200	VIII.
1	Iktató	1000	IX.
2	Irnok	700	XI.
2	„	600	XI.
4	„	500	XII.
2	Ajtónálló	400	—
1	Kapus	300	—
3	Hivatalszolga	350	—
5	„	300	—

II. Az öt kerületi kormányoknál (főispánságok):

a) Pest-Budán, b) Pozsonban, c) Sopronban, d) Kassán és e) Nagy-Váradon.

Hivatalnokok száma	Tiszti minőség	osztály	fizetés frt. p. p.	rang osztály
5	Főispánok	—	5000	IV.
5	Helytartótanácsos	—	2000	VI.
7	Kerületi tanácsos	I.	2000	VII.
6	„ „	II.	1800	VII.
3	Titoknok	I.	1200	VIII.
2	„	II.	1000	VIII.
5	Fogalmazó	I.	800	IX.
8	„	II.	700	X.
5	Kiadó	—	1000	IX.
5	Lajstromozó	—	800	X.
6	Napdijas	I.	450	—
8	„	II.	400	—
10	„	III.	350	—
10	Hivatali szolga	I.	350	—
10	„	II.	300	—

Észrevétel. A pestbudai kerületre jő 2 első osztályu kerületi tanácsos, [illegible] első osztályu titoknok, 2 másod osztályu fogalmazó, 1 első osztályu és 2 másod osztályu napdijas.

A soproni kerületre esik: 2 első o. kerületi tanácsos, 1 első o. titoknok, 2 másod o. fogalmazó, 2 első o. és 2 másod o. napdijas.

A kassai kerületre: 1 első o. kerületi tanácsos, és 1 másod o. ker. tanácsos, 1 másod o. titoknok, 1 első és 1 másod o. fogalmazó, 1 első és 1 másod oszt. napdíjas.

A pozsonyi kerületre: 1 első és 2 másod o. kerületi tanácsos, 1 első o. titoknok, 1 első és 2 másod o. fogalmazó, 1 első és 2 másod o. napdíjas.

A nagyváradi kerületre: 1 első és 1 másod o. ker. tanácsos, 1 másod o. titoknok, 1 első és 1 másod o. fogalmazó, 1 első és 1 másod o. napdíjas.

III. A 45 megyei hatóságok, és pedig:

a) A pestbudai kerületben: Pest-Pilis, Pest-Zsolt, Esztergam, Fehérvár, Borsod, Heves, Szolnok, Csongrád, Jász és Kunság.

b) A soproni kerületben: Sopron, Moson, Győr, Vas, Veszprém, Zala, Tolna, Somogy, Baranya.

c) A kassai kerületben: Sepes, Gömör, Abauj-Torna, Sáros, Ungvár, Zemplén, Bereg-Ugocsa, Mármaros.

d) A pozsoni kerületben: Pozson, Felső-Nyitra, Alsó-Nyitra, Trencsén, Árva, Turócz, Liptó, Bars, Honth, Nógrád, Zólyom, Komárom.

e) A nagyváradi kerületben: Szathmár, Szabolcs, Alsó-Bihar, Felső-Bihar, Arad, Békes, Csanád.

265 járási hatóságokkal, ugymint:

a) A pestbudai kerületben:

1) Pest-Pilis megyében: Sz. Endre, Buda-Örs, Vácz, Gödöllő, Pilis, Dabas, Ráczkeve, Nagy-Káta, a főnök székhelye Pest.

2) Pest-zsolti megyében: Kecskemét, Czegléd, Nagy-Kőrös, Zsolt, Kalocsa, Hajos, Kis-Kőrös, a főnök székhelye Kecskemét.

3) Esztergam megyében: Esztergam, Csép, Tata, a főnök székhelye Esztergam.

4) Fehérvármegyében: Fehérvár, Móór, Vál, Herczegfalva, az elnök székhelye Fehérvár.

5) Borsod megyében: Miskolcz, Csát, Mező-Kövesd, Sz. Péter, Edelény, a főnök székh. Miskolcz.

6) Heves megyében: Eger, Heves, Gyöngyös, Hatvan, Pétervásár, a főnök székhelye Eger.

7) Szolnok megyében: Szolnok, Török sz. Miklós, Tiszafüred, a főnök székhelye Szolnok.

8) Csongrád megyében: Szeged, Csongrád, Vásárhely, Szentes, a főnök székhelye Szeged.

9) Jász és Kunságban: Kún sz. Miklós, Fél-

1/a. kép.

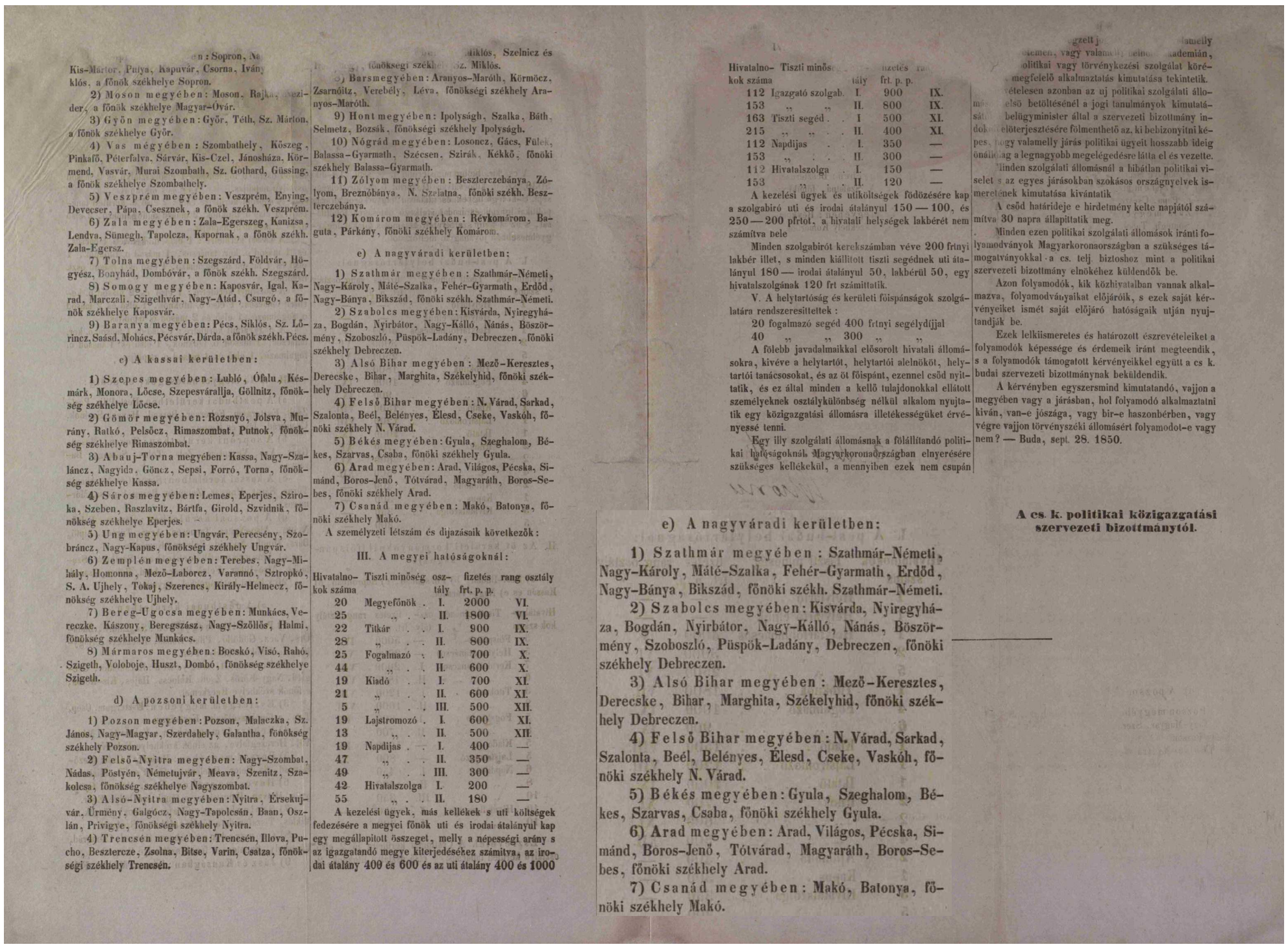

…n: Sopron, Ne… Kis-Márton, Pulya, Kapuvár, Csorna, Iván… klós, a főnök székhelye Sopron.

2) Moson megyében: Moson, Rajka, …ezider, a főnök székhelye Magyar-Óvár.

3) Győn megyében: Győr, Téth, Sz. Márton, a főnök székhelye Győr.

4) Vas mégyében: Szombathely, Kőszeg, Pinkafő, Péterfalva, Sárvár, Kis-Czel, Jánosháza, Körmend, Vasvár, Murai Szombath, Sz. Gothard, Güssing, a főnök székhelye Szombathely.

5) Veszprém megyében: Veszprém, Enying, Devecser, Pápa, Csesznek, a főnök székh. Veszprém.

6) Zala megyében: Zala-Egerszeg, Kanizsa, Lendva, Sümegh, Tapolcza, Kapornak, a főnök székh. Zala-Egersz.

7) Tolna megyében: Szegszárd, Földvár, Högyész, Bonyhád, Dombóvár, a főnök székh. Szegszárd.

8) Somogy megyében: Kaposvár, Igal, Karad, Marczali, Szigethvár, Nagy-Atád, Csurgó, a főnök székhelye Kaposvár.

9) Baranya megyében: Pécs, Siklós, Sz. Lőrincz, Saásd, Mohács, Pécsvár, Dárda, a főnök székh. Pécs.

c) A kassai kerületben:

1) Szepes megyében: Lubló, Ófalu, Késmárk, Monora, Lőcse, Szepesváralljа, Göllnitz, főnökség székhelye Lőcse.

2) Gömör megyében: Rozsnyó, Jolsva, Murány, Ratkó, Pelsőcz, Rimaszombat, Putnok, főnökség székhelye Rimaszombat.

3) Abauj-Torna megyében: Kassa, Nagy-Szaláncz, Nagyida, Göncz, Sepsi, Forró, Torna, főnökség székhelye Kassa.

4) Sáros megyében: Lemes, Eperjes, Sziroka, Szeben, Raszlavitz, Bártfa, Girold, Szvidnik, főnökség székhelye Eperjes.

5) Ung megyében: Ungvár, Perecsény, Szobráncz, Nagy-Kapus, főnökségi székhely Ungvár.

6) Zemplén megyében: Terebes, Nagy-Mihály, Homonna, Mező-Laborcz, Varannó, Sztropkó, S. A. Ujhely, Tokaj, Szerencs, Király-Helmecz, főnökség székhelye Ujhely.

7) Bereg-Ugocsa megyében: Munkács, Vereczke, Kászony, Beregszász, Nagy-Szőllős, Halmi, főnökség székhelye Munkács.

8) Mármaros megyében: Bocskó, Visó, Rahó, Szigeth, Voloboje, Huszt, Dombó, főnökség székhelye Szigeth.

d) A pozsoni kerületben:

1) Pozson megyében: Pozson, Malaczka, Sz. János, Nagy-Magyar, Szerdahely, Galantha, főnökség székhely Pozson.

2) Felső-Nyitra megyében: Nagy-Szombat, Nádas, Pöstyén, Németujvár, Meava, Szenitz, Szakolcsa, főnökség székhelye Nagyszombat.

3) Alsó-Nyitra megyében: Nyitra, Érsekujvár, Ürmény, Galgócz, Nagy-Tapolcsán, Baan, Oszlán, Privigye, főnökségi székhely Nyitra.

4) Trencsén megyében: Trencsén, Illova, Pucho, Besztercze, Zsolna, Bitse, Varin, Csatza, főnökségi székhely Trencsén.

…iklós, Szelnicz és … főnökségi székh… sz. Miklós.

…) Barsmegyében: Aranyos-Maróth, Körmöcz, Zsarnóitz, Verebély, Léva, főnökségi székhely Aranyos-Maróth.

9) Hont megyében: Ipolyságh, Szalka, Báth, Selmetz, Bozsák, főnökségi székhely Ipolyságh.

10) Nógrád megyében: Losoncz, Gács, Fülek, Balassa-Gyarmath, Szécsen, Szirák, Kékkő, főnöki székhely Balassa-Gyarmath.

11) Zólyom megyében: Beszterczebánya, Zólyom, Breznóbánya, N. Szelatna, főnöki székh. Beszterczebánya.

12) Komárom megyében: Révkomárom, Baguta, Párkány, főnöki székhely Komárom.

e) A nagyváradi kerületben:

1) Szathmár megyében: Szathmár-Németi, Nagy-Károly, Máté-Szalka, Fehér-Gyarmath, Erdőd, Nagy-Bánya, Bikszád, főnöki székh. Szathmár-Németi.

2) Szabolcs megyében: Kisvárda, Nyiregyháza, Bogdán, Nyirbátor, Nagy-Kálló, Nánás, Böszörmény, Szoboszló, Püspök-Ladány, Debreczen, főnöki székhely Debreczen.

3) Alsó Bihar megyében: Mező-Keresztes, Derecske, Bihar, Marghita, Székelyhid, főnöki székhely Debreczen.

4) Felső Bihar megyében: N. Várad, Sarkad, Szalonta, Beél, Belényes, Élesd, Cseke, Vaskóh, főnöki székhely N. Várad.

5) Békés megyében: Gyula, Szeghalom, Békes, Szarvas, Csaba, főnöki székhely Gyula.

6) Arad megyében: Arad, Világos, Pécska, Simánd, Boros-Jenő, Tótvárad, Magyaráth, Boros-Sebes, főnöki székhely Arad.

7) Csanád megyében: Makó, Batonya, főnöki székhely Makó.

A személyzeti létszám és dijazásaik következők:

III. A megyei hatóságoknál:

Hivatalnokok száma	Tiszti minőség	osztály	fizetés frt. p. p.	rang osztály
20	Megyefőnök	I.	2000	VI.
25	„	II.	1800	VI.
22	Titkár	I.	900	IX.
28	„	II.	800	IX.
25	Fogalmazó	I.	700	X.
44	„	II.	600	X.
19	Kiadó	I.	700	XI.
21	„	II.	600	XI.
5	„	III.	500	XII.
19	Lajstromozó	I.	600	XI.
13	„	II.	500	XII.
19	Napdijas	I.	400	—
47	„	II.	350	—
49	„	III.	300	—
42	Hivatalszolga	I.	200	—
55	„	II.	180	—

A kezelési ügyek, más kellékek s uti költségek fedezésére a megyei főnök uti és irodai átalányul kap egy megállapitott összeget, melly a népességi arány s az igazgatandó megye kiterjedéséhez számitva, az irodai átalány 400 és 600 és az uti átalány 400 és 1000

Hivatalnokok száma	Tiszti minős[ég]	[osz]tály	[f]izetés frt. p. p.	ra[ng osztály]
112	Igazgató szolgab.	I.	900	IX.
153	„ „	II.	800	IX.
163	Tiszti segéd	I	500	XI.
215	„ „	II.	400	XI.
112	Napdijas	I.	350	—
153	„	II.	300	—
112	Hivatalszolga	I.	150	—
153	„	II.	120	—

A kezelési ügyek és utiköltségek födözésére kap a szolgabiró uti és irodai átalányul 150 — 100, és 250 — 200 pfrtot, a hivatali helységek lakbérét nem számitva bele.

Minden szolgabirót kerekszámban véve 200 frtnyi lakbér illet, s minden kiállitott tiszti segédnek uti átalányul 180 — irodai átalányul 50, lakbérül 50, egy hivatalszolgának 120 frt számittatik.

V. A helytartóság és kerületi főispánságok szolgálatára rendszeresittettek:

20 fogalmazó segéd 400 frtnyi segélydíjjal
40 „ „ 300 „ „

A fölebb javadalmaikkal elősorolt hivatali állomásokra, kivéve a helytartót, helytartói alelnököt, helytartói tanácsosokat, és az öt főispánt, ezennel csőd nyittatik, és ez által minden a kellő tulajdonokkal ellátott személyeknek osztálykülönbség nélkül alkalom nyujtatik egy közigazgatási állomásra illetékességüket érvényessé tenni.

Egy illy szolgálati állomásnak a fölállitandó politikai hatóságoknál Magyarkoronaországban elnyerésére szükséges kellékekül, a mennyiben ezek nem csupán …gzett j… amelly …temen, vagy valam… …demián, …olitikai vagy törvénykezési szolgálat köré… megfelelő alkalmaztatás kimutatása tekintetik. …ételesen azonban az uj politikai szolgálati állomás… első betöltésénél a jogi tanulmányok kimutatását… belügyminister által a szervezeti bizottmány indok… előterjesztésére fölmenthető az, ki bebizonyitni képes, …ogy valamelly járás politikai ügyeit hosszabb ideig önáll…ag a legnagyobb megelégedésre látta el és vezette.

Minden szolgálati állomásnál a hibátlan politikai viselet s az egyes járásokban szokásos országnyelvek ismeretének kimutatása kivántatik.

A csőd határideje e hirdetmény kelte napjától számítva 30 napra állapittatik meg.

Minden ezen politikai szolgálati állomások iránti folyamodványok Magyarkoronaországban a szükséges támogatványokkal a cs. telj. biztoshoz mint a politikai szervezeti bizottmány elnökéhez küldendők be.

Azon folyamodók, kik közhivatalban vannak alkalmazva, folyamodványaikat elöjáróik, s ezek saját kérvényeiket ismét saját elöjáró hatóságaik utján nyujtandják be.

Ezek lelkiismeretes és határozott észrevételeiket a folyamodók képessége és érdemeik iránt megteendik, s a folyamodók támogatott kérvényeikkel együtt a cs k. budai szervezeti bizottmánynak beküldendik.

A kérvényben egyszersmind kimutatandó, vajjon a megyében vagy a járásban, hol folyamodó alkalmaztatni kiván, van-e jószága, vagy bir-e haszonbérben, vagy végre vajjon törvényszéki állomásért folyamodot-e vagy nem? — Buda, sept. 28. 1850.

A cs. k. politikai közigazgatási szervezeti bizottmánytól.

e) A nagyváradi kerületben:

1) Szathmár megyében: Szathmár-Németi, Nagy-Károly, Máté-Szalka, Fehér-Gyarmath, Erdőd, Nagy-Bánya, Bikszád, főnöki székh. Szathmár-Németi.

2) Szabolcs megyében: Kisvárda, Nyiregyháza, Bogdán, Nyirbátor, Nagy-Kálló, Nánás, Böszörmény, Szoboszló, Püspök-Ladány, Debreczen, főnöki székhely Debreczen.

3) Alsó Bihar megyében: Mező-Keresztes, Derecske, Bihar, Marghita, Székelyhid, főnöki székhely Debreczen.

4) Felső Bihar megyében: N. Várad, Sarkad, Szalonta, Beél, Belényes, Élesd, Cseke, Vaskóh, főnöki székhely N. Várad.

5) Békés megyében: Gyula, Szeghalom, Békes, Szarvas, Csaba, főnöki székhely Gyula.

6) Arad megyében: Arad, Világos, Pécska, Simánd, Boros-Jenő, Tótvárad, Magyaráth, Boros-Sebes, főnöki székhely Arad.

7) Csanád megyében: Makó, Batonya, főnöki székhely Makó.

1/b. kép.

Alsó-Bihar vármegyét később Észak-Biharnak is nevezték, Felső-Bihar vármegyét pedig Dél-Biharnak. Egy idő után már csak az utóbbi névhasználatot engedélyezték, de ez nehezen ment át a köztudatba és a mindennapos névhasználatba, ezért 1854. június 14-én ismételt rendeletet[5] (2. kép) kellett kiadni a két vármegye elnevezéséről.

A következő dokumentum[6] (3. kép) egy valószínűleg nem, vagy csak rövid ideig bevezetett közigazgatási tervezet, amely szerint a vármegyéket még alkerületekre is osztották volna, így például [Dél-]Bihart Bihar-Nagyváradi és Belényes-Nagyváradi alkerületre. Az irat érdekessége, hogy a felsorolt szakaszok és települések az 1850–1854 közötti Dél-Bihar vármegye területét fedik le, a dokumentumban ennek ellenére Bihar vármegyének Nagyváradi Cs. Kir. Kerülethez kapcsolt részeiként írják. Ez utóbbi tény még inkább megerősíti azt a feltételezést, hogy ez csak egy életbe nem léptetett tervezet volt.

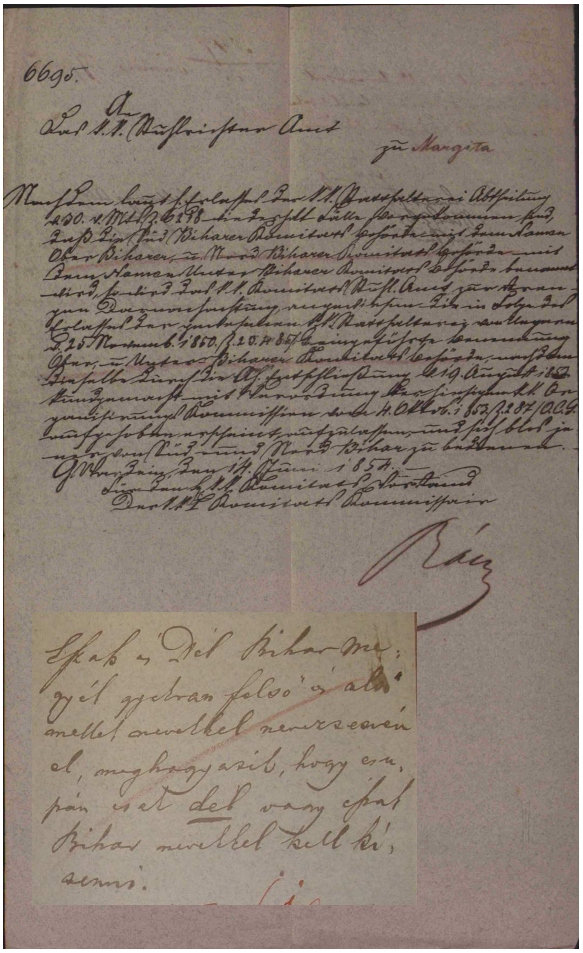

2. kép.

[5]MNL HBML IV. B. 420/g. 3. cs. XII-610.
[6]MNL HBML IV. B. 420/n. 16. cs. XI-1780.

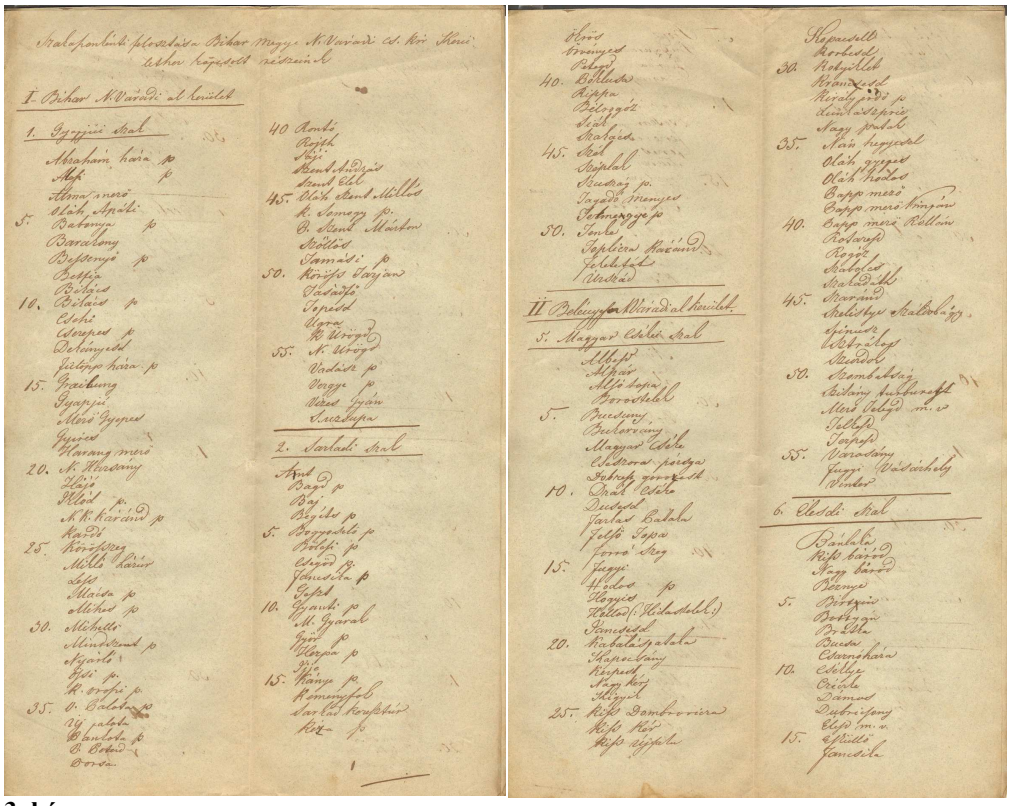

3. kép.

Észak- és Dél-Bihar vármegyét 1850–1854 között a következő járások alkották: Észak-Bihart a Bihari, Derecskei, Diószegi, Margittai, Mezőkeresztesi, Vámospércsi[7]; Dél-Bihart a Belényesi, Béli, Élesdi, Gyapjui, Magyarcsékei, Sarkadi, Szalontai, Vaskohi[8]. Területeiket úgy alakították ki, hogy a régi Bihar vármegyét Nagyvárad felett nyugat-keleti irányban kettéosztották, és Észak-Biharhoz hozzácsatolták a Vámospércsi járást.

Észak-Bihar vármegye településeinek a fentebb említett hat járásba történő beosztását az alábbi irat[9] (4. kép) alapján rekonstruálhatjuk. A járásokat – a Mezőkeresztesi kivételével – további két-három szakaszra osztották. Az első, vagyis főszolgabírói szakaszt a járási főszolgabíró irányította, míg az alszolgabírói szakasz(oka)t alszolgabírók. A járások és a szakaszok központjait mindig a főszolgabírók és az alszolgabírók lakhelye határozta meg, ezen okból meg is változhatott a székhelyük.

[7]MNL HBML IV. B. 152/a. 1. d. 4227/1850.
[8]MNL HBML IV. B. 151/b. 1. d. A jegyzői körök és fizetések kimutatásai 1851–1856.
[9]MNL HBML IV. B. 420/c. 20. d. V-2399.

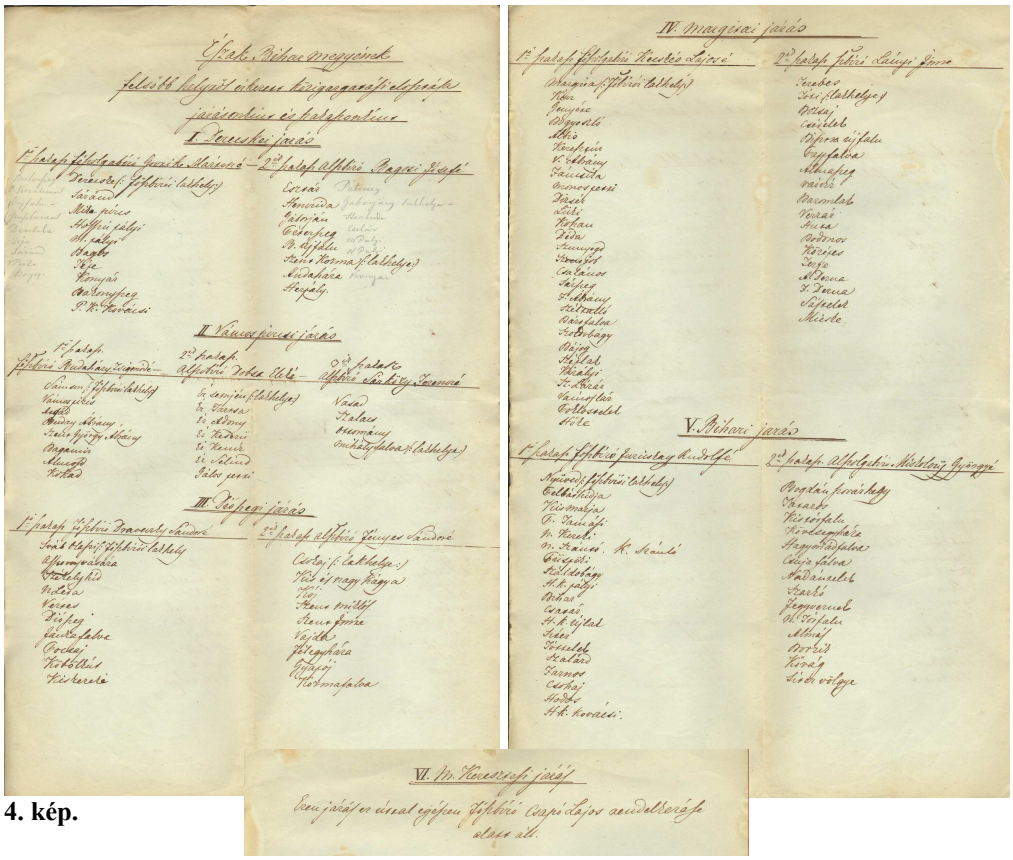

4. kép.

A korábban már említett, korábbinál jóval bürokratikusabb rendszer következménye volt, hogy a korszakban – kutatásunk szempontjából szerencsés módon – számtalan, különböző célú járásonkénti összeírás, kimutatás készült. Erre példa a dél-bihari Élesdi járásban készült 1850/51. évi házadó kimutatás[10] (5. kép) és az észak-bihari Derecskei járásban készült népesség összeírás[11] (6. kép).

[10]MNL HBML IV. B. 420/e. 9. cs. III-3437.
[11]MNL HBML IV. B. 420/c. 20. d. V-2403.

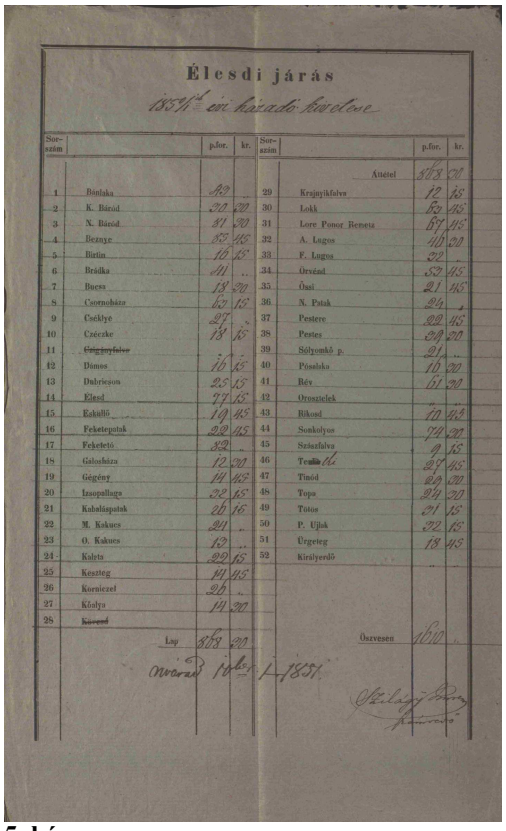

Élesdi járás

1851-ik évi hasadék kivetése

Sor-szám		p.for.	kr.	Sor-szám		p.for.	kr.
					Áttétel	878	20
1	Bónlaka	89	..	29	Krajnyikfalva	12	45
2	K. Bárod	30	30	30	Lokk	52	45
3	N. Bárod	81	30	31	Lore Ponor Renete	67	45
4	Beznye	85	45	32	A. Lugos	10	30
5	Bistin	16	45	33	F. Lugos	22	..
6	Bródka	11	..	34	Orvend	52	45
7	Buess	18	30	35	Ossi	21	45
8	Csornoháza	67	15	36	N. Patak	24	..
9	Cseklye	27	..	37	Pestere	22	45
10	Czéczke	13	15	38	Pestes	39	30
11	~~Czigányfalva~~	..	..	39	Sólyomkő p.	21	..
12	Domos	16	45	40	Póselaka	10	30
13	Dubriesou	25	15	41	Rév	61	30
14	Elesd	77	15	42	Orosziclek	..	..
15	Eskülö	19	45	43	Rikosd	10	45
16	Feketepatak	22	45	44	Sonkolyos	74	30
17	Feketető	32	..	45	Szászfalva	9	15
18	Galoshóza	12	30	46	Tenke	27	45
19	Gégény	14	45	47	Tinód	29	30
20	Izopallaga	22	15	48	Topa	24	30
21	Kabalaspatak	26	15	49	Totos	21	15
22	M. Kakucs	21	..	50	P. Ujlak	22	45
23	O. Kakucs	13	..	51	Ürgeteg	18	45
24	Kalota	29	15	52	Királyerdö	..	..
25	Keszteg	11	45				
26	Korniczel	26	..				
27	Kösdya	14	30				
28	~~Kövend~~						
	Lap	878	20		Összesen	1610	..

Orvend 1851-ik

5. kép.

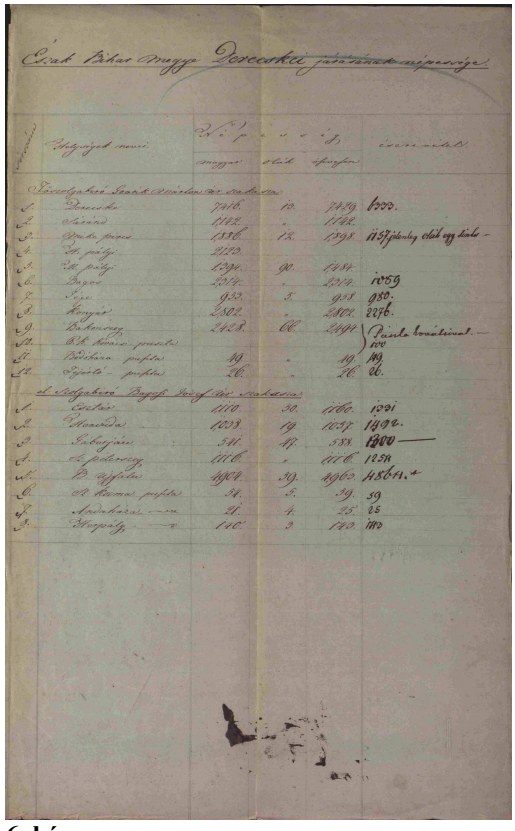

Észak Bihar Megye Derecskei járásának népessége

Sorszám	Helységek nevei.	Házak száma	Lakók száma	Összes népesség	Jegyzet
	Törvénytétel Székek Derecskei Járásban				
1.	Derecske	746.	10.	7459	6559.
2.	Csáránd	1122	.	1122.	
3.	Gyula-fajsz	1338.	12.	1398.	1137 jobbágy több egy házban
4.	Ó-puszta	2120.			
5.	Ú-puszta	1394.	90.	1484.	
6.	Dégen	2274.	.	2274.	1059
7.	Sepse	933.	5.	938.	980.
8.	Kengyel	2802.	.	2802.	2876.
9.	Bedöcsény	2428.	66.	2494.	Pusztabeliekkel. 100
10.	Ó-Kócsér puszta				
11.	Bádonyi puszta	19.	.	19.	19.
12.	Fajsz-puszta	26.	.	26.	26.
	Az Adófizetésre Bajosi Járásbeli Székelyek				
1.	Gyetse	1160.	30.	1160.	1221
2.	Mezőtelegd	1039.	69.	1039.	1492.
3.	Sebesjánd	341.	47.	388.	1300
4.	Sebesvarsány	1166.	.	1166.	1258
5.	Ó-Ujfalu	1904.	39.	1943.	1856.
6.	Ó-Kócsér puszta	34.	5.	39.	39
7.	Szentbenedek	21.	4	25.	25
8.	Vértyán	140.	3	140.	140

6. kép.

Az 1850-es évek elején keletkezett kimutatás[12] (7. kép) felsorolja az Észak-Bihar vármegyei tisztviselőket név szerint, a fizetésükkel és egyben megfigyelhető a közigazgatás és a jogszolgáltatás kettéválasztása is. A mellette lévő dokumentum[13] (8. kép) alapján pedig megállapítható, hogy a vármegye és a megyei törvényszék területileg nem egyezett meg, hiszen a Debreceni Megyei Törvényszék hat járásbíróságából csak három tartozott Észak-Bihar vármegyéhez. Ráadásul a járásoknak és a járásbíróságoknak nemcsak a székhelye nem volt mindig ugyanaz (Derecskei járás – Derecskei Járásbíróság, Diószegi járás – Székelyhídi Járásbíróság, Vámospércsi járás – Vámospércsi Járásbíróság), de a hozzájuk tartozó települések sem egyeztek meg teljesen. Ilyen település volt például a Derecskei járáshoz, de a Székelyhídi Járásbírósághoz tartozó Monostorpályi és a Diószegi járáshoz, de a Derecskei Járásbírósághoz tartozó Pocsaj.

[12]MNL HBML IV. B. 420/c. 20. d. V-2399.
[13]Uo. V-2425.

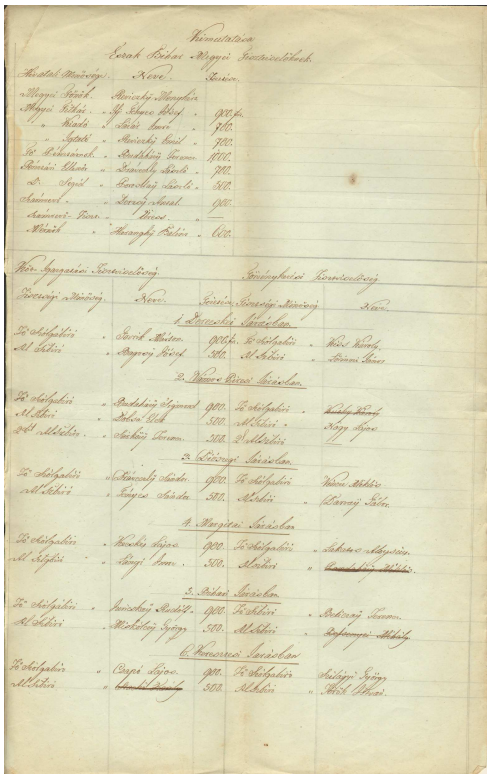

7. kép.

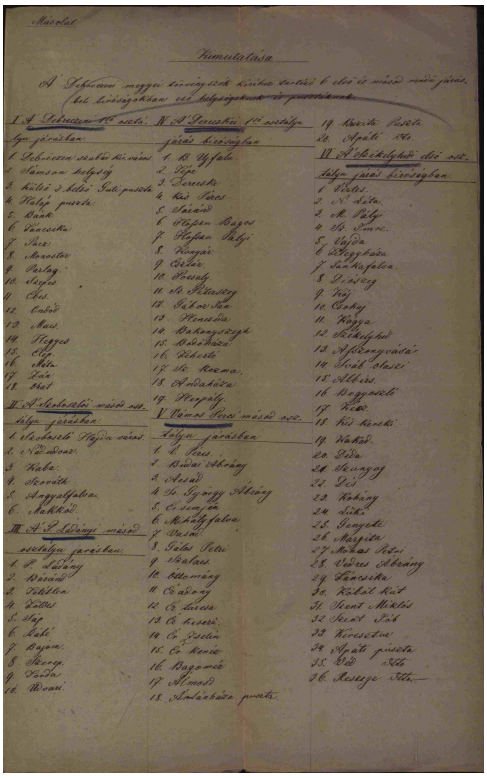

8. kép.

A következő két irat tartalma közvetlenül nem tartozik a kutatáshoz, de érdekes kiegészítései annak. Az első[14] (9. kép) a közigazgatási szolgabírók teendőit sorolja fel, a második[15] (10. kép) pedig egy jelentés a Derecskei Járásbíróság hivatali szobáiról.

A hosszas „kísérletezgetéseknek” 1853 végére, 1854 elejére lett vége: a vármegyék számát 1853-ban 43-ra csökkentették, 1854-ben a kerületi kormányzatokat helytartósági osztályokká alakították át, a közigazgatás és jogszolgáltatás alsó fokon történő újraegyesítésével pedig a járásokban vegyes szolgabírói hivatalokat létesítettek.[16]

[14]MNL HBML IV. B. 420/c. 20. d. V-2399.
[15]Uo. 17. d. V-2158.
[16]VELIKY: i. m., 142–143.

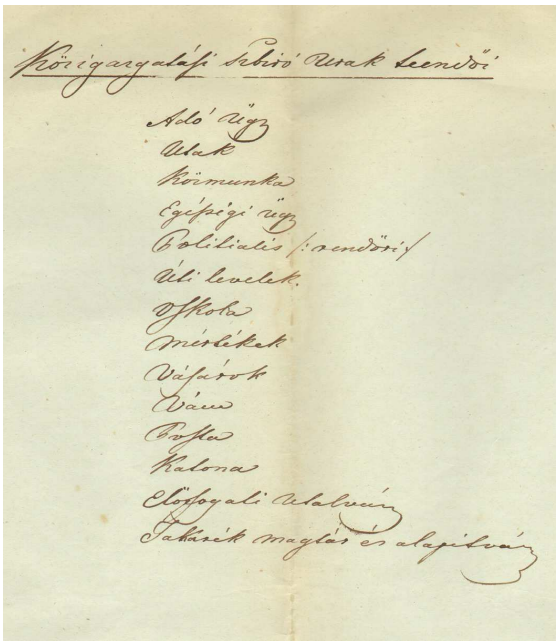

9. kép.

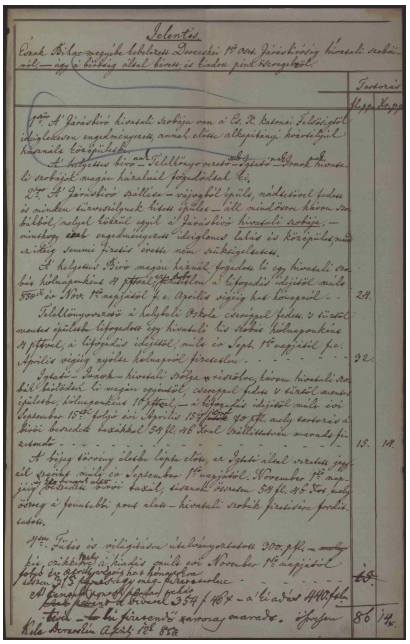

10. kép.

Az új közigazgatási rendszer kialakítását már 1851-ben elkezdték. Bizonyíték erre egy 1851. április 24-én, Dél-Bihar vármegye főnöke által írt levél[17] (11. kép), amelyben Dél-Bihar újabb, járásonkénti felosztásáról ír, és amely megegyezik a vármegye 1854–1860 közötti járási felosztásával. Az 1853. április 14-én kelt hirdetmény[18] (12. kép) pedig a helytartósági osztályok létrehozásáról és működésük megkezdéséről tájékoztat.

Az átalakítások a következő módon módosították Észak- és Dél-Bihar vármegyék járási beosztását: Észak-Bihar a Debreceni, Derecskei, Diószegi, Dorogi, Püspökladányi járásokra terjedt ki[19], Dél-Bihar pedig az Ártándi v. Mezőkeresztesi, Belényesi, Élesdi, Margittai, Nagyváradi, Szalontai, Tenkei járásokra[20]. Területeiket úgy alakították ki, hogy Dél-Bihar a régi Bihar vármegyét fedte le – kivéve az északnyugati részeit –, míg Észak-Bihar nagy része Szabolcs vármegyétől került át, kiegészítve a régi Bihar vármegye északnyugati részeivel. Ráadásul nem csak a járások egy részének az elnevezése változott meg, hanem szinte mindnek a területe és a kiterjedése is.

[17]MNL HBML IV. B. 420/l. 1. cs. X-98.
[18]MNL HBML IV. B. 420/c. 17. d. V-2141.
[19]Uo. 5. d. V-682.
[20]MNL HBML IV. B. 151/b. 1. d. Közigazgatási terület kimutatása kb. 1854. Dél-Bihar m. jegyzői körök.

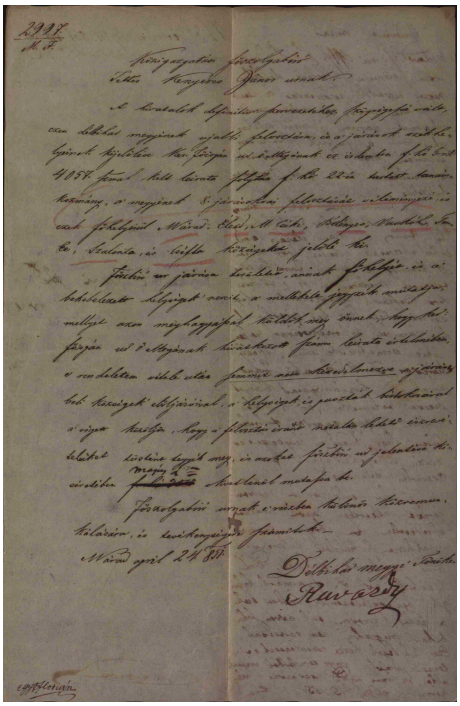

11. kép.

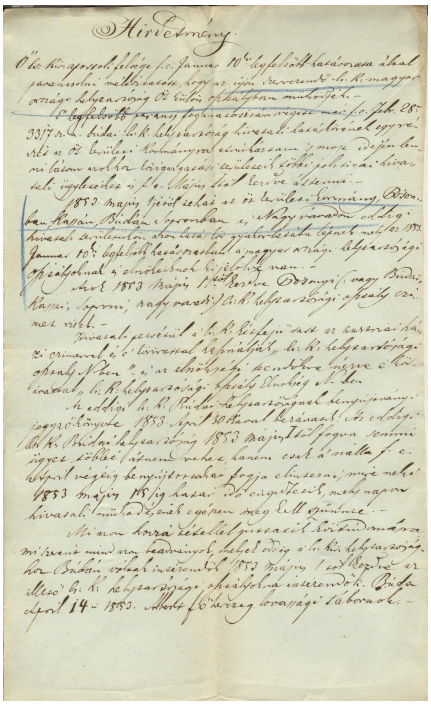

12. kép.

Az alábbi térkép[21] (13. kép) az 1854–1860 közötti Észak-Bihar vármegyét és a települések közti távolságot ábrázolja – pirossal a megyehatár, zölddel a járások határai lettek kihúzva.

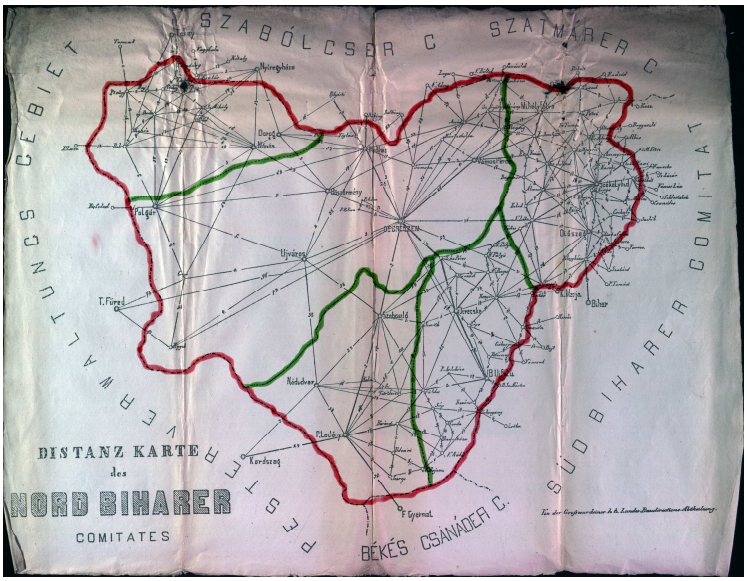

13. kép.

[21]MNL HBML IV. B. 420/c. 14. d. V-1767.

A vegyes[22] szolgabírói járások kialakítása 1854-ben Észak-Biharban a következő dokumentum[23] (14. kép) alapján jól rekonstruálható. Az irat érdekessége, hogy a települések mellett nem a régi járás elnevezése található, hanem a járásbíróságé. Ennek az az oka, hogy a járásoknál jogfolytonosság állt fent, míg a járásbíróságok gyakorlatilag megszűntek, és az irataikat át kellett adni a vegyes szolgabírói hivataloknak. Az észak-bihari öt járás közül kettő Derecskei, Diószegi) nagyobb részt a régi Bihar vármegyéből, három (Debreceni, Dorogi, Püspökladányi) pedig nagyobb részt a régi Szabolcs vármegyéből került ki. Természetesen voltak átfedések, mint ahogy Debrecen városa is 1876-ig Biharhoz tartozott. Továbbá, bár ez nincs az iraton, de a települések neve alapján rekonstruálhatjuk, hogy mely település mely szolgabírói járáshoz tartozott 1850–1854 között.

A Derecskei járást vizsgálva látjuk, hogy a települések nagyobb része a Derecskei Járásbírósághoz és járáshoz tartozott. Öt település a Szabolcs vármegyei Püspökladányi Járásbíróságtól és járásból lett átcsatolva, melyek közül három (Nagyrábé, Torda, Dancsháza) 1850 előtt Bihar vármegyéhez tartozott. Egy település a Székelyhídi Járásbíróság, de a Derecskei járás illetékessége alá tartozott korábban, egy-egy település pedig a Szoboszlói és a Mezőkeresztesi Járásbírósághoz volt rendelve azelőtt.

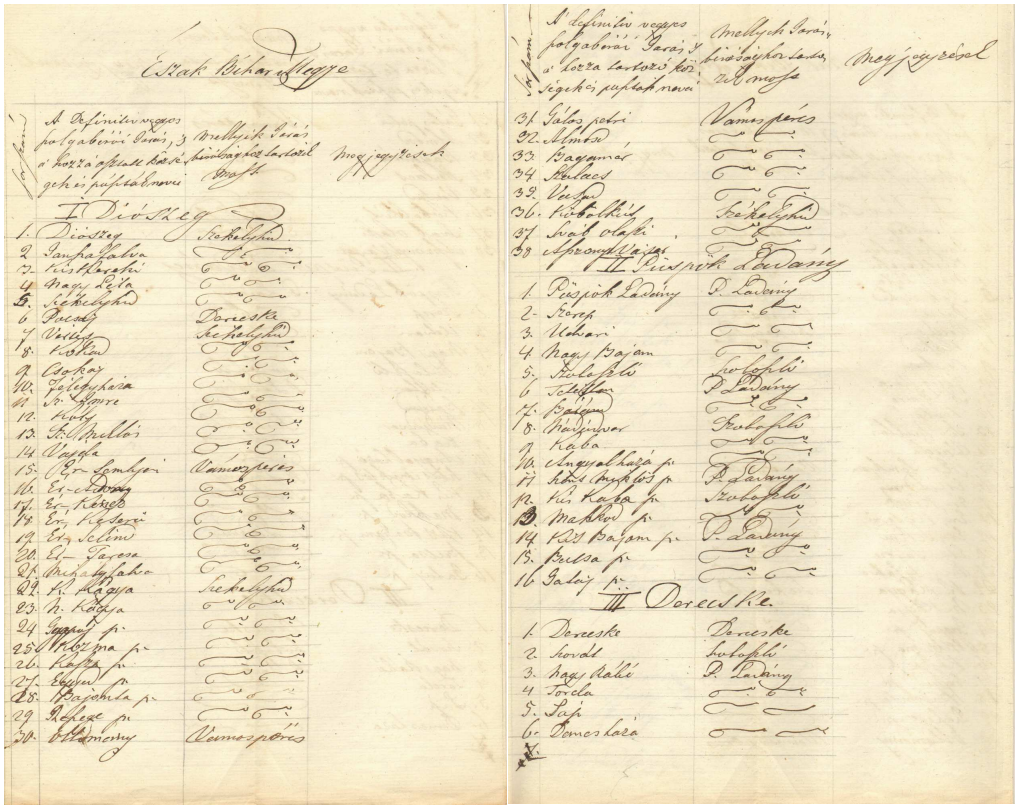

14/a. kép.

[22]A közigazgatási és a törvénykezési feladatok újraegyesítve lettek.
[23]MNL HBML IV. B. 420/c. 5. d. V-682.

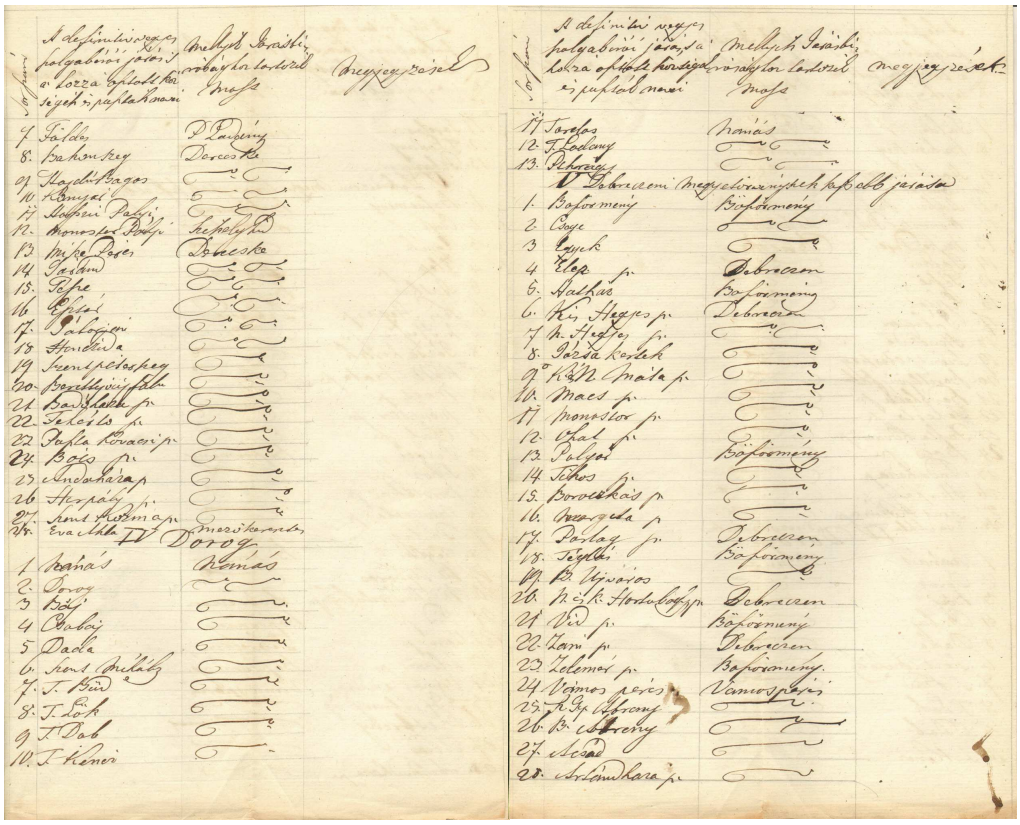

14/b. kép.

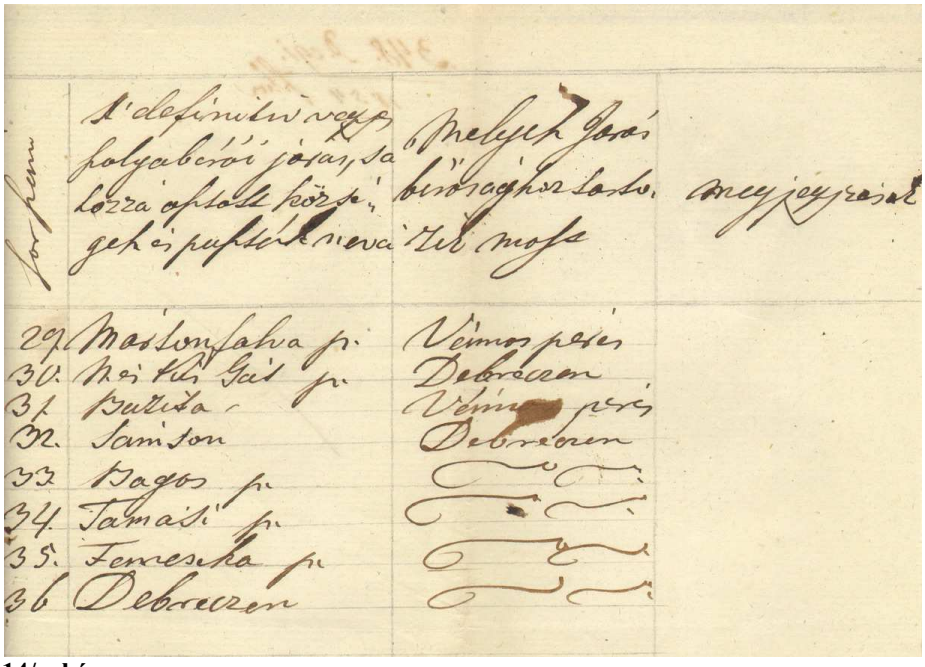

14/c. kép.

A települések egyik járásból a másikba való áthelyezésével nagymértékben összekeveredett a korabeli járások iratanyaga, hiszen az átcsatolásokkal együtt a településekre vonatkozó iratokat kiemelték eredeti helyükről és áttették az új hivatalba. Különösen igaz ez azokra a településekre, amelyek olyan járásokhoz kerültek, melyek 1850 előtt és 1860 után más vármegyékhez tartoztak. Ilyen volt például a szabolcsi Sáp, Földes és Szovát, melyek 1854–1860 között a bihari Derecskei járáshoz csatoltattak. Az előbbiekből kifolyólag az MNL HBML-be eléggé összekeveredve kerültek be a korabeli iratok, melyek között a 20. század elején próbáltak többkevesebb sikerrel rendet tenni.

1861–1872

Az 1854-re létrehozott közigazgatási rendszer egészen 1860. október 20-ig maradt fent, amikor is a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságot, a Muraközt és a Partiumot ismét egyesítették Magyarországgal (igaz Erdély és Horvátország közjogi különállása továbbra is fennmaradt) és 1860 végére, 1861 elejére újraszerveződtek a régi vármegyék és járások.[24]

Bihar vármegyét is újraegyesítették, és visszaállították az 1849 előtti öt járást: Belényesi, Érmelléki, Sárréti, Szalontai, Váradi[25] (15. kép).

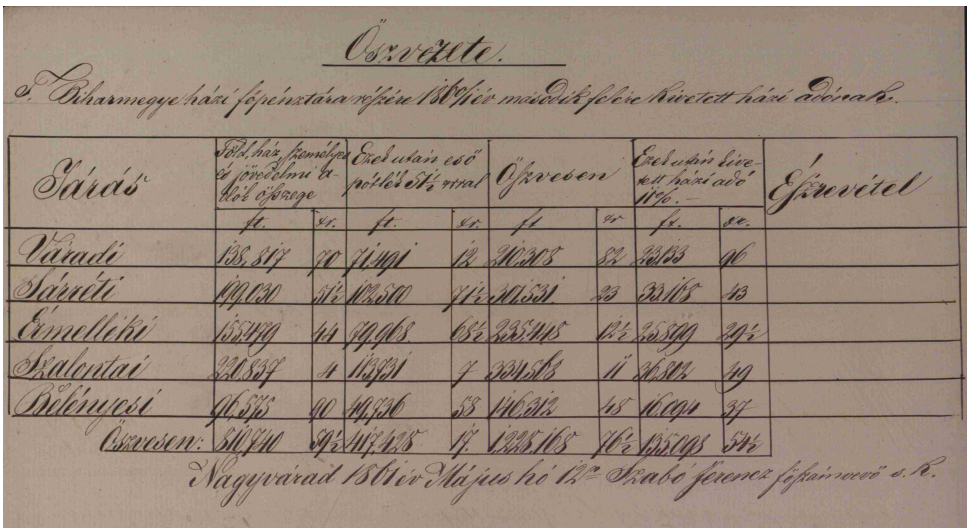

Öszvezete.

I. Biharmegye házi főpénztára részére 1860/1 év második felére kivetett házi adónak.

Járás	Föld, ház, személyes és jövedelmi adók összege		Ezek után eső pótlék 51½ rival		Öszvesen		Ezek után kivetett házi adó 11%.		Észrevétel
	ft.	kr.	ft.	kr.	ft.	kr.	ft.	kr.	
Váradi	138,817	70	71,491	12	210,308	82	23,133	96	
Sárréti	199,030	51½	102,500	71½	301,531	23	33,168	43	
Érmelléki	155,479	44	79,968	68½	235,448	12½	25,899	29½	
Szalontai	220,837	4	113,731	7	334,568	11	36,802	49	
Belényesi	96,575	90	49,736	58	146,312	48	16,094	37	
Öszvesen:	810,740	59½	417,428	17	1,228,168	76½	135,098	54½	

Nagyvárad 1861 év Május hó 12ᵉ Szabó ferencz főszámvevő s. k.

15. kép.

Egy 1860/61. évi adóösszeírás[26] (16. kép) alapján az egyes járások települései is megállapíthatók.

[24] VELIKY: i. m., 154–155.
[25] MNL HBML IV. B. 254. 4. d. I. 14. 574/1861.
[26] Uo. 34/1861.

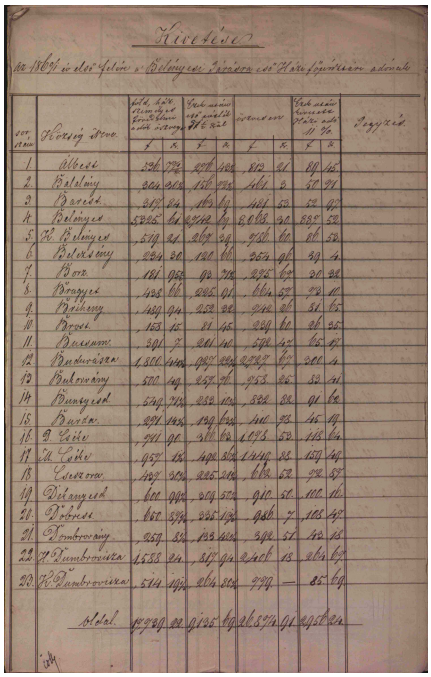

16/a. kép.

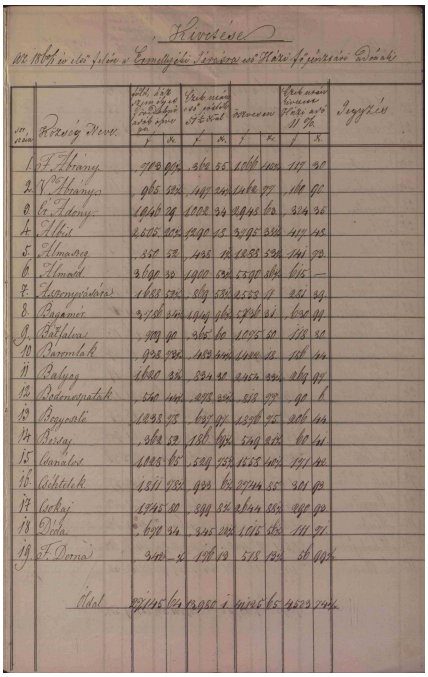

16/b. kép.

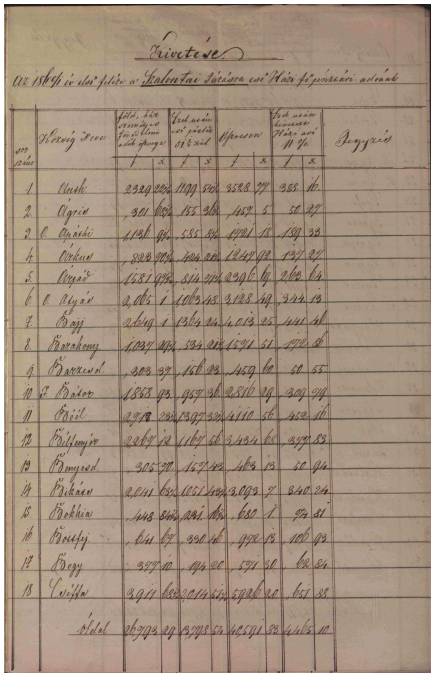

16/c. kép.

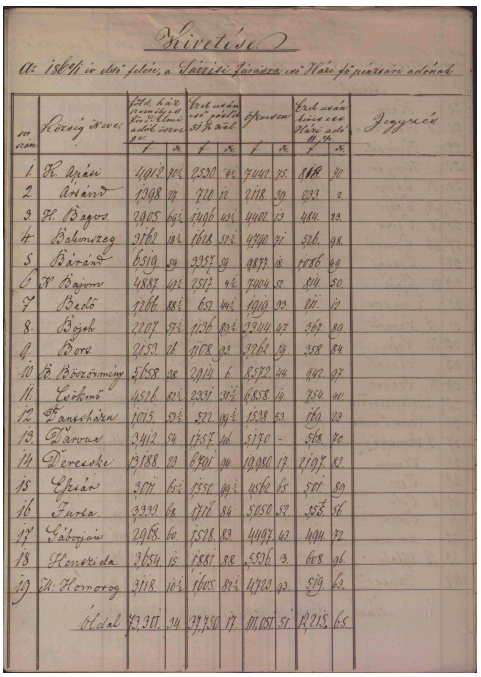

16/d. kép.

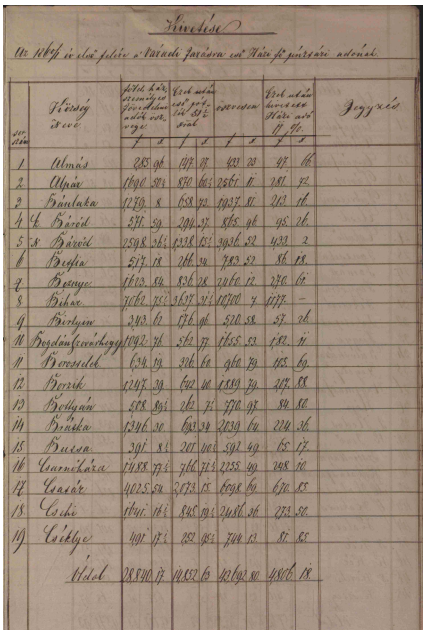

16/e. kép.

1872–1920

Az 1860-ban visszaállított közigazgatási rendszer már nem tudott megfelelni a kor követelményeinek, hiszen a vármegyénként kisszámú, de nagy kiterjedésű járások már nem tudták ellátni megsokasodott feladataikat. Ezért 1872-ben megnövelték a járások számát. Bihar vármegyében ekkor húsz szolgabírói szakaszt vagy járást alakítottak ki: a Bárándi, a Belényesi, a Berettyóújfalui, a Béli, Bihari, a Derecskei, az Élesdi, az Érmihályfalvai, a Magyarcsékei, a Margittai, a Mezőkeresztesi, a Mezőtelegdi, a Micskei, a Robogányi, a Szalárdi, a Szalontai, a Székelyhídi, a Tenkei, az Ugrai és a Vaskohi járást.[27]

Az 1872–1883 között megjelenő három helységnévtár (1873, 1877, 1882) alapján jól rekonstruálható az évtized Bihar vármegyéje, annak ellenére, hogy sok bennük a pontatlanság és az elírás. A statisztikákat az alábbi levéltári irat adataival egészítettük ki: *Biharvármegye tisztikarának, segéd- és kezelő-személyzetének névsora az 1872-ik évi január 24-én s folytatva foganatosított választások, illetőleg kinevezések szerint*[28] (17. kép). Az 1876. évi XXXIII. törvény által elrendelt új közigazgatási beosztás szerint Hajdú vármegyéhez csatolták Debrecent, Mikepércset, Sámsont és Kabát, viszont Szabolcs vármegyétől Bihar vármegyéhez csatolták Érkenézt és Sápot. 1878-ban Nagyszántót áthelyezték a Szalárdi járásból a Mezőkeresztesibe, ugyanis szavazás útján egyesült Kisszántóval és Nagykerekivel.[29] A Nagyszalontához tartozó Erdőgyarak puszta 1879-től önálló település lett.[30]

[27]*A Magyar Korona Országainak helységnévtára.* Bp., 1873. 85–87.; *A Magyar Korona Országainak helységnévtára.* Szerk.: KOLLERFFY MIHÁLY. Bp., 1877. 19–21. *A Magyar Korona Országainak helységnévtára.* Szerk.: KOLLERFFY MIHÁLY–DR. JEKELFALUSSY JÓZSEF. Bp., 1882. 16–18.
[28]MNL HBML IV. B. 406/b. 5. d. I. 111.
[29]Uo. 20. d. I. 51. 282/1878.
[30]Uo. 19. d. I. 51. 226/1878.

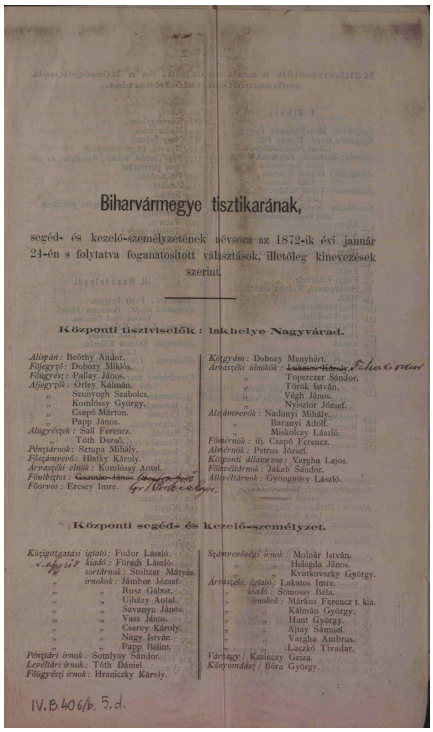

Biharvármegye tisztikarának,

segéd- és kezelő-személyzetének névsora az 1872-ik évi január 24-én s folytatva foganatosított választások, illetőleg kinevezések szerint.

Központi tisztviselők : lakhelye Nagyvárad.

Alispán : Beöthy Andor.
Főjegyző : Dobozy Miklós.
Főügyész : Pallay János.
Aljegyzők : Orley Kálmán.
„ Szunyogh Szabolcs.
„ Komlóssy György.
„ Caspó Márton.
„ Papp János.
Alügyészek : Sall Ferenz.
„ Tóth Dezső.
Pénztárnok : Sztupa Mihály.
Főszámvevő : Hatky Károly.
Árvaszéki elnök : Komlóssy Antal.
Főaltiszt : [illegible]
Főorvos : Ercsey Imre.

Kötgyám : Dobozy Menyhért.
Árvaszéki ülnökök : [illegible]
„ Toperczer Sándor.
„ Török István.
„ Végh János.
„ Nyisztor József.
Árvámvevők : Nadányi Mihály.
„ Baranyi Adolf.
„ Miskolczy László.
Főszámok : ifj. Caspó Ferenz.
Árvánok : Petrus József.
Központi állatorvos : Varga Lajos.
Főirattárnok : Jakab Sándor.
Alleirattárnok : Gyöngyössy László.

Központi segéd- és kezelő-személyzet.

Közigazgatási ígtató : Fodor László.
kiadó : Füredi László.
sortárnok : Stoltzer Mátyás.
irnokok : Jámbor József.
„ „ Rusz Gábor.
„ „ Ujházy Antal.
„ „ Sovanyru János.
„ „ Vass János.
„ „ Cserey Károly.
„ „ Nagy István.
„ „ Papp Bálint.
Pénztári irnok : Somlyay Sándor.
Levéltári irnok : Tóth Dániel.
Főügyészi irnok : Hraniczky Károly.

Számvevőségi irnok : Molnár István.
„ „ Helegda János.
„ „ Kvatkovszky György.
Árvaszéki ígtató : Lakatos Imre.
„ *kiadó :* Somossy Béla.
„ *irnokok :* Márkus Ferencz I. kia.
„ „ Kálmán György.
„ „ Hant György.
„ „ Ajtay Sámuel.
„ „ Varga Ambrus.
„ „ Laczkó Tivadar.
Várnagy : Kainczy Geiza.
Könyvnádgy : Bóra György.

IV.B.406/b. 5.d.

17/a. kép.

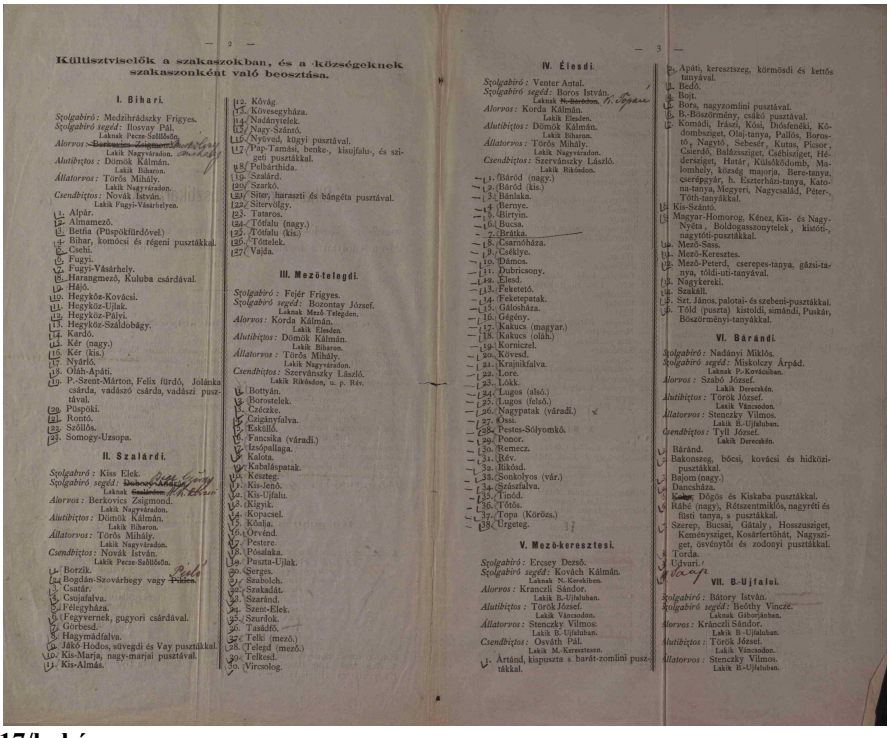

Küllisztviselők a szakaszokban, és a községeknek szakaszonként való beosztása.

I. Bihari.

Szolgabíró : Medzihrádszky Frigyes.
Szolgabíró segéd : Ilosvay Pál.
Laknak Pecze-Szállóban.
Alorvos : [illegible]
Lakik Nagyváradon.
Alutibíztos : Dömök Kálmán.
Lakik Biharon.
Állatorvos : Török Mihály.
Lakik Nagyváradon.
Csendbíztos : Novák István.
Lakik Pecze-Szállóson.

1. Alpár.
2. Almamező.
3. Betfia (Püspökfürdővel.)
4. Bihar, komócsi és régeni pusztákkal.
5. Csehi.
6. Fugyi.
7. Fugyi-Vásárhely.
8. Harangmező, Kuluba csárdával.
9. Hájó.
10. Hegyköz-Kovácsi.
11. Hegyköz-Ujlak.
12. Hegyköz-Pályi.
13. Hegyköz-Szaldobágy.
14. Kardó.
15. Kér (nagy.)
16. Kér (kis.)
17. Nyárlő.
18. Ohát-Apáti.
19. P.-Szent-Márton, Felix fürdő, Jolánka csárda, vadászó csárda, vadászi puszta.
20. Püspöki.
21. Rontó.
22. Szőllős.
23. Somogy-Uzsopa.

II. Szalárdi.

Szolgabíró : Kiss Elek.
Szolgabíró segéd : [illegible]
Laknak [illegible]
Alorvos : Berkovics Zsigmond.
Lakik Nagyváradon.
Alutibíztos : Dömök Kálmán.
Lakik Biharon.
Állatorvos : Török Mihály.
Lakik Nagyváradon.
Csendbíztos : Novák István.
Lakik Pecze-Szállóson.

1. Borzik.
2. Bogdán-Szovárhegy vagy [illegible]
3. Csatár.
4. Csujafalva.
5. Félegyháza.
6. (Fegyvernek, gugyori csárdával.
7. Görbesd.
8. Hagymádfalva.
9. Jákó-Hodos, süvegdi és Vay pusztákkal.
10. Kis-Marja, nagy-marjai pusztával.
11. Kis-Almás.
12. Kóvág
13. Kövesegyháza.
14. Nádánytelek.
15. Nagy-Szánató.
16. Nyüved, kügyi pusztával.
17. Pap-Tamási, benke-, kisujfalu-, és szigeti pusztákkal.
18. Pelbárthida.
19. Szalárd.
20. Szarkó.
21. Siter, harasztı és bángéta pusztával.
22. Sitervölgy.
23. Tataros.
24. Tótfalu (nagy.)
25. Tótfalu (kis.)
26. Tóttelek.
27. Vajda.

III. Mezőtelegdi.

Szolgabíró : Fejér Frigyes.
Szolgabíró segéd : Bozontay József.
Laknak Mező-Telegden.
Alorvos : Korda Kálmán.
Lakik Élesden.
Alutibíztos : Dömök Kálmán.
Lakik Biharon.
Állatorvos : Török Mihály.
Lakik Nagyváradon.
Csendbíztos : Szerváncszky László.
Lakik Rikóson, u. p. Rév.

1. Bottyán.
2. Borostelek.
3. Czécze.
4. Czigányfalva.
5. Eskülő.
6. Fancsika (váradi.)
7. Iszópallaga.
8. Kalota.
9. Kabalaspatak.
10. Készteg.
11. Kis-Jenő.
12. Kis-Ujfalu.
13. Kigyik.
14. Kopacsel.
15. Kósla.
16. Orvénd.
17. Pestere.
18. Pósalaka.
19. Puszta-Ujlak.
20. Serges.
21. Szaboleh.
22. Szakadát.
23. Szarand.
24. Szent-Elek.
25. Szurlok.
26. Tasádfő.
27. Telki (mező.)
28. Telepd (mező.)
29. Telkesd.
30. Vircsolog.

IV. Élesdi.

Szolgabíró : Venter Antal.
Szolgabíró segéd : Boros István.
Laknak [illegible]
Alorvos : Korda Kálmán.
Lakik Élesden.
Alutibíztos : Dömök Kálmán.
Lakik Biharon.
Állatorvos : Török Mihály.
Lakik Nagyváradon.
Csendbíztos : Szerváncszky László.
Lakik Rikóson.

1. Tótród (nagy.)
2. Báród (kis.)
3. Bánlaka.
4. Bernye.
5. Birrym.
6. Bucsa.
7. Bráka.
8. Csarnóház.
9. Csékye.
10. Dámos.
11. Dubricsony.
12. Élesd.
13. Feketető.
14. Feketepatak.
15. Gálosháza.
16. Gégény.
17. Kakucs (magyar.)
18. Kakucs (oláh.)
19. Korniczel.
20. Kövesd.
21. Krajnikfalva.
22. Lore.
23. Lók.
24. Lugos (alsó.)
25. Lugos (felső.)
26. Nagypatak (váradi.)
27. Ossi.
28. Pestes-Sólyomkő.
29. Ponor.
30. Remecz.
31. Rév.
32. Rikód.
33. Sonkolyos (vár.)
34. Szászfalva.
35. Tinód.
36. Tótös.
37. Topa (Körösz.)
38. Urgeteg.

V. Mező-keresztesi.

Szolgabíró : Ercsey Dezső.
Szolgabíró segéd : Kovách Kálmán.
Laknak N.-Kerekiben.
Alorvos : Kranczli Sándor.
Lakik B-Ujfaluban.
Alutibíztos : Török József.
Lakik Váncsodon.
Állatorvos : Stenczky Vilmos.
Lakik B-Ujfaluban.
Csendbíztos : Osváth Pál.
Lakik M.-Keresztesen.

1. Ártánd, kispuszta s barát-zomlini pusztákkal.
2. Apáti, keresztszeg, körmösdi és kettős tanyával.
3. Bedő.
4. Bojt.
5. Borz, nagyzomlini pusztával.
6. B.-Böszörmény, csákó pusztával.
7. Komádi, Irázsi, Kósi, Diósfenéki, Kódombsziget, Olajtanya, Pallós, Borostó, Nagyfő, Sebesér, Kutas, Piczor, Caserdő, Balázsziget, Csébisziget, Hédarészigét, Határ, Külsőkódomb, Mahomlehy, község majorja, Bere-tanya, cserépgyár, h. Eszterházi-tanya, Katona-tanya, Megyeri, Nagycsalád, Péter-, Tóth-tanyákkal.
8. Kis-Szántó.
9. Magyar-Homorog, Kénes, Kis- és Nagy-Nyéta, Boldogasszonytelek, kisfő-, nagytői-pusztákkal.
10. Mező-Sass.
11. Mező-Keresztes.
12. Mező-Peterd, cserepes-tanya, gázsi-tanya, töldi-uti-tanyával.
13. Nagykereki.
14. Szakáll.
15. Szt. János, palotai- és szebeni-pusztákkal.
16. Töld (puszta) kistoldi, simándi, Puskás, Böszörményi-tanyákkal.

VI. Bárándi.

Szolgabíró : Nadányi Miklós.
Szolgabíró segéd : Miskolczy Árpád.
Laknak P.-Kovácsiben.
Alorvos : Szabó József.
Lakik Debreczén.
Alutibíztos : Török József.
Lakik Váncsodon.
Állatorvos : Stenczky Vilmos.
Lakik B.-Ujfaluban.
Csendbíztos : Tyll József.
Lakik Debreczén.

1. Bárándi.
2. Bakonszeg, bócsi, kovácsi és hidközi-pusztákkal.
3. Bajom (nagy.)
4. Dancsháza.
5. [illegible] Dögös és Kiskaba pusztákkal.
6. Rábé (nagy), Rétszentmiklós, nagyréti és füsti tanya, s pusztákkal.
7. Szerep, Bucsai, Gátaly, Hosszusziget, Keményszíget, Kosárfertőhát, Nagyszíget, ösvénytői és zodonyi pusztákkal.
8. Torda.
9. Udvarl.

VII. B-Ujfalui.

Szolgabíró : Bátory István.
Szolgabíró segéd : Beöthy Vincze.
Laknak Gibortjánban.
Alorvos : Kránczli Sándor.
Lakik B.-Ujfaluban.
Alutibíztos : Török József.
Lakik Váncsodon.
Állatorvos : Stenczky Vilmos.
Lakik B-Ujfaluban.

17/b. kép.

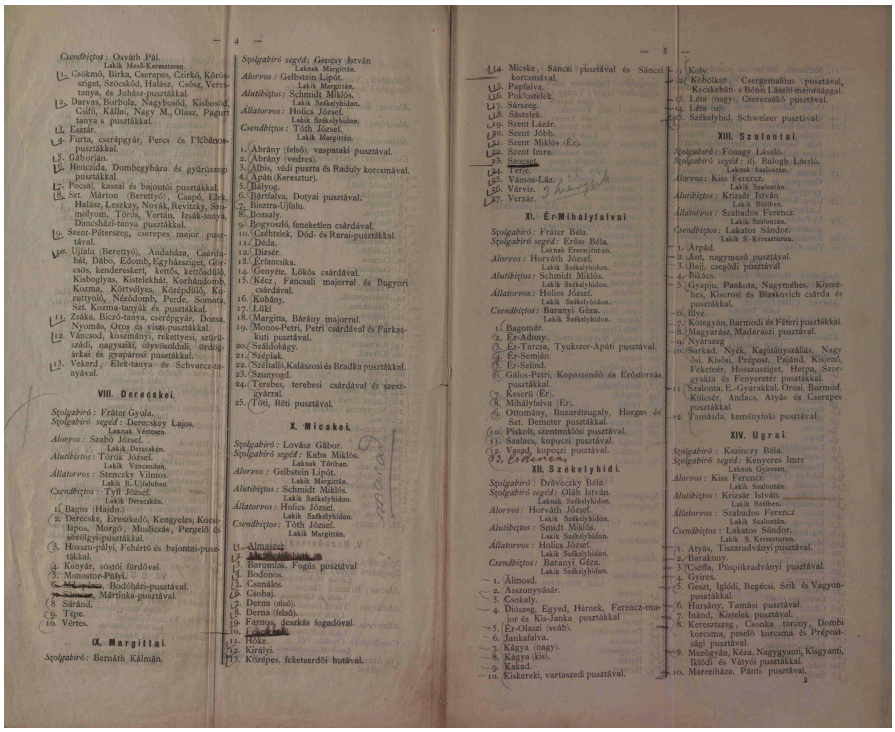

17/c. kép.

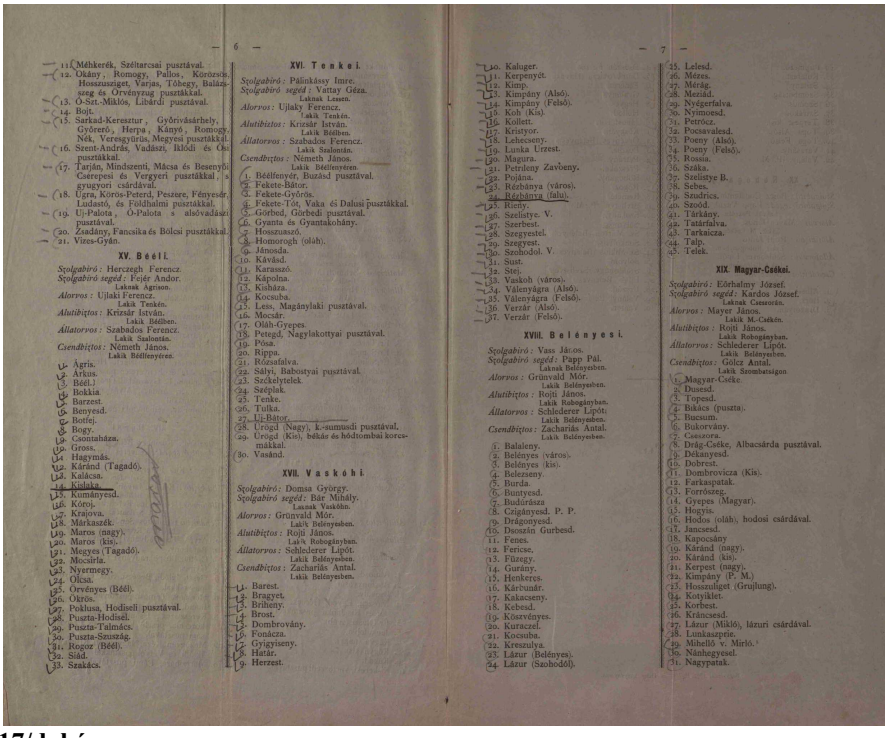

17/d. kép.

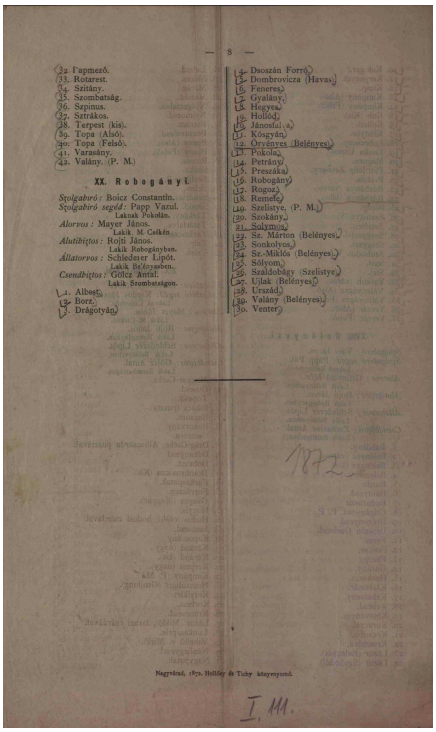

— 8 —

32. Tapmező.
33. Rotaret.
34. Szitány.
35. Szombatság.
36. Szpinus.
37. Sztrákos.
38. Terpest (kis).
39. Topa (Alsó).
40. Topa (Felső).
41. Varasány.
42. Valány. (P. M.)

XX. Robogányi.

Szolgabíró: Boicz Constantin.
Szolgabíró segéd: Papp Vazul.
Lakik Pokolán.
Alorvos: Mayer János.
Lakik M. Csékén.
Alutibíztos: Rojti János.
Lakik Robogányban.
Állatorvos: Schiedecer Lipót.
Lakik Belényesben.
Csendbíztos: Göncz Antal.
Lakik Szombatságon.

1. Albest.
2. Borz.
3. Drágotyán.
4. Dsoszán Forró.
5. Dombrovicza (Havas).
6. Feneres.
7. Gyalány.
8. Hegyes.
9. Hollód.
10. Jánosfalva.
11. Kösgyán.
12. Oryényes (Belényes).
13. Pokola.
14. Petrány.
15. Preszáka.
16. Robogány.
17. Rogoz.
18. Remete.
19. Szelistye. (P. M.)
20. Szokány.
21. Solymos.
22. Sz. Márton (Belényes).
23. Sonkolyos.
24. Sz.-Miklós (Belényes).
25. Sólyom.
26. Szaldobágy (Szelistye).
27. Ujlak (Belényes).
28. Uraszád.
29. Valány (Belényes).
30. Venter.

Nagyvárad, 1870. Hollóy és Tichy könyvnyomd.

1872

I. III.

17/e. kép.

Ebben az időben még fennállt az a feudális szokás, hogy ahol a főszolgabíró lakhelye volt, ott volt a járás székhelye is. Így a levéltári iratokból egyesével kellett kikeresni, hogy a húsz járás főszolgabírói melyik évben, mely településről írták a jelentéseiket. A kutatás végén a következő – néhol érdekes – eredmény született:

- Bárándi járás: 1872-től Pusztakovácsi puszta (Bakonszeghez tartozott), 1874-től Torda;
- Belényesi járás: 1872-től Belényes;
- Berettyóújfalui járás: 1872-től Gáborján;
- Béli járás: 1872-től Ágris, 1881-től Bél;
- Bihari járás: 1872-től Peczeszőllős;
- Derecskei járás: 1872-től Vértes;
- Élesdi járás: 1872-től Köröstopa, 1876-tól Élesd;
- Érmihályfalvai járás: 1872-től Érsemjén;
- Magyarcsékei járás: 1872-től Magyarcséke, 1880-tól Kapocsány;
- Margittai járás: 1872-től Margitta;
- Mezőkeresztesi járás: 1872-től Nagykereki, 1882-től Mezőkeresztes;
- Mezőtelegdi járás: 1872-től Mezőtelegd;
- Micskei járás: 1872-től Tóti (Margittai járáshoz tartozott), 1874-től Micske;
- Robogányi járás: 1872-től Pokola;
- Szalárdi járás: 1872-től Szalárd, 1872-től Hegyközkovácsi (Bihari járáshoz tartozott), 1874-től Kismarja;
- Szalontai járás: 1872-től Nagyszalonta;

- Székelyhídi járás: 1872-től Székelyhíd;
- Tenkei járás: 1872-től Less, 1878-tól Tenke;
- Ugrai járás: 1872-től Gyires, 1874-től Ugra, 1882-től Cséffa;
- Vaskohi járás: 1872-től Vaskoh.

1884-ben hajtották végre az utolsó nagyobb átalakítást Bihar vármegye járási beosztásán. Az így kialakult rendszer – kisebb módosításokkal – egészen 1950-ig fennmaradt, még 1920 után is, csak ekkor már egy országhatár szelte ketté a vármegyét (ám mindkét oldalán szinte teljes egészében megőrizték a korábbi járásokat).

Az 1884–1920 között megjelenő helységnévtárak közül nem használtuk fel az összeset, csak az 1888-ast, az 1895-öst, az 1902-est és az 1913-ast.

Az 1884-es átalakítás részeként megszüntették a Mezőtelegdi, a Micskei és a Robogányi járásokat, településeiket a környező járásokhoz osztották be. A többi járás között volt, amelyiknek nem változott, de volt olyan is, amelyiknek jelentősen módosult a területe. Három járásnak megváltozott az elnevezése: a Bárándiból Tordai, az Ugraiból Cséffai, a Bihariból Központi lett. A járások székhelyeként mindig a névadó település szolgált, a Központié pedig Nagyvárad lett. Ekkor csatolták át Kozmaalmást Szilágy vármegyétől Biharhoz.[31]

1902-ben a Tordai járás székhelyét Bihartordáról Nagybajomba helyezték át, és a nevét Sárrétire változtatták. A 20. század elején az Országos Törzskönyvi Bizottság számos település nevét megváltoztatta, megszüntették a névazonosságokat, ekkor alakultak ki a ma is használatos elnevezések. Az előbbieknek köszönhetően a Mezőkeresztesi járás neve Biharkeresztesire változott. 1906-ban Lóró, Ponor és Remecz Lóróponorremecz néven egyesült, amit 1910-ben Remetelórévre változtattak. 1908-ban a Belényesi járástól Vaskohihoz csatolták Gurányt, Felsőkocsobát, Vasaskőfalvát és Kisszedrest. 1909-ben Rézbánya falut és Rézbánya várost egyesítették. 1912-ben Körösbarafalva beolvadt Vaskohba.[32]

Bihar Vármegye Törvényhatósági Bizottsága 1902-es közgyűlési jegyzőkönyvének mutatójában[33] Osváth Lajostól, a vármegye főlevéltárnokától egy bejegyzés található arra vonatkozóan, hogy Nagybajomban miért kellett új főszolgabírói lakást és irodát kialakítani (18. kép). Az ok a fentebb említett járási székhelyváltozás volt.

[31] *A Magyar Korona Országainak helységnévtára.* Szerk.: DR. JEKELFALUSSY JÓZSEF. Bp., 1888. 20–22.
[32] *A Magyar Korona Országainak helységnévtára.* Bp., 1895. 32–39.; *A Magyar Korona Országainak helységnévtára.* Bp., 1902. 155–164.; *A Magyar Szent Korona Országainak helységnévtára.* Bp., 1913. 140–148.
[33] MNL HBML IV. B. 402. 148. k. 361. pag.

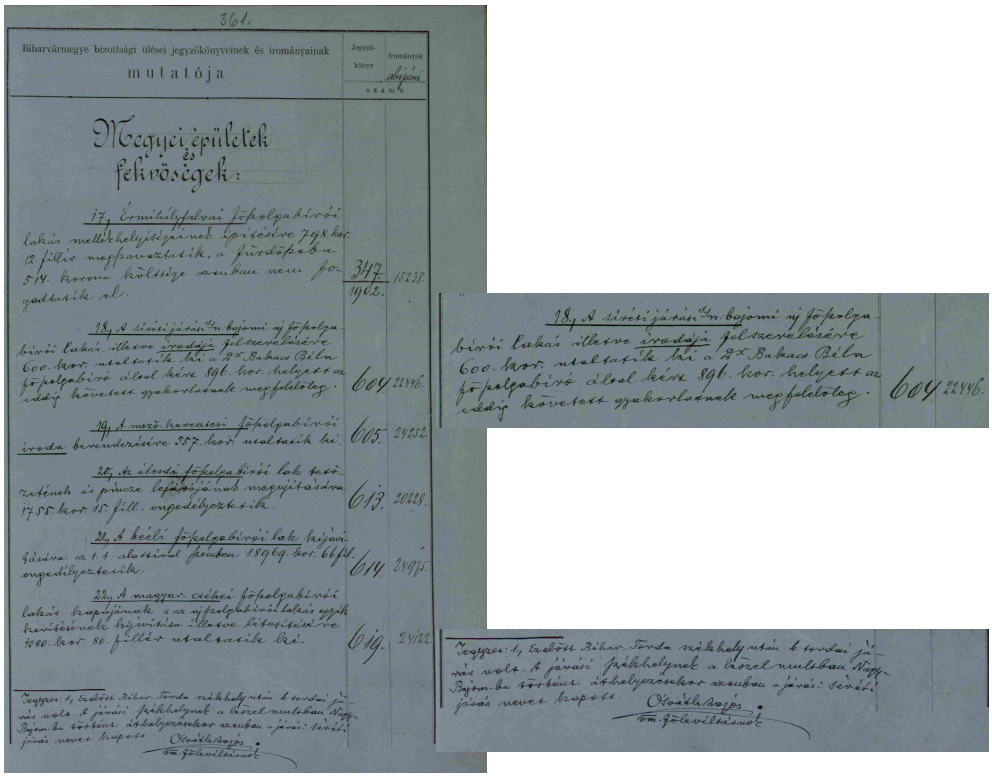
361.

Biharvármegye bizottsági ülései jegyzőkönyveinek és irományainak

mutatója

Jegyzőkönyv — Irományok száma

Megyei épületek és felvösségek:

17. Érmihályfalvai főszolgabírói lakás mellékhelyiségének építésére 798 kor. 12 fillér megszavaztatik, a fürdőszoba 514. korona költsége azonban nem jóváhagyatik el. 347 1905. 18236.

18. A tárcsai járási tb. bajomi új főszolgabírói lakás illetve irodaja felszerelésére 600. kor. utaltatik ki a 87. Bakacs Béla főszolgabíró által kért 896. kor. helyett az eddig követett gyakorlatnak megfelelőleg. 604 22446.

19. A mező-havasi főszolgabírói iroda berendezésére 557. kor. utaltatik ki. 605. 24252.

20. Az élesdi főszolgabírói lak részletek és pincze lejárójának megnyitására 17.55 kor 15 fill. engedélyeztetik. 613. 20229.

21. A kecli főszolgabírói lak bíjavására az 1. t. alatt. tétel fenében 1896 kor. 61 fill. engedélyeztetik. 614. 24975.

22. A magyar-csehi főszolgabírói lakás kerítésének az új főszolgabírói lakás czéljaira berendezésénél bejövitása illetve kiegészítésére 1080. kor. 80 fillér utaltatik ki. 619. 24122.

Megjegyzés: A tréfort Bihar Tarda székhelyének a tordai járás volt. A járási főszolgabírónak a közel multban Nagy-Bajomba történt áthelyezésekor azonban a járás: tárcsai járás nevet kapta. Orvát László főm. főjegyző

18y. A tárcsai járási tb. bajomi új főszolgabírói lakás illetve irodaja felszerelésére 600. kor. utaltatik ki a 87. Bakacs Béla főszolgabíró által kért 896. kor. helyett az eddig követett gyakorlatnak megfelelőleg. 604 22446.

Megjegyzés: A tréfort Bihar Tarda székhelyének a tordai járás volt. A járási főszolgabírónak a közel multban Nagy-Bajomba történt áthelyezésekor azonban a járás: tárcsai járás nevet kapta. Orvát László főm. főjegyző

18. kép.

1920–1950

1920. június 4-én írták alá a trianoni békediktátumot, amely Bihar vármegyét is érintette, hiszen az új országhatár a területén húzódott keresztül:

„[…] a helyszínen megállapítandó vonal, amely […] és Kötegyántól keletre halad, átvágja a Nagyszalonta-gyulai vasútvonalat Nagyszalontától körülbelül 12 kmre a két elágazás között, amelyet ez a vasútvonal keresztezése alkot a Szeghalom-erdőgyaraki vasútvonallal; azután Méhkeréktől keletre, Nagyszalontától és Marciházától nyugatra, Geszttől keletre, Atyástól, Oláhszentmiklóstól és Rojttól nyugatra, Ugrától és Harsánytól keletre, Kőrösszegtől és Kőröstarjántól nyugatra, Szakálltól és Berek-Böszörménytől keletre, Borstól nyugatra, Ártándtól keletre, Nagyszántótól nyugatra, Nagykerekitől keletre, Pelbárdhidától és Bihardiószegtől nyugatra, Kismarjától keletre, Csokalytól nyugatra, Nagylétától és Álmosdtól keletre, Érselindtől nyugatra, Bagamértől keletre, Érkenéztől és Érmihályfalvától nyugatra […]”[34]

Csonka-Bihar Vármegye Törvényhatósági Bizottsága 1920. június 16-án tartotta első közgyűlését a vármegye új székhelyén, Berettyóújfaluban. Baranyi András alispán időszaki jelentésében a következőképpen írta le a megmaradt területeket:

[34] *Trianon*. Szerk.: ZEIDLER MIKLÓS. Bp., 2003. (Nemzet és emlékezet). 180.

„[…] Ez lett a sorsa vármegyénknek is, F. évi márczius hó 25-én a románok a borsi vonalig vonultak vissza s ez által a Derecskei, Biharnagybajomi és Berettyóújfalui járások egészben, a Biharkeresztesi járás Nagy és Kisszántó Bors Biharszentjános kivételével, tehát nagyobb részt felszabadultak. Ugyanekkor felszabadultak a Nagyszalontai járásból Sarkad, Kötegyán, és Méhkerék, a Cséffai járásból Körösnagyharsány, Ugra, Geszt, Mezőgyán, Zsadány, Okány, és Sarkadkeresztúr a Szalárdi járásból Kismarja, a Székelyhidi járásból Nagyléta, Újléta Álmosd Kokad az Érmihályfalvai járásból Bagamér… Nagyvárad azonban további megszállás alatt maradván e csekély felszabadult terület központi szervezet, székház és minden vagyon nélkül maradt… […] próbált megindulni újra a magyar közigazgatás Biharban, Debreczenből, s bizon nagyon lassan, hiszen vonatközlekedés nem volt, Cséffai, Szalontai járásbeli községekkel, a melyek pedig legtávolabb feküdtek, még telefon összekötettést sem tudtak létesíteni… […] Első teendő volt a gazdátlan községek beosztása, melyek felől Belügyminiszter úr úgy intézkedett, hogy Kismarja a Biharkeresztesi, Bagamér, Kokad, Újléta és Álmosd pedig a Derecskei járáshoz csatoltattak; a Cséffai járás felszabadult részeinek járási székhelye Okány lett, hozzácsatolva a Nagyszalontai járásbeli Kötegyán és Méhkerék községek… […]

Nagy nehézségekkel kell megküzdenünk a központban a hivatalos helyiségek hiánya miatt. A rendelkezésünkre álló 3 helyiségből egyben kell dolgozni az összes előadónak, árvaszékkel együtt, másikban az összes kezelő és segédszemélyzetnek. Berendezés pedig még majd nem teljesen hiányzik /:csak néhány asztal és szék van:/

[…]

A járásokban a magyar közigazgatásra való visszatérés minden különösebb zökkenő nélkül történt […]. A kezdet nehézségei főként onnan származtak, hogy a magyar kormánynak már előbb kibocsájtott rendeleteit nem ismerhettük s a hivatalos lapok a rosz közlekedési viszonyok miatt is később érkeztek meg. […]”[35]

A vármegye járási beosztása a következőképpen alakult: Berettyóújfalui, Biharkeresztesi, Cséffai, Derecskei, Sárréti, Székelyhídi vagy Nagylétai járások és a Sarkadi főszolgabírói kirendeltség.[36] Később a Cséffai járásból és a Sarkadi főszolgabírói kirendeltségből létrehozták Cséffa-Nagyszalontai járást Okány székhellyel.[37]

1940. augusztus 30-án, a második bécsi döntés eredményeképp Bihar vármegye északi területei visszakerültek Magyarországhoz. A székhely újra Nagyvárad lett, az alábbi járásokkal: Berettyóújfalui, Biharkeresztesi, Cséffai, Derecskei, Élesdi, Érmihályfalvi, Margittai, Nagyszalontai, Nagyváradi, Sárréti, Szalárdi, Székelyhídi.[38] Az 1940–1944 között készült térképen[39] (19. kép) Bihar vármegye korabeli közigazgatási beosztása látható.

A II. világháborút követően minden visszaállt az 1940. évi állapotra[40] – kivéve, hogy főszolgabírók helyett főjegyzők irányították a járásokat –, majd 1950-ben Bihar és Hajdú vármegyéket egyesítették.

[35]MNL HBML IV. B. 402. 99. k.
[36]*Magyarország helységnévtára.* Bp., 1922. 21–22.
[37]*Magyarország helységnévtára.* Bp., 1926. 6–7.; *Magyarország helységnévtára.* Bp., 1937. 13–15.
[38]*Magyarország helységnévtára.* Bp., 1941. 17–20.; *Magyarország helységnévtára.* Bp., 1944. 12–14.
[39]MNL HBML Ny. 157.
[40]*Magyarország közigazgatási helységnévtára.* Bp., 1947. 7.

19. kép.

Melléklet

A kutatásunk eredményeképpen készült el az alábbi táblázat, melynek segítségével a Derecskei járáshoz tartozó települések változását mutatjuk be 1850-től napjainkig.

A Derecskei járás települései												
	1850–1854	1854–1860	1872–1876	1876–1922	1922–1926	1926–1940	1940–1945	1945–1950	1950–1955	1956–1970	1970–1978	2013–
Bakonszeg	X	X										
Berettyóújfalu	X	X										
Bihardancsháza		X										
Bihartorda		X										
Derecske	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Esztár	X	X				X	X	X	X	X	X	X
Földes		X										
Gáborján	X	X										
Hajdúbagos	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Hajdúsámson			X									
Hajdúszovát		X							X	X	X	
Hencida	X	X										
Hosszúpályi	X	X	X	X	X		X			X	X	X
Kismarja						X		X	X	X	X	X
Kokad										X	X	X
Konyár	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Létavértes											X	X
Mikepércs	X	X	X									X
Monostorpályi	X	X	X	X	X		X			X	X	X
Nagyléta										X		
Nagyrábé		X										
Pocsaj						X	X	X	X	X	X	X
Sáp		X										
Sáránd	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Szentpéterszeg	X	X										
Tépe	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Vértes			X	X			X			X		

BARTHA ÁKOS

Népkutató cserkészek Sárospatakon az 1920-as években

T. Kiss Tamás – általam is osztott – véleménye szerint a két világháború közti időszak diáktársadalmát „sajátos kettősség jellemezte. Egyrészt; szociális, politikai, és értékrendbeli megosztottságuk ellenére, ha különféle indíttatásból is, de morális felelősségüknek tartották, hogy részt vegyenek a társadalomban mutatkozó problémák feltárásában, azok megoldásában, megváltoztatásában. Másrészt, a magyar társadalom valamennyi rétegét, a diáktársadalmat is homogénnek nevezhető álláspont és érzelmi attitűd jellemezte egy kérdés megítélésében. A Trianon palotában hozott döntés igazságtalan."[1] A sárospataki cserkészmozgalmat is ebben a történeti kontextus értelmezhetjük, hiszen az iskola egyik fő bázisát veszítette el az elcsatolással.[2] Másrészt viszont a népélet kutatása komoly hagyományokkal bírt a kollégiumban. Tanulmányomban a sárospataki cserkészet népkutatási törekvéseit igyekszem bemutatni a Horthy-korszak első tíz évében. Az első hallásra talán túlszegmentáltnak tűnő témaválasztás két okkal magyarázható. Az első helytörténeti jellegű, hiszen az 1931 és 1951 között működő sárospataki faluszeminárium – az egyik legkomolyabb és legtovább működő honi falukutató csoport[3] – a helyi cserkészetből nőtt ki, és ezek az összefüggések még ma is feltáratlanok. Másrészt – és ez az érv túlmutat a helytörténeti kérdéseken – a diákmozgalmak sokoldalúságát is kiválóan lehet illusztrálni a pataki törekvésekkel. Ennyiben tehát köztörténeti, pontosabban társadalomtörténeti szempontból is érdekesek lehetnek a Bodrog-parti cserkészek.

Ami a „Skóla" általános helyzetét illeti, az elúszott hadikötvények és tönkrement alapítványok következtében a kollégium a húszas években átállt a szilárdabb gazdasági alapokat biztosító belső gazdálkodásra, a régi időkből már ismert önellátó modellhez. Az autarkia azonban csak a gazdálkodást hatotta át, a

[1]T. KISS TAMÁS: *Tett(Hely)ek: egyetemisták valóságkutató táborai Magyarországon a 20. században*. Bp., 2007. 43.

[2]A határváltoztatások következményeihez: HÖRCSIK RICHÁRD: *„Bodrog partján van egy város…": tanulmányok Sárospatak történetéből*. Bp., 2007. 25. TIHANYI ENDRE: Sárospatak mint kultúrközpont századunk második felében. *Széphalom*, 2. (1989). 272–273., LÁZÁR ISTVÁN: *Kiált Patak vára.* Bp., 1980. 332. és BARTHA ÁKOS: Adalék a sárospataki faluszeminárium (1931–1951) felvidéki vonatkozásaihoz. Kapcsolatok az első bécsi döntéstől 1945-ig. *Szemelvények ötszáz év magyar történelméből*, Szerk.: ANTOS BALÁZS–TAMÁS ÁGNES. Szeged, 2011. 117–131., és BARTHA ÁKOS: Iskola a határon. 20. századi felvidéki életutak és dokumentumok a sárospataki Faluszeminériumi Kéziratokban. *Mediárium*, (2012) 4. sz. 5–25.

[3]Lásd: BARTHA ÁKOS: *Falukutatás és társadalmi önismeret: A Sárospataki Református Kollégium faluszemináriumának (1931–1951) történeti kontextusban.* Sárospatak, 2013.

szellemi életet nem. A gazdag nyugati kapcsolatokkal bíró intézmény nyitottsága nemcsak kifelé, hanem az országon belül is megnyilvánult, erős belmissziós tevékenység formájában. S mivel Patak szerepet kapott Klebelsberg Kunó kultuszminiszter elképzeléseiben, hamarosan komoly építkezések kezdődtek a városban. Itt jegyzendő meg, hogy bár a közeli határ erősen kidomborította az irredentizmus és a „kultúrfölény" kívánalmát, a két világháború között felépített Angol Internátus kifejezetten az „egyoldalú és az egész magyar életünket elárasztó német szellemi hatást ellensúlyozza" -emelte ki a kollégium értesítője 1938-ban (!).[4] A többnyire elitképzőnek tartott, jó angolszász kapcsolatokkal bíró internátus működése mellett a húszas években megindult egyfajta „népi újjáéledés" is Patakon,[5] noha Képes Géza (a szocializmus évei alatt született) verse éppen ennek ellenkezőjéről tanúskodik: „*Patak – a hírhedt húszas évek. / Ki e kisvárosba tévedt, / megtorpanva hátrahőköl / a megdermedett időtől.*"[6] –írta az egykori pataki diák. A különböző (motivációjú) narratívák ingoványában némi útmutató lehet a város és a kollégium korántsem konfliktusmentes viszonya, hiszen tagadhatatlan, hogy az újjáéledés inkább a „Szegények Iskolájához" kötődött, mintsem a városvezetéshez.

A Trianon utáni pataki népiség kapcsán Szabó Zoltán professzort kell elsőként megemlítenünk, mivel a kollégium ekkor kijegecesedő fő profilja, az „arccal a falu felé" hitvallása az ő nevéhez fűződik. Ennek a Sárospatakon komoly hagyományokkal bíró gondolatmenetnek lényege, hogy a városhiányos „csonka régióban" a törpe- és kisfalvakra kell a főiskolának koncentrálnia, mivel innen származik diákságának java – és ide is tér vissza, a falusi intelligencia tagjaként.[7] Kardinális kérdés tehát, mennyire ismeri majdani munkaterületét egy leendő tanító, vagy lelkész. E felismerés nélkül valószínűleg a faluszeminárium sem jött volna létre. S bár Szabó később Teleki Pál köréhez kapcsolódva, 1938–1945 között kormánypárti országgyűlési képviselő lett, nem riadt meg a társadalomkritikus hangoktól sem.[8] Szabó Zoltán mellett a cserkészcsapatokban kezdetektől fogva jelentős szerepet játszott Újszászy Kálmán, aki már gimnazista korában élénken érdeklődött a társadalmi kérdések

[4]*Értesítő*, 1937/38, 14. Ugyanakkor a klebelsbergi neonacionalizmus reformátussággal való összeférhetetlenségét hangsúlyozza: TIHANYI: i. m., 273.

[5]BILKAY RUTH–LACZKÓ GABRIELLA: *Faluszemináriumi kéziratok a Sárospataki Református Kollégium tudományos gyűjteményei adattárában.* 2005. (Acta Patakina XVII.) VII.

[6]KÉPES GÉZA: *A pataki diák*. Bp., 1989, 47. (*Az álomba hullt város*)

[7]Kilenc évtized. Benda Kálmán beszélgetése Újszászy Kálmánnal. *Újszászy Kálmán emlékkönyv*. Szerk.: BALASSA IVÁN–KOVÁTS DÁNIEL–SZENTIMREI MIHÁLY. Budapest–Sárospatak, 1996. 32.

[8]Az ő patronálásával, előszavával jelent meg 1932-ben a főiskola négy hallgatójának – köztük egy grófi származású fiatalnak – gyűjteményes kötete, mely merész hangvétele miatt nagy hullámokat vert a kommunista behatásokat vizionáló és az állami források elapadásától tartó egyházi vezetésben. Kiss Sándor véleménye szerint épp a falukutatás idézte elő a botrányt, mivel „a teológián volt egy csoport, köztük Kárász József, a tanítóképzőből Bodnár István, akik Szabó Zoltán teológiai tanárral együtt járták a bodrogközi falvakat, és a szociális nyomorúságot tapasztalva, felmérve, megírták és ki is adták megfigyeléseiket. *Korán sötétedik* címmel jelent meg ez a kötet." Kiss szerint olyan fajsúlyú volt a kiadást követő megrovás, hogy a teológián tapasztalható „szellemi erjedés" letompult, óvatosabbá vált; és ez elsősorban a szociográfiai gyűjtések publikálásán – pontosabban azok hiányán – látszódott meg. Kiss e „szellemi erjedés" kapcsán nyomatékosan hangsúlyozza a Soli Deo Gloria helyi csoportjának tevékenységét (csendesnapjait és konferenciáit), ahol „szinte minden alkalommal előadások hangzottak el a magyar földkérdésről, a magyar földreform szükségszerűségéről. HUSZÁR TIBOR: *Találkozások. Beszélgetések a két világháború közötti magyar szellemi-politikai mozgalmakról*. Bp., 2005. 340–343.

iránt.[9] Az ő személye köti össze a – több aspektusokból egyébként is összetartozó – szálakat. A professzor a cserkészet jótékony pedagógiai hatását továbbgondolva azt hangsúlyozta, hogy egy leendő tanító esetében nem az a fő kérdés, „hogy hogyan fog tanítani, hanem az, hogy milyen lesz az a falu, vagy más közösség, amelynek a képe húsz–harminc esztendő múlva az ő munkájának nyomán fog kirajzolódni." A fő cél, „hogy ebben a faluban tisztább gyermekek, egészségesebb élet, nagyobb és magyarabb műveltség, erősebben megalapozott jólét és több esztétikum" legyen a tanító működésének következtében. Vagyis, egyfajta „céltudatos nemzetnevelő program" körvonalazódott már a cserkészcsapatoknál is Sárospatakon.[10]

A cserkészet magyarországi megjelenése a világháborút megelőző négy-öt évbe vezet vissza minket. Az Egyesült Királyságból „importált", Robert Baden-Powell nevéhez köthető mozgalom elsősorban a technikai-szellemi fejlődést emberi léptékkel követni képtelen, elméletközpontú tömeg*oktatás* helyett kívánt egy természetorientált, gyakorlatias és egészséges testi-szellemi *nevelési* formát biztosítani a fiatalok számára. A cserkészetnek Magyarországon korszakonként változó intenzitású, ám határozott nemzeti, keresztény–keresztyén szellemisége volt, ami ugyanakkor nem zárta ki például a budapesti liberális polgárság esetenkénti fokozott részvételét, vagy éppen zsidó cserkészcsapatok létrehozását sem. A református egyház – a katolikusokkal egyetemben – már a kezdeteknél fontos szerepet játszott, mondhatni kovásza volt az eleinte inkább kigúnyolt, mintsem elismert mozgalomnak. „A Budapesti Református Ifjúsági Egyesület, dr. Szilassy Aladár orvos kezdeményezésére, még 1910-ben létrehozta az első magyar cserkészcsapatot. Szilassy angliai tanulmányútján megismerkedett Baden-Powel módszereivel"[11] is, mindössze három évvel az angliai zászlóbontás után. A magyarországi cserkészet „őskorában", a dualizmus utolsó éveiben a felekezetiség még olyannyira fontos szerepet játszott a közéletben, hogy „megvoltak a feltételei egy önálló protestáns, illetve katolikus cserkészmozgalom és -szövetség kialakításának" is.[12] Trianon után sem lazultak az egyházi kötelékek, sőt, „1921. június 7-én a Református Egyetemes Konvent elé került az Országos Református Tanáregyesület beadványa, amely a testileg erős, jellemében szilárd, sokoldalú, természet iránt fogékony, tűrni tudó, áldozatra is kész magyar ifjúság nevelése érdekében a cserkészmozgalom konventi támogatását kérte." Hogy mennyire

[9]Újszászy 1932-ben Debrecenben filozófiai doktorátust, 1939-ben Szegeden egyetemi magántanári képesítést szerzett, miközben a pataki teológián a filozófiai–pedagógiai tanszéken tanított. 1931-től a Sárospatakon kibontakozó faluszeminárium, 1936-tól a népfőiskola egyik irányítója, 1944–1946 között a főiskola rektora volt. A népfőiskola 1948-ban – kényszerűen – megszűnt, a református intézmények közül a tanítóképzőt 1950-ben, a gimnáziumot 1952-ben államosították. 1951-ben megszüntették a teológiát is, a professzor azonban (főkönyvtárosként) kitartott Sárospatak mellett. Megélhette a Teológiai Akadémia 1992-es újranyitását, ugyanebben az évben megkapta a Magyar Köztársaság Érdemrend Középkeresztjét is. 1994-ben, 92 éves korában hunyt el. *Újszászy Kálmán emlékkönyv*..., 13–25 (Önéletrajzi írások).

[10]ÚJSZÁSZY KÁLMÁN: *A tanítóképzős cserkészmunka*, Sárospatak. 1933. 17–18. Újszászy koncepciójához: BARTHA ÁKOS: Falukutatás, falumisszió vagy falumunka? A sárospataki faluszeminárium és a két világháború közti magyar falukutatás. *Zempléni Múzsa*, 11. (2011) 1. sz. 26–37., és BARTHA ÁKOS: A falukutatás filozófiája. Újszászy Kálmán két világháború közti eszmerendszere és a falumunka. *Hitel*, 24. (2011), 12. sz. 96–116.

[11]BODNÁR GÁBOR: *A magyarországi cserkészet története*. Bp., 1989. 9.

[12]GERGELY FERENC: *A magyar cserkészet története: 1910–1948*. Bp., 1989. 23.

sajátjának érezte a cserkészetet az épp ekkor belső átalakulását élő református egyház, jelzi, hogy az „»evangéliumi szellemű« csapatok életéről a református egyházi sajtó rendszeresen a misszióügy rovatában számolt be." Az egyes csapatok életében fellelhető felekezeti sajátosságok (a nagytáborok alatti „Treuga Dei" ellenére) gyakorta szültek ellentéteket vezetői szinten, így ezek az irányok idővel külön szervezetekbe tömörültek és saját sajtóval rendelkeztek. A reformátusoknál mindez a kissé misztikus „Ichtüsz-cserkészetben" és a hasonló nevű folyóiratban öltött testet.[13] Az őskeresztény halszimbólum után elnevezett Ichtüsz az 1929/30-as tanévben éppen a 134. Hegyaljai Erő cserkészcsapat rendezésében tartotta vándortiszti gyűlését Sárospatakon.[14]

Sárospatakon 1931-ig, a faluszeminárium megalakulásáig öt cserkészcsapatról tudunk: a református főiskola gimnáziumának Hegyaljai Erő, a teológiai akadémia Timótheus, a tanítóképző II. Rákóczi Ferenc cserkészcsapatáról, valamint a református egyház Sztáray Mihály kiscserkészcsapatáról, illetve a Lórántffy Zsuzsanna leánycsapatról.[15] A csapatok történetéről Csorba Dezső faluszeminarista teológusnövendék egy kisebb monográfiát írt 1940-ben. Csorba munkáját meglepő alapossággal készítette el, a „meginterjúvolt" vezetők mellett felkutatta a vonatkozó sajtóanyagot (kollégiumi és tanítóképezdei értesítők, Sárospataki Ifjúsági Lapok) és levéltári forrásokat is bevont.[16] A pataki cserkészet születésénél fogva erős egyházi kötődéssel bírt, gyökerei pedig egészen a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség 1921-es tahi táboráig vezethetőek vissza. A diákszövetségnek már – egy évvel később lefektetett – alapszabályában is célkitűzései között szerepel a „diákoknak evangéliumi társadalmi munkába való beállítása",[17] így nem meglepő, hogy ekkor határozták el a Sárospatakról Tahiba érkezők, hogy a diákságot bevonva elképzeléseikbe cserkészcsapatot alapítanak. Ebben a táborban az érettségi után épp útját kereső Újszászy Kálmán is megjelent, „akire nagy hatással voltak a pataki Teológiáról ott lévő résztvevők (Vincze Károly, Benke József, a teológus Szabó Zoltán, Zsíros József),"[18] olyannyira, hogy itt döntötte el tanulmányainak Sárospatakon való folytatását. Ugyanakkor Újszászynak már volt cserkészmúltja: gimnazista korában a Budapesti 1. számú Református Cserkészcsapat (BRKIE)

[13]G. SZABÓ BOTOND: Cserkészet és evangéliumi cserkészet Magyarországon. *Református Ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon a XX. században: Tanulmányok, emlékezések és dokumentumok, különös tekintettel a Soli Deo Gloria Szövetség történetére*. Szerk.: TENKE SÁNDOR. Bp., 1993. 114–142. (Idézetek: Uo. 116–117.)

[14]Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei. Adattár. Faluszemináriumi kéziratok (továbbiakban: SRKTGy Adattár. Fsz. kt.). 1058. 13. (Csorba Dezső: *Adalékok a sárospataki iskolai cserkészcsapatok történetéhez*. 1940.)

[15]A 134. sz. »Hegyaljai Erő« cserkészcsapat tizenöt éves története. Szerkesztette: Baksy Rezső. Sárospatak, 1937. 9. Közli: CSORBA: i. m. Baksy az 1937-es dátum ellenére később zárhatta le kéziratát, mivel még az első bécsi döntést is reflektálja egynémely írás.

[16]Sajnos a Sztáray- és a Lorántffy-csapatról csak utalásszerűen informál a levelezést is mellékelő, kiváló dolgozat, mely a Hegyaljai Erő tizenöt éves történetét bemutató kis füzetet mellékletként közli.

[17]*A Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség alapszabályai*. Bp., 1922. 3. Megemlítendő, hogy a szövetség folyóiratában ismerteti a külföldi settlement-munkát, melynek megkezdése Magyarországon – a szerző szerint – „az egyházaknak, a társadalmi és komolyabb diákegyesületeknek halaszthatatlan kötelessége volna." BUJÁKI PÁL: A settlementekről. *Diákvilág*, 1925. október. 15.

[18]SRKTGy Adattár. Fsz. kt. 1818. 6–7. (Berecz Adrienn: Újszászy Kálmán és a sárospataki falumunkák /1921–1951/.)

cserkészeként többször részt vett táborozásokon is.[19]

A hazatérő ifjak munkálkodásának nyomán a 134. Hegyaljai Erő 1921. szeptember havának eső felében vonult be „sok akadályt és előítéletet legyőzve" a pataki iskolába. A csapat 1928 és (legalábbis) 1937 közti parancsnokának, a Budapestről érkező Szabó Károlynak cserkészideálja illeszkedik az általánosan elfogadott Horthy-kori cserkészképbe, lévén „krisztusibb ember és magyarabb magyar" fiatalok nevelést irányozta elő. Történetük azonban közel sem volt problémáktól mentes: „A pataki diákok nagy része éppen azért legtöbbször ellenséges érzülettel van a cserkészet iránt, mert a cserkészet nem tűri a felületesen és csak kényszerből »jó« diákot, sem a bizonyos »pataki diákhagyományokat« tisztelő »gárdabeli« diáktípust" –utalt Szabó a pataki diákság jellegzetes szállásformájára. (A „gárdista" tanuló többedmagával magánszemélyeknél lakott kint a városban; az egy háznál lakók alkottak egy „gárdát".) A szabadabb, diákosabb életformával szemben – a korhangulathoz igazodva – a 134. Hegyaljai Erő felelősségteljes kötelességtudásra nevelte tagjait önmagukkal, a társadalommal és hazájukkal szemben.[20] Az öt alapító teológus: Vince Károly, Zsiros József, Benke József, valamint a faluszeminárium későbbi „atyjai": Szabó Zoltán és Újszászy Kálmán volt. Sokat elárul a kezdetekről, hogy az első toborzást Zsiros az óraközi szünetet felhasználva, egy padra felállva volt kénytelen megejteni. Mindazonáltal nem eredménytelenül, mivel szeptember 22-én megindulhatott a négy törzsben folyó munka; a törzsek a Sólyom, a Sirály, a Sas és a Turul nevet viselték. (Ezek a motívumok a csapatjelvényeken és a csapatinduló szövegén is felfedezhetőek.) Noha a kezdeti lépésekhez korábban más csapatoknál már tevékenykedő tagokat is segítségül hívtak, a csapat első parancsnoka Vincze Károly helyi hittanhallgató lett, míg tanárelnökül végül (egészen 1928-ig) Hallgató Sándort sikerült megnyerni.[21] „A csapat első és igazi parancsnoka Krisztus volt" –utalt a szervezet evangéliumi alapjaira a húszas évek elején Amerikába költöző parancsnok, míg Hallgató a rendszeres táborozást helyezte olyan kontextusba, miszerint az „egy szebb magyar jövőt építő munka tábor nekiindulása volt." Ünnepélyes fogadalomtétel keretein belül 1922. március 15-én 19 cserkész és négy kiscserkész tett fogadalmat (illetve utóbbiak „ígéretet"). A patetikus pillanatokat azonban szinte azonnal a – humort is tartogató – prózai hétköznapok követték. Így eshetett meg például, hogy szerény bázisuk fűtésére a Windischgraetz hercegi udvartól „Hegyaljai Ernő Úr" részére utaltak ki fát.[22]

Bár csábító feladat lenne a csapat(ok) működésének bemutatása, az alábbiakban

[19]HARSÁNYI ISTVÁN: Portrévázlat Újszászy Kálmánról. *Újszászy Kálmán emlékkönyv*…, 494.

[20]*A 134. sz. »Hegyaljai Erő« cserkészcsapat tizenöt éves története*…, 2–3. A csapat húszas évekbeli iratai a korszak erőteljes irredentizmusát tükrözik. SRKTGy Adattár. Fsz. kt. 3507. A 134. számú Hegyaljai Erő Cserkészcsapat iratanyagából.

[21]Uo. Megemlítendő, hogy Újszászy őrsvezetősége idején segédőrsvezetője a későbbi neves fotóművész, Rácz István volt („A szociográfiai szemlélettel el lehet jutni a legmesszebb, csak a csúcsra nem!" Huszár Tibor beszélgetése Újszászy Kálmánnal. *Újszászy Kálmán emlékkönyv*..., 37.), Vincze Károly pedig később az amerikai független magyar református egyház főesperese lett és részt vállalt Patak amerikai kapcsolatainak kiépítésében is. A Hope College és Sárospatak. *Újszászy Kálmán emlékkönyv*..., 324. Rácz kalandos életútjához lásd olvasmányos önéletírását: RÁCZ ISTVÁN: *A semmi partján*. Bp., 1991.

[22]*A 134. sz. »Hegyaljai Erő« cserkészcsapat tizenöt éves története*…, 4–5 és 16–17.

csupán azokra a momentumokra szorítkozom, melyek valamilyen összefüggésbe hozhatóak a népkutatással. Az 1921/22-es iskolai tanévben ilyennek tekinthetjük Újszászy dunavecsei tisztképzőtáborba való kiküldetését, ahol többedmagával „gyakorlati cserkészeti" kiképzést kapott. Az itt elsajátított szervezési, táborozási formákat nyilvánvalóan a faluszeminárium életében, vagy éppen az 1935-ös munkatábor mindennapjainak kialakításában is kamatoztatni lehetett.[23] A következő évben ugyanő már rajparancsnokként vett részt a munkában és ebből az évből van először információ sátoros táborozásról is. Ezek az esztendők a folyamatos fejlődés jegyében teltek, 1923/24-ben – az otthont kinőve – 70 fős tagságáról tudunk. Ekkor már „az őrsök, illetve a rajok a különböző iparágak (…) elsajátítását is megkezdték." Sőt, a pataki cserkészcsapat „hálóját a nép egyszerű gyermekeire is kivetette, akik közül 12 elemi iskolás levente felvételével nagyobbította magát." Mint megjegyezték, csapatuk „nem magáért küzd, hanem a nemzet újjáépítése a cél", mely gondolat átszőtte az 1926-os, megyeri nagytáborról készült, lírikus hangvételű beszámolót is.[24] A húszas évek közepére az eleinte még toborozni kényszerülő cserkészet kiváltságággá vált a gimnáziumban. Palumby Gyula közlése szerint ötvenfős osztályukból mindösszesen öt főt vettek fel, így a „kiváltságosok" büszkék voltak helyzetükre és a cserkészettel járó külsőségekre (kalap, bot, nyakkendő, jelvény) is természetesen.[25] „Az alig négyéves csapat a főiskola legerősebb egyesületévé küzdötte fel magát," mely 1925-ben már öregcserkész őrssel is bírt. Ők júniusban egyhetes tátrai mozgótáborral tették le névjegyüket a Felvidéken, bejárva többek között Kassát, Késmárkot és Krasznahorkát is. Az 1937-es visszaemlékezés szerint „legelső alkalom volt ez, hogy magyar csapat jár az elszakított területen és éppen patakiak voltak az elsők (…). Vajha közel volna az idő, mikor »haza«mennénk a csodás Felvidékre." –tette hozzá az irredenta hangvételű iromány (alighanem váteszi képességű) szerzője.[26] Újszászy Kálmán – parancsnokként – nemcsak itt volt jelen, hanem a júliusi gödi nagytáboron is, ahol szintén táborparancsnoki rangban ténykedett, csakúgy, mint a már említett 1926-os, nagyhírű megyeri nagytáborban (ahol a patakiak két országos versenyt is megnyertek). Ugyanakkor egyre gyakrabban táboroztak Patak környékén, leginkább a Hegyközben, mely régió a faluszeminárium egyik munkaterülete lett a harmincas évektől.[27]

[23]Ehhez: BARTHA ÁKOS: Magyarország első Nemzeti Munkatábora – a sárospataki diákok útépítése. *Sárospataki Füzetek*, 14. (2010) 4. sz. 59–81.

[24]Benke Kálmán csapattiszt Táborzáró jelentése a 134. Hegyaljai Erő cserkészcsapat 1925/26-os tevékenységéről és a Nemzeti Nagytáborról. Idézi: CSORBA: i. m., melléklet.

[25]PALUMBY GYULA: Vallomás Újszászy „Kálmus Bátyám" születésének 90. évfordulóján. *Újszászy Kálmán emlékkönyv*..., 539–540.

[26]A felvidéki túra egyik résztvevőjének, Benke Kálmánnak naplóját Benke György a *Zempléni Múzsa* hasábjain tette közzé. A szórakoztató, olvasmányos irat a magyar cserkészcsapat kinti fogadtatására koncentrál, kiemelve a felvidéki magyar zsidó cserkészcsapatok (!) ragaszkodását az anyaországiak felé. BENKE KÁLMÁN–BENKE GYÖRGY (közzéteszi): Tátrai útinapló, 1925. *Zempléni Múzsa*, 4. (2004) 2. sz. 67–85.

[27]*A 134. sz. »Hegyaljai Erő« cserkészcsapat tizenöt éves története*…, 6–8.

1. ábra. A 134. Hegyaljai Erő a gödi nagytáborban (1925. július 13–27.) Az álló sorban balról a negyedik Újszászy Kálmán[28]

A húszas évek második felétől Újszászy célul tűzte ki „a befelé mindig jobban elmélyülő, kifelé mindig fegyelmezettebb cserkészmunkát, illetve cserkészéletet." A befelé elmélyülő munkának némiképp ellentmondanak a folyamatos táborozások, díszszemlék, dunántúli (balatoni, bakonyi) túrák – sőt, még az 1929-es angliai dzsemborira is eljutott néhány pataki ifjú. Az 1926/27-es tanévben a kereteit kinövő csapatban megkezdődött a szétválás: a teológusok és a gimnazisták külön őrsöt hoztak létre (ami előbbiek esetében magja lett a későbbi külön csapatnak), 1929/30-ra pedig az apród-, és a vízicserkészet is bekerült a 110 fősre duzzadt csapat munkásságába. Emellett, „az 1930 tavaszán alakult Zemplén vármegyei cserkészintéző bizottság Szabó Károly csapatparancsnokot megyei vezetőtisztté nevezte ki", ami a patakiak növekvő ázsióját mutatja a megyei szervezetben. Ebben az évben – mely a szociológiai szeminárium létrejöttét megelőző utolsó év – „hat őrsi kirándulás volt a környék, főleg a nép megismerésére," mely tevékenység a következő években is folytatódott (1931-ben például hegyközi mozgótáborral, ahol „néprajzi ismereteket is gyűjtöttek").[29]

A tanítóképző intézet cserkészcsapata „1922 tavaszán (…) alakult. Kardos Béla és Gérecz Lajos kezdeményezésére azok a fiúk, akik éreztek magukban a fenséges eszmék szükségességét, összegyűltek az I. osztály termében, megalapították, illetve megszervezték a csapatot." Csapatszervező testületként megnyerték az Intézet tanártestületét, szervezőbizottsági taggá pedig később közülük Kovács Dezsőt, Csada Imrét és a már a Folklore Fellows-ban, valamint a Széchenyi Szövetségben[30]

[28]Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei. Adattár. Fényképtár.
[29]*A 134. sz. »Hegyaljai Erő« cserkészcsapat tizenöt éves története*…, 8–12
[30]A Folklore Fellows és a Széchenyi Szövetség pataki szervezetéhez, e két jelentékeny századelős népkutató csoporthoz: BARTHA ÁKOS: „…S a buborék felszáll…" A kollégiumi népkutatás

is aktív Hodossy Bélát. A csapat parancsnoka Sziemeiszter János, majd 1923-tól Blénessy János lett, aki „1923. március 15-én Karácsony Sándor kezébe (…) letétette a csapattal az első fogadalomtételt."[31] Megemlítendő, hogy a kezdetektől erős volt az összetartás – és természetesen a rivalizálás – a 134. Hegyaljai Erővel, amit közös fogadalomtételek, játékok, fogadások – például Faragó Ede országos főtitkáré – és sátorkölcsönzések erősítettek.[32] Az 1929-ben a tanítóképzőben épp hitoktatói megbízatást kapó[33] Újszászy Kálmán került a csapat élére (és maradt parancsnok egészen 1935-ig), aki alig több mint egy év alatt sikerrel szanálta az időközben 400 P adósságot felhalmozó, szerény körülmények között működő csapat pénzügyi hátterét. Újszászy folyamatosan fejlődő, tágasabb csapatotthont, „helyi motívumokkal díszített" úgynevezett „magyar szobát" alakított ki, valamint megvetette a csapat fényképgyűjteményének alapjait is. Tanítóképzős cserkészparancsnokként tudatosan, következetesen, jól szervezett munkával „a szociális gondolkodású keresztyén magyar élethez igyekezett mozgósítani a fiatalokat." Alapelvei ekkor már határozottan előlegezik faluszemináriumi munkásságát, mivel a leendő falusi tanítók későbbi munkaterületének megismerését jelölte ki fő célkitűzésként.[34] Az új erővel meginduló munkairamot azonban „sokan nem bírták, úgyhogy heten kiléptek a csapatból. Ugyanakkor azonban a cserkészélet vonzereje is megnövekedett, amennyiben 13-an jelentkeztek fölvételre. A csapat tagjainak száma jelenleg 54." –értesít a rostálással egybekötött csapatgyarapodásról egy tudósítás, mely kitér arra is, hogy az országos mozgótáborozási versenyen második helyezést értek a pataki főiskolások.[35] „A népet"[36] az őrsi munkán lehetett leghatékonyabban megismerni, hiszen itt a természet, az ember és a falu megfigyelése együttesen érvényesült. Így a kirándulások egy része a környező falvakba történő, néprajzi célzatú kiszállás volt, ahol a diákok megadott szempontok szerint gyűjtést végeztek, megfigyeléseket elemeztek, majd az őrsi gyűlésen megbeszélték és feldolgozták az anyagot a csapatgyűjtemény számára.[37] A tanítóképzősök – a gimnazistákhoz hasonlóan – már az első időkben megkezdték a kirándulásokat, táborozásokat; először csupán a környéken, majd 1925-től távolabbi vidékeken (pl.: Budapest) is. Ami tevékenységüket illeti, bár eleinte a tipikus cserkészfoglalatosságok (tábortűz, éneklés, ügyességi gyakorlatok, megfigyelések) domináltak, 1927-ben egy hegyközi kiránduláson már nyoma van a néprajzi érdeklődésnek, az 1930-as, első (tiszadobi) nagytáborukkal kapcsolatban pedig „megerősödő magyarságukról" értekeztek a résztvevők. 1930/31-ben „a regös

hagyományai Sárospatakon, a faluszeminárium megalakulása előtt. *Néprajzi Látóhatár*, 20. (2011) 3. sz. 5–59.

[31]CSORBA: i. m., 29–31.

[32]Uo., 38–42.

[33]*Újszászy Kálmán*. A kísérő tanulmányt írta, a szövegeket válogatta: NAGY ANTAL MIHÁLY. Bp., 2003. 23.

[34]BERECZ*:* i. m.*, 7.*

[35]CSORBA: i. m., 31–47. Újszászy egyik cserkésze, György Árpád később Amerikába kerülve „a legnagyobb magyar gyülekezet papja lett" és volt cserkészparancsnokával a hatvanas években újra felvette a kapcsolatot, majd segítette a professzor kinti 1965-ös előadókörútját. Lásd: Egy beszélgetés morzsái. Kováts Dániel följegyzései Újszászy Kálmán emlékezéséről. *Újszászy Kálmán emlékkönyv*…, 83.

[36]A nép fogalmának alakváltozásaihoz: GYÁNI GÁBOR: *Nép, nemzet, zsidó*. Pozsony, 2013. 13–28.

[37]BERECZ: i. m.*,* 8–9.

mozgalom eredeti visszhangjaképpen" a csapat „kezdeményezésszámba menő" műsoros estélyt rendezett a szomszédos Hercegkút sváb lakosságának.[38]

Megnyitás	Cserkészszellem	Gyakorlati cserkészmunka	Szórakozás	Bezárás
Ének Biblia Márk: XII. 1—9 Ima	*VIII. cs. törvény és a társadalom.*	*A „Hegyalja".* 1. Mint földrajzi tájegység. 2. Népe. 3. Települése. 4. Kulturája 5 Ipara és mezőgazdasága. Zemplén vm. monográfiája. Dr. Gulyás: Sárospatak monogr. Temesi Cs. könyv 239—42. (Irányelvül.)	*Most jöttem Erdélyből.* Daloskönyv 65. o. *Ipari munka.*	Ének Ima
Ének Biblia Lukács: X. 25—37 Ima	*IX. cs. törvény és a társadalom.*	*A „Hegyalja".* Hegyei, vizei, várai és a hozzájuk fűződő történeti adatok. Zemplén vm. monográfiája Dr. Gulyás: Sárospatak monogr.	*Angol himnusz.* Daloskönyv 47. o. *Játék.* 1. Fülbesugás. 2 Gyufaskatulyaverseny. Játékoskönyv.	Ének Ima
Ének Biblia Lukács: XIV. 15—24 Ima	X. *cs. törvény és a társadalom.*	*A „Bodrogköz".* 1. Mint földrajzi tájegység. 2. Népe. 3. Települése 4. Kulturája. 5. Ipara és mezőgazdasága. Zemplén vm. monográfiája Dr. Gulyás: Sárospatak monogr.	*Tiszán innen, Dunán túl.* 101 m. n. 52. o. *Ipari munka.*	Ének Ima

2. ábra. Részlet a harmadéves képzőscserkészek helyben végzett őrsi munkájából.[39]

A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Adattárában fellelhető egy szociográfiai jellegű leírás – (n)év nélküli, ceruzával írt *Beszámoló jelentés* – a II. Rákóczi Ferenc cserkészcsapatától. A cserkésztáborból „próbakirándulásra" küldött delikvens feladata Gyulaháza megfigyelése volt. Már indításában a szociográfiák hangját ütötte meg a szerző, amikor is elsődleges feladatának a község tájolását tartotta. („Gyulaháza a Tisza bal partján, a tiszai gáttól 3 km-re épült…") Majd a történeti háttérre tért át, ám figyelemreméltó módon nem veszett el a régiségben (mint később oly sok faluszeminarista), hanem a 20. századi községgé válástól kezdte részletesebben taglalni az eseményeket. Írásából

[38]CSORBA: i. m., 38–45. A regös cserkészet a harmincas évektől kezdett elterjedni. „A regösök kis csoportok, akik bejárnak egy-egy területet, főleg a falvakat, mindenütt tábortüzeket gyújtanak a falu népe számára, játszanak a gyerekekkel és tanulmányozzák a falut. A regös cserkészet hivatása: visszatérve a népi gyökerekhez, magunkba szívni a falu kultúráját. A regös cserkészet egyik ága néprajzi gyűjtésekkel is foglalkozik. Egy másik szociográfiai szempontból dolgozza fel tanulmányait. Ezek már komoly tudományos tanulmányszámba mennek, és új utat jelölnek a magyarországi ifjúsági mozgalmakban." SÍK SÁNDOR: A cserkészet. *A cserkészet. 90 éves a Magyar Cserkészszövetség. Sík Sándor, Teleki Pál, Arató László és más cserkészvezetők írásai*. Szerk.: ARATÓ LÁSZLÓ. Bp., 2002. 33. A patakiak 1931-es utalása azért is figyelemreméltó, mert az országos szövetség az 1930-ban elkészült regös káté ellenére csak a harmincas évek közepén kezdett el komolyabban foglalkozni a „falucserkészettel". Lásd: MORVAY PÉTER: A regöscserkészet. *Magyar cserkészet – világcserkészet*. Szerk.: ZOMBORI ISTVÁN. Szeged, 1989. 75–87 és GERGELY: i. m., 218–221.

[39]*A Sárospataki Református Tanítóképző-intézet 234. …*, 12.

megtudjuk, hogy a háború utáni földreform mindösszesen 240 hold átírását jelentette, és hiába a „jó fekete föld", a törlesztés itt is nehezen ment. Ráadásul „a mostani gazdasági válság lehetetlen helyzetbe hozta a gazdákat és a nincsteleneket. (…) Mi lesz ezen gazdák többszámú gyermekeivel?" –tette fel a költői kérdést szerzőnk.[40] A gazdasági nehézségek érzékeltetése mellett képet kapunk a „tősgyökeres magyar" népességről is, akik „nagyon büszkék arra, hogy a zsidóknak ez ideig nem sikerült befészkelődni", de a község tudatosan épített utcaszerkezetét is hosszasan elemezte a névtelen szociográfus. A falunak komoly problémái – ahogyan a „nagy szociográfiákban" is olvashatjuk – a por, a sár, és az egészségtelen életmód. „Egy kis épületben 8, némelyikben 10 személy is lakik. Elképzelhetjük tehát, hogy milyen romboló hatással van ez a falu egészségére!" –fakadt ki a szerző, aki a rossz vízellátást, a kocsmázással összefüggő züllést is hangsúlyozta, mivel „ha ez a megkezdett tempó így tart tovább, akkor a falu jövő generációja teljesen degenerált lesz."[41] Természetesen a község felekezetrajza (többnyire katolikusok) sem maradhatott el, majd az iskolakérdést elemezte névtelen kutatónk. Sokatmondó – mégis tömör – összefoglalása szerint „a falu intelligenciája egy katolikus papból, egy tanítóból, egy tanítónőből és állítólag egy 4 középiskolát végzett baptista lelkészből áll." (Megjegyzendő, hogy a község kulturális helyzete a húszas évek derekának hivatalos felmérése szerint is elég vigasztalan volt, amit jelez a komplett *Kulturális intézmények* rovat kitöltetlensége/kihúzása a kérdéssorban.[42]) A helyiek olvasási szokásait taglaló cserkészbeszámoló az információkat személyesen az érintettektől idézte, a gulyásokat is „meginterjúvolva": „héthónapnyi munkával (néha nyolc is van) ad a falu minden marháért 8 liter búzát, 8 liter rozsot és 50 fillér készpénzt. Az öreg gulyást szintén megkérdeztem, de ő már 50 fillér helyett egy pengőt mondott. Íme, itt van egy példa a »gulyásbecsületre«." –tette hozzá igen kritikusan a leendő tanító, majd a szegénységnél gyors számolást végezve megállapította: keresetük „havi 39–40 pengő. Ebből kell egy hat-héttagú családnak megélni."[43] A szerző konzekvenciája szerint „a falu problémái: 1. a jelenlegi súlyos gazdasági válság; 2. nagy adó; 3. egy ártéri kút fúrása; 4. jó út építése; 5. egy igazi jó vezető férfiú."[44] A jól szerkesztett, s mint láttuk, több tekintetben is a szociográfiák hangján megszólaló beszámoló „leletfelvétel" mellett „kiszállási tanácsokat" is adott, miszerint „legjobb a falusi emberhez hátizsák nélkül beállítani. Vigyázni kell a bemutatkozásra és a társalgásra", amit óvatosan, időnként dicsérve kell folytatni, ügyelve a kérdésekre is. „Ha ez sikerült, akkor az egyszerű falusi bácsi kitárja elénk az egész »Én«-ét, minden örömét, büszkeségét; minden szenvedését és nyomorúságát."[45] Interjúztatónk nem titkolta ugyanakkor, hogy „sokszor kell hallgatnunk olyat, ami bennünket nem érdekel. Hallgassuk meg, s ne szakítsuk félbe a beszédet, hanem ilyenkor figyeljünk meg a szobát, az udvart és annak

[40]SRKTGy Adattár. Fsz. kt. 2799. Beszámoló jelentés.
[41]Uo.
[42]Néprajzi Múzeum. Etnológiai Archívum (továbbiakban: NM. EA.). Közigazgatási tájékoztató lap (továbbiakban: Ktj.). Gyulaháza
[43]SRKTGy Adattár. Fsz. kt. 2799. Beszámoló jelentés.
[44]Figyelemreméltó a községi jegyző bejegyzése a már idézett hivatalos felmérésben, mivel ő a „szükséges legelőterületek megszerzését" tartotta fő kívánalomnak. NM. EA. Ktj. Gyulaháza
[45]SRKTGy Adattár. Fsz. kt. 2799. Beszámoló jelentés.

berendezését." –tette hozzá, alighanem időt állóan. Ami pedig kifejezetten a cserkészmunkát illeti: „regölés közben igen mélységes tapasztalatokat szerezhetünk a falu népéről, műveltségéről, egészségi állapotáról, bajairól, problémáiról, s ezeket megismerve az életben nem érhetnek bennünket oly nagy csalódások, mert már előtte tudjuk, hová megyünk. Ha ismerjük a bajt, orvosságot is találhatunk rá" –zárta végül optimistán beszámolóját a szerző a faluszemináriumi hitvallás szellemében (azzal az értelemszerű különbséggel, hogy nem lelkészként, hanem tanítóként kívánt majdan bekapcsolódni a falumunkába).[46]

Az erősbödő társadalmi érdeklődés domborodik ki Újszászy Kálmán a tanítóképzős cserkészmunkáról írt mintegy hetvenoldalas dolgozatában is, mely bár már 1933-ban készült, egyedülálló forrásként konkrét munkarendet is tartalmaz. Újszászy véleménye szerint „minden alkalmat meg kell ragadnia a képzős cserkészmunkának arra is, hogy úgy a falut, mint a tanyát (különösen akkor, ha ez utóbbi a környéken nagy számmal található) még mint képzősdiák megismerje."[47] Ez a megismerési folyamat kifejezetten társadalmi indíttatású kell legyen, hiszen „társadalmi kérdés mindenhol van, ahol emberek vannak. A falunak, tudjuk, éppen úgy megvannak a maga sajátságos társadalmi problémái, mint ahogy megvannak a gyárvárosoknak." Újszászy szükségesnek tartotta, hogy a képzőscserkésznek legalább minimális olvasottsága legyen „ebben az irányban és ami még ennél is szükségesebb, jó, ha a társadalmat különböző oldalról megvilágítva látja."[48] Hozzá lehet tenni, hogy a konzervatívoktól a marxizáló népiekig terjedő olvasólista ekkor (1933-ban) már a faluszeminárium (nyitottságának) egyik meghatározó tartópillére. Hogy e tekintetben egyfajta tendenciáról beszélhetünk, arról egy 1936/37-es, az összefüggéseket jól érzékeltető értesítő tanúskodik. A Csorba által közölt szöveg szerint ekkor már ugyanis „tanítóképzős cserkészetünk egyik legértékesebb törekvése a tanyavilág és a közeli falvak népének megismerése és szolgálása." Tehát a harmincas évek derekára az egyik fő cél a szélesebb értelemben vett falukutatás és falumunka, akárcsak az ekkor már fél évtizedes múlttal működő faluszemináriumnál. Az irat szerint a képzős cserkészek valóban folytattak – a szeminaristákkal párhuzamosan – ilyen tevékenységet a régióban.[49] Végezetül meg kell említeni a tanítóképzős öregcserkészek körleveleit is, mely módszer a szeminárium bevett szokása lett a régi tagokkal való kapcsolattartásban,[50] továbbá a szemináriumi fényképgyűjtemény is bírt cserkész előzményekkel.

A csapatok sikere nem maradt hatástalan, ezért a húszas évek közepén már határozott igény mutatkozott egy öregcserkészcsapat szervezésére. „Az öregcserkészet hazai »apostolai« Sík Sándor és Teleki Pál, valamint a nézeteiket osztók szűk, de igen lelkes tábora volt." Teleki Pál szemei előtt egy mindennemű

[46]Uo.
[47]„A falunak, problémáinak, életének megbeszélési anyaggá való emelése, a hájkolások, kirándulások, mozgótáborozások, mindenekfelett azonban a regölés, állítandó ennek a nagyon fontos szempontnak szolgálatába." ÚJSZÁSZY: *A tanítóképzős cserkészmunka*…, 26.
[48]Uo. A munkarend szerint Weis István két könyvének (*A mai magyar társadalom, A magyar falu*) és Illyés Endre, *A magyar ref. földmívelő nép lelkivilága* című művének olvasása és ismerete is a „képzőscserkész magánmunkája" közé tartozott. Uo., 22.
[49]CSORBA: i. m., 57–61.
[50]SRKTGy Adattár. Fsz. kt. 3508.

szélsőséget elutasító, „európai műveltségű, jellemes, fegyelmezett, a »hivatott« vezetők irányítását elfogadó és követő, a társadalmat példájával átalakító elit ifjúság (majdani társadalmi vezetők, értelmiségiek) felnevelésének szükségessége lebegett."[51] A pataki öregcserkészet mellett szólt, hogy „az újabb lelkészi generációnak az is a haza és egyház iránti kötelességévé lett, hogy az ország, sőt a mai kor legnagyobb arányú, legmélyebb hatású ifjúsági mozgalmát ismerje, szeresse és abban részt is vegyen." –olvashatjuk az 1926/27-es kollégiumi értesítőben, mely egyben tudósít a 21 fővel és (a teológus) Szabó Zoltán vezetésével induló öregcserkészcsapat szárnybontogatásáról is.[52] Az Ifjúsági Közlöny beszámolója szerint „nyolc régi cserkész és 10–15 újonc szép programmal indult neki" a cserkészmunkának.[53] A csapat először – mintegy két évig – a Hegyaljai Erő kebelében működött, az országos szövetség csak 1928 októberében igazolta őket külön csapatként[54] (ám otthonuk egészen 1931-ig közös volt[55]). Vagyoni helyzetük sem mondható stabilnak az első időkben, mivel csupán adományok segítségével tudtak hozzájutni több szükséges kellékhez. A csapat többek között a Széchenyi Szövetség korábbi tanárelnökétől, Dr. Szabó Sándor (ekkor már) nyugdíjas jogtanártól kapott egy kétpárevezős csónakot, melynek igen nagy hasznát vették a későbbiekben.[56] Az 1927/28-as tanévben 25 taggal működött a pataki öregcserkészet, feladatul tűzve ki a bibliatanulmányozást, a cserkésztiszt-képzést és természetesen az aktív cserkészpedagógiát. Utóbbi munkásságuk gyümölcseként jött létre a 763. Sztáray Mihály apródcserkészcsapat, Szabó Lajos vezetésével.[57] Az ő visszaemlékezése szerint: „mentünk nemcsak nyári, de téli táborozásokra is. Például az abaúji hegyek közötti, csudaszép, vadregényes Óhután tartottunk két télen át tábort, az ottani iskolában. Az egyik nyáron a pataki hegyek között, a Nyúlkúton táboroztunk, a másikon Erdőhorváti határában." Szabó beszámolója szerint kiscserkészei „valamennyien derék módon megállták a helyüket aztán; mint asztalosok, nyomdászok, kőmívesek, fodrászok, hasznos tagjai lettek a magyar életnek." Megemlíti továbbá, hogy a csapat vezetésében segítségére volt Martin Miklós teológus és a parancsnokságban őt követő Palumby Béla pedagógus. Szabó szerint „a csapat működött egészen addig, míg hazánkban meg nem szüntették a cserkészmozgalmat"[58] (vagyis 1948-ig).[59] A „Timótheusok"-nál – bár ők is szerveztek kirándulásokat (többek között Erdélybe), valamint készültek a cserkésztiszti vizsgára – alapvető munkaterv volt a „falucserkészettel" bibliai alapokon való foglalkozás, amellett, hogy „az alacsonyabb szinten álló gyermekekkel" is tudatosan törődtek. A szociális érdeklődés és a pedagógiai program sajátos ötvözete volt az 1926 őszén meginduló iparostanonc-program, melynek értelmében iparostanonc református gyermekekből álló kiscserkészcsapatot

[51]GERGELY: i. m., 101.
[52]*Értesítő*, 1926/27, 75.
[53]Közli: CSORBA: i. m., 9.
[54]*Értesítő*, 1928/29, 112–113.
[55]CSORBA: i. m., 6.
[56]*Értesítő*, 1929/30, 133.
[57]CSORBA: i. m., 10.
[58]SZABÓ LAJOS: *Utolsó szalmaszál*. Bp., 2000. 40.
[59]BODNÁR: i. m., 118.

szerveztek. Mindez azért is külön hangsúlyozandó, mert a – jobbára protestáns vezetők által pártolt – tanonccserkészet viták középpontjában állt az országos szervezeten belül is.[60] A patakiaké volt „a maga nemében az egész magyar cserkészmozgalomban az első, s a látogatást végző országos vezetőtiszt elismerő nyilatkozata szerint sok dicséretet érdemlő kezdeményezés."[61] Az iparos gyerekek bevonásával nem merült ki a csapat szociális érzékenysége, ám a két faluszeminarista (Bíró Sándor, majd Z. Elek Béla) vezette Pipacs őrs által megvalósított „csibészcserkészet", vagyis a városban lézengő lelencgyerekek megszervezése már a harmincas évek pataki törekvéseinek érdekes fejezete.[62] „Komoly feladat az ilyen csibészeket összeszedni. (…) Megszervezésük nemzetmentő, népnevelő munka. (…) [*A*] Pipacs munkájával a proletáriátus akkori szintje alá süllyedt pataki fiúk mentésének kezdeményezője, s iskolapéldája" volt – fogalmazott Bíró Sándor 1985-ös visszaemlékezésében az országos szövetség érdeklődését felkeltő kísérlettel kapcsolatban.[63]

3. Bíró Sándor és Z. Elek Béla a Pipacs őrs „csibészeivel".[64]

Az 1927/28-as tanévben az apródcserkészet megindulása mellett sátorozás, fogadalomtételek, vízitúra és egy („BP" budapesti látogatása előtt tisztelgő) fővárosi kirándulás is színesítette az öregcserkészek programját. A vízitúrázásból nőtt ki a következő évben a vízicserkész őrs, ezzel a teológusoké lett a kerület egyetlen ilyen munkával foglalkozó csapata. A Timótheusok évről évre vízre szálltak, ám a kirándulások kalandjait, vízitáborait etnográfiai munka is kiegészítette. „A táborozási jelentés gazdag népmegfigyelési adat-, népdal-, s képanyagát az Országos Cserkészszövetség dicsérettel emelte ki." A kirándulások, cserkészkerületi összejövetelek mellett a csapat Sárospatakon is igyekezett képviseltetni magát a fontosabb rendezvényeken, részt vettek Klebelsberg Kunó kultuszminiszter

[60]G. SZABÓ: i. m., 129.
[61]*Értesítő*, 1926/27, 75.
[62]CSORBA: i. m., 15–30. és PAPP VILMOS: *Negyvenegy prédikátor. XX. századi magyar „gályarab"-prédikátorok I.* 2008. 31, 52.
[63]SRKTGy. Adaléktár. 2535. (Bíró Sándor: Pipacs őrs, csibészek őrse. Bíró Sándornak, a Pipacs őrs vezetőjének visszaemlékezése.)
[64]UO.

fogadásán és az Ichtüsz Szövetség már említett pataki konferenciáján is. A dokumentumok tanulsága szerint azonban a kirándulások és az „apródcserkészet" mellett a húszas évek második felében a csapat „profilja" mindenekelőtt a vízicserkészet volt, melyhez a Bodrog kiváló lehetőséget nyújtott (noha a teológusok Szegedig is le-leereszkedtek).[65]

***

Nehéz ma már vitatni, hogy a húszas évek végén meginduló „értelmiségi ifjúsági forrongás a cserkészetet is érintette. Különösen a protestáns csapatokat, amelyek már a 20-as évek elejétől kezdve részesei annak az útkeresésnek, amely a parasztság, a népi kultúra felé vezetett."[66] S mindez nemcsak a cserkészszövetség belső hatalmi viszonyaiban keltett zavart, de visszahatva a szélesebb közéletre hátországa lett egyes népi irányultságú kezdeményezéseknek is. A harmincas évekbeli Timótheus csapatnévsort böngészve a középvezetői tisztségekben (őrs-, csoportvezető, titkár) jóformán csupa faluszeminarista névvel találkozhatunk,[67] ami nem is meglepő, mivel egybehangzó visszaemlékezések szerint a faluszeminárium éppen ebből a cserkészcsapatból nőtt ki és az összefüggések, közös tagságok, kiszállások a későbbiek során sem szűntek meg. Egy 1934-es beszámoló szerint a faluba látogató „regösök: cserkészek és faluszeminaristák."[68] A harmincas évek útkereséseiben, összetett diákmozgalmaiban a fenti összefüggések természetesnek tekinthetőek, legfeljebb a falvakban lepődtek meg, ha a faluszeminarista a következő évben cserkészként, majd később, mint legátus tért vissza a községbe.[69] Szélesebb kontextusban vizsgálva az összefüggéseket kétségtelen, hogy „a melodáriumos könyvek, Erdélyi János népköltési gyűjtése, Deák Geyza szülőföldi munkássága, a Folklore Fellows munkája nem egymásból folyó vállalkozások. (…) Egymással nem közvetlenül, hanem az azonos gyökereken át vannak kapcsolatban. Egyébként mindegyik a saját korát, nemzedékét reprezentáló, annak gondjától, problémáitól meghatározott történeti képződmény."[70] A fenti gondolatot ma már bátran kiegészíthetjük a Széchenyi Szövetség századelős népművelő ténykedésével, valamint a világháború utáni, gyökeresen megváltozott körülmények között újjászerveződő, népi vonatkozásokban gazdag cserkészettel.

[65]CSORBA: i. m., 10–15. A törekvések szellemiségét illetően Zsiros József, a Teológiai Akadémia igazgatója szerint „emelőkar a cserkészmunka a lelkipásztori munkára készülők számára. (…) Önfegyelemre neveli az embert, ami szintén nagy jelentőségű." Uo., 26–28.
[66]GERGELY: i. m., 79.
[67]Baski István, Kalydy Miklós, Fürjész István, Bíró Sándor, Z. Elek Béla, Ráduly Sándor, Ködöböcz József, Forró Zoltán, Dobos István, Csőri István, Istók Miklós és Szabó Imre is faluszeminarista volt. CSORBA: i. m., 3–4. és SRKTGy Adattár. Fsz. kt. 1874–1881. (A faluszeminárium munkanaplói.)
[68]Közli: CSORBA: i. m., 18.
[69]A korszellem kollégiumi hatásaihoz és a diáksághoz: BARTHA ÁKOS: Csoportkohéziók és széttartó narratívák. Egy társadalomrajz a két világháború közti sárospataki diákságról. *Educatio*, 21. (2012) 2. sz. 321–327.
[70]Idézi: *Újszászy Kálmán emlékkönyv*..., 253.

MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN

Kaszárnyától a Campusig

A Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara (DE ÁJK) többszörösen jubilált a 2011/2012-es tanévben. A Kar 2011-ben ünnepelte újraalapításának 15., s 2012-ben – mint a Debreceni Egyetem, az egykori Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem alapító kara – az alapítás százéves évfordulóját. Ez az évforduló adta az apropót a jogi karnak ma helyet adó Kassai úti Campus, az egykori laktanya történetének feltárásához.

Az egyetemi oktatás az 1912-es alapítást követően[1], 1914-ben indult el – egyetemi épület híján – a Református Kollégium termeiben. Mindez elhelyezési nehézségekkel járt, s a megoldást csak a központi épület 1932-es átadása jelentette. A második világháborút követően lassan újjászerveződött az oktatás, azonban a következő évek nem várt fordulatot hoztak a debreceni jogászképzés életében, ugyanis „*1949 nyarán magasabb kormányzati körökben alig két hónap alatt eldöntetett a debreceni jogi kar «szüneteltetése», tulajdonképpeni megszüntetése.*"[2] Ennek köszönhetően évtizedekre jogászképzés nélkül maradt Debrecen. Többszöri kísérlet után 1996-ban indulhatott újra a képzés a városban[3], s az egyetemalapítás éveihez hasonlóan ekkor is gondot jelentett az elhelyezés. Azonban a rendszerváltást köve-

[1]Az 1912. évi XXXVI. törvénycikk rendelkezései nyomán jött létre a pozsonyi mellett a debreceni tudományegyetem is.

[2]P. SZABÓ BÉLA: *Tanulságos évtizedek. A Debreceni Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara (1914–1949)*. Debrecen, 2011, 44. A szünetelésről a 4.105/1949. számú kormányrendelet rendelkezett: „*2.§ (2) A Debreceni Tudományegyetem jog- és közigazgatástudományi karának működése az 1949. évi augusztus hó 30. napjától kezdve további rendelkezésig szünetel.*" (A rendelet szövegét közli: HOLLÓSI GÁBOR: *A debreceni Jog- és Államtudományi Kar története (1914–1949)*. Debrecen, 2007, 274.) A szünetelés gyakorlatilag a kar megszüntetését jelentette, amelyet az is előre jelzett, hogy „...a nyolc, az 1948/1949-i tanévben oktató professzor közül hármat nyugdíjaztak (Bacsó Jenő, Bozóky Ferenc, Szthelo Zoltán), kettőt Pécsre helyeztek át (Flachbart Ernő, Kauser Lipót), hármat pedig Szegedre irányítottak (Dezső Gyula, Vas Tibor, Schultheisz Emil). A már felvett hallgatók évveszteség nélkül beiratkozhattak a három másik jogi kar valamelyikére." (P. SZABÓ BÉLA–HOLLÓSI GÁBOR: A Jog- és Államtudományi Kar. *A Debreceni Egyetem története.* Főszerk.: OROSZ ISTVÁN, szerk.: ifj. BARTA JÁNOS. Debrecen, 2012. 178.)

[3] Már az 1950-es évek végén, illetve majd az 1980-as években került elő ismét a kérdés. (Vö. HOLLÓSI GÁBOR: i. m. 285–288.) „...amikor 1983-ban a kormány a jogászképzés bővítése mellett döntött, ennek haszonélvezője nem a visszaállításra akkor is pályázó debreceni intézmény, hanem a Miskolci Nehézipari Egyetem lett." (OROSZ ISTVÁN (főszerk.)–ifj. BARTA JÁNOS (szerk.) : *A Debreceni Egyetem története*. Debrecen, 2012. 511.) „Az újjászervezés gondolata 1991-ben a Debreceni Universitas Egyesülés tervébe, 1993-ban pedig az egyetem középtávú fejlesztési tervébe került be." (SZABÓ BÉLA: A Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara. *A jogászképzés múltja, jelene és jövője. Ünnepi tanulmányok, konferencia-előadások, kerekasztal beszélgetések*. Szerk.: TAKÁCS PÉTER. Budapest, 2003. 289.)

tően felszabaduló katonai területek új funkcióra találva az Egyetem régi-új karait is befogadták, így a jogászok otthonra találtak a Kassai úti laktanya falai között, amely immár csaknem két évtizede a városban csak Campusként ismert terület. Mielőtt azonban a laktanya történetét áttekintenénk, érdemes egy pillantást vetni a korabeli katonai, hadügyi állapotokra.

„Debreczen" és a katonaság

Az elmúlt századokban a katonák elhelyezésének bevett gyakorlata volt, hogy a lakosságnál szállásolták el őket. Olyannyira jellemző volt ez, hogy a debreceni cívisházak építészeti formálódásában is megjelent e helyszükséglet. Sápi Lajosnál olvashatjuk, a következőket: „*Minthogy a XVIII. század végén kialakult cívisház udvari részén a szobák előtt végigfutó boltozott folyosó haladt végig, ennek utcai szoba melletti részét elfalazták és így itt egy keskeny egyablakos szoba keletkezett. Ebben a helyiségben helyezték el az elszállásolásra váró katonát, amely helyiség a lakosság nyelvén mint katonaszoba élt tovább. A XIX. század elején használatos klasszicista stílusban épült cívisházaknál a katonaszoba kialakítása így a külső megjelenésben is felismerhető, mivel a homlokzaton az utcai vonalra véggel épült lakóházaknál három ablak jelentkezik úgy, hogy a lakószoba két ablaka közelebb, míg a katonaszoba ablaka kissé távolabb helyezkedik el. Az ablakoknak ez az eltérő tengelyritmussal történt kialakítása a debreceni cívisházak jellemzőjévé vált.*"[4]

A katonák lakosságnál való beszállásolása óriási teherrel járt a polgárok számára, s ez már korábban is gondot okozott. Természetesen a megoldást laktanyák építése jelentette, s az 1867-es kiegyezés utáni korszerűsödés már meg is kívánta ezt.

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadereje

A magyar törvényhozás a kiegyezést követő évben a haderő kérdésével is foglalkozott, s megalkotta a véderőről szóló 1868. évi XL., a honvédségről szóló XLI., valamint a népfelkelésről szóló XLII. törvénycikkeket, amelyek alapjaiban változtatták meg a hadsereg szervezetét. A véderőről szóló törvény kimondta, hogy a védelmi kötelezettség általános, és minden védképes állampolgár által személyesen teljesítendő.[5] Az Osztrák–Magyar Monarchia fegyveres ereje a hadseregből, a haditengerészetből, a honvédségből és a népfelkelésből állt. Hadseregen a császári és királyi (K. und K.) közös hadsereget, honvédségen a magyar királyi Honvédséget és az osztrák császári és királyi hadsereget (Landwehrt) kellett érteni. A népfelkelés pedig olyan önkéntesekből állt, akik valamilyen okból nem tartoztak a honvédség, a hadsereg és a haditengerészet állományába.[6] A haderő ilyetén megreformálása azonban megkívánta a gondoskodást az egységek elhelyezéséről, amely komoly feladatot adott.

A katonák elszállásolásának (beszállásolás) gondja nem volt új keletű. Már a reformkorban is felmerült a kérdés rendezése, s az országgyűlés 1840-ben országos

[4]SÁPI LAJOS: *Debrecen település- és építéstörténete*. Debrecen, 1972. 43.
[5]1868:XL. tc. 1.§
[6]Vö. SZABÓ JÓZSEF JÁNOS: *Az Osztrák-Magyar Monarchia hadereje. A véderőtörvény.* (http://www.bunker.gportal.hu/gindex.php?pg=7151859&nid=1365340, letöltés ideje: 2012.03.21.)

bizottságot küldött ki törvényjavaslat kidolgozására.[7] A bizottság munkájáról szóló, 1843-ban elkészült jelentés, azonban csak az előfogatok kiszolgálásáról és díjazásáról, illetve a gyakorlatok okozta károk megtérítéséről szólt. Végül a kérdésekről nem tárgyalt az országgyűlés. 1848-ban csak a közteherviselés érintette a beszállásolást: polgári állásra tekintet nélkül, minden háztulajdonost terhelt e kötelezettség. Egy 1851-es rendelet szintén a háztulajdonosokra hárította a feladatot. Azonban az 1868-as véderőtörvénnyel létrejött korszerű hadászati szervezet számára már célszerűtlen volt a beszállásolás addigi formája, így laktanyák építése vált szükségessé.[8] Majd 1879-ben törvény született a beszállásolásról, amely a probléma megoldására törekedett.[9] A törvény miniszteri indokolása feltárja a célt: „*...a katonaság béke elhelyezése és beszállásolása állandósittassék, és az épülettulajdonosok minduntalan felmondással ne éljenek, az épületeket azon czélból, melyre szánvák, el ne vonhassák, például állami laktanyák is, katonai nevelő- vagy egyéb intézetekül ne alakíttassanak át, s a laktanyában eddig használt férhelyek helyett, másoknak átengedése czéljából, a községek ne zaklattassanak, miáltal egyedül lesz elérhető a legénységnek ugy az erkölcsiség, a családiasság s a közgazdászat, mint a kiképzés és fegyelem kárára történő egyenkénti beszállásolási módozat megszüntetése és előmozdittatik azon lehetőség, hogy a hatóságok, községek és egyesek is, saját anyagi érdekből is a lakosságot e terheltetéstől legnagyobb részt megmenthesse.*”[10]

Az 1879-es beszállásolási törvény rendelkezései dacára a problémák továbbra is fennálltak. Ugyanakkor a községek – felismerve a gazdasági előnyöket – törekedtek arra, hogy területükön helyezzék el a hadsereg különböző egységeit. Debrecen városa is ezt tette, derül ki ez a korabeli sajtóból. Jó példaként hozható fel erre a Debreczen-Nagyváradi Értesítő, amelynek 1884. május 11-i számában mindjárt az első hasábon a következőket olvashatjuk: „*Tudja mindenki, hogy Debreczenből küldöttség járt a királyhoz a végett, hogy ennek a városnak minél több katona tartását engedélyezni kegyeskedjék.*”[11] S vajon mi okból tette ezt a város? Haszonszerzés végett. Ugyanis a katonaság egy városban gazdasági előnyt jelentett, hiszen pl. a helyben termelt élelmiszert a katonaság felvásárolta, illetve a község által épített laktanyát bérelte, ami folyamatos bevételi forrásként szolgált. Ugyanakkor a cikkből az is kiderül, hogy e hasznok mellett – melyeket a szerző összességében csekélynek tart – a közerkölcsökre nincsenek jó hatással a katonák, s emiatt inkább ellenük szólnak az érvek. Végül mégis ezt olvashatjuk: „*Ha tehát csakugyan van költség és – készség, vagy akarat új laktanya építésére, akkor senkinek sem lesz az iránt kifogása, ha abból a nagy czélból emeltetik ilyen épület, hogy az a lakosságnál való elszállásolástól elnyelje a vitéz urakat, s oda terelje, hogy a közönségnek seminemű tekintetben ne okozzanak méltó megbotránkozásokat.*”[12]

[7]1840. évi III. törvénycikk: a katonai élelmezés és szállásolás tárgyában országos biztosság rendeltetik.
[8]Vö. Országgyűlési Nyomtatványok. Képviselőház – Irományok (KI), IV. kötet, Pest, 1878. (Irom. 92.), 374.
[9]1879. évi XXXVI. törvénycikk a közös hadsereg (haditengerészet) és a honvédség beszállásolásáról.
[10]KI. 1878, IV. kötet (Irom. 92.), 375.
[11]Sz. K.: A laktanyák kérdéséhez. *Debreczen-Nagyváradi Értesítő*. 42. évf. 19. sz. 1884. 1. (szerző neve csak monogrammal feltüntetve).
[12]Uo.

Mégis néhány évvel később újra előkerült a lakosságnál történő elszállásolás kérdése ugyanezen sajtóorgánum lapjain: „*Olvassuk a helybeli lapokból, hogy már 3 honvédzászlóalj van elhelyezve városunkban. Igaz. De hol? És minő épületben? [...] Az épületek laktanyák ugyan, de csak olyan «fiók» félék, a melyekben az állandó századok csekély létszáma csak el van valahogy, de ha őszi vagy tavaszi gyakorlat van, akkor hajtják s rátukmálják a szegény katonákat a még szegényebb adófizetőre, még pedig olyan szabálytalanul, hogy egy házhoz egy ágyra két bakát is betuszkolnak...*”[13] A cikk a továbbiakban is arra utalt, hogy a katonák elszállásolása nem kevés gondot okozott a városnak, s a lakosságnak. Megoldást kellett keresni, amely a laktanyák építésében meg is mutatkozott. Azonban azt se feledjük, hogy a dualizmuskori Magyarországon nem csak magyar honvéd csapatokat fogadtak magukba ezek a községek, hanem a közös, császári és királyi hadsereg egységeinek is helyet kellett találni.

Debrecen is mind a magyar honvédeknek, mind a közös hadsereghez tartózó egységeknek otthont adott. A város közgyűlésének jegyzőkönyve már 1882-ből arról árulkodik, hogy a kérdés a tanács elé került: „...a városunkban állomásozó, esetleg az állandó béke elhelyezés szerint még elhelyezendő közös hadseregbeli csapatok részére a Pavillon, Gilányi és Salétrom laktanya épületek kiépítését hozza javaslatba [...](amelyek kiegészítése és javítása) 100000 ftba kerülne anélkül, hogy a városunkban most állomásozó közös hadcsapatok elhelyezésére elegendők lennének.”[14] Ez is azt mutatta, hogy igény támadt újabb laktanyák építésére.

A Vilmos huszár laktanya

A Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában (MNL HBML) fellelhető iratokból tehát arra lehet következtetni, hogy már az 1880-as években felmerült az, hogy Debrecenben közös lovassági laktanyát építsenek.[15] A város a 7. „II. Vilmos német császár és porosz király” Huszárezred 6. lovasszázadának és tartalékkeretének befogadására készült.[16]

A lovassági laktanyának kijelölt terület a várostól északkeletre, a Hadház felé vezető út mentén található majorsági földekre esett. 1886 novemberében e területet egy polgári és katonai személyekből álló vegyes bizottság megvizsgálta, s helyszínként elfogadta. Ezt a honvédelmi miniszter 1889. november 28-án 39650. szám alatt

[13]Z. – N.: Városunk és a katonaság. *Debreczen-Nagyváradi Értesítő*. 45. évf. 27. sz. 1887. 1. (szerző neve csak monogrammal feltüntetve).

[14]Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL HBML) IV. B. 1403/a 7. kötet, 1882.192/6327.

[15]MNL HBML IV. B. 1405/f. 1. doboz. A közgyűlési jegyzőkönyve szerint a város a 42/1228.1884. bkgy. szám alatt elhatározta a lovassági laktanya építését. MNL HBML IV.B.1403/a 17. kötet (lásd 9/876.1896. sz. alatt).

[16]Vö. *Pécsi Huszár Egyesület honlapja.* (http://www.pecsihuszar.hu/kronika3.html. A letöltés ideje: 2012. március 21.) A Habsburg Birodalomban 12 huszárezred volt, s valamennyi magyar alakulatként jött létre. A 7. huszárezredet az 1789. április 28-án kelt rendelet alapján a szlavóniai Verőcénél állították fel. 1888-tól az ezred tulajdonosa, egyúttal névadója II. Vilmos német császár és porosz király volt. (Vö. *Rády József Huszárbandérium honlapja*. http://www.tolnaihuszar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=65&Itemid=102 letöltés ideje: 2012. március 21.)

kelt rendeletével megerősítette.[17] Az előkészületek megkezdődtek[18], mégis a terület kiválasztását illetően 1897-ben újabb vegyes bizottsági vizsgálatra került sor. Az ok a csapatkórház elhelyezése körüli kérdésekben és a beszállásolási törvény 1895-ös módosításában rejlett.[19] A város 1897. március 22-én kelt végzéssel kiállította és összehívta azt a bizottságot, amely a katonai és mérnök tagokkal 1897. március 23–24-én ismételten áttekintette a már kijelölt terület adottságait, illetve az elhelyezés újabb lehetőségeit.[20] A bizottság először a majorsági földeken kijelölt területet tekintette meg. A jegyzőkönyvhöz csatolt helyszínrajzon (1. kép) ezt az I. szám jelöli. A tárgyalás alkalmával a bizottság katonai tagjai több szempontból is kifogásolták a terület adottságait. A szomszédos református temetőt, a szemben lévő sertéstelepet, a terület földrajzi elhelyezkedését, illetve a talajvíz vizsgálat rossz eredményeit hozták fel többek között a területtel szemben, így végül e helyszín elvetését javasolták. S ezek a jellemzők akként is fennálltak, hogy a kijelölt területet az eredeti tervekhez képest 190 méterrel eltolták északkeleti irányban a Hadházi országút, a mai Kassai út mentén. A katonai tagok az 1879-es beszállásolási törvény végrehajtása körében kiadott Útmutatásra alapozták kifogásaikat.[21] Az Útmutatás pontosan meghatározta, hogy a különböző típusú laktanyákat, hol és hogyan kell elhelyezni, milyen épületekkel, milyen adottságú területeken.[22]

[17]Vö. MNL HBML IV. B. 1405/f. 1. doboz. Természetesen a miniszterhez való felterjesztés előtt a város közgyűlése már elfogadta a helyszínt: „*A polgármesteri jelentés illetve tanácsi előterjesztésben foglalt javaslatok elfogadtatván, szóban forgó laktanya építési helyéül a felhozott indokok alapján a nagy Csapó utczai sorompón kivül, a hadházi uttól jobbra fekvő, magántulajdonokat képező terület jelöltetik ki*." (MNL HBML IV. B. 1403/a 11. kötet, 1889.149/9793.)

[18]1889-ben a császári és királyi katonaság és a magyar királyi honvéd csapatok számára építendő laktanyák ügyeinek előkészítésére, illetve intézésére egy külön bizottságot állított fel a város. (MNL HBML IV. B. 1403/a 11. kötet, 1889.32/2131.) Ugyancsak ebben az évben a városi tanács a honvédségi laktanyák és más nagyobb városi épületek terveinek kidolgozására Novák Ferenc építészmérnököt ideiglenesen alkalmazta. (MNL HBML IV. B. 1403/a 11. kötet, 1889.82/4864.) Mivel a nagy Csapó utca végén kijelölt terület egy része magántulajdonban volt, illetve egy sertéstelep működött rajta, a város elrendelte az intézkedést a kisajátítás érdekében. (MNL HBML IV. B. 1403/a. 1889.149/9793.) A kisajátítandó területeket pontosan 1896 januárjában jelölte ki a város. (MNL HBML IV. B. 1403/a. 17. kötet, 9/876.1896.; 23/1201/1896., 31/1701/1896., a kisajátítás elfogadása névszerinti szavazással: 37/2051.1896.)

[19]1895. évi XXXIX. törvénycikk a közös hadsereg (haditengerészet) és a honvédség beszállásolásáról szóló 1879. évi XXXVI. törvénycikk némely szakaszának módosításáról, amelynek 4.§-a a laktanyák minőségét és elhelyezését újra szabályozta, s elrendelte, hogy az alkalmas épületeket, illetve új laktanyák építési területeit polgári és katonai vegyes bizottság vizsgálja meg, s majd ez alapján a honvédelmi miniszter határoz.

[20]A bizottság tagjai a város részéről: Simonffy Imre polgármester, akadályoztatása esetén Körner Adolf tanácsnok, Ábrahám László tiszti főügyész, Sárváry Gyula tiszti főorvos és Stáhl (Aczél) Géza főmérnök voltak, illetve Latsisovits Mihály főmérnök. A katonaság részéről Porias Ede főtörzsorvos, Jaroslav Stipanovic alezredes, Netuschil Manó hadmérnök, lovag Scarpa Pál kapitány, Blasius Emil ezredorvos, Brucar József alhadtiszt és Laußendorfer Ferenc katonai építőmérnök volt jelen. MNL HBML IV. B. 1405/f. 1. doboz.

[21]*Útmutatás az ujonnan építendő laktanyák tervezésére, a fennálló vagy átalakítandó épületek megbirálásának elveire vonatkozó függelékkel együtt*. (A beszállásolási törvény 5. §-ához.), Budapest, 1879. (továbbiakban: Útmutatás)

[22]Útmutatás, 404–409. pontok

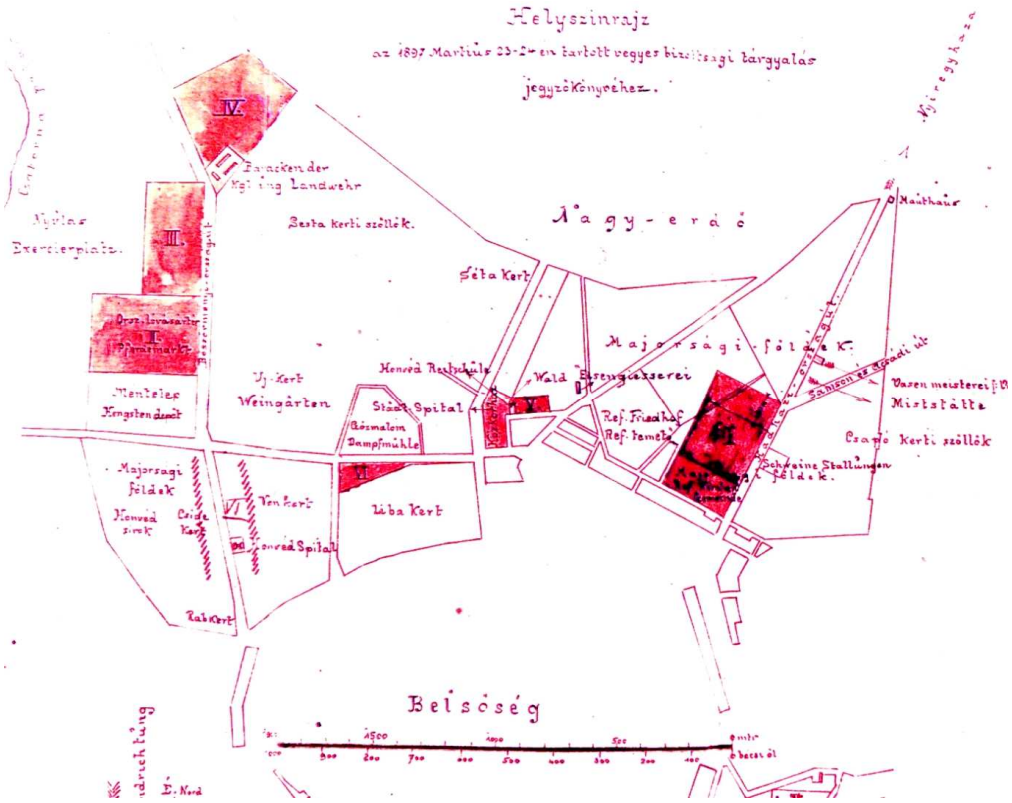

1. kép. A laktanya és csapatkórház elhelyezésére szolgáló lehetséges helyszínek Debrecenben. Részlet a bizottsági jegyzőkönyvhöz csatolt helyszínrajzról.[23]

Ez alapján – illetve a temető és a sertéstelep közelsége, valamint a kútvizek rossz minősége miatt – valóban alkalmatlannak mutatkozott a Hadház út menti terület a lovassági laktanya felépítésére.

Az említett vegyes bizottság ezt követően a városban számításba jöhető többi területet tekintette meg. A mellékelt helyszínrajzon a II. szám a debreceni lóvásárteret jelzi. Ez a lovassági laktanya felépítésére kijelölt másik terület azonban mélyebben feküdt környezeténél, ezért talajszintjének 70-80 cm-es megemelése lett volna szükséges. A terület előnyeként jegyezték meg a bizottság katonai tagjai, hogy a nyulasi gyakorlótérrel szomszédos, illetve a sámsoni gyakorlótérre innen a Nagyerdőn keresztül vezet egy út, továbbá a területet övező fasor véd az erős szelektől, mégis biztosítja az átszellőzést. Ezen kedvező jellemzők miatt a katonai tagok javasolták e területet a lovassági laktanya elhelyezésére. Ugyanakkor az ettől északra elhelyezkedő, a helyszínrajzon III. számmal jelölt területre is felhívták a figyelmet. Bár ez a terület észak felé nyitott, így a szélviszonyai rosszak, illetve a várostól távolabb esik, mégis figyelembe vehető. A helyszínrajzon a IV. számmal jelzett, a nyulasi barakkoktól északra fekvő terület ellen pedig az szólt, hogy a várostól még távolabb helyezkedik el és a barakkok lebontása költséges, valamint az ott húzódó

[23]Az eredeti alapján a képet a szerző szerkesztette. Az eredeti rajz forrása: MNL HBML IV. B. 1405/f. 1. doboz.

árkokat a legénység árnyékszékként használta. Mindezen jellemzőket figyelembe véve a bizottság katonai tagjai a lovassági laktanya felépítésére a legalkalmasabb helyet a lóvásártér területében látta. A csapatkórház elhelyezésére pedig az V. számmal jelzett, városi közkórház melletti területet tartotta alkalmasnak. A VI. számú terület – a Libakertben – az István gőzmalommal szembeni elhelyezkedése miatt szintén alkalmatlannak bizonyult. Összességében tehát a katonai tagok a lovassági laktanya elhelyezéséül a lóvásárteret, a csapatkórházénak pedig a városi közkórház melletti területeket javasolták.

A fennmaradt jegyzőkönyv további oldalai arról árulkodnak, hogy a város által kijelölt bizottsági tagok – a katonai tagok érveinek tiszteletben tartása mellett – a már megtörtént előkészületek miatt (kisajátítás elindítása), illetve hivatkozva arra, hogy a Hadházi út menti majorsági területeket már a honvédelmi miniszter is elfogadta korábban, ragaszkodtak a nevezett területhez. Ezen kívül kérték, hogy a csapatkórház ügyét különítsék el a laktanyáétól, ezért vállalták, hogy a két létesítmény egyidejűleg üzembe vehető lesz. A katonai tagok azonban további érvelésbe nem bocsátkoztak, jelezve, hogy az elhatározás a felsőbb szervekre tartozik.[24]

Az 1898-as esztendőből a város közgyűlési jegyzőkönyve már azt jelzi, hogy az építkezés megkezdődött a majorsági földeken a Hadházi út mentén. A kisajátítást tovább folytatták, hiszen a területet az eredetihez képest északkelet felé eltolták. Az így felszabaduló, már korábban, az először kijelölt területhez kisajátított telkek eladásáról döntöttek. A város a 6787/1898. számú tanácsi határozattal kihirdette a kivitelezésre kiírt verseny győzteseit.[25] Debreceni építési vállalkozóktól érkeztek az ajánlatok, illetve a nagykanizsai Hirschel Edétől, aki valamennyi munka egyedüli elvégzésére ajánlkozott, s mellé 10 % kedvezményt biztosított, mégis a város a – némileg drágább ajánlatokat tevő – helyi vállalkozókat hirdette ki győztesként. A nagykanizsai vállalkozó a városhoz, illetve a belügyminiszterhez fellebbezést nyújtott be, amit végül elutasítottak, helyben hagyva a városnak azt az érvelését, hogy a debreceni vállalkozók kiválasztása a helyi ipar fellendítése érdekében történt, illetve a Hirschel-féle kedvezmény összességében nem jelentős.[26]

A munkálatok 1898 őszén megkezdődtek, s a következő évben is folytak. A felülvizsgálati jegyzőkönyvek szerint az építés egészen 1899 végéig eltartott. Az építkezés során az eredeti tervekhez képest kisebb és egy-egy épület tekintetében viszonylag nagyobb változtatásokat is eszközöltek gyakorta a költségek csökkentése érdekében.[27] Az építkezés költségeit a város állta, amelyhez ún. nagykölcsönt vett fel. Ennek kerete azonban csakhamar kimerült, így a kivitelezők felé több mint 70 ezer koronás tartozása keletkezett a városnak. 1902-ben a város a fennmaradó fizetési kötelezettségeinek teljesítésére ún. függőkölcsön felvétele mellett döntött, amelyet a belügyminiszter jóváhagyott azzal, hogy a szükséges összeget a községi adót pótló

[24]Vö. Bizottsági jegyzőkönyv, Debrecen, 1897. március 23–24., „*a cs. és kir. 7. hadtest parancsnokság, illetve a f. é. márc. 16-ról kelt 765 és 512 B.a.1. rendeletek alapján*" MNL HBML IV. B. 1405/f. 1. doboz.

[25]Vö. MNL HBML IV. B. 1403/a. 19. kötet, 162/7862.1898., 205/10150/1898., 231/10551/1898., 248/11877.1898.

[26]Vö. MNL HBML IV. B. 1403/a. 19. kötet, 162/7862.1898. továbbá a fellebbezésről: MNL HBML IV. B. 1405/b. IV.25.1898.

[27]Vö. Felülvizsgálati jegyzőkönyvek: MNL HBML IV. B. 1405/b. IV.25.1898.

alapból fedezzék, s 1904-től kezdődően tíz év alatt kamatmentesen fizessék vissza.[28] Az elkészült laktanyát a császári és királyi honvéd kincstár évi 30874 forint haszonbér fizetése mellett 1899. szeptember 6-án vette át bérletbe.[29]

A laktanya területe és épületei

A lovassági laktanya területe 20 kh 1351,3 öl nagyságú ingatlan, amely részben a város saját tulajdona volt, illetve – mint már az elhelyezés történetéből kiderült – magántulajdonú földek kisajátításából adódott.[30]

Az országban ebben az időben épült laktanyákhoz hasonlóan a debreceni lovassági laktanya is pavilonrendszerben épült (2. kép). Ennek köszönhetően a különböző funkciójú épületek elkülönülve álltak a laktanya területén, s körülvették az ún. alakulóteret (Formirungs-Platz), amely a gyakorlatozást szolgálta. Ahogyan az 1879-es laktanya építési Útmutatás fogalmazott: „*...törekedni kell, hogy minden laktanyában egy négyszögű vagy egyenszög alapformájú tér, (utóbbinál a szélesség és hosszaság közötti arány körülbelül 1:2 legyen), a laktanyában szállásolt csapatoknak, lövegeikkel és járműveikkel együtt öszpontosított fölállításban való alakulása, valamint a csapatoknak gyalogos kiképzése végett rendelkezésre maradjon.*”[31] Jól látszik ez az eredeti (3. kép), illetve a két világháború közötti időszakban az átépítések, felújítások, bővítések nyomán készült helyszínrajzokból. A 19. század végén 29 épület fogadta a beköltöző lovasságot, egy 1938-ban készült helyszínrajz viszont összesen 58 db, változó rendeltetésű épületet, illetve épületrészt különböztetett meg.

2. kép. A Vilmos huszár laktanya a 20. század elején.[32]

[28]Vö. MNL HBML IV. B. 1403/a. 23. kötet, 39/1446.1902., 102/5997.1902.; 24. kötet, 5/1129.1903.
[29]PAPP JÓZSEF: *Debrecen város birtokkatasztere 1924–1950*. (A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei, 23.) Debrecen, 1997. 99.
[30]Vö. uo.
[31]Útmutatás, 427. pont.
[32]A képet korabeli képeslap (Bakó Irén gyűjtése:

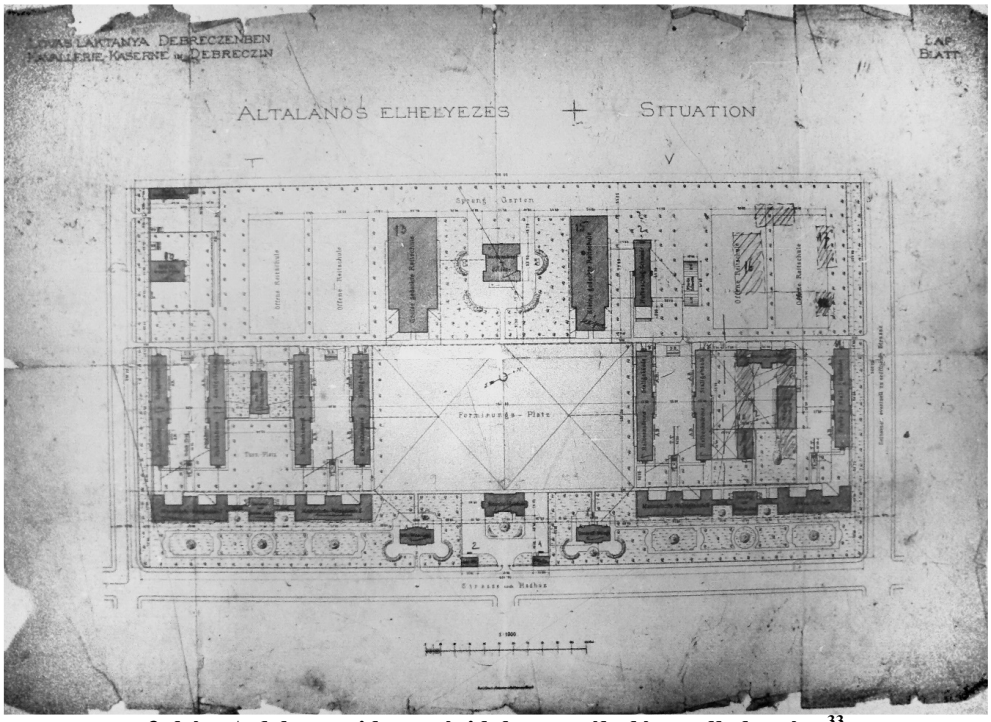

3. kép. A debreceni lovassági laktanya általános elhelyezése.[33]

Az 1929. április 10-én felvett törzskönyvi adatokból részleteiben kiderül, hogy melyik épület – illetve azon belül a helyiségek – milyen rendeltetéssel bírtak, valamint miből épültek és milyen méretben.[34] Ez alapján Papp József 1997-es munkájában közölte az 1929. évi leltárt.[35] Bár a területet a katonaság részéről sok kritika érte, mint kiderült az elhelyezés története kapcsán, végül – mai szemmel nézve – gyakorlatilag az előírásoknak teljesen megfelelő épületegyüttest valósítottak meg a helyszínen.

A lovassági laktanya főbejáratát a Hadházi (ország)útra, a mai Kassai útra nyitották meg, s erre a tengelyre szimmetrikusan helyezkedtek el az épületek jobbra illetve balra egyaránt. A főtengelyben az ún. törzsépület helyezkedett el, amelyet korabeli képeslapokon Tiszti kaszinóként is neveztek (4. kép).

http://picasaweb.google.com/lh/photo/lLVJTocItQ076xEFFpaYmw, letöltés ideje: 2012. március 27.) felhasználásával a szerző szerkesztette.

[33]Debrecen Megyei Jogú Város (DMJV) Polgármesteri Hivatal Mikrofilmes adattára, Kassai út 26.; é.n., feltehetően az eredeti tervekhez kapcsolt helyszínrajz az 1890-es évekből.

[34]DMJV Polgármesteri Hivatal Mikrofilmes adattára, Kassai út 26.; B.V.2. Tüzér-laktanya

[35]PAPP JÓZSEF: i. m., 99–100.

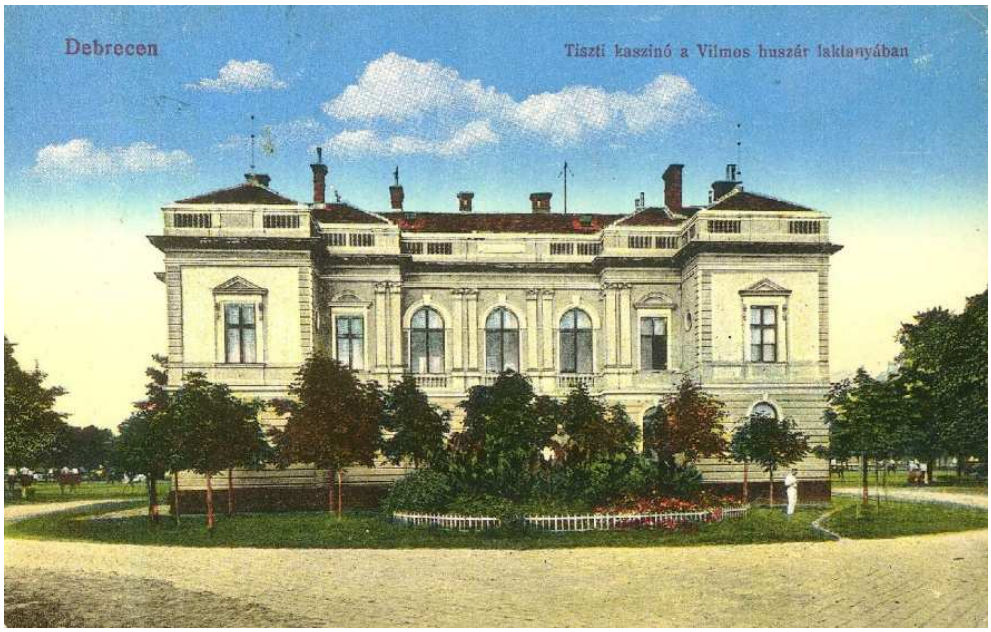

4. kép. Korabeli képeslap: Tiszti kaszinó a Vilmos huszár laktanyában. A mai Gazdasági Főigazgatóság épülete.[36]

Az egyemeletes törzsépület a 19. század végi historizáló építészet egyik szép példája. Az épület földszintjét valamennyi homlokzati síkon vakolat kváderezés teszi plasztikussá, amelyben zárókővel díszített félköríves keretezésű ablakok nyílnak. A főbejárat és az alakuló tér felé néző homlokzatok egyaránt hét, a legénységi épületek felől három nyílástengelyűek. A földszintet az első emelettől övpárkány választja el. Az első emeleti homlokzaton a kváderezés csak a sarkokon jelenik meg, s az így létrejövő faltükörben helyezkednek el az emeleti ablakok, amelyek az oldalsó homlokzatokon és az első, illetve alakuló tér felőli homlokzat szélső rizalitjain konzolos szemöldökpárkányos keretet kaptak. Ezeket háromszög timpanon díszíti. A főbejárat felőli szélsőrizalitos homlokzaton sajátos hangsúlyt kap az első emeleten elhelyezkedő tiszti helyiség, amelynek három félköríves keretezésű, mellvédes ablakai között ma már nem láthatjuk a párosával elhelyezett korinthoszi fejezetes pilasztereket. Ellenben az alakulótér felőli homlokzaton megjelenő, de itt már öt hasonló ablaknyílás között a pilaszterek ma is láthatók (5. kép).

[36]Kép forrása: *Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárának honlapja*. Képeslapok a régi Debrecenről. (http://hbml.archivportal.hu/data/images/kepek/Kep-146.jpg, letöltés ideje: 2012.03.27.)

5. kép. Az egykori törzsépület alakulótér felőli homlokzata az órával.[37]

Az oldalsó homlokzatok középrizalitja mögött lépcsőház húzódik meg. Az épület főpárkányán balusztráddal tagolt attika emeli a homlokzatot, részben takarva a tetőzetet. Az attikán az alakulótér felőli középtengelyben órát helyeztek el az Útmutatásnak megfelelően: „*Lehetőség szerint a laktanyákban messzire hallatszó, ütőművel bíró órát is lehet alkalmazni. Ezt legczélszerűbb a telep közepén lévő legmagasabb épületbe, esetleg kisebb épületéből kimagasló kis óratoronyba akként elhelyezni, hogy a laktanya területének minél nagyobb részéből látható legyen.*”[38] (18. kép).

A Kassai útról az egyemeletes törzsépülethez két kapuépület között vezetett az út, amely körbeölelve a központi épületet az alakulótér felé vitt. A központi épület jobb- illetve baloldalán kétemeletes tiszti épületek helyezkedtek el. A baloldali épület (a mai Népegészségügyi Kar székhelye) tiszti, a jobboldali (a jogi kar széképülete) pedig altiszti lak volt. A két épület külső megjelenésben azonos.[39] A kétemeletes tiszti lakok visszafogottabb díszítést kaptak a törzsépületénél. Míg a Kassai út felőli homlokzatuk öt, addig az alakuló tér felőli homlokzatuk kilenc nyílástengelyű. Mindkét homlokzat középrizalitos kiképzésű, a belsőn a bejárati sík még hangsúlyo-

[37]A szerző saját felvétele, készült 2012 márciusában.
[38]Útmutatás, 435. pont.
[39]Meg kell azonban jegyezni, hogy mai állapotában az egykori tiszti lak Kassai úti homlokzata eltér az altiszti hasonló fekvésű homlokzatától. A tiszti lak első emeleti, középtengelyben elhelyezkedő ablaka kőbábos mellvéddel díszített. Eredeti homlokzatrajzok hiányában nem állapítható meg, hogy e különbség miből adódik. A két épület felújításkor készített homlokzatrajzok eltérést nem mutatnak, a valósággal ellentétben. Ez a díszítés egyébként a „lakók” rangbéli különbségével magyarázható, amennyiben eredeti állapotot tükröz.

sabb. A kváderezés ezen épületeknél pusztán a sarkokra szorítkozik, s csak a földszinti bejárati falfelületet tölti ki teljesen. A földszintet övpárkány választja el az első emelettől, míg a két felső szint között végigfutó párkányzat könyöklőpárkányként a második emeleti ablakokat „tartja." A Kassai út felőli homlokzaton az első emeleti ablaksor hangsúlyosabb, szélen egy-egy konzolos szemöldökpárkányos, míg a középrizalitban három íves timpanonos keretezésű ablak nyílik. A park felőli homlokzatot a mellékhelyiségek keskeny ablaknyílásai teszik mozgalmassá valamennyi szinten. E homlokzaton erős hangsúlyt kap a lépcsőház íves keretezésű, ún. lombard ablaka, amely az első és második emeletet fogja át és áttöri a szinteket elválasztó párkányt. A tiszti lakok esetében főpárkány nem kapott attikát (6. kép). Megjegyzendő, hogy az eredeti állapotokhoz képest a korábbi és a legutóbbi felújítás során az oldalsó homlokzat egykori ablakait, illetve vakablakait nem állították helyre.

6. kép. Az ÁJK széképületének belső homlokzata.[40]

Az altiszti épület mellett, a törzsépülettől távolabbi oldalon, az 1936-os helyszínrajz tekepályát is feltüntet, amelyet valószínűleg az itt lakó altisztek használhattak szabadidejükben.[41] Az 1879-es Útmutatás előírta, hogy a „*Tisztek lakóépületei a laktanya főbejáratának közelébe helyezendők; de a hol lehet, kizárólag tiszti lakásokul szolgáló épületekben azon főbejárat ne legyen, melyet ilyenül a laktanya minden lakója használ.*"[42]

[40]A szerző saját felvétele, készült 2005 decemberében.
[41]Vö. DMJV Polgármesteri Hivatal Mikrofilmes adattára, Kassai út 26.
[42]Útmutatás, 423. pont.

A tiszti illetve az altiszti lakoktól távolabb, a Kassai úttal párhuzamosan helyezkedtek el a legénységi épületek, amelyek mind a terület útra merőleges főtengelyére, mind saját tengelyükre szimmetrikusan épültek fel. A legénységi épületek is „ikertestvérek" voltak. Ezek két szállásépületből és az őket összekötő konyhaként és vívóteremként szolgáló épületből álltak (7. kép). Az Útmutatás pontosan leírta, hogy a legénységi épületek milyen formában épülhetnek: hosszan elnyúlva, s esetlegesen egyik, vagy mindkét oldalukon kinyúló szárnyakkal. A levegő szabad áramlása miatt ezen szárnyak aránya a következő lehetett: „*mindegyik szárny hosszasága legföljebb a hossztraktus egy harmadát képezze, és emellett a szárnyak egymástól a magasságuknak legalább kétszeresére vagy háromszorosára [a faltőnek (Sockel) legalsó pontjától a tetőpárkányig számítva] távol legyenek.*"[43] A legénységi épületek egyemeletesek voltak, középrizalitjuk további emeletet kapott, így hangsúlyos részévé váltak az épületnek. Az ekkoriban épült laktanyák legénységi épületeinél gyakran visszaköszön e forma.[44] Homlokzati struktúrájuk, díszítésük a tiszti lakokhoz hasonló, de valamivel szerényebb volt.

7. kép. A Vilmos huszár laktanya a belváros irányából.[45]

A debreceni huszárlaktanyában az istállókat a legénységi épületek mögött, azokra merőlegesen, fésűszerűen építették fel. Az Útmutatás itt sem fukarkodott az előírásokkal: „*Lóállománnyal bíró csapatok számára építendő laktanyáknál ügyelni kell, hogy az istállóknak szintén kedvező és a legénység lakóépületeiből könnyen megközelíthető, oly fekvésük legyen, hogy a leggyakrabban előforduló szelek iránya a lakó-épületektől az istállók felé húzódjék.*

A hol lehet, a patkoló kovácsműhelyek, a beteg lovak istállói, a konyhák és árnyékszékek helyeztetésénél, a lakó- és istálló-épületek ellenében, a leggyakrabban előforduló szelek iránya is tekintetbe veendő."[46]

Az épületek párhuzamos elhelyezése és az, hogy egymástól magasságuk legalább kétszeres távolságára voltak, biztosította a szellőzésen túl a kedvező benapozást is.

[43]Vö. Útmutatás, 417. pont.
[44]Pl. Cegléd, vagy Békéscsaba laktanyái.
[45]Korabeli képeslap alapján a rajzot a szerző készítette.
[46]Útmutatás, 419. pont.

Az alakulótér törzsépülettel átelleni oldalán helyezkedtek el a lovardák. A Vilmos huszár laktanyában két-két nyitott, illetve fedett lovardát építettek. A fedett lovardák között a földszintes markotányos és fürdőépület állt. Ez ma – a Campuson csak „lapos"-nak hívott épület – a TEK Gazdasági Igazgatósága.

Ezen a ponton – körbeérve a legfontosabb laktanyaépületeken – érdemes összevetni az egykori és a mai állapotokat. Elmondhatjuk, hogy a mai szemlélőnek több változás ötlik a szemébe. A korabeli helyszínrajz, és a közelmúltban készült űrfelvétel egymásra vetítése kirajzolja e változásokat (8. kép). Az 1899-ben elkészült lovassági laktanya épületállománya a legnagyobb veszteséget a második világháborúban illetve azt követően szenvedte el. A terület hossztengelyével párhuzamos középső részében elhelyezkedő lóistállók a 20. század második felére eltűntek. Egy, a Mikrofilmtárban fellelhető felvétel szerint a ma már hiányzó épületeket lebontották. Feltételezhetően a súlyos háborús károk, illetve a szovjet használat miatt ezek az épületek nem voltak megtarthatók. Egy épületről, a nagyobbik fedett lovardáról tudjuk, hogy 1922-ben leégett.[47] Egyes fennmaradt iratokból az derül ki, hogy még hosszú évekig álltak a leégett lovarda falai, sőt 1936-ban azt tervezték, hogy annak felhasználásával raktárt és lövegszínt építenek a honvédség számára, de mivel a város – a terület tulajdonosa – és a honvédség – a terület használója – nem jutott megállapodásra a költségek tekintetében, a tervet elejtették.[48] A kisebbik fedett lovarda viszont átvészelte a nehéz évtizedeket[49], s 1996–1997-ben Kertai László tervei alapján megújult, illetve északnyugati oldalán, az eredeti építészeti karakterhez igazodó épületrésszel bővült.[50] (9., 10. kép) A felújítást követően – illeszkedve az Universitas programjához – Egyetemi Kulturális és Konferenciaközpontként működik az egykori lovarda.[51] Az épület a jogászok életében is fontossá vált. Az első évfolyamok még itt hallgattak előadásokat, illetve a hátsó traktusban szemináriumok és vizsgák voltak az oktatási épület megépüléséig. Azóta a Kar kulturális rendezvényeinek gyakori helyszíne az épület.

[47]PAPP JÓZSEF: i. m., 100.

[48]DMJV Polgármesteri Hivatal Mikrofilmes adattára, Kassai út 26.

[49]A háborút követően, 1947-ben a Kinizsi Tornaegylet bérelte a kis fedett lovardát és a tőle délre fekvő területeket. (PAPP JÓZSEF: i. m., 100.) Papp József feljegyzései szerint a 11.408/1949 II. sz. tanácsi határozat említi a területet mint „*ideiglenes használatra, ill. hasznosításra a város részére a H.M. úr 441.400/ elh. 1947. sz. rendeletével visszabocsátva, a város által használva: részben mint szükséglakás, részben raktár, műhely céljára bérbe adva.*" (DMJV Polgármesteri Hivatal Mikrofilmes adattára).

[50]Vö. Debrecen Kassai úti Campus területén létesítendő kulturális és szabadidő diákklub építési engedélyezési tervdokumentációja (DMJV Polgármesteri Hivatal Városépítési és Városfejlesztési Osztály Tervtár, Debrecen, Kassai út 26. sz. iratanyaga).

[51]Vö. PILISHEGYI PÉTER: *Egyetemünk története. A debreceni felsőoktatási integráció nyolc éve 1996–2004*. Debrecen, 2005. 60–64.

8. kép. A lovassági laktanya 1936-ban készült színezett helyszínrajza a mai Kassai úti egyetemi Campus területére vetítve.[52]

[52]A képet a Google Earth térképe és Benkő Vincze által Debrecenben 1936. szeptember 18-án készített, színezett, M 1:1440 méretarányú helyszínrajza (A tüzér laktanya és annak környékén lévő városi ingatlanok helyszinrajza, MNL HBML IV.B.1406/b 511. doboz), valamint a M. kir. honvéd építési osztály által Budapesten, 1936 januárjában jegyzett, M 1:1000 méretarányú, Debrecen Tüzér-laktanya, Helyszinrajz adatainak (DMJV Polgármesteri Hivatal Mikrofilmes adattára, B.V.2. Tüzér-laktanya) felhasználásával a szerző készítette.

9. kép. A Lovarda a felújítás alatt.[53]

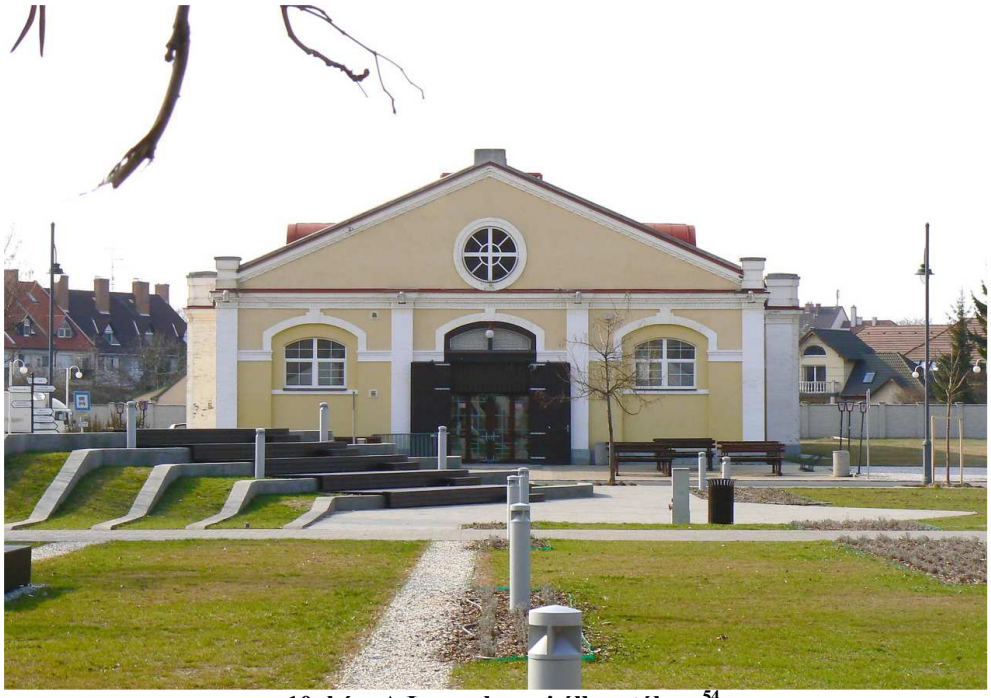

10. kép. A Lovarda mai állapotában.[54]

[53]Kép forrása: *Lovarda Egyetemi Kulturális és Konferenciaközpont honlapja.* (http://www.lovarda.hu/galery/1/01_01.jpg, letöltés ideje: 2012. március 27.)

A másik szembeötlő hiány a legénységi épületek terén jelentkezik. Az eredeti helyszínrajzból kiderült, hogy a legénységi épületek is a törzsépület két oldalán páronként szimmetrikusan helyezkedtek el. Az eredeti formát (7. kép) épségben ma már csak a törzsépülettől jobbra elhelyezkedő, a Közgazdaság- és Gazdaságtudományi Karnak otthont adó épületcsoport őrzi. A baloldali legénységi épület vívótere és a törzsépülethez közelebb eső szárnya elpusztult.[55] A rommá vált épületeket a város elbontatta, és tégláiból 1947-ben felépítette a Böszörményi úton, az egykori Baromvásártér helyén ekkor létesített telep első 83 lakóházát.[56] 1957-ben a Laktanya utca és az egykori Szabadság útja sarkán elhelyezkedő épületben, a III. kerületi tanács épületében postahivatal és sütőipari helyiségek kialakítására adtak engedélyt.[57] A laktanyának ezt a sarokrészét kerítés választotta el a többitől. Később ebben az épületben kapott helyet az Egyetem Angol Tanárképző Intézete (11. kép), utóbb mégis kimaradt a világbanki felújítási projektből (lásd később), így a megújulásra 2010-ig várni kellett. A felújításnak köszönhetően színezésében is illeszkedik a laktanya régi építészeti karakteréhez, ugyanakkor az elpusztult legénységi szárny hiánya így még szembeötlőbb.[58]

11. kép. Az egykori III. kerületi tanács laktanyától elkerített épülete a felújítás előtt.[59]

[54]A szerző saját felvétele, készült 2012 márciusában.

[55]Egy 1945. október 27-én, Debrecen sz. kir. város területén háborús események folytán történt nagyobb szabású rombolásokról készült kimutatás szerint a tüzérségi laktanyában a „*bejárat melletti őrségi és ügyeleti tiszti épület, a város felőli legénységi épület, az istállók súlyosan rombolva*" voltak. MNL HBML IV. B. 1406/b. 17156/1945.

[56]SÁPI LAJOS: i. m., 87.

[57]PAPP JÓZSEF: i. m., 100., illetve vö. DMJV Polgármesteri Hivatal Mikrofilmes adattára, Kassai út 26.

[58]A Tervtár iratai között az 1990-es évek közepéből fellelhetők olyan tervek, amelyek az elpusztult legénységi épület tömegéhez hasonló épületet ábrázolnak. (Vö. DMJV Polgármesteri Hivatal Városépítési és Városfejlesztési Osztály Tervtár, Debrecen, Kassai út 26. sz. iratanyaga).

[59]Kép forrása: DE ÁJK Hallgatói Önkormányzat Fotóarchívuma.

Hasznosítás 1990 után

Ahhoz, hogy a laktanya történetét teljességében láthassuk, ki kell térni az 1989/1990-es rendszerváltozás utáni időszakra is. Bár már a korábbiakban szó esett arról, hogy egyetemi területté vált, és épületei megújulhattak, mégis érdemes a folyamatot valamennyire közelebbről is áttekinteni.

A szovjet hadsereg kivonását követően, az 1990-es évek elején számos ingatlan megüresedett a városban, s szinte nem is volt kérdés, hogy ezek közül lesz olyan, amelyet a felsőoktatásnak adnak át. Ekkor vált szabaddá a nevét visszanyerő Kassai úton az egykori huszár-, illetve tüzér-, majd szovjet laktanya is, amely Gábor Áron nevét viselte. A szovjetek az itt tartózkodásuk alatt bővítették a területet, illetve részben a második világháború során elpusztult épületek helyén, részben az egykori istállók és alakulótér területén új épületeket emeltek, összesen 19 darabot. Az átadás-átvétel során a terület a magyar állam tulajdonába került, az 1990-es évek második felében ugyanakkor a kezelői jogot a Debreceni Universitas Egyesülés (DUE) kapta meg, amely „a debreceni felsőoktatás területi kiterjedésének legfontosabb zálogaként kezelte az ingatlant."[60] Az 1992-ben létrejött DUE sikerrel koordinálta a közös fejlesztések feltételeinek megteremtését és megvalósítását. E célokat jelentősen szolgálta, hogy a megüresedett laktanya kezelését térítésmentesen megkapták. A DUE átvette a területet, amelynek őrzéséről gondoskodott, illetve a közel százéves épületek állagmegóvását elvégezte, s megkezdték a megtartásra alkalmatlan volt szovjet és egyéb létesítmények lebontását (12. kép).[61]

[60]KÁDÁR KRISZTA–KOZMA GÁBOR: Az egykori szovjet katonai területek funkcióváltása Debrecenben. *Tér és Társadalom.* (2011) 25. évf. 2. sz. 170.
[61]NAGY SÁNDOR: Universitas Egyesülés, Egyetemi Szövetség. *A Debreceni Egyetem története*. Főszerk.: OROSZ ISTVÁN, szerk.: ifj. BARTA JÁNOS. Debrecen, 2012. 466–467.

12. kép. Légi felvétel a Kassai úti laktanya területéről, ahol már megkezdődött a felújítás. A kép érdekessége, hogy a későbbi Közgazdaság- és Gazdaságtudomány Kar épületei, az egykori törzsépülettől jobbra elhelyezkedő legénységi épületek között még nem épült meg az eredeti formát idéző összekötő szárny.[62]

Az 1990-es évtized közepén az egyesült Debreceni Egyetem létrehozása hosszas előkészítés után találkozott a kormányzat szándékaival is, amely a Világbank közreműködését kérte a reformprogram kidolgozásában. A bank 1996 februárjában négy integrációra készülő intézménycsoport (köztük a debreceni) céljainak megvalósításához szükséges Beruházási Program kidolgozását segítette. A forrást a kormány világbanki hitellel kívánta biztosítani. A projektben való sikeres részvétel, illetve a módosuló felsőoktatási törvény rendelkezései miatt, a DUE tagintézményei már 1996 januárjában kinyilvánították szándékukat a Debreceni Egyetemi Szövetség (DESZ) megalapításáról. A DESZ alapprogramjai között szerepelt a Társadalomtudományi és Egészségtudományi Oktatási Központ létrehozása, amelynek a helyét a Kassai úti laktanya területén jelölték ki. A DUE 1996-ban illetve 1997-ben sikeresen pályázott, és az elnyert 300-300 millió forintból megvalósította fejlesztéseit, amelyek egyike volt a Gábor Áron laktanya központi épületének felújítása a megalakítandó DESZ céljaira.[63] Azonban nemcsak a régi épületekre, hanem újak emelésére is igény jelentkezett az egyesülés folyamán. A több átdolgozáson átesett megállapodások végül a 2000. év második felében tették lehetővé az új épületek létesítésének előkészítését a formálódó Campuson. Mindennek köszönhetően a következő évek-

[62]Kép forrása: DE ÁJK Hallgatói Önkormányzat Fotóarchívuma.
[63]Ez az egykori törzsépület. A felújított épületet 1998. március 27-én avatta fel Magyar Bálint művelődési és közoktatási miniszter. PILISHEGYI PÉTER: i. m., 30.

ben tovább folytak a fejlesztések a laktanya területén.[64] Ezek keretén belül, az időközben újraindult jogi oktatás[65] helyiséghiányának[66] orvoslására megindult a laktanya 3. számmal jelzett épületének felújítása (13. kép).

13. kép. A jobb oldalon a laktanya 3. számú épülete, a DE ÁJK későbbi széképülete a felújítás előtt. A kép bal oldalán a Közgazdaság- és Gazdaságtudomány Kar épületei (az egykori legénységi szállások) láthatók.[67]

A tervdokumentációból kiderül, hogy a felújítást jegyző REÁLTERV Kft. már 1994 szeptemberében megkapta a 3. sz. épületre vonatkozó építési engedélyt, de a megépítés megkezdésére csak 1999-ben került sor. Az iroda a korábbi felmérési tervet kiegészítette, a méreteket korrigálta. A felújítással az épület olyan átalakítását végezték el, amely a KLTE Jog- és Államtudományi Intézet tanszékeinek működését tette lehetővé, mindezt úgy, hogy az átépítés a meglévő homlokzati megjelenés értékeit megőrzi.[68] Az épületet „mint az országos (Világbanki) Felsőoktatási Reform Program első (120 millió forint támogatással) megvalósult beruházását 2000. június 30-án adták át ünnepélyes keretek között."[69]

[64]NAGY SÁNDOR: i. m., 466–469.
[65]A jogi oktatás újraindításáról lásd SZABÓ BÉLA: i. m.
[66]A helyiséggondokra jellemző, hogy az 1996. évi indulást követő esztendőkben amellett, hogy a tanulmányi adminisztráció a bölcsészkaron működött, a tanszéki és előadói helyiségek a közgazdaságtudományi kar épületében voltak.
[67]Kép forrása: DE ÁJK Hallgatói Önkormányzat Fotóarchívuma.
[68]Vö. KLTE Jog- és Államtudományi Intézet építési engedélyezési tervdokumentáció, Debrecen, Kassai út 26., Építész tervező: Kálmán Ernő, REÁLTERV Építőipari Tervező, Fővállalkozó, Ingatlanközvetítő és Építőanyag Értékesítő KFT. (DMJV Polgármesteri Hivatal Városépítési és Városfejlesztési Osztály Tervtár, Debrecen, Kassai út 26. sz. iratanyaga).
[69]NAGY SÁNDOR: i. m., 470. A következő évek fejlesztései a jogászoktatás infrastrukturális alapjait tovább erősítették. Erre a továbbiakban is szükség volt, hiszen a tanszéki épület átadása az Intézet oktatási tevékenysége terén a helyhiányt nem számolta még fel. Ezekben a tanévekben a hallgatók nemcsak a laktanya már kész épületeiben (Közgazdaság- és Gazdaságtudomány Kar épületei, Lovarda), hanem város más részein elhelyezkedő egyetemi épületekben is hallgattak jogi órákat. Egy-egy oktatási

2002-ben, a Társadalomtudományi és Egészségtudományi Oktatási Központ és Könyvtár[70] (TEOK) megépítésével sikerült ezeket a nehézségeket is felszámolni. Az épület több ütemben valósult meg. Elsőként a szemináriumi termeket és nagyelőadókat is magába foglaló oktatási szárny, majd a Társadalomtudományi Könyvtár épült fel, mely utóbbiban a jogi és közgazdaságtudományi szakirodalom található meg (14. kép).[71]

14. kép. A kép jobboldali előterében a Közgazdaság- és Gazdaságtudomány Kar épülete, mögötte a kör alakú Társadalomtudományi Könyvtár, illetve a TEOK épületének részletei láthatók, a háttérben pedig a 2005-ben felépült Campus Hotel.[72]

Az Állam- és Jogtudományi Kart érintő legutóbbi fejlesztés a Campuson található, az egykori III. kerületi tanácsnak, majd az Egyetem Angol Tanárképző Intézetének otthont adó épület felújítása volt 2010-ben (15. kép). Ez orvosolta azt a helyhiányt, amely a 2000-ben átadott tanszéki épület időközben bekövetkezett kinövéséből adódott. A kar néhány tanszékével már a felújítás előtt belakta az épület egyes részeit, azonban a végső megoldást a teljes felújítás után találták meg. Az épület mint inkubátorház (Tudományegyetemi Karok [TEK] Kreatív Iparágak Inkubációs Központja) a jogi kar négy tanszékén kívül informatikai cégek irodáinak ad helyet.[73]

napon ezek az évfolyamok az Egyetem főépületének aulájában, a Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, valamint a Műszaki Főiskola épületében is megfordultak.

[70]Építész tervező: Kálmán Ernő és Major György, REÁLTERV Építésziroda Kft. (Építési engedélyezési tervdokumentáció, Debreceni Egyetem – Társadalomtudományi és Egészségtudományi Oktatási Központ, Debrecen, Kassai út 26., DMJV Polgármesteri Hivatal Városépítési és Városfejlesztési Osztály Tervtár, Debrecen, Kassai út 26. sz. iratanyaga).

[71]Vö. VIRÁGOS MÁRTA: A egyetemi könyvtár. *A Debreceni Egyetem története*. Főszerk.: OROSZ ISTVÁN, szerk.: ifj. BARTA JÁNOS. Debrecen, 2012. 398.

[72]A szerző saját felvétele, készült 2006 júniusában.

[73]Az épületet 2010. február 19-én nyitották meg. (TEK Hírlevelek, II. évf. 2. sz. „Megnyílt a Debreceni Egyetem Kreatív Iparágak Inkubációs Központja” http://www.unideb.hu/portal/hu/node/2987, letöltés

15. kép. Az egykori legénységi épület, ma az ún. Inkubátorház homlokzatának részlete.[74]

A Campus mai arca

Mára a laktanya egyéb kiszolgáló helyiségei eltűntek. Se az egykori istállóknak, se a szovjet időkben emelt raktáraknak, transzformátorházaknak és más, kisebb-nagyobb épületnek a nyoma nem látható.[75] A területen az elmúlt évtizedben több nagyberuházás is megvalósult, így karaktere jelentősen megváltozott. A már említett TEOK épület mellett – amely megoldotta a jogászok, közgazdászok, valamint a népegészségügyi képzésben résztvevő hallgatók tanteremhiányát – további új épületekkel bővült a Campus.

2005 augusztusában adták át a Campus Hotelt, amely az ország első magántőkéből, PPP-konstrukcióban megvalósított diákotthona. A 930 férőhelyes, mintegy 17.000 négyzetméter hasznos alapterületű Debreceni Campus Hotel a szorgalmi időszakon kívül, illetve esetleges szabad kapacitásában, kereskedelmi szálláshelyként háromcsillagos szállodaként fogadja a Debrecenbe érkező vendégeket.[76] Az

ideje: 2012.03.27.) A felújítás terveit id. Kálmán Ernő jegyezte (REÁLTERV Kft.), a kivitelezést az ÉPKERSERVICE Építőipari Kereskedelmi és Szolgáltató Zrt. végezte. BORBÉLY TAMÁS (szerk.): *Egyetem és építészet. A Debreceni Egyetem jelentősebb beruházásai 2000–2012*. Debrecen, 2012. 54.

[74]A szerző saját felvétele, készült 2012 márciusában.

[75]Persze az arra járó a Campus egy-egy szegletében még felfedezhet a fű között kisebb-nagyobb maradványokat, amelyek viszont már csak az avatott szemnek mesélnek.

[76]www.campushotel.hu, letöltés ideje: 2012. március 27.

épületet Bán Ferenc Kossuth- és Ybl-díjas, valamint a Prima Primissima-díjas, László Zoltán építészek („A" Studió Kft.) tervezték, a kivitelezést a HUNÉP Universal Zrt. végezte.[77] A területre már 1996-ban tervpályázatot írtak ki, amely egy kétszer 600 férőhelyes kollégium létesítését célozta meg. Bán Ferenc, aki akkor megosztott első díjat nyert a pályázaton, több évvel később készítette el – az eredetihez képest módosított – terveket. „A peremein négyzet, belül kör alaprajzi szerkesztésű nagyvonalú koncepció még a költségcsökkentésekből adódó minőségi hiányoknak sem vált áldozatává. Az Élettudományi Központ mellett ez jelenleg Debrecen egyik legszebb kortárs épülete" – írta Kovács Péter 2009-ben[78], akinek – Lengyel István mellett – nevéhez fűződik a Campus legújabb épületének, az Informatikai Karnak a tervezése.[79] A 2011-ben átadott épület tömbszerű, karakteres zárt egységként jelenik meg, amely a Campus Hotel és a TEOK épületének is sajátja. A háromemeletes épület központjában aula-átriumtér vágja át az épület tömegét, kijelölve egyúttal a két bejáratot. E központi térre fűződnek fel a helyiségek (16. kép).[80]

16. kép. Az Informatikai Kar a Kassai út irányából.[81]

E kortárs és századfordulós épületek ölelik körbe ma az egykori alakulóteret, amely 2011-ben régen várt parkká épült át. „*Zöld Hullám (ZH) a Kassai Campuson*" – számolt be ezzel a címmel az Egyetem honlapja az új park 2011. október 17-i átadásáról.[82] A parkot – amely a TEK és a HÖK összefogásával épült – hallgatói pá-

[77]BORBÉLY TAMÁS (szerk.): i. m., 21.
[78]KOVÁCS PÉTER: Építészeti rétegtörések. A Debreceni Egyetem építéstörténetének tanulságai. *Debreceni Disputa*. (2009) 9–10. sz. 31.
[79]Az épületet TIOP-1.3.1-07-/2/2F-2009-0001 sz. program keretében valósult meg. Tervező: Kovács Péter DLA Pro Architectura-díjas és Lengyel István Ybl-díjas építészek (Archiko Kft. – Lengyel Építész Műterem Kft.). Kivitelező HUNÉP Universal Zrt. BORBÉLY TAMÁS (szerk.): i. m., 76.
[80]Vö. Bokrétaünnep Debrecenben – szerkezetkész az Informatikai Kar épülete. *Építészfórum*. 2010.12.04. (http://epiteszforum.hu/node/17494, letöltés ideje: 2012. március 27.)
[81]A szerző saját felvétele, készült 2012 márciusában.
[82]Zöld Hullám (ZH) a Kassai Campuson. Debreceni Egyetem honlapja. 2011. 10. 18. (http://www.unideb.hu/portal/hu/node/5893, letöltés ideje: 2012. március 27.)

lyázat után nevezték el. A beszédes név nem csak a kikapcsolódást szolgáló térformákra utal, hanem jelzi, hogy a fiatalok akár tanulásra is használhatják a területet, amihez az infrastrukturális feltételek is adottak. A 14 ezer négyzetméter területű zöld felületen asztalok, padok, díszmedence található, s a Lovardához közel eső részen egy kis színpad került megépítésre nézőtérrel, amely szabadtéri kulturális programok helyszínévé válhat (17. kép).

17. kép. Az Informatikai Kar és a Zöld Hullám park.[83]

Zárszó

A rendszerváltást követően a Kassai út 26. számú „telke” elcsendesedett, a katonák – most már úgy tűnik – végleg elhagyták e helyet. A következő évek szerencsés fordulatot hoztak az egykori laktanya sorsában, újra benépesült, és a régi-új Debreceni Egyetem egyik legszebb campusává, a Campusszá vált. Itt talált otthonra az 1990-es évek közepén egységessé váló Egyetem számos új kara, s köztük az újrainduló debreceni jogi oktatás is, s ha nem is eredeti helyén, az egyetemi főépületben, de méltó környezetben. Viszont a hely múltjáról nem kell megfeledkeznünk. Sokan tudják azt, hogy a Kassai úti Campus korábban szovjet laktanya volt, de talán azt kevesebben, hogy eredetileg is laktanyának épült: császári és királyi lovassági laktanyának. Minderről – az épületeken túl – a környező utcák beszédes nevei is árulkodnak: Laktanya utca, Pattantyús utca és Tüzér utca.

[83] A szerző saját felvétele, készült 2012 márciusában.

Ma már a városkép szerves része az épületegyüttes, és meg sem kérdőjeleződik számunkra, hogy miért itt van. A fejlesztéseknek köszönhetően mára a Kassai Campus az Egyetem és a város egyik legkellemesebb helyévé vált, s nyitott kapuival várja a nap mint nap ide érkező hallgatókat és oktatókat egyaránt remélhetőleg még hosszú ideig.

18. kép. Az egykori törzsépület órája.[84]

[84]A szerző saját felvétele, készült 2012 márciusában.

NAGY MÁTÉ

A Bodrogköz helynevei a Magyar Digitális Helynévtárban

1. Bodrogköz helyneveinek – sőt általában fogalmazva: egy-egy térség helyneveinek – vizsgálatában bizonyára a konferencia jellegét is meghatározó interdiszciplináris közelítésmód hozhatja a legsokszínűbb kutatási eredményeket. Az elsősorban nyelvészeti alapokon végzett kutatás sem nélkülözheti többek között a történettudomány, a néprajz, a természet- és társadalomföldrajz vagy éppenséggel – egyfajta keresztező aspektusként – a modern technológia, például a geoinformatika közreműködését sem. Az alábbiakban az érintkező tudományterületek lehetőségeit egy konkrét névanyag vizsgálatán keresztül s egy kérdéskörre koncentrálva mutatom be vázlatosan.

Szűkebb régióm, a Bodrogköz helyneveinek vizsgálatát néhány évvel ezelőtt tágabb kontextusba helyezve, a *Magyar Digitális Helynévtár* (lásd később) munkálataiba bekapcsolódva kezdtem meg. A névanyag elsődleges forrásául Nagy Géza 1994-ben elkészített és közzétett *A magyarországi Bodrogköz földrajzi nevei* című munkája szolgált. A Bodrogköz 22 településéről közel 3000 helynév, és ezen belül megközelítőleg 900 történeti névadat (a településekről a levéltárakban fellelhető, főként úrbéri térképekről származó helynévi adat) jelenti a kutatás korpuszát. A kutatómunka egy része a *Magyar Digitális Helynévtár* alapelvei szerint szerveződött, és mindmáig lényegében annak keretei között folytatódik. A programról és lehetőségeiről a későbbiekben még szólok.

A folyók határolta tájegység természetföldrajzi arculatának kialakulásában meghatározó szerepet játszottak az 1896-os folyószabályozások, amelyek következtében a települések területi kiterjedése jelentősen megváltozott, s ezzel párhuzamosan a művelésre alkalmas területek és elnevezéseik is ugrásszerűen megnövekedtek.[1] Ezek a körülmények a névrendszer alakulását is szükségszerűen befolyásolták, illetve e sajátosságok az itt legfőképpen bemutatni kívánt névsűrűségi viszonyok eltéréseiben, valamint a névtípusok megoszlásában is jelentős szerepet játszottak. Az itt tárgyalt témakör, a névsűrűség kapcsán a „hely — név — névhasználó” hármasának összefüggéseit vizsgálva olyan kérdéseket igyekszem fölvetni és megválaszolni, amelyek a fenti körülményekkel feltétlenül összefüggésben állnak, s amelyek a névkutatásban alig keltették fel a kutatók figyelmét: azaz a névsűrűség és a település területi kiterjedésének és a népsűrűség és a lakosság összetételének a viszonyait. Írásom központi részében ezt a kérdést tárgyalom.

[1] VALTER ILONA: A Bodrogköz honfoglalás kori és középkori településtörténete. *Agrártörténeti Szemle,* (1974) 16. 1–55.

Azt is fontos azonban előzetesen megemlíteni, hogy a névanyag a tisztán nyelvi természetű kérdések vizsgálatában is jelentős forrásbázist biztosít. Egy másik írásomban[2] ezek közül például névrendszertani keretben a nevek funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai leírását végeztem el. A gazdag névkorpusz lehetővé tette továbbá olyan esettanulmányok elkészítését is, melyek a térség helynévanyagát valamilyen szempontból jellemzik. Morfológiailag a *-ka/-ke* képző történetét és helynévképzői szerepét (pl. *Almáska*, *Körtvélyeske-tó*), lexikális aspektusból pedig a *járó* lexéma szófajváltásának folyamatát tárgyaltam (pl. *Eresztvényre járó-dűlő, Csonka-járó*). Szóltam továbbá az északkeleti nyelvjárási régióra jellemző *gorond, gerind, gorc* földrajzi köznévvel kapcsolatos szótörténeti kérdésekről is (pl. *Farkas-vár-gorond, Kis-Kolló gerindje, Mester-gorc*).

2. A *Magyar Digitális Helynévtár* – amely program keretében tehát a Bodrogköz névanyagát gondozom – a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén kutatóegyetemi pályázat keretében indult el 2010-ben (a programról részletesen lásd Tóth Valéria[3] és Pásztor Éva[4] tanulmányait). A program célja a Kárpát-medence teljes helynévkincsének összegyűjtése, feldolgozása és közzététele. A projekt eddigi eredményei az MDH honlapján (http://mdh.unideb.hu) érhetők el. Az MDH online, bárki számára elérhető helynévi adatbázisként a helynevek fontosságát, a mindennapi életünkben betöltött szerepét kívánja hangsúlyozni. A helynévtár általános felhasználói és kutatói szinten, illetve újkori és korai névtári modulokban szolgáltat információkat. A helynévtárban jelenleg több mint 100 ezer névadat érhető el, további 300 ezer rekordnyi adat pedig ugyancsak adatbázisba van rendezve. Az így kialakított adatbank az egyes helynevek részletes bemutatását nyújtja: közreadja a történeti és élőnyelvi adataikat az előfordulási évükkel, a rájuk vonatkozó történeti információkkal és névmagyarázatokkal. Lehetőség van emellett egy-egy település, régi neveknél pedig egy-egy vármegye teljes helynévkincsének a kiválasztására is. Az MDH-t működtető adatbázis-kezelő rendszer[5] térinformatikai komponenssel is rendelkezik, amely lehetővé teszi a névadatok térképes megjelenítését is a Google Earth űrfelvételein.

A Kárpát-medence teljes helynévanyagának nagyságrendjét jelenleg csak becslésekkel állapíthatjuk meg, de számuk elérheti a 2-3 milliót is. E névkincs pedig nélkülözhetetlen forrásanyagot jelent nem csupán a nyelv- és a névtudomány, hanem többek között a történet-, a földrajz- és a néprajztudomány számára is. E

[2]NAGY MÁTÉ: *A Bodrogköz helyneveinek nyelvészeti vizsgálata*. Kézirat. Diákköri dolgozat. Debrecen, 2013.

[3]TÓTH VALÉRIA: Mai Magyar Digitális Helynévtár. *Helynévtörténeti Tanulmányok 7.* Szerk.: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2012. 19–27. TÓTH VALÉRIA: A térinformatika alkalmazási lehetőségei a nyelvészetben. *Az elmélet és a gyakorlat találkozása a térinformatikában II.* Szerk.: LÓKI JÓZSEF. Debrecen, 2011. 143–150.

[4]PÁSZTOR ÉVA: A Magyar Digitális Helynévtár. A települések helynévrendszerének megjelenítése, elemzési útjai és lehetőségei. In: *Interdiszciplinaritás a régiókutatásban. Fiatal kutatók nemzetközi konferenciája II.* Elektronikus tanulmánykötet. Szerk. BARTHA ÁKOS–SZÁLKAI TAMÁS–SZENDREI ÁKOS. Debrecen, 2012. 57–64.

[5]TÓTH VALÉRIA–ZICHAR MARIANNA: Informatika a nyelvtudomány szolgálatában. *Informatika a felsőoktatásban 2011 konferencia*. Szerk.: CSER LÁSZLÓ–HERDON MIKLÓS. Debrecen, 2011. 843–848.

névkincs összegyűjtése, korszerű formában való közzététele az egész magyarság alapvető érdeke.

3. Amint a fentiekben utaltam rá, írásomban a bodrogközi helynevek vizsgálata kapcsán – a szerteágazó lehetőségek közül – egy olyan kérdéskört mutatok be részletezően, amely talán a leginkább számot tarthat a nyelvészet mellett más tudományágak érdeklődésére is: a helynévsűrűség problematikáját és az ezt befolyásoló különböző tényezőket.

A helynévsűrűség, azaz az 1000 hektárra eső helynevek száma olyan aspektusa a „név — hely — névhasználó közösség" hármasának, amely ritkán kerül elő a névtani szakirodalomban. A névsűrűséget befolyásoló egyes tényezők között megítélésem szerint a természeti körülmények, a társadalmi, gazdasági viszonyok, a birtoklástörténet, a történelmi múlt stb. egyaránt szerephez jut.[6]

Az alábbiakban a Bodrogköz településeinek névsűrűségi értékeit igyekszem tágabb összefüggésbe állítani, s az ennek kapcsán tapasztalt eltérésekre magyarázatot adni.

A névsűrűség megállapításának első lépéseként érdemes a 22 település térbeli kiterjedésének eltéréseire utalnunk. Az egyes települések igen egyenlőtlen területi eloszlását a következő diagramon szemléltetem.

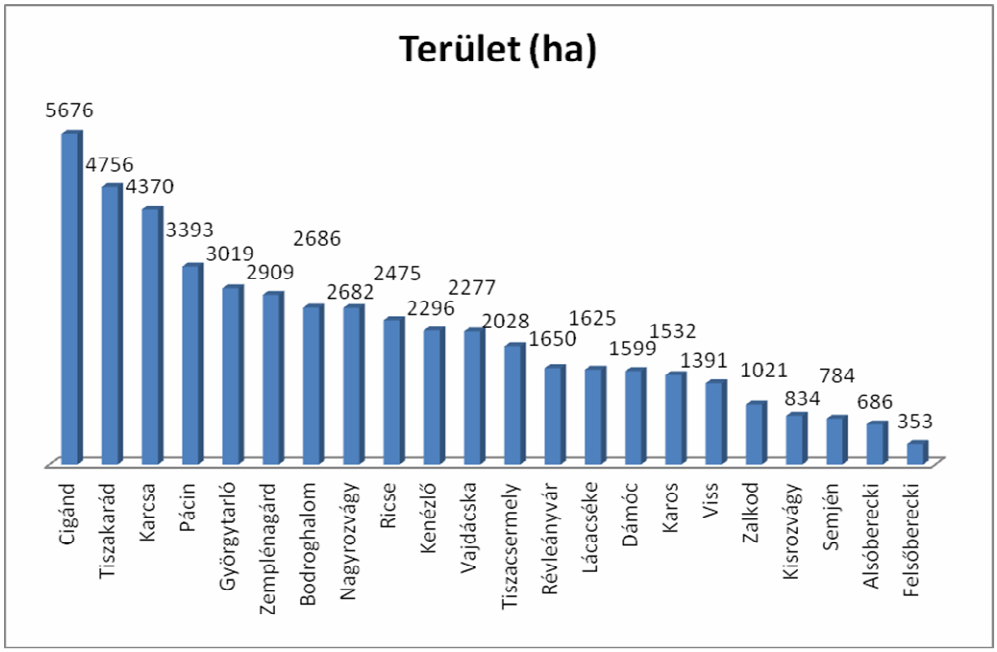

Amint azt a diagram is mutatja, a legnagyobb területű település a térségben Cigánd 5676 hektárral, a legkisebb pedig Felsőberecki 353 hektárral.

A települések területének és a helynévkincsnek a relációjából adódó helynévsűrűségi mutatókat a területi különbségeket mutató ábrával kombinálva a következő kép rajzolódik ki előttünk.

[6]HOFFMANN ISTVÁN: *Magyar helynévkutatás. 1958–2002*. Debrecen, 2003. 62—63.

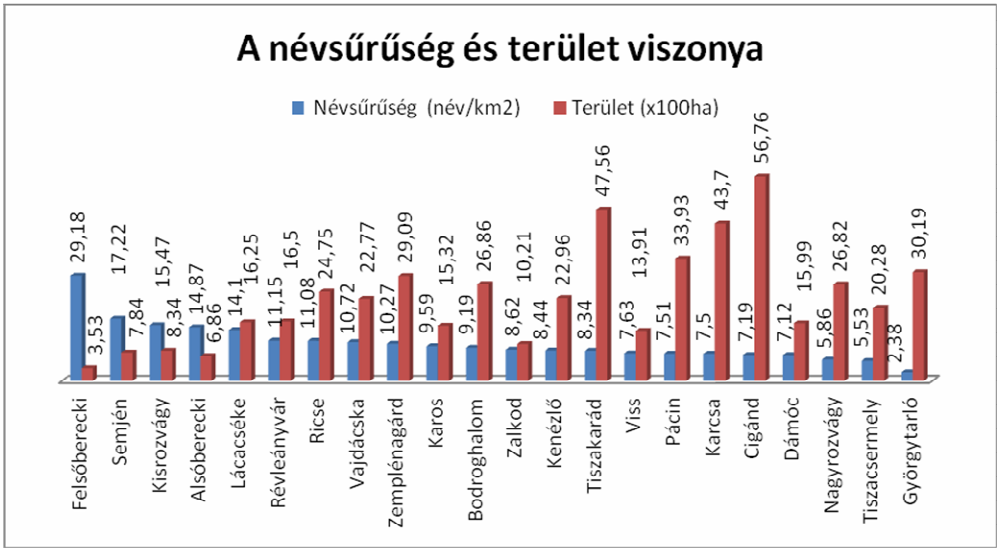

Amint azt a „kombinált” ábrán láthatjuk, a legnagyobb névsűrűséggel a vizsgált települések között éppen az a Felsőberecki rendelkezik (28,19 név/km^2-es mutatóval), amely a legkisebb kiterjedésű valamennyi település között. A legnagyobb területű településen, Cigándon ugyanakkor jóval alacsonyabb, mindössze 7,19 név/km^2 névsűrűségű mutatót találunk. Már pusztán ennyiből formálódhat bennünk némi gyanú arra vonatkozóan, hogy a települések nagysága és névsűrűsége fordított arányban áll egymással, ám érdemes ennek igazolására több, hasonló paraméterekkel rendelkező települést együtt elemezni. A következő két táblázat ezt az egybevetést mutatja.

Cigánd	5676 ha	7,19 név/km^2
Tiszakarád	4756 ha	8,34 név/km^2
Karcsa	4370 ha	7,50 név/km^2
Pácin	3393 ha	7,51 név/km^2

Felsőberecki	353 ha	29,18 név/km^2
Alsóberecki	686 ha	14,78 név/km^2
Kisrozvágy	834 ha	15,47 név/km^2
Semjén	784 ha	17,22 név/km^2

A Cigándhoz hasonló területű településeknek a névsűrűségi mutatója is közel azonos, és valamennyi viszonylag alacsony, 10 alatti értéken áll. A Felsőbereckivel azonos csoportba kerülő, tehát kis kiterjedésű települések esetében ugyanakkor kiemelkedően magas névsűrűségi mutatókat láthatunk, Felsőberecki kapcsán pedig feltűnően kiugrót. Mindebből pedig akár azt az általános érvényű tételt is megfogalmazhatjuk, hogy minél nagyobb egy adott település kiterjedése, annál kisebb a névsűrűségi mutatója, illetve minél kisebb a település területe, annál nagyobb a névsűrűségi mutatója. Ez a tendencia minden valószínűség szerint érvényes, ám a meg-

állapítás megnyugtató általánosításához az összehasonlítást célszerű elvégezni a többi településsel is.

Ennek során rögtön azt tapasztaljuk, hogy például Tiszacsermely esetében ez a megfelelés nem áll fenn. Tiszacsermely közepes kiterjedésű település (2028 ha), ennek ismeretében pedig azt várnánk, hogy a névsűrűségi mutatója is közepes értéket mutasson. Ezzel szemben viszont azt találjuk, hogy az meglehetősen alacsony: 5,53 név/km^2.

Az eltérés magyarázatához újabb, a névsűrűséget befolyásoló tényezőket kell figyelembe vennünk. Megítélésem szerint ilyen körülmény lehet az adott település lakosságszáma és ezzel összefüggésben a népsűrűsége: joggal tehetjük ugyanis fel azt, hogy minél több lakosa van egy településnek, annál nagyobb az esélye annak, hogy több nevet adnak, azaz magasabb lesz a névsűrűségi mutató. Figyelembe véve az egyes települések népsűrűségét, a következőket tapasztalhatjuk.

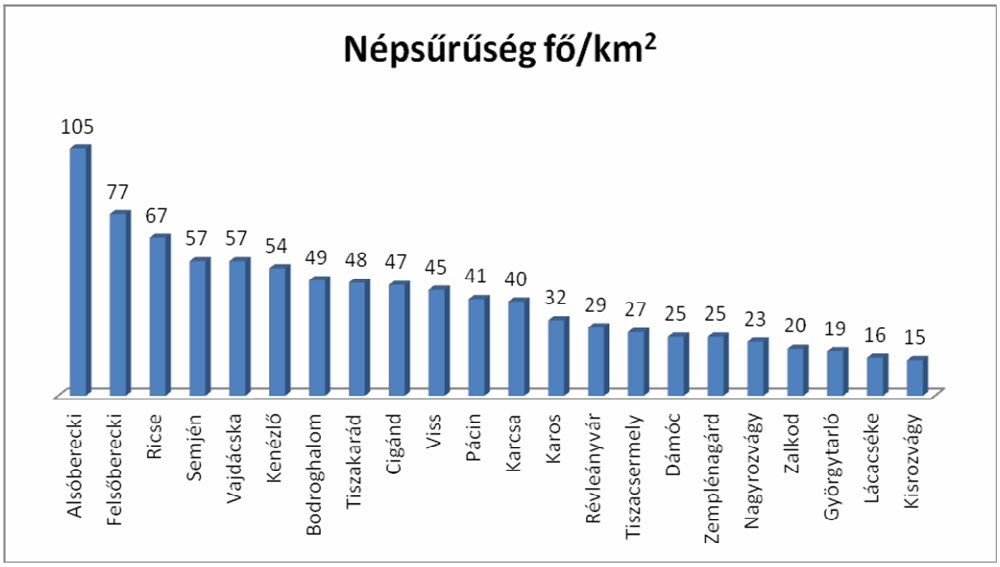

A nagy területű települések esetében a kiterjedésük és a népsűrűség egyenesen arányos (ezt találjuk pl. Cigánd, Tiszakarád, Karcsa, Pácin esetében). Tiszacsermely viszonylag alacsony népsűrűsége (27 fő/km^2) a terület kis népességére utal. A névsűrűségét ez is befolyásolja, ugyanakkor az a tény is, hogy ezen a településen a legnagyobb a cigány lakosság száma, akik pedig a helynévadásban – a külterületekkel való alacsony fokú érintkezésük folytán – alig vesznek részt.

Azt a korábbi feltételezésünket, hogy tudniillik a nagyobb területű településeken kisebb a névsűrűség, a kisebb területeken pedig nagyobb, Györgytarló esete is cáfolja. Területe kisebb Cigándénál (3019 ha), ami a fenti „szabályszerűség" alapján magasabb névsűrűséget kellene, hogy eredményezzen. Ugyanakkor Györgytarló névsűrűsége a legalacsonyabb értéket mutatja (2,38 név/km^2). Ennek hátterében pedig ismét az alacsonyabb népsűrűség, azaz az alacsony lakosságszám áll csakúgy, mint Tiszacsermely esetében. A kisebb lakosság – ahogyan erre utaltam az előbb – szükségszerűen kisebb számú helynevet hoz létre. Emellett (s ez persze a

lakosságszámot is befolyásolja) azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a település 1954-ben szerveződött községgé. Új településként pedig szükségszerűen alacsony a helynévsűrűsége is, hiszen idő kell ahhoz, hogy a lakosság a területet (a használatba vétellel párhuzamosan) helynevekkel benépesítse.

A vizsgálatomban a település kiterjedését és a lakosságszámból adódó népsűrűséget tekintettem elsődleges névsűrűséget befolyásoló tényezőnek. Meggyőződésem ugyanakkor az is, hogy magukat a helyneveket is érdemes ismételten vizsgálat alá vonnunk. Ennek lehetőségét egy aktualizáló gyűjtés során munkám egy későbbi szakaszában kívánom megvalósítani, melynek révén a település helynévkincsének korszerűbb feldolgozását végzem el. Tervezett kutatásom Sárospatak és Gávavencsellő térképeinek feldolgozását is magában foglalja, hiszen az egykori nagy lélekszámmal bíró tanyák ezeknek a településeknek a határában helyezkedtek el, és ebből adódóan jelentős névhasználattal is rendelkeztek. Megítélésem szerint egy ilyen helynév-aktualizáló gyűjtés eredményei jelentősen befolyásolják bizonyos települések esetében az itt látott névsűrűségi mutatókat is.

PIEROG ANITA

Civil szervezetek kutatásának lehetőségei: vezetési feladatok és gazdasági érintettség Hajdú-Bihar megyében

Bevezetés

A mindennapi életben, az értelmező kéziszótár szerint a civil jelentése polgár, polgári, nem katonai, nem egyenruhás. Tehát alapvetően azt mondhatjuk, hogy általánosságban civil az, ami nem katonai. Az, hogy ma a XXI. század elején, mit nevezünk civil szervezetnek, már egy nehezebb kérdés. A szakirodalomban, a hazai és nemzetközi tudományos életben szinonimaként használják a nonprofit, a civil társadalom, a civil szervezet elnevezéseket. Az Európai Unió Gazdasági és Szociális Bizottsága *A szervezett civil társadalom szerepe és hozzájárulása az európai konstrukcióhoz* címmel 1999. szeptember 22-én elfogadott állásfoglalásában a következő definíciót adja: a civil társadalom olyan társadalmi szféra, amely relatíve független az államtól, és amely nem merül ki a piac szabályaiban. A civil társadalom olyan elvekre támaszkodik, mint az autonómia, a pluralizmus, a szubszidiaritás, a szolidaritás és a felelősség. Ez egy olyan kommunikációs szféra, amelyen belül fejlődhet a polgárok szenzibilizálása, ami demokratikus részvételhez vezethet.[1] Kommunikálni és szolidárisan cselekedni csak individuumok csoportjában lehet. A civil társadalom nem azonos a nonprofit szektorral, mivel léteznek nem civil kezdeményezésű nonprofit szervezetek is, például kormányzati alapítású és/vagy kormányzati ellenőrzés alatt működő nonprofit szervezetek. A jogi szervezeti meghatározás szerint a nonprofit szektort bizonyos szervezetek köre, mint az alapítványok és egyesületek, illetve közhasznú társaságok, köztestületek és közalapítványok összessége alkotja.[2] A civil szervezetek és mozgalmak alkotják magát a civil társadalmat, amely tehát mindazon szervezeti és tevékenységi struktúráknak az összessége, melyeknek tagjai vitán és konszenzuson alapuló demokratikus eljárás révén a közérdeket szolgálják, ugyanakkor mediátor szerepet töltenek be az állami/közhatalmi szervek és az állampolgárok között.[3]

[1]Európai Unió Gazdasági és Szociális Bizottsága: Opinion of the Economic and Social Committee on 'The role and contribution of civil society organisations in the building of Europe'. *Official Journal of the European Communities* 42. (1999) 30–38.
[2]GAVRIL FLÓRA: *International Policy Fellow 2001–2002 affiliated with the CEU Centre for Policy Studies and the Open Society Institute*. NGO (Non-profit elmélet). A civil szféra társadalmis szerepe. 2002. http://www.policy.hu/flora/miacivilszfera.htm (letöltés dátuma: 2011. január).
[3]BÍRÓ ENDRE: *Nonprofit Szektor Analízis. Civil szervezetek jogi környezete Magyarországon*. Bp. 2002. 2.

A fogalmaknak vannak közös vonásai úgy, mint a profitszerzés tilalma, illetve annak szétosztása a tulajdonosok között. Társadalmi kezdeményezésre jönnek létre, valamilyen feladat elvégzésére. Mára a fogalmak árnyaltabbá váltak, és fontos a helyes fogalomhasználat.

A nonprofit elnevezés egy gyűjtőfogalom, melybe beletartoznak a civil kezdeményezések, és civilként kezelt nonprofit társaságok. A Központi Statisztikai Hivatal,[4] valamint a Nonprofit Kutatócsoport Egyesület[5] szerint klasszikus civil szervezetnek tekintjük a magánalapítványokat és az egyesületeket; ezek adják a nonprofit szektor 87%-át. Jogi értelemben (2011. évi CLXXV.)[6] törvény definiálja, hogy mit nevezünk civil szervezetnek. A korábbi jogi szabályozás nem vállalkozott a civil szervezetek meghatározására. A törvény szerint civil szervezet az egyesület, az alapítvány, valamint a civil társaság tekinthető. A szakirodalmi megközelítések és saját kutatási tapasztalataim alapján, véleményem szerint a civil szervezet nem más, mint olyan nem profitelvű szerveződés, amely általában társadalmi kezdeményezésre jön létre és formalizált keretek közt valósítja meg önkéntesen vállalt tevékenységét.

A civil kezdeményezések, nonprofit szervezetek jelenléte napjainkra szinte általánossá vált minden településtípusban; a lakosság önszerveződési aktivitásának fokozódásával mind a városok, mind a községek többségének életét is színesítik. Az 1980-as évek végén mindössze 8500 társadalmi szervezet (egyesület és érdekképviselet) működött Magyarországon, míg a 2000-es évek második felében már közel 60 000 (összesen kilenc szervezeti formában) működő szervezetet integrált a szektor. A jelentős számbeli növekedés és a szerkezeti változás több, részben egymással is összefüggő tényezővel magyarázható.[7] Magyarországon 1990 óta a civil és nonprofit szervezetek száma a négyszeresére, a szektor bevétele pedig 1996 és 2006 között 240-ről 896 milliárd (!) forintra nőtt[8]. A legfrissebb adatok szerint közel 65 000 szervezet működi Magyarországon, melynek nagyjából egyharmada (23 500) klasszikus alapítványi formában, míg kétharmada (41 500) társas nonprofit szervezetként működött. 2009 és 2010 között 9,2 százalékkal növekedett a szektorban munkát vállalók száma, az összlétszám 2010-ben így meghaladta a 143 ezres értéket. Az alapítványok 62 százaléka három tevékenységi területhez: az oktatáshoz (32%), a szociális ellátáshoz (16%), és a kultúrához (14%) köthető. A társas nonprofit szervezetek körében továbbra is a szabadidős (25%) és a

[4]A nonprofit szektor legfontosabb jellemzői 2008-ban. *Statisztikai Tükör,* III. (2009) 192. sz. 1–2. http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/stattukor/nonprofit/nonprofit08.pdf (letöltés dátuma:2010. március)

[5]BARANYAI ÉVA–BARTAL ANNA MÁRIA–CSEGÉNY PÉTER–CZIKE KLÁRA–LILING TAMÁS–PÉTERFI FERENC–TÖRÖK MARIANNA: *Mit érdemes tudni a non profit szervezeteknek a non profit kutatásokról.* Bp., 2003. 8.

[6]*2011. évi CLXXV. törvény az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról*. 2. Értelmező rendelkezések.

[7]BOCZ JÁNOS: *A nonprofit szektor strukturális átalakulása Magyarországon. A magyar nonprofit szektor az 1990-es évek elejétől a 2000-es évek közepéig*. Bp., 2009. 6.

[8]Bocz: i.m., 13.

sportegyesületek (16%), valamint a kulturális szervezetek (12%) aránya a legnagyobb.[9]

A civil szervezetek száma, tevékenysége társadalmi, gazdasági szerepe, jelentősége egyre fontosabb. A bemutatott adatok dinamikus növekedést mutatnak. Tevékenységük egyre több területre terjed ki. A civil szervezetek meghatározására a jog csak konkrét szervezettípusokat jelöl meg, de nem vállalkozik tartalmi definícióra. Véleményem szerint a civil szervezeti jellemzők közül az önkéntességet, a társadalmi önszerveződést kell kiemelnünk. Ezek a fogalmak jelentésükben mintha ellentmondásban lennének a formalizált struktúrával és tevékenységgel. Egy másik sajátossága ezeknek a szervezeteknek, hogy működésükben nonprofitelvűségnek kell érvényesülni, de a tevékenység gazdasági hatása jelentős és dinamikusan növekszik. Összefoglalóan kijelenthető, hogy a civil szervezetek olyan struktúrák, melyek alapvető céljaikat szervezeti jellemzőiket, működési elvüket tekintve sajátos irányítási, szervezési, vezetési feladatokat jelentenek.

A kutatás módszertana

Civil szervezetek kutatásával 2010 óta foglalkozom. Felméréseim elsősorban vezetési feladatok vizsgálatára vonatkozik. Elsőként a civil szervezetek döntéseit, a szervezeten belüli döntéshozatal problémakörét vizsgáltam. Ennél a kutatásnál az elérhető civil szervezetek körében végeztem a felvételezést. A további kutatásaim során reprezentatív mintavételezéssel határoztam meg a felmérni kívánt szervezeteket. A 2011. évi mintavételes felmérés tapasztalatai alapján kijelenthető, hogy „a könnyen elérhető személyek megkeresése" vagy „a hólabda módszer" is megfelelő mintavételi eljárás lehet a civilek vizsgálata során. A teljes reprezentativitás nehezen teljesíthető elvárás a mintavétel esetében a már korábban felvázolt adatbázis okozta problémák miatt. Azonban a szükséges szűkítések után az alappopulációban maradt szervezetek kellő alapot adnak a véletlenszerű mintavételhez. A Megyei Törvényszék honlapján bejegyzett kategóriába tartozó szervezetekből szakirodalmi ajánlásoknak megfelelően K-szempontú szisztematikus mintavétellel választottam ki a felmérésbe vont szervezeteket. Szisztematikus mintavétel során a mintavételi keret minden „k-ik" tagját választjuk be a mintába. Ez a módszer kevés kivétellel funkcionálisan egyenértékű az egyszerű véletlen mintavétellel, de praktikusabb annál.[10] Ezzel párhuzamosan pótcímek kiválasztásának módját is meghatároztam, azért, hogy ha a kiválasztott cím valamilyen okból nem elérhető, akkor azt pótolni lehessen. A pótcímeket úgy határoztam meg, hogy mindig a következővel kelljen folytatni. A 2011-es felmérés volt ennek a módszernek a kísérlete, és meglátásom szerint jónak kell ítélni ezt a megközelítést (mivel nehezen elérhetőek a szervezetek, igen gyakran kellett a pótcímekhez folyamodni). Nem egy alkalommal csupán az ötödik, hatodik, hetedik, vagy akár a tizedik szervezetet lehetett megtalálni (mivel az előző felmérés során a k=10 volt). A jelenleg folyó kutatás során, a 2011-es tapasztalatok alapján a k

[9] *A nonprofit szektor legfontosabb jellemzői 2010-ben*. Statisztika Tükör, V. (2011) 90. sz. https://docs.google.com/viewer?url=http%3A%2F%2Fwww.ksh.hu%2Fdocs%2Fhun%2Fxftp%2Fstattukor%2Fnonprofit%2Fnonprofit10.pdf (letöltés ideje:2012. február).

[10] BABBIE, EARL: *A társadalomkutatás gyakorlata*. Bp., 1998. 206–302.

értékét 10-ről 5-re módosítottam; feltételezem, hogy ezzel jobb eredményre juthatok. Tudomásunk szerint az utóbbi években ilyen vizsgálatot nem folytattak civil szervezetek körében, legalábbis Hajdú-Bihar megyében erről nem tudunk.

A felmérés mind a módszertan kiválasztása, mind a felmérni kívánt feladatok meghatározása során épít a Debreceni Egyetem Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar Vezetés- és Szervezéstudományi Intézetének kutatási programjára. Ennek alapjait Berde[11] fektette le. E program keretében elsősorban kérdőíves felmérés, mélyinterjúk készítése, valamint esettanulmányok készítése elfogadott. A módszertan kidolgozása során a felmérés alapjául szolgáló kérdőívek kidolgozását a tanszék munkatársaival együtt végeztem. A felmérés nagyobb részben survey (szakmai) kérdőíves felmérés, ahol a megkérdezettek véleményét mérem fel a szervezetek vizsgált vezetési feladatairól, valamint gazdasági szerepére vonatkozóan. A kérdőív civil szervezetek esetében három részből tevődik össze: az általános adatgyűjtőből, az interjúazonosító adatokból és magából az interjúból. Az általános adatgyűjtőn elsősorban az adott szervezetre vonatkozó fontosabb információkat gyűjtöm 13 kérdésben (például működési forma, közhasznúsági fokozat, tevékenység, stb.). Az interjúazonosító a kérdezett személyes és szakmai adatainak, tapasztalatainak felmérése irányul, mint az alany legmagasabb iskolai végzettsége, neme, kora. A szakmai kérdőívben főként zárt kérdéseket alkalmazok, melyekkel a kérdezettek preferenciáját, értékítéletét vizsgálom. A vezetési feladatok vizsgálata során azokra a vezetési funkciókra kérdezek rá, melyek tapasztalataim alapján leginkább megjelennek civil szervezetekben. A jelenleg futó vizsgálatban a szakmai kérdőív 12 kérdésben vizsgálja a motiváció, kommunikáció, marketing, tervezés, döntés, szervezés, valamint a konfliktus témaköreit. A gazdasági érintettségre vonatkozóan azt vizsgálom, hogy a civil szervezetek milyen mértékben járulnak hozzá az társadalom tagjainak megélhetéséhez. Az érintettség koncepcióját elsőként Kovách alkalmazta az agrárszféra jelentőségével kapcsolatosan. Ezt az értelmezést kívánom a civil szférára adaptálni további kutatásaim során.[12] A gazdasági érintettséget két oldalról vizsgálom. Egyrészt a szervezetek oldaláról, másrészt a társadalom oldaláról. A szervezetek vezetői, valamint a lakosság ugyanazokat a kérdéseket kapja az eltérések és az egyezőségek kimutatása érdekében. A civil szervezetek gazdasági érintettségét három kategóriába soroltam: aktív, passzív, nem vesz részt a társdalom tagjainak életében. Valamint az aktív, illetve passzív érintettségnek a mértékét is mérni kívánom. A társadalom tagjai által kitöltendő kérdőív két részből tevődik össze: az interjúalanyra vonatkozó kérdések (legmagasabb iskolai végzettség, neme kora), valamint a szakmai kérdések. A kérdések között vannak szelektív vagy feleletválasztós kérdések. Ebben az esetben a megadott válaszlehetőségek közül egyet kell megjelölni. Index típusú kérdés, ahol a megkérdezett személy szubjektív megítélésére, véleményére kérdezek rá. Többválaszos kérdés esetében a válaszlehetőségek között több is megjelölhető.

[11]BERDE CSABA: *A vállalati menedzsment funkcionális vizsgálata a mezőgazdaságban*. Habilitációs eljárás tézisei. Debrecen, 2000.

[12]KOVÁCH IMRE–LAKI LÁSZLÓ–KELEMEN ESZTER–CSURGÓ BERNADETT–KRISTÓF LUCA–MEGYESI BOLDIZSÁR–CSITE ANDRÁS: *Vidék, mezőgazdaság, Európai Uniós csatlakozás-az értékek változása.* Szerk.: KOVÁCH IMRE. Bp., 2005.

Valamint vannak skálakérdések, amelyek alkalmasak arra, hogy a mért jelenségek belső struktúráját megmutassák.[13] Ennek egyik legismertebb típusa az általam is alkalmazott Likert-skála. Ezeknél a kérdéseknél a megadott válaszokat 1-5-ig terjedő skálán kell minősíteni; 1: nem megfelelő/jelentéktelen mértékű v. összegű, 3: közepes/közepes mértékű v. összegű, 5: kitűnő/jelentős mértékű v. összegű, valamint egy választ kell megjelölni. Alapvetően zárt kérdéseket alkalmazok, de „egyéb" válasz megjelölésével lehetőséget adok arra, hogy az interjúalany kifejthesse véleményét, amennyiben a megadott válaszok nem teljes körűek (a válaszlehetőségek nem fednek mindent).

A vezetési feladatok vizsgálatát Hajdú-Bihar megyében végzem. Hajdú-Bihar megye 82 településéből 72 településen van ilyen közösség, 2004-ben 2607 bejegyzett szervezet volt. Ebből Debrecenben 1163, Hajdúböszörményben 134 található, de Püspökladány, Hajdúszoboszló és Berettyóújfalu településeken is 50 fölötti a számuk. Kisebb számban természetesen minden településen található civil szervezet.[14] A legfrissebb, dokumentált adatok szerint a megyében 2687 civil szervezet működött 2010-ben.[15] A legfrissebb információkat a civil szervezetek számára vonatkozóan a Debreceni Törvényszék honlapja szolgáltatja, aminek keresőkategóriáit tekintve a bejegyzett, a bejelentés alapján módosított és a jogerős határozat alapján módosított kategóriákba tartozó szervezetek tekinthetők aktívnak. Ebben a három kategóriában 2012. október 7-én 3407 szervezet volt a megyében. Hozzátesszük, hogy a törvényszéki publikus adatok csak a számot adják meg, egy valószínűségi mintavételhez szükséges további adatokat nem, ehhez további szűkítés kell, ami torzít és számbeli csökkenést is okoz. Így a Törvényszék adatbázisát használva leszűkítettem a vizsgálatba vont szervezetek körét a bejegyzett kategóriába tartozó szervezetekre. Ebben a kategóriában már csupán 1407 szervezet volt a bázisnapon (2012. október 7.). Ebből az 1407 szervezetből választottam ki minden 5. szervezetet. Így a mintába 281 szervezet került.

A gazdasági érintettségre vonatkozó felmérésemet Hajdú-Bihar megye egyik településén végzem el. Ez a település Püspökladány, mely 50 km-re fekszik a megyeszékhelytől. Ezzel egy adott település civil szervezeteinek gazdasági érintettségét tudom pontosan felvételezni. Ezt a vizsgálatot azért szűkítettem egy adott településre, mert így pontosan meghatározható a szervezetek száma, teljes biztonsággal biztosítható a reprezentativitás (valamint a lakosság száma is pontosan ismert). A választott településen a 3 aktív kategóriába tartozó szervezetek száma 113,[16] melyekből minden 5. szervezetet fogom felmérni. Civil szervezetek esetében a szervezet vezetőjével töltöm ki a kérdőívet. Vezetőnek az tekinthető, aki döntésre jogosult, tehát az egyesület esetében az alapszabályban rögzített nem nevesített képviselők, alapítványok esetében az alapító okiratban nevesített személy, képviselő

[13]Héra Gábor–Ligeti György: *Módszertan. A társadalmi jelenségek kutatása*. Bp., 2006. 173–197.
[14]NAGYNÉ KISS MÁRIA: *Nonprofit szektor az Észak-alföldi Régióban a foglalkoztatáspolitika szemszögéből*. Jászfényszaru., 2006.
[15]KSH: *A nonprofit szervezetek száma szervezeti forma és kiemelt tevékenységcsoport szerint (2005–)*. stADAT- táblák. 2011. b. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qpk007a.html (letöltés ideje: 2012. október).
[16]Bíróság: *Társadalmi szervezetek és alapítványok névjegyzéke.* 2012. http://www.birosag.hu/engine.aspx?page=tarsszervsearch (letöltés ideje: 2012. október).

(pl. elnök vagy más vezető beosztású tisztségviselő). A lakosságot tekintve a legfrissebb KSH adatok szerint 14798 fő lakik a településen.[17] A lakosságból szisztematikus mintavétellel minden 100. lakost fogom megkérdezni. Összességében a tervek szerint 23 szervezetet és 148 magánszemélyt fogok megkérdezni.

A kérdőívek felvételét kérdezőbiztosok segítségével végezzük, hogy elkerüljük az esetleges félreértéseket, és segítséget, információkat adjanak az interjú alanyoknak, annak érdekében, hogy szakmailag jól és azonosan értelmezzék a kérdéseket.

A kutatás nehézségei, civilek aktivitása, elérhetősége

Kutatómunkám során többször szembesültem a civil szervezetek vizsgálatának nehézségeivel. A definíciós problémák mellett, vagy éppen emiatt a szervezetek pontos számát is nehéz meghatározni. A KSH a nonprofit szféráról gyűjt adatokat, amibe beletartoznak a nonprofit gazdasági társaságok, míg a Debreceni Törvényszék külön kezeli ezeket a kategóriákat. A legutóbbi KSH jelentés alapján a nonprofit szektorban[18] közel 65 000 szervezet működött Magyarországon. Ezzel szemben a bíróság adatai alapján valamivel több, mint 80 000 szervezet van működőként bejegyezve.[19] Felmerül a kérdés, akkor pontosan hány civil szervezet is van? Ez az eltérés abból fakadhat, hogy a KSH kérdőív segítségével gyűjt adatokat a szervezetekről, melynek kitöltése önkéntes, így ők csupán következtetni tudnak a visszaküldött adatok alapján, míg a Törvényszék azt tudja, hány szervezet van bejegyezve, mivel eddig is cégbírósági bejegyzésre voltak kötelezve. Tehát számukat tekintve a Törvényszék adatai helytállóbbak, mint a KSH adatai. Mégis, a gazdasági szerepükre vonatkozóan a KSH adatai a mérvadóak, mivel a Törvényszék eddig nem gyűjtött egyéb információt a szféráról. A nonprofit szektoron belül a két legjellegzetesebb forma az egyesületek és az alapítványok. Ezek adják a szektor több mint 80%-át.

A civil szervezetek gazdaságban betöltött szerepét a szakirodalmak általában két jelzőszámmal illetik: mennyi a bevételük, illetve a foglalkoztatottak létszáma. Információkat főként a KSH gyűjt a civilek gazdasági aktivitásával kapcsolatosan (*Statisztikai jelentés a nonprofit szervezetek tevékenységéről – 1156-os nyomtatvány*). Az itt nyilvánosságra hozott adatok szerint meglehetősen összetett a kép a nonprofit és ezen belül a civil szervezetek aktivitásáról. A KSH olyan kategóriákat alkalmaz, mint: „kiadásai, bevételei vannak"; „pénzt gyűjt, nincs kiadása"; „tartalékából él–csak kiadása van"; valamint „pénz nélkül működik". 2010-ben az egy alapítványra jutó átlagos bevétel 8,9 millió Ft, az egy egyesületre

[17]KSH: *Lakónépesség 2011. január 1. Magyarországi térképek*. 2012. http://www.ksh.hu/interaktiv/terkepek/mo/nepesseg.html?mapid=WNT001 (letöltés ideje: 2012. október).

[18]KSH: *A nonprofit szervezetek száma, megoszlása és összes bevétele tevékenységcsoportok szerint (2005–)*. stADAT- táblák. 2011. a. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qpg004.html (letöltés ideje: 2012. október)

[19]Bíróság 2012: i. m.

jutó bevétel mintegy 6,5 millió Ft.[20] A KSH adatai mellett egy másik mutatóként lehet megjelölni a 2003 óta működő NCA aktivitást, ahol a legutóbbi nyilvántartás szerint[21] az Észak-alföldi régió működési pályázatára benyújtott pályázatok száma 1472 (ebből 1378 szervezet pályázata érvényes). Ennek a régió egy megyéjére jutó átlaga mutatja a megyei aktivitást, ami egy további jelzőszám is lehet.

Az eddigi kutatásaim alapján a civilek aktivitására vonatkozóan megállapítható, hogy problémák vannak a civil szervezetek valós aktivitásával, létével kapcsolatban. A felkeresett szervezetek közül sok volt a már megszűnt, mely még a bejegyzett szervezetek között szerepelt. Ezen túlmenően a következő akadályokat tapasztaltam:

- nincs a megadott címen,
- nem ismerik a szervezetet,
- nem tudnak arról, hogy léteznie kellene**,**
- elköltöztek, nem tudják az új címet, nem adhatnak elérhetőséget,
- nem ad választ.

Ezek az akadályok nem csupán az első címeknél jelentkeztek, hanem a pótcímezés során is. Meg kellett állapítanom, hogy a törvényszék elnökének állításával ellentétben a honlapjukon található adatbázis nem minden esetben naprakész. Ennek oka feltehetően azzal magyarázható, hogy a civil szervezetek nem veszik komolyan a bírósági regisztrációt, nem tesznek eleget bejelentési kötelezettségüknek, nem szolgáltatnak időben pontos információt. Sok olyan vezető volt, aki megtagadta a válaszadást (a legtöbben az időhiányra hivatkoztak). Amennyiben a főcímet nem tudtam utolérni, a pótcímekkel folytattam.

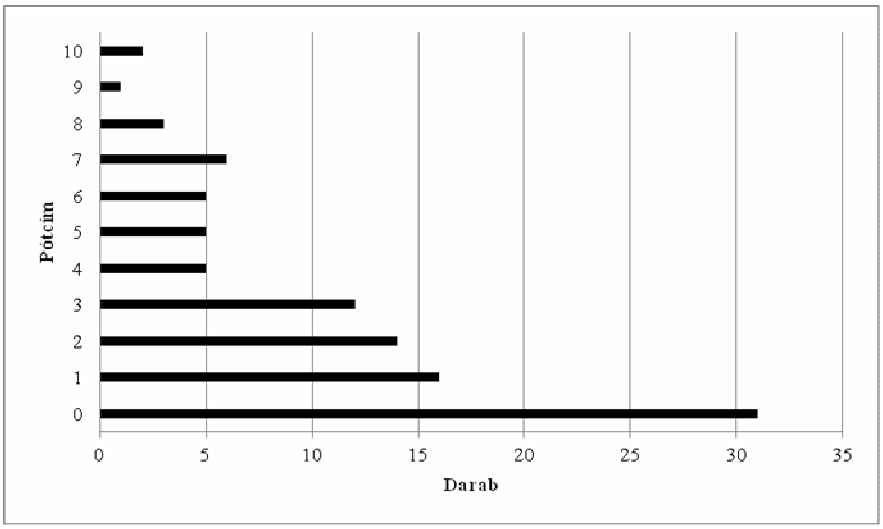

[20]KSH: *A nonprofit szervezetek száma és bevétele szervezeti forma szerint (2005–).* stADAT- táblák. 2011. c. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qpg005a.html (letöltés ideje: 2012. október)

[21]Nemzeti Civil Alapprogram: *Tájékoztató a 2011. évi NCA pályázatok aktuális állapotáról_2011.11.14.* http://www.nca.hu/?page=news/details&hir_id=665 (letöltés ideje: 2012. október)

1. ábra. Civil szervezetek megoszlása pótcímek szerint[22]

A 1. ábrán az látható, hogy az adott sorszámú címen hány kérdőív készült el. A 0. cím jelzi a kiválasztott szervezetet, és értelemszerűen 1–10 a pótcímek sorszáma. Az adatok alapján megállapítható, hogy az eredeti címen kiválasztott szervezetek csupán 31%-a volt megtalálható. Az 1–3 pótcímen a szervezetek 42 %-a adott választ. Tehát a felvételezett kérdőívek 73%-a 0–3 címeken készült. Ezek alapján elmondható, hogy a valójában működő bejegyzett civil szervezetek száma jóval alacsonyabb a Törvényszék adatainál.

Kutatási eredmények

A következőkben a 2011-es felmérés során gyűjtött adatok alapján végzett eredményeimet mutatom be, a teljesség igénye nélkül. Ennek a felmérésnek a keretében a szakmai interjúban nyolc kérdésben vizsgáltam a motiváció, kommunikáció, tervezés, döntés, szervezés, valamint a teljesítményértékelés témaköreit. Bemutatom a szervezetek tevékenység szerinti gyakoriságát, valamint a vizsgált vezetési funkciók közül kitérek a motiváció és a kommunikáció elemzése során kapott eredményekre. A motiváció témakörében vizsgáltam a vezetők motivációját (miért hoztak létre civil szervezet), valamint azt, milyen motivációs eszközöket alkalmaznak a szervezetükben.

A 2. ábrán a felmérésbe került szervezetek tevékenység szerinti megoszlását mutatom be.

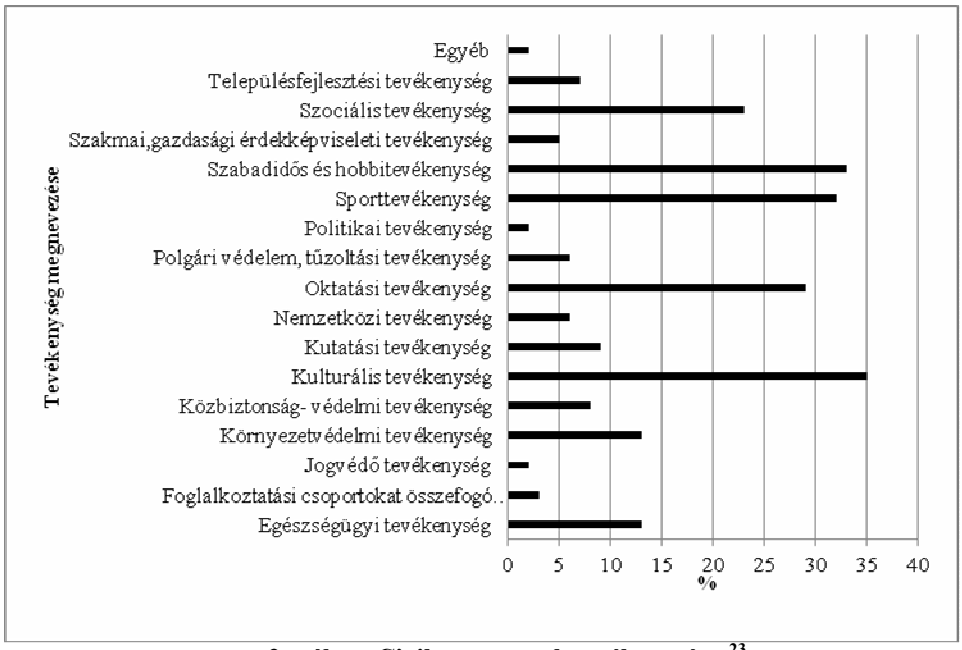

2. ábra. Civil szervezetek tevékenysége.[23]

[22]Forrás: Saját vizsgálatok, 2011.

Az ábrából egyértelműen leolvasható, hogy a szervezetek többsége (35%) kulturális tevékenységet végez. Magas arányba vannak a szabadidős és hobbitevékenységet (33), sport (32%), oktatási (29%), valamint szociális (23%) tevékenységet végzők. A legkevésbé jellemző a politikai, jogvédő, és foglalkoztatási csoportokat összefogó tevékenység. Közepes szinten van a településfejlesztési, polgári védelem, kutatási, közbiztonság-védelmi, valamint a környezetvédelmi tevékenység.

Fontos kérdésnek tartottam, hogy milyen tényezők befolyásolták a vezetőket szervezetük létrehozásában. Ennek a kérdésnek az eredményeit mutatom be a következő ábrán (3. ábra).

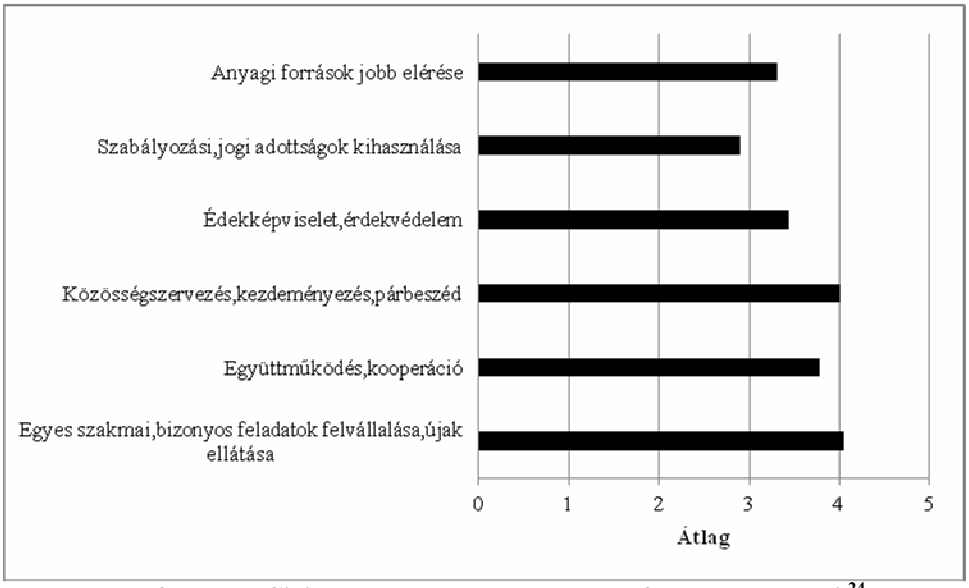

3. ábra. Civil szervezet létrehozásának befolyásoló tényezői.[24]

Megállapítható, hogy a szervezetek kialakításában főként szakmai feladatok felvállalása, valamint a közösségszervezés a meghatározó. Valamivel alacsonyabb értéket kapott az együttműködés. Közepes szinten van az érdekképviselet és az anyagi források jobb elérése. És a legkevésbé fontos a szabályozási adottságok kihasználása.

Vizsgáltam azt is, hogy a civil szervezet vezetőinek mi a motivációja, hogy részt vegyen civil munkában. Ennek az eredményeit a 4. ábrán mutatom be.

[23]Forrás: Saját vizsgálatok, 2011.

[24]Forrás: Saját vizsgálatok, 2011.

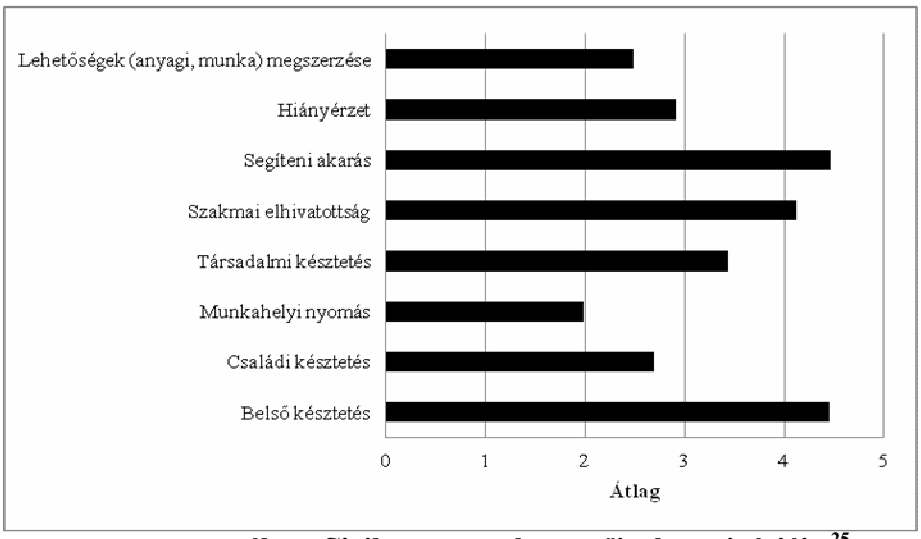

4. ábra. Civil szervezetek vezetőinek motivációja.[25]

Egyértelműen leolvasható az ábrából, hogy azonos minősítést kapott a belső késztetés, valamint a segíteni akarás (4,45). Közepes szinten van a társadalmi késztetés, a hiányérzet, a lehetőségek megszerzése, valamint a családi késztetés. Legalacsonyabb értékkel pedig a munkahelyi nyomás szerepel. Összességében elmondható, hogy az általam vizsgált szervezetek vezetői leginkább belső késztetés és segíteni akarás miatt vesznek részt civil munkában.

A vezetők motivációján túl kitértem annak vizsgálatára, milyen motivációs eszközöket alkalmaznak a szervezetben. Ennek eredményeit a következő ábrán szemléltetem (5. ábra).

[25]Forrás: Saját vizsgálatok, 2011.

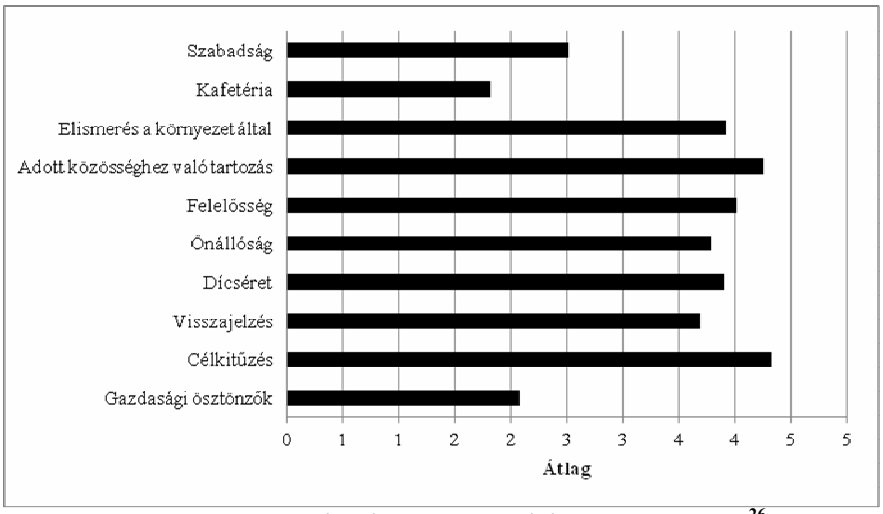

5. ábra. Motivációs eszközök civil szervezetekben.[26]

Megállapítható, hogy a gazdasági ösztönzők és a kafetéria, mint ösztönző nem gyakori a civil szervezetekben. Ez összefüggésben van azzal, hogy alapvetően önkéntes munkára alapoznak, illetve azzal is magyarázható, hogy alig van olyan szervezet, melyben lenne foglalkoztatott. Leginkább jellemző a célkitűzés, a közösséghez való tartozás, valamint a felelősség.

Civil szervezetek esetében is fontos a kommunikáció. Ez az eszközük a tevékenységük bemutatására, népszerűsítésére, az önkéntesek elérésére. Hogy milyen kommunikációs eszközöket alkalmaznak a civil szervezetek, azt a 6. ábrán mutatom be.

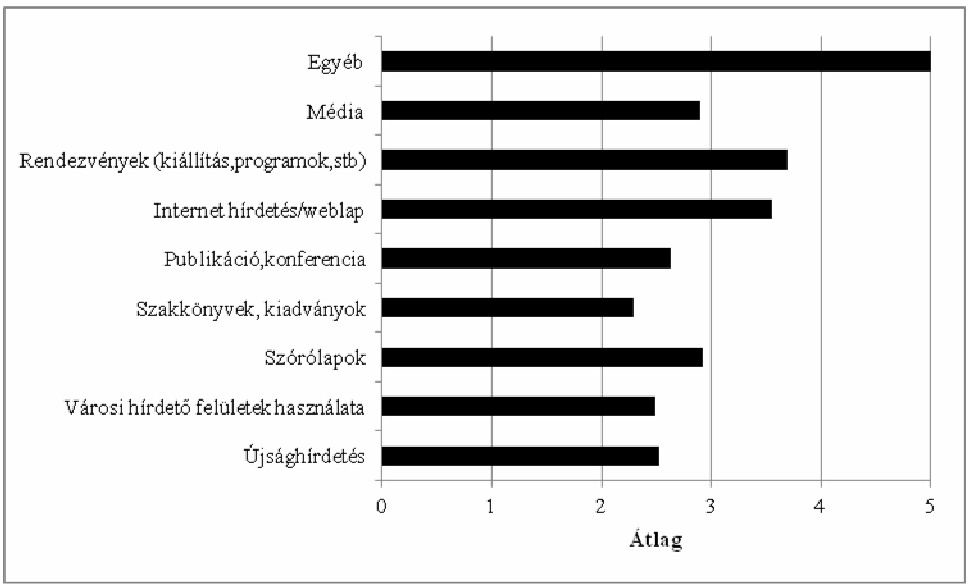

[26]Forrás: Saját vizsgálatok, 2011.

6. ábra. Kommunikációs formák civil szervezetekben.[27]

Az ábrából egyértelműen megállapítható, hogy leginkább a rendezvények, valamint az internet eszközeit használják kommunikációra a civil szervezetek. Közepes szinten van a média, a konferencia, a publikációk, valamint a szórólapok. Legkevésbé jellemző a szakkönyvek, városi hirdetők, valamint az újsághirdetés.

Összefoglalás

A lakosság önszerveződési törekvései nyomán létrejövő civil kezdeményezések és nonprofit szervezetek fokozatosan növekvő aktivitással színesítik mind a városi, mind a falusi lakosság életét. Ez az önkéntességen alapuló társadalmi önszerveződés mintha ellentmondásban állna a formalizált struktúrával és tevékenységgel. Ráadásul ezeknek a szervezeteknek a működésében nonprofitelvűségnek kell érvényesülni, ugyanakkor a tevékenység gazdasági hatása jelentős és dinamikusan növekszik. A civil szervezetek kutatása során építek a Debreceni Egyetem Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Karán folyó Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet kutatási programjára. Tanulmányomban a kutatásaim során felmerülő legfontosabb kérdésekre keresem a választ: mennyi lehet a civil szervezetek valós száma, milyen tevékenységi kört folytatnak, végeznek-e tényleges tevékenységet, mik a működést motiváló tényezők, stb.

[27]Forrás: Saját vizsgálatok, 2011.

SZABADOS GYÖRGY – WIWCZAROSKI, TROY

Civil szervezetek Hajdú-Biharban: Funkcionális vizsgálatok és társadalmi érintettség

A téma felvezetéseként előrebocsátandó, hogy egyikünk 2003 óta foglalkozik a civil szervezetekkel kapcsolatos kérdésekkel és a szférában mérföldkövének számító Nemzeti Civil Alapprogram első fordulójában pályázott is több szervezettel. Emellett jelenleg mindketten aktív civil szervezeti munkatársként és vezetőként is foglalkozunk a témával. A tudományos kutatások keretét a Berde Csaba által 2000-ben[1] indított funkcionális jellegű vizsgálati program adta, mely révén a civil szervezeti vezetők által ellátott feladatokat is értelmeztük és vizsgáltuk. A kutatások – főként az utóbbi időben – a szféra más érdekes területeire is kiterjedtek, és a lehetőségek, kapacitások függvényében elsősorban kismintás, ám többségében reprezentatív vizsgálatokat folytatunk más kollégáinkkal (itt elsősorban Dr. Juhász Csilla docens és Pierog Anita doktorandusz szerepét emelném ki). A felmérések nagyobb része *survey,* emellett párhuzamos szakértői interjúkat is készítettünk háromszögelési célokkal, valamint a kutatás során a saját megfigyelés, tapasztalat is szerepet kap helyenként. A funkcionális vizsgálatok egy részét a Magyary Zoltán Felsőoktatási Közalapítvány posztdoktori támogatása segítette, az érintettségi vizsgálatok pedig elsősorban a NEA támogatásából valósulnak meg. A cikkben az eddigi kutatásaink érdekesebb fejezeteit kívánjuk áttekinteni.

A nonprofit szektor a KSH szerint[2] a társadalmi öntevékenységet folytató szervezeteket és önszerveződéseket foglalja magában, melyek működése nem a megszerezhető profit érdekében, hanem valamely közösség szükségleteinek kielégítése céljából történik.[3] A nem profitorientált tevékenység, az önkéntes munka segítségével a társadalmi szükségletek, szociális problémák közvetlen kielégítésére, kezelésére nyílik lehetőség. A KSH a napokban publikálta legutóbbi tájékoztatóját, mely a magyarországi nonprofit szervezetek viszonyairól rövid, informatív áttekintést ad. A tájékoztató alapján[4] 2010-ben az adatok szerint közel 65 ezer nonprofit szervezet működött Magyarországon. Ezek 4%-a nonprofit gazdasági társaság. A KSH szerint „*A nonprofit vállalkozások alapvetően a hazai szolgáltatási szektorban aktív szereplők, a kedvezőbb működési feltételek és a rugalmasabb gazdálkodási lehetőségek*

[1] BERDE CSABA: *A vállalati menedzsment funkcionális vizsgálata a mezőgazdaságban*. Habilitációs eljárás tézisei. Debreceni Egyetem. Debrecen, 2000.

[2] http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/nonprofitregio.pdf (a letöltés ideje: 2012. október 16).

[3] Azaz a működés elsősorban nem a profitszerzésről szól, ám a gazdasági tevékenységek szükségességét senki sem kérdőjelezi meg, ez több szervezet esetében is igen jelentős bevételi forrás.

[4] http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/nonprofit.pdf (a letöltés ideje: 2012. október 17).

kihasználása érdekében számos korábbi nagy állami és önkormányzati intézmény alakult át nonprofit gazdasági társasággá. A más jogi formában működő nonprofitokkal összehasonlítva lényegesen nagyobb az arányuk a gazdaság- és településfejlesztéssel összefüggő tevékenységi területeken, de viszonylag sok társaság van az oktatási, a kulturális és a szociális szférában is."

Működésük keretéül a nonprofitok döntő része azonban az alapítványokat és az egyesületeket összefoglaló klasszikus civil szervezeti formát választotta,[5] nagyjából egyharmaduk (23456) klasszikus alapítványi formában, 41531 pedig társas nonprofit szervezetként működik.[6] Ezen belül a két legjellegzetesebb forma száma az alapítványok esetében 21914, az akkor még létező társadalmi szervezet kategóriába tartozó egyesület esetében pedig 35042.

2010-es adatok szerint az Észak-alföldi régióban a legalacsonyabb a tízezer lakosra jutó nonprofitok száma, ez a klasszikus civil szervezetek esetén is hasonló, ugyanakkor közhasznúsági fokozat szerzése tekintetében az arány már sokkal kedvezőbb képet mutat. Az új civil törvény a közhasznúsági fokozatok kérdését is érinti, a jelenlegi feltételezéseink alapján 2013-tól már csökkenés várható a szervezetek számában.[7]

A Debreceni Törvényszék saját, publikus nyilvántartást is fenntart, meglátásunk, hogy adatai nehezen áttekinthetőek[8]. A kereső kategóriáit rögzítve (bejegyzett, bejelentés alapján módosított és jogerős határozat alapján módosított) 2012. október 18-án 3508 szervezet szerepel a névjegyzékben. Hozzátesszük, hogy a törvényszéki publikus adatok csak a számot adják meg, egy valószínűségi mintavételhez szükséges további adatokat nem, ehhez további szűkítés kell, ami torzít és számbeli csökkenést is okoz. A valós aktivitás ennek töredékére tehető, ennek egy további jelzőszáma a 2003 óta működő NCA aktivitás, ahol a legutóbbi nyilvántartás szerint[9] az Észak-alföldi régió működési pályázatára benyújtott pályázatok száma 1472 (ebből 1378 szervezet pályázata érvényes), ennek tehát nagyjából harmada esne minden megyére, mely a megyei aktivitásnak akár jelzőszáma is lehetne.

2011-ben egy, a civil szervezetek vezetési viszonyait vizsgáló kismintás felmérést indítottunk el, a felmérés a szervezetek elérhetőségével (így aktivitásával) kapcsolatosan is szolgáltatott adatokat. Noha a KSH gyűjt adatokat a civilek gazdasági aktivitásáról (*Statisztikai jelentés a nonprofit szervezetek tevékenységéről* - 1156-os nyomtatvány), meglehetősen összetett a kép a nonprofit és ezen belül a civil szervezetek gazdasági aktivitásáról. A KSH olyan kategóriákat alkalmaz, mint kiadásai, bevételei vannak; pénzt gyűjt/nincs kiadása; tartalékából él/csak kiadása van; valamint pénz nélkül működik. Az egy alapítványra jutó átlagos bevétel 8,9 millió Ft, az

[5]http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/nonprofitregio.pdf (a letöltés ideje: 2012. október 16.)
[6]http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qpg004.html (a letöltés ideje: 2012. szeptember 06.)
[7]Az ezzel kapcsolatos saját adatra rövidesen visszatérünk.
[8]A kereső nem mindig biztosítja részleteiben a releváns adatbázist. Egy általunk 2009-ben alapított egyesület 3697-es nyilvántartási számmal került bejegyzésre, a bejegyzési szám azonban csak nyilvántartásra és nem működésre utal, mivel a bíróság felé a civileknek mindezidáig semmiféle beszámolási kötelezettségük nem volt. Ez most az új civil törvénnyel megváltozott. A legfrissebb tájékoztatás szerint 2013 januárjától az elektronikus nyilvántartás már többletinformációval szolgálhat.
[9]http://www.nca.hu/?page=news/details&hir_id=665(a letöltés ideje: 2011. november 14.)

egy egyesületre jutó bevétel 6,4 millió Ft.[10] Regionális eloszlásukat tekintve a Közép-magyarországi régió az, ahol az arányuk több, mint 30%, ezen kívül nagyjából minden régióra a teljes populáció 10%-a jut.[11]

Az első, nem reprezentatív, civil szervezeti vezetők körében folytatott vizsgálatunk már szolgáltatott adatokat a szervezetek aktivitásával kapcsolatosan. A közel száz, civil szervezeti vezetőt magába foglaló felmérés a szervezetek közötti különbségekre utal. Éves működésüket vizsgálva elmondható, hogy a válaszadók által képviselt szervezetek negyede kevesebb, mint évi 200 ezer Ft bevétellel rendelkezik. 10%-uk 200 és 500 ezer forint közötti bevételre tesz szert évente, 11%-uk 500 ezer és 1 millió Ft közötti, 30%-uk 1 és 5 millió Ft közötti, 23%-uk pedig 5 millió Ft fölötti bevétellel gazdálkodik.

A szektor finanszírozásában az állami támogatások szerepe jelentős, a bevételek több mint kétötöde e forrásból származott, írja a KSH tájékoztató, hozzátéve, hogy ez az arány négy régióban, köztük az Észak-Alföldön is jelentősebb az átlagosnál.[12] A klasszikus civilek 34%-a részesül állami támogatásban. Vizsgálatunk során a válaszadók a szervezetek legalapvetőbb bevételszerzési formájaként a pályázatokat jelölték meg, mintegy felük tagdíjak megállapításával szerez bevételt. A saját tevékenység bevétele, az adományok szerepe, valamint az SZJA 1%-ok megszerzésére való törekvés aránya nagyjából azonos, a szervezetek valamivel kevesebb, mint fele szerez ilyen módon bevételt.

A szervezetek működése és sikeressége szoros összefüggésben van az anyagi források elérésével, ez pedig szintén szoros kapcsolatban van a szervezet emberi erőforrás kapacitásával, legyen az foglalkoztatott vagy önkéntes jellegű. A nonprofit szektor egészében 2009 és 2010 között 9,2 százalékkal növekedett a szektorban munkát vállalók száma (több, mint 143 ezer).[13] A számított főállású foglalkoztatottak közel 70 százaléka a nonprofit vállalkozásoknál, 13, illetve 12 százaléka egyesületeknél, valamint magán- és közalapítványoknál dolgozott. A klasszikus civil szervezeteknél foglalkoztatottak részesedése a KSH által nyilvántartott szektor egészéhez képest kevesebb, mint 30%, 2/3-a teljes munkaidőben foglalkoztatott, keresetük a nemzetgazdasági átlaghoz mérten átlagosan 20%-al kevesebb. A saját vizsgálat azt mutatta, hogy a szervezeti válaszadók többsége (95%) olyan szervezetnél aktív, ahol nincs, vagy 10 fő alatti a foglalkoztatottak száma. Az adatbázis részletesen áttekintve igazából alig volt található olyan szervezet, ahol bejelentett foglalkoztatott dolgozik, a szervezeteknél a végzett munka alapvetően önkéntességen alapul.

A humánerőforrás ellátottságot tekintve a hivatalos adatok szerint elmondható, hogy a nonprofit szektor tevékenységében 2010-ben közel 420 ezer önkéntes vett részt, akik zömmel a kultúra, a sport, a szabadidő, hobbi, a szociális ellátás, a közbiztonság védelme és a többcélú adományosztás területén működő szervezetek munkáját segítették. A foglalkoztatottal nem rendelkező szervezetek között az átlagosnál gyakoribb az önkéntes segítők munkájának igénybevétele. Amekkora a hátrány a foglalkoztatottak esetében, annál jelentősebb az önkéntes aktivitás a klasszi-

[10]Az adatok egyenletes eloszlásával kapcsolatosan erősek a kételyek. Már korábbi felmérésünk is utalt a szféra erős gazdasági polarizáltságára.
[11]http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qpg004.html (a letöltés ideje: 2012. szeptember 06.)
[12]http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/nonprofitregio.pdf (a letöltés ideje: 2012. október 16).
[13]http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/nonprofit/nonprofit10.pdf(a letöltés ideje: 2012. október 18).

kus civileknél: az egyesületeknél és magánalapítványoknál tevékenykedett az önkéntesek több mint 94 százaléka. 2009-es adatom ezzel szoros összefüggést mutatott, a felmért szervezetek között a megkérdezettek szerint alig van olyan, ahol ne lenne önkéntes, csupán két fő nyilatkozott önkéntesek hiányáról. Több mint 50% számolt be arról, hogy a szervezeti munkát kevesebb, mint 10 fő önkéntes segíti, 31% arról, hogy 11 és 50 fő közötti önkéntes aktív, 13% pedig arról, hogy több mint 51 fő önkéntes aktív a szervezetnél. Nem igazán dinamikusan erősödő tevékenység az önkéntesség, a KSH legutóbbi adatai szerint majd 20%-kal csökkent a számuk az előző évhez képest, 2010-re újabb 10 ezerrel. 2011 az önkéntesség európai éve volt, ennek érvényesítését kormányhatározat is rögzítette (1270/2010). A civil szervezetek és az önkéntesség közötti párhuzam több formában is kifejeződik: a szervezetek létrehozása ezen alapul, szervezeti sajátosságaik miatt egyszerű tevékenységükhöz csatlakozni, maguk a szervezetek többsége is erősen támogatja ezt a fajta szerepvállalást, a civilek célja és az önkéntesek szándékai szorosan összefügghetnek. Korábbi, Hajdú-Bihar megyei civilek körében végzett felmérésem ugyanakkor azt mutatja, hogy a szervezetek többsége jó civil, viszont kevésbé „jó gazda", ugyanis a szervezetek menedzselése több ponton is problémás. Ezzel kapcsolatosan két vizsgálati eredményre is kitérek. A civil szervezetek többsége viszonylag egyszerű szervezet. Ennek ellenére regisztrált szervezetként bizonyos, sokszor jelentős adminisztrációs kötelezettségeknek néznek elébe: bizonylatok könyvelése, bevallások, jelentések készítése rendszeresen és pályázatokhoz, programokhoz kapcsolódóan. Gyakorlati tapasztalatok igazolják, hogy a civil szervezetek adminisztrációs terhei a szervezet aktivitásával függnek össze elsősorban. A korábbi felmérés arra mutat rá, hogyan látják a szervezetek menedzselését azok adminisztrációs kötelezettségeivel összefüggésben (2. ábra).

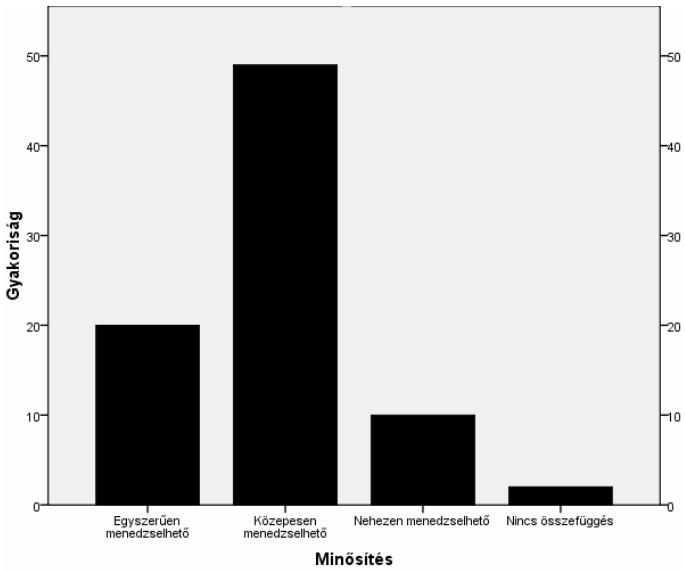

***2. ábra.* A szervezetmenedzselés minősítése.**[14]

[14]Saját vizsgálatok alapján, 2012.

A válaszadók többségének megítélése szerint a civil szervezetek közepesen nehezen menedzselhetőek adminisztrációs szempontból (50%). Közel kétszer annyian állították azt, hogy egyszerűen adminisztrálható, mint amennyien azt, hogy azok adminisztrálása nehéz. Feltehetően a vezetőknek van összehasonlítási alapjuk a gazdasági szervezetek menedzselésével kapcsolatosan, azok adminisztrációs határidői, jelentési-bevallás kötelezettségei ugyanis sokkal komolyabbak. Érdekes, hogy saját tapasztalataink nem feltétlenül erősítik meg ezt, rengeteg ugyanis az adminisztrációs kötelezettség és ezzel összefüggő probléma a civilek működése során. A kevésbé aktív civil szervezetek vezetőitől még talán el-elnézhető lenne, hogy keveset foglalkoznak az általuk menedzselt szervezet törvényi megfeleltetésével, de meglepő módon az aktív, működő civil szervezetek „menedzserei" sem mindig foglalkoztak azzal, hogy dokumentációjuk, bevallásaik rendben legyenek. Sajnos ez csak részben indokolható a felelőtlen vezetői aktivitással, a terület könyvelési szolgáltatói sem pontosan ismerik, hogyan és milyen módon kellene egy bevallást elkészíteni, ami azonban már jelentős szakmai probléma. Legtöbb esetben a beszámoló formanyomtatványok azonosításával és felhasználásával kapcsolatban merül fel akadály, aminek helyessége viszont épp a legalapvetőbb pályázati forrás eléréséhez elengedhetetlenül fontos.

Ez nem csupán az önkéntesek problémája, a szervezetek egy része zárkózott jelleget ölt, introvertált, és nem igazán keresi a kapcsolatot a külvilággal, és nem tesz kísérletet további segítség bevonására. Az esetek többségében nem is civil, hanem az előzőekben említett szakmai/szakértői tudásra lenne szükség. A civil tudással nem is igazán van probléma, ugyanakkor a civil szervezetek menedzselésével kapcsolatos adminisztrációs/szakértői munkával viszont igen. Felmerült a kérdés, hogy vajon milyen a megkérdezett vezetők attitűdje a szervezettel szemben támasztott elvárásokkal. A vizsgálati eredményeket a 3. ábra mutatja be.

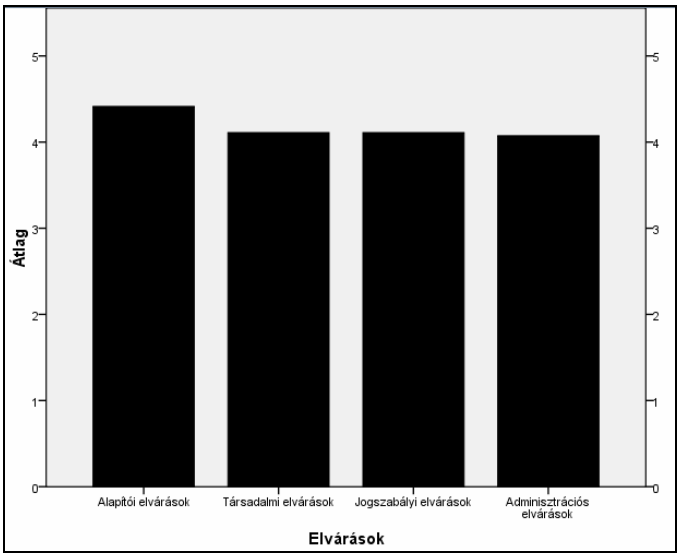

***3. ábra.* A szervezettel szemben megfogalmazott elvárások minősítése.[15]**

[15]Saját vizsgálatok alapján, 2012.

Az eredmények alapján arra lehet következtetni, hogy a megkérdezett vezetők szerint szervezeteik legjobban a saját maguk által az alapításkor meghatározott szempontoknak tudnak megfelelni (4,4). Ez jelentheti azt, hogy szakmai szempontból ennyire vagyunk jó civilek. Kevésbé képesek ugyanakkor a társadalom elvárásait teljesíteni (4,1), a jogszabályok követelményeinek eleget tenni (4,1), legkevésbé pedig az adminisztrációs kötelezettségeket tudják teljesíteni. A minősítések átlagpontszáma elmarad az elvárttól, ami hiányosságokra enged következtetni. A szervezetek tehát elsősorban a saját elvárásaiknak felelnek meg, ennél talán fontosabb az, hogy a környezetük elvárásainak kevésbé. A párhuzamosan készített szakértői mélyinterjúk arra engednek következtetni, hogy a korábbi támogatások egyik, nem kimondott célja is a szervezetek adminisztrációs megfelelőségének javítása volt.

A civil érintettség kérdése

Az érintettségi kérdéssel csupán egyikünk, Szabados György foglalkozik. A bírósági nyilvántartási adatok mellett a civilek tevékenységére vonatkozóan elsősorban a KSH szolgáltat adatokat, a legfontosabb kategóriák a méret és szerkezet, gazdasági háttér, humán erőforrás. Ha a szektor jelentőségéről szó esik, elsősorban e két utóbbival szokták indokolni a civil szervezetek jelentőségét. Valószínű, hogy ezekkel az adatokkal le lehet írni és be lehet mutatni a szektor aktivitását, azonban kérdéses, hogy valós szerepük kimerül-e két kategória értelmezésében. Jogosan merül fel a kérdés, hogy vajon milyen szerepet játszanak a társadalmi feladatok ellátásában, milyen szerepet vállalnak az emberek életében? Hány emberhez jut el tevékenységük, életük milyen területén és milyen mélységben? Mennyire érintik a tevékenységükkel a mai magyar társadalmat? Ezekre az adatokra választ adhat az általunk civil érintettségként definiált fogalom bevezetése és vizsgálata. A fogalom maga összetett, és több oldala van. A civil érintettség általánosságban azt jelenti, hogy milyen összefüggés jellemzi a civil szervezeti szférát és az embereket, milyen a civil szervezetek hatása az emberekre. A civil szféra és a társadalom viszonyát tekintve az alábbi kérdések merülnek fel:

- Mit jelent a civil szervezet?
- Milyen a civil szervezetekkel kapcsolatos társadalmi intenzitás?
- Milyen összefüggés van a civil szervezetek és a társadalom, az élet javítása között?
- Milyen az érintettség mélysége?
- Milyen területeken érintett a társadalom?
- Milyen erősségű a civil szervezetek hatása?

Az érintettségi területek vizsgálata viszonylag összetett, nem egyszerű, hiszen a civil szervezetek tevékenysége szerteágazó, az új civil törvény módosította a közhasznúsággal összefüggésben lévő közfeladatokat, valamint az sem mindig egyértelmű, hogy a szervezetek megközelítésében valójában a vállalt feladatok közül melyeket végzik ténylegesen, rendszeresen. A tevékenységek összevonása révén az alábbiak az érintettségi területek:

- a munkával kapcsolatos viszonyokat (pl. munkahelyet teremt, foglalkoztat) és/vagy az emberek megélhetésének, anyagi boldogulásának javítása érinti (pl. adomány)
- az emberek egészségének megőrzését, javítását érinti

- az emberek kulturális életét, az oktatást, az emberek gondolkodását, hitéletét, szabadidejének eltöltését, sportot érinti
- az emberek életkörnyezetét, annak javítását, fejlesztését érinti
- az emberek érdekeinek érvényesítését érinti
- az embereket érinti, de nem a fenti területeken
- nem elsősorban az emberekre, nem a társadalomra irányul a tevékenység
- nincs érintettség

A kutatáshoz szakmai alapokat és előzményeket jelent Dr. Kovách Imre munkássága,[16] aki úttörőnek tekinthető az érintettséggel kapcsolatos kutatások terén, hiszen többek között a 2010-ben készült MTA doktori értekezésében külön tárgyalja a magyar társadalom agrár-érintettségének kérdését, emellett az ezt megelőző években, számos tanulmány és publikáció keretein belül részletesen foglalkozott a problémával.

A kutatás keretében már több kisebb vizsgálat is elindult. Az érettségi megújulásának részeként a kormányzat közhasznú munkavégzést várna el a jövőben a végzős diákoktól. Miután az önkéntes munkavégzés szorosan kapcsolódik a civil szférához, érdekes lehet megtudni, milyen ismeretekkel rendelkeznek az egyetemre belépő diákok a civil szervezetekről. Internetes kérdőív keretében egy jól meghatározható célközösség mérése már elindult. Érdekes lehet a civil szervezetek véleménye is az érintettségről, ezekről rövidesen kismintás, reprezentatív eredményekhez jutunk. A kutatás lényegi része egy település civil érintettségi viszonyainak meghatározása, mindez szintén kismintás, reprezentatív módon. A vizsgálatok első eredményei 2013 tavaszára várhatóak.

[16] *Vidék, mezőgazdaság, Európai Uniós csatlakozás - az értékek változása*. Szerk.: KOVÁCH IMRE Bp., 2005.

NÉMETH SZABOLCS

A felsőoktatási intézmények és az agribusiness vállalkozások közti innovációs együttműködések vizsgálata az Észak-alföldi régióban

Bevezetés

A 20. század második felében a világgazdaság erőteljes átalakuláson ment keresztül. A korábbi rugalmatlan „fordista" tömegtermelésen alapuló gazdaságot egy rugalmas fogyasztási mintán alapuló, visszavonuló állammal jellemezhető termelési szerkezet váltotta fel, amit a kutatók a „fordizmus" ellenpárjaként „posztfordista" gazdaságnak neveznek.[1] A változások egyenes következménye, hogy a gazdasági játékszabályok megváltoztak, és olyan „paradigmaváltásnak" vagyunk tanúi, amelyben a tudás szerepe és jelentősége alaposan felértékelődött, illetve e változások fő mozgatórugóját az információs és kommunikációs technológiák alkotják.[2] A gazdasági fejlődés szempontjából releváns tudás és innováció létrehozásában jelentős szerepe van a felsőoktatási intézményeknek és a kutatóintézeteknek.

Az egyetemek a történelem során jelentős fejlődésén mentek és mennek keresztül napjainkban is. A környezeti feltételekhez való alkalmazkodásuk legfontosabb mérföldköveit a Henry Etzkowitz által lehatárolt akadémiai forradalmak mutatják be (1. táblázat).

Korszak (akadémiai forradalmak)	Domináns gazdasági tevékenység	Hallgatók aránya	Egyetem küldetése
Ipari forradalmak előtt	Mezőgazdaság	Elitképzés: a korosztály 1–2%	Oktatás
Ipari forradalmak után (1. akadémiai forradalom)	Ipar	Kiterjesztett elitképzés: a korosztály 5–10%	Oktatás és kutatás
a 20. század végétől napjainkig (2. akadémiai forradalom)	Szolgáltatások	Tömegképzés: a korosztály 30–40%	Oktatás, kutatás és a gazdasági-társadalmi szerepvállalás

1. táblázat. Az egyetem küldetéseinek változásai.[3]

[1] TEPERICS KÁROLY: A humánerőforrások szerepe a területfejlesztésben. *A terület- és településfejlesztés alapjai*. Szerk.: SÜLI-ZAKAR ISTVÁN. Pécs–Budapest, 2003. 393–410.

[2] DŐRY TIBOR: *Regionális innovációs politika Kihívások az Európai Unióban és Magyarországon*. Budapest–Pécs, 2005.

[3] LENGYEL IMRE: Egyetemek lehetőségei elmaradott régiók versenyképességének javítására. *PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. Évkönyv*. 2004–2005. (2005) 193–202.

Látható, hogy az ipari forradalmak előtt az egyetemeknek egyetlen küldetése volt: az oktatás. Az ipari forradalmak által generált technikai fejlődés új körülményeket teremtett. Egyrészt bővültek a tudományos ismeretek, ami újabb és újabb területeken adott lehetőséget az ipari alkalmazások kísérletezésére, másrészt a gépesítés hatására hihetetlen módon megnőtt a termelékenység, ami munkaerő-keresletet generált. Az ipari munkások megjelenésével párhuzamosan a *fordista* üzemszervezés egyre nagyobb számban igényelt képzett munkaerőt. Az egyetemek az oktató tevékenységük mellett egyre nagyobb arányban vettek részt az állam által finanszírozott alapkutatásokban, ezzel immár szélesebb társadalmi bázisra kiterjesztve hatásukat. Az említett igények és folyamatok hatására lezajlott az első (Humboldt nevével fémjelzett) akadémiai forradalom, melynek eredményeként az egyetemek küldetése az oktatás mellett a kutatással is kibővült.

Az 1950-es évektől beinduló globalizációs folyamatok ismét új környezeti feltételeket teremtettek a felsőoktatási intézmények számára. A gazdaság fokozatosan eltolódott a tercier szektor irányába és a növekvő tudásintenzivitás miatt az ipar és tudományos kutatások közti nagy szakadékot a kutatólaboratóriumok és kutatóközpontok igyekezték áthidalni, ezáltal kezdődött az egyetemek gazdasági szerepvállalása.[4] Az új feltételek között már nemcsak oktatásra és kutatásra van igény, hanem az egyetemek küldetése kibővül a gazdasági és társadalmi szerepvállalással, amit második akadémiai forradalomnak nevezünk.

A kutatás elméleti háttere

Az egyetemek elsősorban az innovációk létrejöttét támogató tevékenységükkel tudnak hozzájárulni a gazdaság fejlődéséhez. Ahhoz, hogy értelmezni tudjuk az egyetemek gazdaságélénkítő szerepét, szükségünk van egy rendszerre (Regionális Innovációs Rendszer – RIR), amibe az egyetem beilleszthető és segítségével a különböző innovációs folyamatok modellezhetőek.

A RIR részletes bemutatása előtt szólnunk kell néhány szót a tudás térbeliségéről, hogy a területi dimenzió előtérbe helyezését elfogadhassuk. Polányi Mihály szerint a tudásnak két típusát különíthetjük el. Az egyik típus az, amit nem tudunk leírni, avagy szavakkal nem tudjuk elmondani, tehát csak személyesen („szavak nélkül”), gesztusok, face-to-face kapcsolatok, együttműködések, stb. során, azaz lokálisan adható át. Ezt nevezi Polányi hallgatólagos, vagy más néven tacit tudásnak.[5] Követőihez hasonlóan Polányi elismerte a nem hallgatólagos tudás létét is. A kodifikált, vagy explicit tudás azt jelenti, hogy a tudás szavakba önthető, leírható, széles körben értelmezhető és térben gyorsabban és „messzebbre” tud eljutni, mint a tacit tudás.[6]

[4]MEZEI KATALIN: *Az egyetemek szerepe a regionális gazdaságfejlesztésben*. Doktori értekezés. Pécs, 2008. Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar. Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. Győr–Pécs.
[5]POLÁNYI MIHÁLY: *Személyes tudás*. Bp., 1994.
[6]DŐRY TIBOR: i. m.

Varga Attila[7] tanulmányában az egyetemek regionális gazdasági hatásai mellett a tudás térbeliségére is kitér. Az új technológiák kifejlesztése szempontjából meghatározó tudáselemek terjedése igen érzékeny a térbeli távolságra. Ezeket a tudáselemeket rejtett tudásként definiálja.[8] A neoklasszikus gyökerű vizsgálatokban az egyetemi tudás-átszivárgások térbeli határait kutatják. Az irányzatból három irodalomcsoport emelhető ki, melyek kapcsolatba hozhatóak a tudás térbeliségével: az ipari kutatók megkérdezésén alapuló vizsgálatok, az egyetemi szabadalmakra történő hivatkozások térbeli eloszlásának tanulmányozása, és a tudástermelési függvény empirikus vizsgálatán alapuló módszerek. A vizsgálati eredmények alapján megállapítható, hogy az egyetemi tudás átszivárgásának terjedésében a térbeli közelség szerepe meghatározó.[9] A tanulmány azt is hangsúlyozza, hogy a tudás térbeli terjedése és az egyetemek gazdasági hatása sok más tényezőtől is függ, például: az adott régió, város nagyságától, az iparágtól, iparági szektoroktól, stb. Összegezve az előbbieket megállapítható, hogy a felsőoktatási intézményekből kikerülő tudás (a gazdaságilag relevánsabb) lokálisan fejti ki gazdaságélénkítő hatását, ami azt jelenti, hogy az egyetemi tudástranszfer vizsgálatokat regionális szinten célszerű elvégezni.

Edquist[10] szerint az innovációs rendszer azokból a tényezőkből és e tényezők közötti kapcsolatokból áll, melyek hatással vannak az innovációk keletkezésére, terjedésére és használatára, s e tényezők nemzeti, regionális és ágazati kontextusban tanulmányozhatók.[11] Philip Cooke és szerzőtársai[12] szerint a regionális innovációs rendszer meglétéről akkor beszélhetünk, ha a következő két alrendszere szisztematikusan és interaktív módon tanul egymástól. (1) az a regionális termelési szerkezet, vagy tudáskiaknázási alrendszer, ami elsősorban vállalatokból áll, és gyakran a klaszterré válás tendenciáját mutatja. (2) az a regionális támogatási infrastruktúra vagy tudásteremtő alrendszer, ami köz- és magántulajdonban lévő kutatólaboratóriumokból, egyetemekből és főiskolákból, az új technológiák terjesztését elősegítő ügynökségekből, szakképzési intézményekből és szervezetekből áll. Általános értelemben a regionális innovációs rendszer olyan privát és közösségi intézmények és szervezetek együttműködési rendszere, amelyek fő célja a régió vállalatainak támogatása a regionális innovációs kapacitás és versenyképesség erősítésében.[13]

---

[7]VARGA ATTILA: Az egyetemi kutatások regionális gazdasági hatásai a nemzetközi szakirodalom tükrében. *Közgazdasági Szemle,* LI. (2004) 3. sz. 259–275.

[8]POLÁNYI MIHÁLY: *The Tacit Dimension. Doubleday Anchor,* New York. 1967.; DOSI, GIOVANNI: Sources, Procedures and Microeconomic Effects of Innovation. *Journal of Economic Literature*, 26. (1988) 1120–1126.

[9]VARGA ATTILA: i. m.

[10]EDQUIST, CHARLES: *The Systems of Innovation Approach and Innovation Policy: An account of the state of the art*. 2001.

[11]KISS JÁNOS: *Az innovációs és a technológiai fejlődés elmélete az evolucionista közgazdaságtanban*. 59. sz. Műhelytanulmány. Budapest Corvinus Egyetem Vállalatgazdaságtan Intézet, Budapest, 2005. Letöltés: http://edok.lib.uni-corvinus.hu/88/1/Kiss59.pdf (Letöltés ideje: 2011 márciusa)

[12]COOKE, PHILIP: Origins of the Concept. *Regional Innovation Systems. The Role of Governances in a Globalized World*. BRACZYK, H.J.-COOKE, O.-HEIDENREICH, M. (eds.) London, 1998. 2–27.

[13]DOLOREUX, DAVID: What We Should Know About Regional Systems of Innovation. *Technology in Society*, vol. 24. (2002) no. 3, 243–263.; MEZEI KATALIN: i. m.

A RIR hatékony működéséhez szükség van a szereplők közti interaktív együttműködésre. A korábbi lineáris innovációs modellek (technology push és market pull modellek) a történelem során átalakultak és helyüket az úgynevezett (interaktív) láncmodellek vették át. Az interaktív modellek lényege, hogy az egyes innovációs fázisok között állandó visszacsatolások vannak, amit a modell hangsúlyoz.[14] Az interaktív közös tanulás elengedhetetlen kelléke a RIR-nek, ezért kutatásom egyik alappillére az innovációt segítő szervezetek és a tudást alkalmazó alrendszerek közti interakciók vizsgálata.

A rendszeren belül az egyetemek különböző módon viselkedhetnek, mely folyamatok vizsgálatához nagy segítséget nyújtanak az egyetemi innovációs modellek. Mezei Katalin[15] szakirodalmi kutatása alapján az egyetemi innovációs modellek két markáns csoportját különíthetjük el. Az egyik vonal a Henry Etzkowitz[16] által meghatározott vállalkozói egyetem, a másik pedig a John Goddard[17] nevével fémjelzett regionális elkötelezettségű egyetem. A két modell közti legfontosabb különbségeket a 2. táblázat foglalja össze.

Modellek ismérvei	**Etzkowitz-i modell**	**Goddard-i modell**
Elméleti háttér	Innovációs rendszerek	Tanuló gazdaság
Modell-keret	RIR	Tanuló régió
Kialakulás	1980-as évek, USA	1990-es évek, Anglia
Elterjedés	USA, Skandinávia, Brazília, Portugália, Dánia, Olaszország	Európa, OECD országok
Motiváció	Gazdasági kényszer	Társadalmi felelősségvállalás
Hangsúlyos funkció	Kutatás	Oktatás
Egyetem szerepe	Teremtés	Fejlesztés
Misszió célja	Tudástőkésítés	Közösségi szolgálat
Egyetemi hozzáállás	Proaktív	Adaptív
Módszertan	MIT-ra kidolgozott	Nincs kidolgozott módszertan
Kormányzati szerepvállalás	Egyenrangú	Együttműködő
Regionális szervező szerep	Intézményesített	Egyéni

2. táblázat. Az Etzkowitz-i és Goddard-i modell legfontosabb jellemzői.[18]

Az egyetemek regionális gazdaságfejlesztésben játszott harmadik szerepével kapcsolatban nincsenek antagonisztikus ellentétek a bemutatott modellek esetében. A különbségek elsősorban a hangsúlyok tekintetében vannak. Míg az Etzkowitz-i

[14]KISS JÁNOS: i. m.; ROTHWELL, ROY: Towards the Fifth-generation Innovation Process. *International Marketing review*, 1. (1994) 11. 7–31.
[15]MEZEI KATALIN: i. m.
[16]ETZKOWITZ, HENRY: The evolution of the entrepreneurial university. *International Journal of Technology and Globalisation*. 1. (2004) 64–77.
[17]GODDARD, JOHN: *The Response of HEI's to Regional Needs*. Paris, 1999.
[18]MEZEI KATALIN: i. m.

modell proaktív módon, teremtő szereppel, kutatási funkcióra építkezve, mint egyenrangú fél kíván működni a RIR-en belül, addig a Goddard-i értelmezés a társadalmi felelősségvállalást szem előtt tartva adaptív módon, az oktatási funkciókat hangsúlyozva, együttműködő szereppel járul hozzá a régió társadalmi-gazdasági fejlődéséhez. A magyar egyetemek fenti szempontok alapján történő tipizálása nehézkes, hiszen országunkban egyszerre van jelen mind a gazdasági, mind a társadalmi nyomás, valamint az egyetemek történelmi fejlődése is jelentősen eltér a fenti példáktól. Véleményem szerint az egyetemeknek a harmadik funkciójuk definiálásához és a regionális innovációs rendszeren belüli hatékonyabban működésük érdekében meg kell ismerniük a közvetlen környezetükben (régiójukban) felmerülő gazdasági igényeket. A régióban megjelenő kereslet alapján pedig megfelelő kínálati palettával tud reagálni az intézmény, ezáltal hatékony, interaktív rendszer alakulhat ki, ami fokozhatja az adott régió gazdasági versenyképességét.

A kutatás célja és módszertana

A kutatásom célja, hogy megismerjem az Észak-alföldi régióban működő regionális (agrár) innovációs rendszer térbeli szerkezetét és a struktúrában zajló folyamatokat, továbbá, hogy részletesebb képet kapjak a felsőoktatási intézmények innovációs tevékenységéről és interakcióiról. Az eredmények segíthetnek a Debreceni Egyetem Agrár- és Gazdálkodástudományok Centrumának (DE-AGTC) harmadik misszió definiálásához, valamint hatékonyabbá tehetik a tudásteremtő intézmények (elsősorban a DE-AGTC) működését a RIR-en belül.

A kutatást az Észak-alföldi régió agrárjellegű vállalkozásainak körében végeztem. A régiót erős kontraszt jellemzi a gazdasági teljesítmény és a rendelkezésre álló innovációs potenciál tekintetében. A területek gazdasági fejlettségét nagyon jól reflektálja az egy főre jutó (vásárlóerő paritáson számolt) GDP (3. táblázat).

Régiók neve	2000	2005	2010
Közép-Magyarország	15787	22959	25849
Közép-Dunántúl	9958	13451	13725
Nyugat-Dunántúl	11660	14185	15728
Dél-Dunántúl	7758	9867	10726
Észak-Magyarország	6691	9418	9599
Észak-Alföld	6819	9121	9989
Dél-Alföld	7714	9814	10249

3. táblázat. A GDP értékei vásárlóerő paritáson számolva.[19]

A GDP (ppp) adatok alapján a régió megelőzve az Észak-magyarországi régiót az utolsó előtti helyet foglalja el az országos ranglistán. A terület relatív fejlettségi pozíciója mind a szocialista időszakbelinél, mind az 1990-es évek közepénél rosszabb képet mutat most. A relatíve hátrányos gazdasági helyzetképet erősíti az

[19]Saját szerkesztés a KSH adatbázisa alapján.

alacsony foglalkoztatottsági ráta és a gyenge munkatermelékenység is.[20] Az innovációs potenciál mérését szolgáló indikátorok esetében fordított rangsort figyelhetünk meg (4. táblázat). A K+F helyek száma és létszámuk alapján harmadik, míg az összes K+F ráfordítások esetében második helyet foglalja el a régió.

Régiók neve	2005				2010			
	K+F helyek száma	K+F helyek tényleges létszáma összesen, fő	K+F helyek számított létszáma összesen, fő	Összes K+F ráfordítás, millió Ft	K+Fhelyek száma	K+F helyek tényleges létszáma összesen, fő	K+F helyek számított létszáma összesen, fő	Összes K+F ráfordítás, millió Ft
Közép-Magyarország	1 204	27 513	14 740	138 789,8	1 471	31 291	20 094	202 588,6
Közép-Dunántúl	161	2 655	1 158	9 673,4	203	2 731	1 597	16 476,9
Nyugat-Dunántúl	188	2 325	966	6 736,6	256	3 151	1 587	15 532,3
Dél-Dunántúl	206	4 400	1 342	6 458,5	203	3 213	1 455	7 927,6
Észak-Magyarország	141	2 219	961	5 890,3	191	2 764	1 467	11 354,3
Észak-Alföld	300	4 869	1 946	17 913,3	307	5 068	2 441	27 320,5
Dél-Alföld	316	5 742	2 126	14 658,2	352	5 773	2 839	23 616,5

4. táblázat. Az innovációs potenciál mérését szolgáló indikátorok.[21]

Az ellentét, ami a gazdasági fejlettség és az innovációs potenciál között húzódik, nagyon érdekes, hiszen több gazdasági elemzés kimutatta, hogy az innovációk pozitív kapcsolatban állnak a regionális fejlődéssel (versenyképességgel). A bemutatott kétarcúság indokolja az Észak-alföldi régió innovációs rendszerének részletesebb vizsgálatát.

Az agrárszektorra fókuszáló vizsgálatomat egyrészt az indokolta, ahogy arról korábban is szóltam, hogy az egyetemekről kikerülő tudás terjedésének távolsága iparáganként eltérő lehet, ezért a különböző szektorok vizsgálata különböző módszertant is igényel. Másrészt a régió természeti adottságai egyértelműen a mezőgazdaságnak kedveznek, ami meghatározza a terület gazdasági karakterét és területhasznosítását.[22] A mezőgazdaság részaránya a régió gazdasági teljesítményében jelentős, hiszen 2008-ban az Észak-alföldi régióban a bruttó hozzáadott érték ágazati megoszlása alapján a mezőgazdaság 9,34%-os aránnyal volt jelen, ami több mint kétszerese volt az országos átlagnak (4,31%).[23] Mindemellett az Észak-alföldi régió innovációs stratégiájához készült helyzetelemzésben mint húzóágazat van jelen a mezőgazdaság, amire a közeljövőben a gazdaság fejlesztését szolgáló döntések során támaszkodhat a vezetés.

A vizsgálati minta összeállítása során az *agribusiness* fogalmából indultam ki, mely az 1950-es években alakult ki az Egyesült Államokban. Az *agribusiness* az élelmiszergazdaságon kívül magába foglalja a hozzá kapcsolódó egyéb ágazatokat is (pl. gépgyártás, vegyipar), ezáltal fokozva a mezőgazdaság nemzetgazdaságban

[20]RŐFI MÓNIKA: *A Debreceni Egyetem regionális szerepe az Észak-alföldi régió versenyképességének megerősítésében.* Doktori disszertáció. Interdiszciplináris Agrár- és Természettudományok Doktori Iskola. Debrecen, 2006.; SZABÓ FANNI: A foglalkoztatás alakulása az Észak-alföldi régióban. *Agrártudományi Közlemények*, (2012) 47. 109–111.

[21]Saját szerkesztés a KSH adatbázisa alapján.

[22]NEMES-NAGY JÓZSEF: Regionális folyamatok, régiók. *Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza*. Szerk.: PERCZEL GYÖRGY. 2003. 565–622.

[23]ÉSZAK-ALFÖLDI REGIONÁLIS INNOVÁCIÓS STRATÉGIA. *Helyzetelemzés*. Letöltés: http://innova.eszakalfold.hu/hu/dokumentumtar.html (Letöltés ideje: 2012. júniusa)

betöltött szerepét.[24] A vizsgálat a 10 fő feletti vállalkozásokra koncentrált, ami több ok miatt indokolt. Korábbi kutatások, tapasztalatok alapján az innovációs folyamatokban és együttműködésekben a mikrovállalkozások kevésbé aktívak, mint a nagyobb vállalkozások.[25] Lengyel Imre[26] szerint a kis- és középvállalkozások kulcsfontosságú szerepet játszanak a régiók versenyképességében. Egyrészt, a KKV-k általában lokális piacon működnek, ami azt jelenti, hogy a megtermelt javak és a haszon a régióban marad. Másrészt, a versenyképességet befolyásoló szerkezetváltás gyorsasága is főleg a KKV innovációs képességétől függ. A fenti kritériumoknak 572 vállalkozás felelt meg az Észak-alföldi régióban, melyek közül 216-ot sikerült bevonni a vizsgálatba (38%). 2012 nyarán kérdőíves vizsgálatot végeztem. A kérdéseket öt csoportba rendeztem: általános jellemzőkre, K+F tevékenységre, innovációs tevékenységre, az innovációt befolyásoló tényezőkre és a különböző interakció típusokra vonatkozó kérdéscsoportokba (1. ábra). Jelen tanulmányban az innovációs együttműködésekre vonatkozó eredményeket mutatom be.

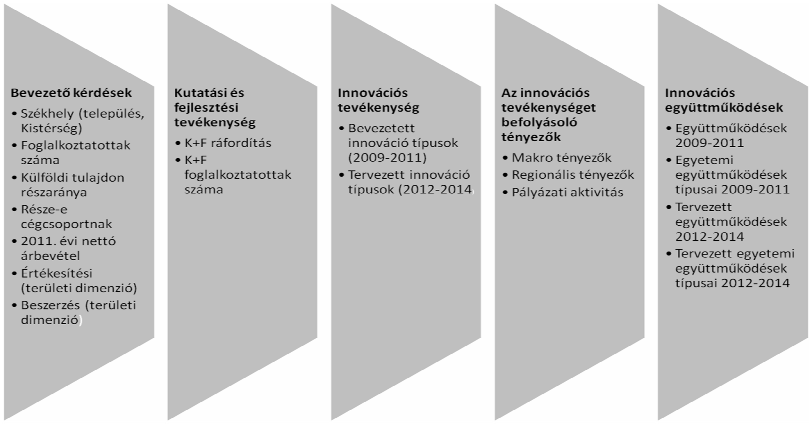

1. ábra. A kutatás indikátor csoportjai.[27]

A RIR-ben zajló innovációs folyamatokat három oldalról vizsgáltam. Megvizsgáltam az interakciókat együttműködési partnertípusok (felsőoktatási intézmény, állami kutatóintézet, magán kutatóintézet és egyéb innovációt segítő intézmény) és földrajzi dimenzió alapján, illetve az egyetemekkel történő együttműködések típusaira fókuszáltam. Az egyetemi interakciók nyolc típusát különböztettem meg: 1. A vállalati alkalmazottak és az egyetemi oktatók közti megbeszélések; 2. A vállalati alkalmazottak továbbképzése egyetemi oktatók/kutatók által; 3. Doktori és mesterkurzusok egyetemei és vállalati alkalmazottak bekapcsolódásával, közös vezetésével; 4. Felsőfokú végzettségűek mobilitása az egyetemektől a vállalatok felé, és fordítva, ideiglenes vagy végleges

[24]TRACY, MICHAEL: *Food and Agriculture in a Market Economy*. Belgium, 1993.
[25]CSIZMADIA ZOLTÁN–GROSZ ANDRÁS: *Innováció és együttműködés. A kapcsolathálózatok innovációra gyakorolt hatása*. Pécs–Győr, 2011.
[26]LENGYEL IMRE: *Verseny és területi fejlődés: Térségek versenyképessége Magyarországon*. Szeged, 2003.
[27]Saját szerkesztés.

jelleggel; 5. Az egyetemi oktatók/kutatók alkalmazása szakértőként; 6. Az egyetemi kutatási eredmények megvásárlása; 7. Formalizált kutatási és fejlesztési együttműködések; 8. Az egyetem/vállalat fizikai létesítményeihez való hozzáférés. A vizsgálat két időintervallumra koncentrált: a 2009 és 2011, valamint a 2012–2014 közti három évre, melynek az volt a célja, hogy a múlt és jelen tapasztalataiból előrejelzést tudjak készíteni a közeljövőben várható folyamatokról.

A vizsgálati minta bemutatása

A vizsgálat az Észak-alföldi régió 28 kistérségére terjedt ki, ahonnan 216 vállalat visszaküldött válaszait dolgoztam fel. A visszaküldési arányokat kistérségi szinten mutatja be a 2. ábra. Látható, hogy az arányok a Törökszentmiklósi, a Nádudvari és az Ibrány-Nagyhalászi kistérségek kivételével mindenhol meghaladják a 25%-t. A legmagasabb aránnyal a Mezőtúri, a Polgári és a Záhonyi kistérségek rendelkeznek, ami a vállalkozások relatíve alacsonyabb számával magyarázható.

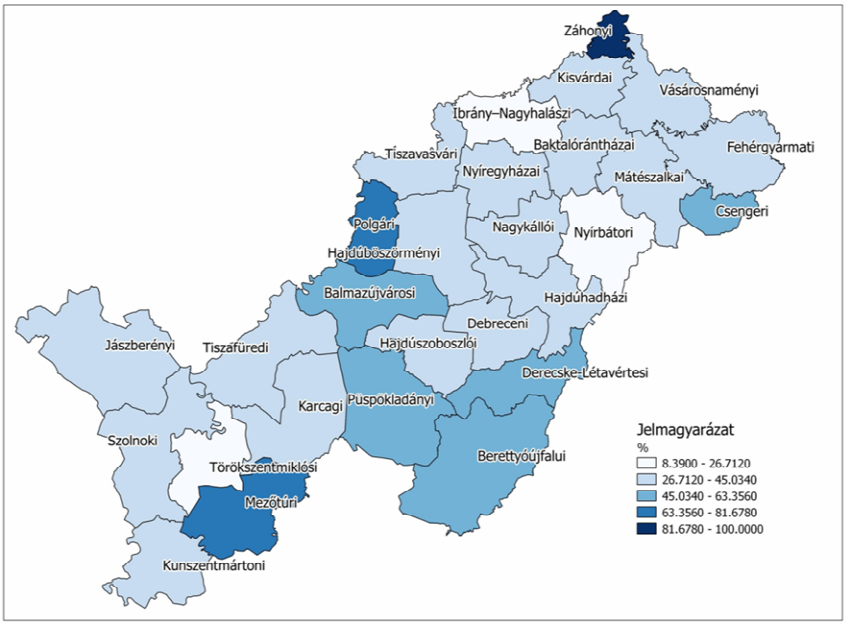

2. ábra. A visszaküldési arányok térbeli megoszlása.[28]

A megkérdezett vállalkozások többsége magyar tulajdonban van, mindösszesen 7 olyan vállalkozás volt, ahol jelen volt a külföldi tulajdon átlagosan 60,4%-al (MIN=9%, MAX=100%). Beszerzésük (Észak-Alföld=52,26%, Magyarország=29,38%, Külföld=18,36%) és értékesítésük (Észak-Alföld=58,92%, Magyarország=32,01%, Külföld=9,07%) legnagyobb részét a lokális és nemzeti piacokon végzik, tehát non-traded vállalkozásokról van szó. A lokális piacok

[28]Saját szerkesztés.

preferálása jó hírnek tekinthető, hiszen az előállított termékek, szolgáltatások és a haszon a regionális gazdaság vérkeringésében marad.

Eredmények

Az elmúlt három évben (2009–2011) 90 vállalkozásnál mutatható ki innovációs együttműködés. Az együttműködési partnerek közül az egyetemek és a főiskolák domináltak, majd őket követték az állami kutatóintézetek és az egyéb innovációt segítő intézmények (3. ábra). A magán kutatóintézetek szerepe irreleváns a vizsgálati körben. Az elkövetkező három évben 97 vállalkozás tervezi, hogy együttműködést épít ki az innovációs tevékenységet támogató szereplők valamelyikével. Várhatóan a közeljövőben a partnerek megoszlása azonos rangsort mutat majd az elmúlt három évben kapott helyezésekkel, hiszen továbbra is a felsőoktatási intézmények lesznek a leggyakoribb szereplői az agribusiness vállalkozások K+F és innovációs együttműködéseinek.

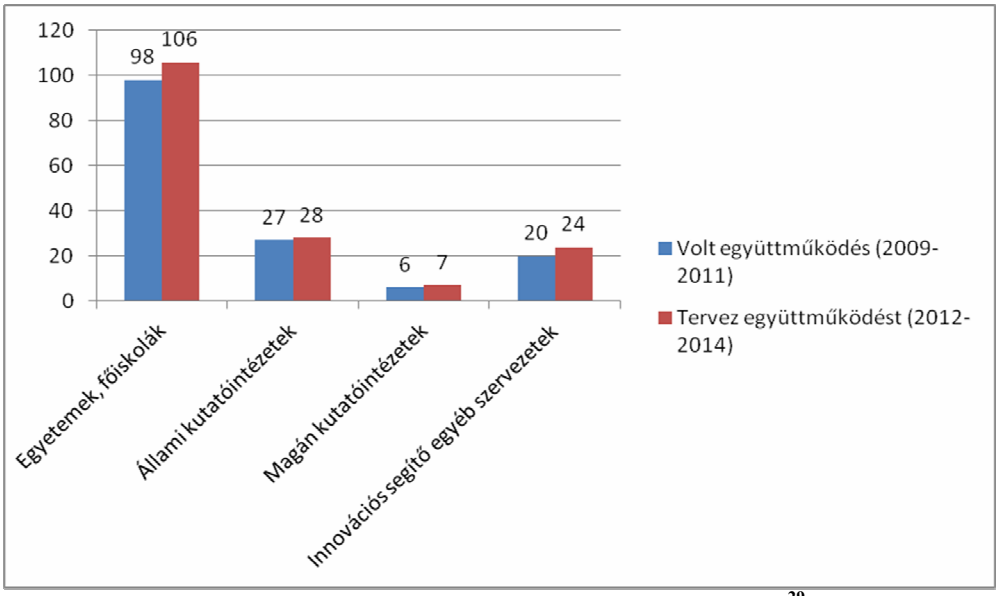

3. ábra. Az innovációt segítő partnerek gyakorisága.[29]

A felsőoktatási intézményekkel létrejött és várható együttműködések földrajzi dimenzió szerinti megoszlását a 4. ábra mutatja be. Látható, hogy mindkét vizsgálati periódusban a Debreceni Egyetem (DE) volt a leggyakoribb együttműködési partner. Míg a regionális (kivéve a DE) és régión kívüli magyar felsőoktatási intézmények ~20%-os, addig a külföldi intézmények 4%-os aránnyal vannak jelen az együttműködő partnerek között és a megoszlás markáns változása a közeljövőben sem várható.

[29]Saját szerkesztés.

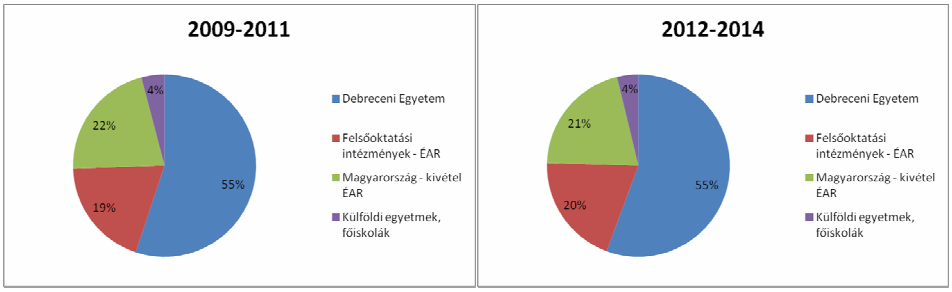

4. ábra. A felsőoktatási intézményekkel létrejött és várható együttműködések földrajzi dimenzió szerinti megoszlása.[30]

Az interakciók tekintetében az elmúlt három évben a megbeszélések és a hallgatói mobilitás típusok domináltak (5. ábra).

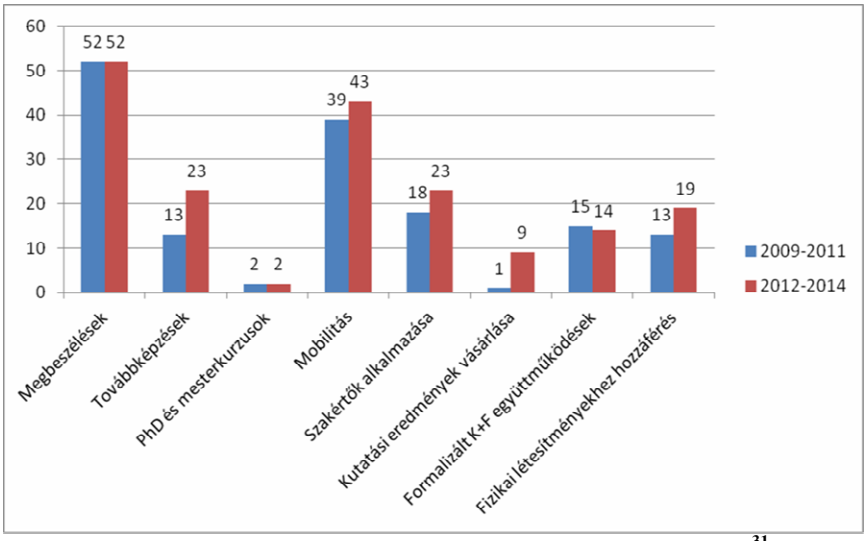

5. ábra. A különböző interakció típusok gyakorisága.[31]

Közel azonos gyakorisággal fordult elő az egyetemi/főiskolai oktatók/kutatók szakértőként történő alkalmazása, a továbbképzések, a formalizált együttműködések és az egymás fizikai létesítményeihez történő hozzáférés. A közös PhD és mesterkurzusok indítása és a felsőoktatási intézmények által eladásra kínált kutatási eredmények vásárlása egyáltalán nem jellemző a szektorban. Az interakciók előfordulási gyakoriságának markáns változása a következő periódusban nem várható. Továbbra is a megbeszélések és a mobilitás dominál, viszont relatíve nő az érdeklődés a továbbképzések, szakértői alkalmazások és az egymás fizikai létesítményeihez való hozzáférés terén. Érdekes növekedés figyelhető meg az eredmények megvásárlásra vonatkozó igények esetében, hiszen korábban mindösszesen egy vállalkozásnál történt vásárlás, ezzel szemben az elkövetkező

[30]Saját szerkesztés.
[31]Saját szerkesztés.

évben kilenc vállalkozás mutat érdeklődést a felsőoktatási eredmények iránt. A közös képzésekre a közeljövőben sem várható nagy érdeklődés.

Az interakció típusok előfordulási gyakorisága segítséget nyújthat az AGTC-nak, hogy meghatározza harmadik misszióját és az annak teljesüléséhez szükséges stratégiákat.[32] Az egyetemi stratégiák kialakításánál a középpontban az értékteremtésnek kell állnia, ami lényegében a három egyetemi küldetési nyilatkozaton (oktatás, kutatás és harmadik küldetés) keresztül valósul meg. Peter Lorange[33] szerint ezen értékek négy alapvető módon hozhatók létre: az adaptív, a proaktív, a vállalkozói és a racionális vezetés stratégiájával. Az adaptív stratégiában az egyetem a RIR szereplőinek változó szükségleteihez alakítja a stratégiáját, ami egyfajta passzív alkalmazkodást jelent, hiszen csak a változások bekövetkezte után tud reagálni az intézmény. A proaktív stratégia esetében az egyetem keresi azt az utat, amelyen keresztül fel tud készülni a szereplők jövőbeli igényeire, tehát egy lépéssel a piac előtt próbál járni. A vállalkozó stratégiai irány alkalmazása során az egyetem szabadkezet ad munkavállalóinak és utat enged az egyéni kezdeményezéseknek, ötleteknek. Az egyéni ambíciókra való építkezés nagy segítséget nyújthat egy proaktív stratégia megalapozásához, amely elengedhetetlen kelléke a vállalkozói egyetem koncepciónak. A racionális vezetésen alapuló stratégia a vállalkozói stratégia ellenpárjának tekinthető. Ebben az esetben a vezető(k) felülről határozzák meg a jövőbeli irányokat és a célok elérésének módját.[34] A bemutatott stratégiai irányok csak együtt, egymással egyensúlyban segíthetik az egyetemek integrálódását a RIR-be. Például a túlzott adaptivitás kiszolgáltatottá teheti az egyetemeket és egy esetleges piaci igényváltás komoly válságba sodorhatja az intézményt. Hasonló a helyzet a vállalkozói és racionális szereplő dimenzió esetében is. Természetesen fontosak az alulról jövő kezdeményezések, de elengedhetetlen kellék a felülről történő kontroll is, hiszen az érkező ötletek szelekciójának hiánya, vagy az egyetem céljai közzé nem illeszkedő akciók lebonyolításának figyelmen kívül hagyása ronthatja a stratégia sikerességét.

Az együttműködési partner típusokra vonatkozó eredményekből kiderült, hogy a Debreceni Egyetem meghatározó az Észak-alföldi régióban, ezért megvizsgáltam az egyetemmel, a két vizsgálati időszakban előforduló kapcsolatok számának térbeli alakulását is (6. ábra).

[32]NÉMETH SZABOLCS: *A regionális elkötelezettség szerepe az egyetemi stratégiaalkotásban*. Erdei Ferenc VI. Tudományos Konferencia II. kötet. 2011. 218–222.
[33]LORANGE, PETER: *New Vision for Management Education*. Amsterdam–Boston. 2002.
[34]BARAKONYI KÁROLY: Felsőoktatási Stratégiaalkotás és kormányzás. *Felsőoktatás menedzsment.* Szerk.: DRÓTOS GYÖRGY–KOVÁTS GERGELY. Bp., 2009.

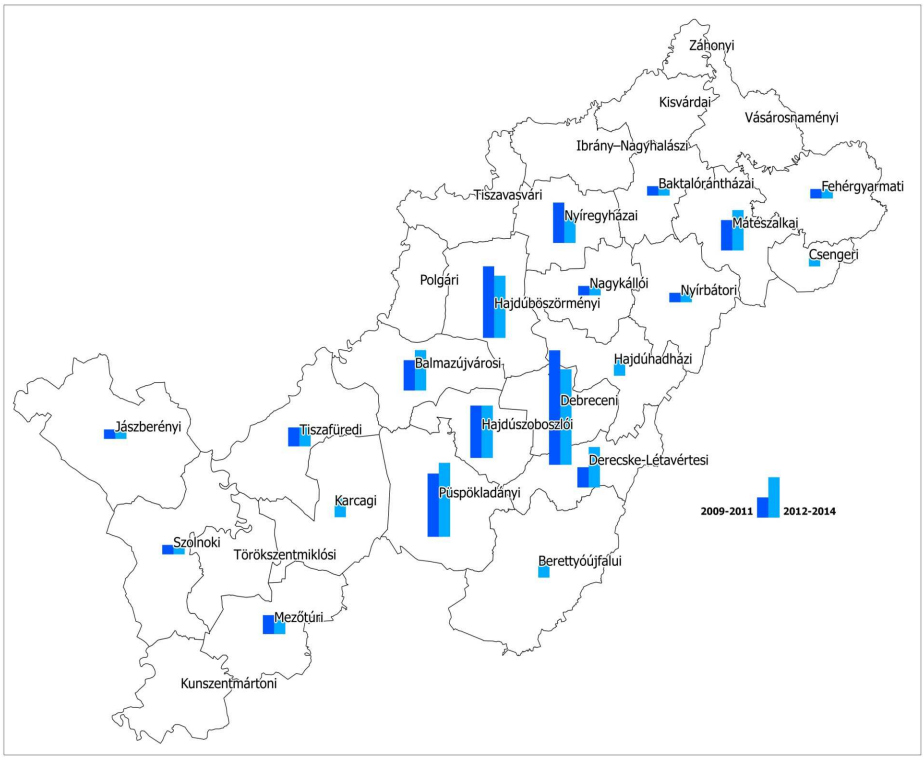

***6. ábra.* A Debreceni Egyetemmel együttműködő és potenciális agribusiness vállalkozások térbeli megoszlása.**[35]

A térképről számos konklúzió levonható. Egyrészt látható, hogy a Debreceni Egyetem regionális hatása kimutatható az egész régióban. Másrészt a korábban bemutatott hallgatólagos tudás típus lokalitása figyelhető meg, hiszen az interakció típusoknál láthattuk, hogy elsősorban a *face-to-face* kapcsolatok jellemzőek (pl. megbeszélések, mobilitás, szakértői alkalmazás, stb.), melyek esetében a leírhatatlan, *tacit* tudástőke a meghatározó. A kapcsolati gyakoriság az egyetem közvetlen közelében található kistérségekben a legmagasabb, ami nem hozható kapcsolatba sem a visszaküldési arányokkal, sem a magas vállalkozásszámmal. Harmadrészt a térkép segítséget nyújthat az egyetemi stratégiák kidolgozásában. A gyakorisági számok alapján négy kistérségi típust alakítottam ki: stagnáló, potenciális, „fejlődő" és „hanyatló" kistérségek. Jelen esetben a stagnáló kistérség alatt azt értem, hogy a vizsgálati időszakokban közel azonos számmal fordulnak elő a kapcsolati számok, a potenciális kistérségek esetében korábban nem volt együttműködés a vállalkozások és az egyetem között, viszont érdeklődést mutatnak. A hanyatló kistérségekben csökken, a fejlődő kistérségekben pedig fokozódik az érdeklődés az egyetemmel történő kapcsolatlétesítésre.

Az egyetemek számára a megfelelő stratégiai gondolkodás és tervezetek kialakításához kiinduló alapot jelenthetnek az önkormányzati marketing tervezések

[35]Saját szerkesztés.

során alkalmazott marketingpolitikák. Az önkormányzatok által alkalmazható marketingpolitikák négy típusát különböztethetjük meg: konszolidációs, minőségfejlesztő, expanziós és diverzifikációs politika.[36] Az egyetemek céljait figyelembe véve a következő módon értelmezhetjük a fenti típusokat. Konszolidációs politika esetében az egyetemek (megfelelő együttműködési szám esetében) folytatják korábbi politikájukat és nem tervezik a kapcsolatok minőségi és mennyiségi javítását. Minőségfejlesztő politika alkalmazása akkor indokolt, ha a korábbi partnerek megtartása érdekében fejlesztéseket kell végrehajtani (pl. bővíteni kell a vállalkozások számára nyújtott szolgáltatásokat). Az expanziós politika esetében az egyetem bővíteni szeretné az együttműködő partnerek körét. A legambiciózusabb politika, a diverzifikációs politika, amely során az egyetem szolgáltatásait és a partnerek körét is bővíteni szándékozik, ami az egyik legkockázatosabb és legtöbb forrást igénylő lépésnek tekinthető. A fenti politikák, mint iránytű segíthetnek a pontosabb, célzottabb stratégiák elkészítéséhez. Például egy hanyatló kistérség esetében az egyetemnek minőségfejlesztő politikát ajánlott követni, hiszen elsődleges cél a korábbi partnerek visszaszerzése és megtartása. Egy fejlődő kistérséggel szemben viszont az expanziós politikát célszerű folytatni, hogy bővítsék a korábbi partnerkörüket.

Következtetések

A kérdőíves vizsgálat eredményei alapján elmondhatjuk, hogy a megkérdezett vállalkozások több mint 40%-a létesített K+F és/vagy innovációs együttműködést az elmúlt három évben és nagy valószínűséggel ez az arány lesz jellemző az elkövetkező három évre is. Az interakciós partnerek közül a felsőoktatási intézmények (a Debreceni Egyetem dominál) a meghatározóak, tehát az egyetemeknek és a főiskoláknak kitüntetett szerepük van a regionális agrárinnovációs rendszerben. Az interakció típusok alapján a hallgatólagos tudásra alapozott megbeszélések, szakértői vélemények és a kétirányú migrációk a meghatározóak, ami alapján adaptív stratégiai megközelítés szükséges az intézmények részéről. Az adaptív hozzáállás elsősorban a Goddard-i modell sajátossága. Az Észak-alföldi régió agribusiness vállalkozásai körében kimutatható a Debreceni Egyetem gazdasági és társadalmi hatása, mely lokálisan érvényesül erősebben. Az eredmények mozaikos képe területileg differenciált stratégiai és marketing politikai megközelítést igényel intézményi oldalról. A külső környezeti igényeket szem előtt tartó stratégiák kiváló alapot nyújtanak a felsőoktatási intézményeknek harmadik funkciójuk pontosításához és a RIR-en belüli hatékonyabb működésükhöz, mely tevékenységük révén hozzá tudnak járulni az Észak-alföldi régió gazdasági és társadalmi fejlődéséhez.

[36] ASHWORTH, GREGORY–VOOGD, HENK: *Selling the city: marketing approaches in public sector urban planning*. London, 1990. 177.; KOZMA GÁBOR: *Terület- és településmarketing*. Debrecen, 2003. 169.

BÓI LORÁND

A közforgalmú személyszállítási szolgáltatások új szabályozásának kihívásai Északkelet–Magyarország regionális közlekedésszervezésében[1]

A térségen belüli eljutásokkal foglalkozó szakirodalom egységesnek mutatkozik abban a tekintetben, hogy egy régió külső közlekedési kapcsolatai mellett kiemelkedő szerepe van a régión belüli megfelelő intraregionális közlekedési hálózat rendelkezésre állásának és fejlettségének. A régióközpontok és alközpontok vonzásterületükről történő elérhetősége, valamint az alközpontok közötti interakciók biztosítottsága a régió gazdasági és társadalmi életét és a lakosság életminőségét befolyásoló tényezők[2]. Az intraregionális kapcsolatok elmélyítését támogatandó a 90-es évek végétől a magyarországi szakirodalomban is megjelenik közösségi közlekedés szervezésének regionális vagy térségi szintű átalakítása iránti igény. A szerzők Budapesten kívül a vidéki nagyvárosok esetében is hatékonynak látják az egységes megközelítést, elsősorban közlekedési szövetségek létrehozásán keresztül[3]. Hajdú-Bihar megye határmentisége miatt a régión belüli eljutások megyei szintű vizsgálatának a Debrecen – Nagyvárad makroregionális dimenzióban történő kiterjesztése is indokolt.

A tanulmány ennek megfelelően három szempontból vizsgálja a személyszállítási szolgáltatásokról szóló, 2012 júliusában hatályba lépett 2012. évi XLI. törvény (Sztv.) rendelkezéseit. Az *első szempont* a szabályozás közösségi közlekedési közszolgáltatás regionalizációjára gyakorolt hatásainak áttekintése. A *második szempont* a jogszabályi lehetőségek és az intraregionális eljutási igények közötti összhang

[1]A tanulmány részben a szerző két korábban megjelentet munkájának átdolgozott és kibővített változata. Vö: BÓI LORÁND: Regionalitás Magyarország közlekedésszervezésében. *Agrártudományi közlemények – Acta Agraria Debreceniensis,* 46. (2012) 15–19. és BÓI LORÁND: A közösségi közlekedés fejlesztésének interregionális dimenziói a magyar-román határtérségben. *A Bihar-hegység és a Nyírség talajvédelmi stratégiájának kidolgozása az EU direktívák alapján.* Szerk.: LAZÁNYI JÁNOS–PETŐ KÁROLY. Debrecen, 2012. 56–68.

[2]ERDŐSI FERENC: Gondolatok a közlekedés szerepéről a régiók/városok versenyképességének alakulásában. *Tér és Társadalom* 16. (2002) 1. sz. 135-–159.; FLEISCHER TAMÁS: Kistérségi fejlődés, közlekedés, fenntarthatóság. *Közlekedéstudományi Szemle* 54. (2004) 7. sz. 242–252.

[3]DR. BERÉNYI JÁNOS – DR. ZSIRAI ISTVÁN: Közlekedési szövetség kiterjesztésének lehetőségei Magyarországon. *KTI Közlekedéstudományi Intézet Nonprofit Kft Évkönyv 2008.* Szerk.: DR. FÜREDI MIHÁLY. Budapest, 2009. 50–55.; KOVÁCS RÓBERT: Gondolatok a közlekedés és szervezeti kapcsolatai kérdésköréről a budapesti térség közigazgatási problémáinak kapcsán. *Tér és Társadalom* 15. (2001) 3–4. sz. 69–80.; MONIGL JÁNOS: A Budapesti Közlekedési Szövetség létrehozásának feltételei. *Magyarország az Ezredfordulón (MTA-sorozat). A közlekedés és technikai infrastruktúrája.* Szerk: MAGYAR ISTVÁN, Bp., 1999. 57–80.

vizsgálata a járási rendszer kialakításának példáján keresztül. *Harmadikként* pedig az új szabályozás határon átnyúló közlekedési kapcsolatokra gyakorolt lehetséges hatásának bemutatására kerül sor.

Regionalizáció

A közszolgáltatások decentralizációját általában a helyi döntések központi szintű döntésekkel szembeni nagyobb hatékonysága és az ehhez kapcsolódó alacsonyabb közpénzfelhasználás indokolja.[4] Mindezek alapján a közösségi közlekedési szektor államháztartási súlyának érzékeltetésére a közösségi közlekedés állami kiadásainak a bruttó nemzeti termékhez viszonyított aránya lehet alkalmas mutató. A közösségi közlekedés működési támogatására fordított – hitelek és kötvénykibocsátások nélkül számított – 2011. évi 329 Milliárd forintos összege a tárgyévi GDP 1,17%-át teszi ki. A közfinanszírozásban részesülő más ágazatokkal történő összehasonlítás céljaira a 2010. évi adatok állnak rendelkezésre *(1. ábra)*.

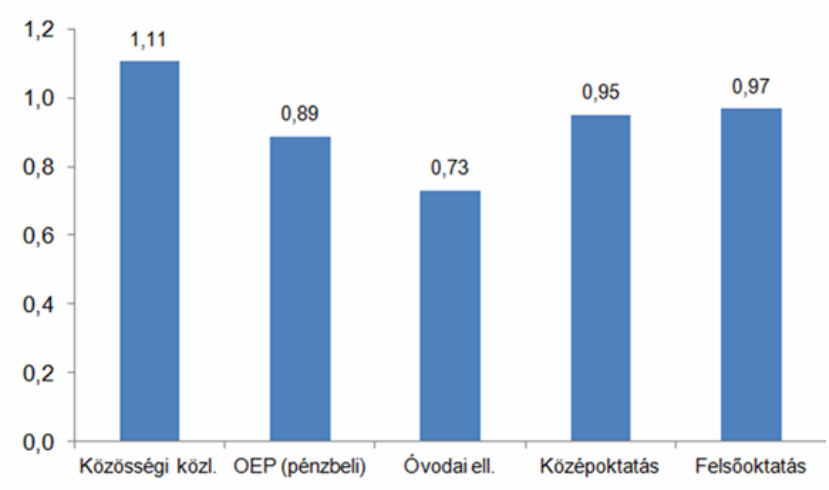

1. ábra. A közösségi közlekedés és más ágazatok közpénzigénye a 2010. évi költségvetés alapján (saját szerkesztés).

Ezek alapján látható, hogy a szektor állami finanszírozásának tárgyévi GDP-hez viszonyított aránya meghaladja az Országos Egészségbiztosítási Pénztár pénzbeli ellátásokra, vagy az oktatási szektorban az óvodai, a középfokú oktatási vagy a felsőfokú oktatási célokra külön-külön biztosított arányt. Az ágazat közpénzügyi szerepe alapján kijelenthető, hogy egy esetleges regionalizáció a hatékonyságnövelésen keresztül komoly megtakarítási potenciált jelenthet.

A németországi példa

A kis távolságú közösségi közlekedés (ÖPNV) szervezésének regionális szintű átalakítására jó példa a Német Szövetségi Köztársaságban megalkotott modell. Né-

[4] HORVÁTH M. TAMÁS: Helyi közszolgáltatások szervezése. Pécs, 2002. 49–73.

metországban a regionalizáció kiindulópontjául a nagyvárosok elővárosaiban kialakított *közlekedési szövetségek* szolgáltak. Definíció szerint ezek teljesen integrált tarifa és közlekedési szövetségek, amelyeknél a *közlekedési társaságok és az ellátásért felelős területi egységek hatásköreiket egy közösen kialakított szervezetre ruházzák át*. Az első közlekedési szövetség 1965-ben alakult meg Hamburgban[5]. Ez és a korai időszakban kialakított együttműködések alapvetően alulról építkeztek és főként a közlekedési társaságok lazább együttműködésén alapultak az érintett nagyvárosok és az agglomerációjukban található önkormányzatok alacsonyabb szintű részvétele mellett. Területi kiterjedésük és az integráltság kisebb foka miatt inkább elővárosi mintsem regionális közlekedésszervezési egységeknek voltak tekinthetők.

A 1990-es évek elején Németországban – az egyéni közlekedés arányának növekedése, a vasúti hatékonyság romlása és az Európai Unióval jogharmonizációjának való megfelelés hatására – elinduló vasútreform új impulzusokat jelentett a regionális szintű közlekedésszervezés számára. Az 1996-ban elfogadott *Vasútújraszervezési törvény (Eisenbahnneuordnungsgesetz)* felhatalmazása alapján hatályba lépett *Regionalizációs törvény (RegG)* kimondta, hogy a kis távolságú közösségi közlekedés – így a kis távolságú vasúti személyszállítás – megszervezésének feladata a szövetségi államtól a tagállamokhoz kerül. A szövetségi tagállamok a felhatalmazás alapján megteremtették a kistávolságú közösségi közlekedés szervezésének jogszabályi hátterét. Az ÖPNV ellátásának felelősei ezek alapján a legtöbb esetben több települést magába foglaló közigazgatási egységek a nagyvárosok és a körülöttük található körzetek (*Stadt– und Landkreis*) lettek. A tartományi jogszabályok általában meghatározták azt is, hogy az ellátásért felelős területi egységeknek a közlekedésszervezési döntések meghozatala során egymással és a szomszédos szövetségi tagállamokban lévő ellátási felelősökkel is *egyeztetniük kell* a regionális szinten integrált közlekedési rendszerek kialakítása érdekében.

A vasúti reform nemcsak az ellátási felelősséget delegálta regionális szintre, hanem annak finanszírozási helyzetét is rendezte.[6] Míg korábban a megrendelt vasúti közszolgáltatások teljes ellenértékét a Deutsche Bahn számára utalta át a Szövetségi Kormány, ezt a gyakorlatot a regionalizációs törvény alapján létrejött regionalizációs alap megváltoztatta. A törvény hatálybalépését követően a távolsági közlekedés finanszírozása változatlan maradt, a kis távolságú közlekedés finanszírozása azonban a Szövetségi Kormány által az ásványi olajból származó, közvetlenül a *szövetségi tagállamnak átengedett adóbevételekből* történt. A regionalizációs alap forrásait az ellátásért felelős szövetségi tagállamok saját hatáskörükben a közlekedési szolgáltatások *megrendelésének finanszírozására* és a kötöttpályás *hálózati infrastruktúra fejlesztésére* fordíthatták. A finanszírozás feltételeit tovább javította és a regionális szemléletű közlekedésszervezést is előmozdította, hogy a tagállamok jelentős részében a közlekedési szövetségek kialakításából és működtetéséből eredő *bevételkiesést is megtérítette* az adott tagállam a szövetségek számára.

[5]SPARMANN VOLKER: Verkehrsverbünde vor neuen Herausforderungen im Zeitalter der Mittelkürzungen. *Verkehr in der Praxis.* Szerk.: THOMAS J. MAGER. Köln, 2009. 27–37.

[6]BVBW (BUNDESMINISTERIUM FÜR VERKEHR, BAU UND WOHNUNGSWESEN): Bericht der Bundesregierung über den Öffentlichen Personennahverkehr in Deutschland nach der Vollendung der deutschen Einheit. Berlin, 1999.

Összefoglalva tehát a németországi modell a közlekedésszervezésben a regionalitást és a szubszidiaritást közigazgatási, finanszírozási és szervezési szempontokból is figyelembe veszi.

Közigazgatási szempontból:

- Az ellátási felelősség regionális (tartományi) szintre delegálása állami (szövetségi) szintről,
- Az ellátási felelősség (feladat) több települést érintő közigazgatási szintre delegálása tartományi szintről,

Finanszírozási szempontból:

- A feladat végrehajtásához szükséges regionális (tartományi) felhasználású állami (szövetségi) forrás biztosítása,
- A feladat végrehajtását támogató térségi felhasználású regionális (tartományi) források biztosítása,

Szervezési szempontból:

- Együttműködési kötelezettség előírása az érintettek (közigazgatási egységek, közlekedési szolgáltatók) számára tartományi szinten.

Kiemelendő, hogy a feladatok végrehajtásának helyi szintű delegálása és az ahhoz szükséges források biztosítása állami (szövetségi) és regionális (tartományi) szinten is megtörténik.

A vasútreform és az ÖPNV-regionalizáció hatásai Németországban jelentősek voltak. Eredményeként a regionális közlekedésszervezést lebonyolító közlekedési szövetségek területi lefedettsége 2004-ben Németországban 60%-os; ezzel a lakosság mintegy 80%-át szolgálják ki.[7]

Regionalizáció és közlekedésszervezés Magyarországon

A magyarországi közlekedésszervezésben a helyközi menetrendszerinti személyszállítás megszervezése alapvetően kötelező állami, a helyi menetrendszerinti személyszállítás megszervezése pedig önként vállalt önkormányzati feladat.[8] A személyszállítási szolgáltatások új szabályozása lehetőséget biztosít az *önkormányzatok és az állam ellátási felelősségének megosztására* írásbeli együttműködési megállapodás megkötése esetén, az alábbiak szerint:

- helyi személyszállítási közszolgáltatások regionális vagy elővárosi személyszállítási szolgáltatásokkal történő ellátása,
- a helyi személyszállítási közszolgáltatásnak az önkormányzat közigazgatási határán kívülre történő kiterjesztése,
- a regionális vagy elővárosi személyszállítási közszolgáltatás közös működési feltételeinek biztosítása.

Az ellátási felelősség megosztásának szervezetei keretét a jövőben az Sztv. által definiált *közlekedésszervező* intézménye jelentheti. Az állami vagy önkormányzati

[7]MÁV RT. DOKUMENTÁCIÓS KÖZPONT ÉS KÖNYVTÁR: Közlekedési szövetségek a városi és elővárosi közlekedésben. Bp., 2005.

[8]PÁLFALVI JÓZSEF: Alapellátás versus közszolgáltatási kötelezettség (1. rész). *Közlekedéstudományi szemle,* 50. (2000) 7. sz. 272–278.

tulajdonban álló közlekedésszervező számára az önkormányzat ruházhatja át a közösségi közlekedés biztosításában meglévő feladatait, teret engedve ezzel a helyi és helyközi személyszállítási szolgáltatások egységes szemléletű szervezésének.

Mivel a jogszabályban megfogalmazott lehetőségek egyedi megállapodásokon alapulnak és nem rendszerszintűek, *az ellátási felelősség* – németországihoz hasonló – *regionális delegálását sem jelentik*. A feladatmegosztás finanszírozása szintén egyedi jellegű, így a jogszabályok önmagukban a feladatok regionális szintű finanszírozásához sem járulnak hozzá. Mindezek ellenére a felsorolt intézkedések – a részleteket is szabályozó végrehajtási rendeletek kiadása esetén – a regionalizáció szempontjából továbblépést jelenthetnek, mivel legalábbis elővárosi szinten megteremtik a jelenleginél hatékonyabb együttműködés lehetőségét.

A regionális szemlélet felé mutat a szolgáltatási elemek funkció szerinti besorolása is. A vasúti területen a 168/2010. (V. 11.) Korm. rendelet *törzshálózati, regionális és egyéb* kategóriákba sorolta a magyarországi vasútvonalakat. Az új Sztv. alapján azonban a 2012/13. menetrendi évtől ezen felül mind a vasúti, mind pedig az autóbuszjáratokat *országos, regionális vagy elővárosi kategóriákba* kell besorolni. Ezzel az intézkedéssel egyértelművé vált, hogy mely szolgáltatások tartozhatnak a regionális közlekedésszervezés feladatkörébe, ami jó alapot teremthet a további regionalizációs folyamatok elindításához.

Szempont	**Magyarország az Sztv. előtt**	**Magyarország jelenleg**	**Németország**
Ellátási felelősség	állami, helyi	állami, helyi, közlekedésszervezői*	regionális, térségi
Finanszírozás	állami, helyi	állami, helyi, közlekedésszervezői*	regionális
Szolgáltatás regionális lehatárolása	vasút	vasút, autóbusz	vasút, autóbusz
Regionalitás	gyenge	gyenge	erős

* Külön megállapodás alapján

1. táblázat. A közlekedésszervezés regionalitása Magyarországon és Németországban (saját szerkesztés).

Összegezve tehát elmondható, hogy Magyarországon a németországihoz hasonló finanszírozó és döntéshozó regionális szint még mindig hiányzik, az új szabályozás azonban a korábbiakhoz képest fontos előrelépést lépést tesz a regionalizációhoz szükséges intézményi keretrendszer alapjainak lefektetésével *(1. táblázat).*

Térségen belüli eljutási igények

A térségen belüli eljutási igények változása és az Sztv. által biztosított lehetőségek közötti kapcsolat bemutatására jó példa a járási rendszer kialakítása. A járási rendszer 2013. január 1-től történő bevezetésével egy új – ám a magyar közigazgatás történetében már hagyományokkal bíró – szint jön létre Magyarország államigazgatásában. A rendszer koncepciója szerint a jövőben az államigazgatási tevékenységek, szolgáltatások döntő többségét minden magyarországi állampolgár számára elérhető

közelségben veheti igénybe.[9] A járási hivatalokban és a megnyíló kormányablakokban így számos olyan igazgatási szolgáltatás is megjelenik majd, amelyet korábban csak a megyei középszinten, vagy a körzetközpontként funkcionáló településeken – szakigazgatási területenként elkülönülten – lehetett igénybe venni. Így a járásközpontokban egy olyan integrált közigazgatási szolgáltatási szint alakul ki, amely a korábbi kistérségi, körzetközponti szolgáltatásokhoz képest jelentősebb vonzó hatást gyakorolhat az illetékességi területhez tartozó lakosok számára.

A járási rendszerrel kapcsolatos változások a kistérségi besoroláshoz képest Hajdú-Bihar megyében

Hajdú-Bihar megyében napjainkban kilenc többcélú kistérségi társulás működik. A járási rendszer kialakulásával megszűnő, vagy átalakuló társulásoknak jelenleg a közös intézményfenntartásban és területfejlesztési feladatok ellátásában van szerepük. A létrejövő tíz járás feladata – a jogszabályoknak megfelelően – alapvetően államigazgatási és közigazgatási funkciók ellátása lesz. Mivel az Önkormányzati törvény (Ötv.) alapján újraszerveződő új önkormányzati társulások gyakorlati és igazgatási okokból kifolyólag várhatóan a járási területbeosztásnak megfelelően alakulnak ki, a járásközpontok vonzásközponti szerepükben egyesítik majd az új közigazgatási és a korábbi kistérségi funkciókat is. Így a kistérségi és járási szintek az elérhetőség és a közlekedésszervezés szempontjából egymással összevethető területszervezési egységnek tekinthetők. Az utazási irányokban a közigazgatási átalakítás eredményeként megjelenő módosulások előrejelzésének szempontjából kiemelkedő jelentősége van a települések besorolásában bekövetkezett változások áttekintésének.

Megyei szinten tekintve – a kistérségi besoroláshoz képest – a legfontosabb változásokat a polgári kistérség teljes megszűnése, a hajdúnánási és nyíradonyi járások létrehozása, valamint a korábbi Létavértes központú Derecske-Létavértesi kistérség esetén a járási székhely Derecskére történő helyezése jelenteti. A helyi önkormányzatok szintjét megvizsgálva a Hajdú-Bihar megyében található 82 település jelentős hányadát, 31 települést érint valamilyen módon az átalakítás. A módosult besorolásnak – a járási központ vonzásközponti szerepe alapján – *három fajtáját* lehet elkülöníteni *(2. ábra)*.

[9] http://www.kormany.hu/hu/dok?source=3#!DocumentBrowse (A letöltés ideje 2012. 10. 29.)

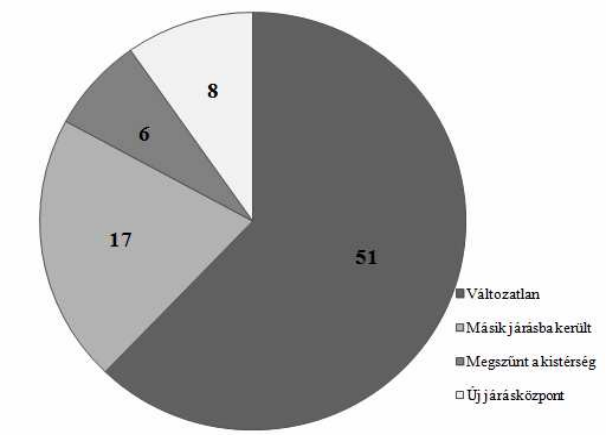

2. ábra. A járási besorolással kapcsolatos változások típusai (saját szerkesztés).

Az első esetben a korábbi kistérségi központ járásközponttá válik, de az adott település másik járásba kerül át. A második esetben a kistérség és a kistérségi központ is megszűnik, és az adott település az újonnan kialakult járáshoz és annak járásközpontjához kerül. A harmadik esetben a kistérség település összetételében nincs jelentős változás, de a korábbi kistérségi központ helyett új város veszi át a járásközponti feladatot. Az első típusú módosulások azon része, ahol csak a korábbi kistérségi határok lettek kis mértékben módosítva (Hajdúsámson besorolása a Debreceni járásba vagy Nádudvar átsorolása a Hajdúszoboszlói járásba) önmagában várhatóan nem fog jelentős változásokat okozni a települések életében. Amennyiben azonban a település olyan újonnan kialakított járásba kerül, melynek központja korábban nem volt kistérségi központ (a Nyíradonyi járás összes települése esetén), vagy a település új járásának központja a korábbi kistérségi központtól eltérő település (a Berettyóújfalui kistérségből a Derecskei járáshoz került települések esetében) a vonzási viszonyok átrendeződésére lehet számítani. Hasonló a helyzet a második és harmadik típusú módosítások által érintett önkormányzatok (Derecske-Létavértesi kistérség települései és a megszűnt Polgári kistérség települései) esetében is.

A közösségi közlekedés szempontjából a lehetséges beavatkozási területet tehát azok a térségek jelentik, ahol a közigazgatási rendszer átszervezése várhatóan a kistérségi lehatároláshoz képest a vonásközpont és az érintett települések között fennálló kapcsolatrendszerben átrendeződést okozhat *(3. ábra)*. Az átrendeződés mértéke azonban szorosan összefügg a járásközpontokba kihelyezett államigazgatási és egyéb szolgáltatások típusával és azok igénybevételének lehetséges intenzitásával is. A járásközpontokban található járási hivatalokban, illetve azok kirendeltségeiben intézhető ügyekkel kapcsolatban a 218/2012. (VII. 13.) Korm. rendelet ad iránymutatást:

- *gyámügy* és *gyermekvédelem*,
- *építésügy* és *építésfelügyelet*,
- *állategészségügy* és *élelmiszerbiztonság*,
- *földhivatali és ingatlannyilvántartási* ügyek,
- *munkaügyi kirendeltségek* szolgáltatásai,

- *népegészségügyi* szolgáltatások,
- *okmányirodai* ügyek,
- *kormányablak*ban intézhető ügyek.

A felsorolt szolgáltatásokat megvizsgálva megállapítható, hogy azok egy része korábban a településen intézhető ügytípus (pl. építésügy, gyámügy és gyermekvédelem), más része pedig kistérségi vagy körzetközponti szinten megoldható ügy (földhivatal, munkaügyek) volt. A széles ügycsoportot érintő kormányablakban történő ügyintézés azonban eddig többnyire csak a megyeszékhelyeken volt elérhető.

3. ábra. A járási lehatárolás változásai által érintett települések (saját szerkesztés).

A vonzásközponti viszonyok átrendeződése ezek alapján az alábbiak szerint várható:

- Az utazási igényekre gyakorolt hatás tekintetében a korábban *a településeken intézhető ügyek járási szintre helyezése* lehetne a legjelentősebb tétel, hiszen ezek egy része (például segélyezési ügyek) havi, heti vagy adott esetben akár heti többszöri ügyintézéssel jár együtt. A járási rendszer kialakításával egyidejűleg azonban a települési ügysegédi rendszer is létrejön majd, amelynek segítségével a korábbi szolgáltatások települési szinten is igénybe vehetőek maradnak. Így a változás hatása várhatóan elhanyagolható marad, sőt az ügysegédek révén akár olyan szolgáltatások is települési szinten lesznek elérhetőek, amelyekért korábban a kistérségi vagy körzetközpontba kellett utazni. A járásközpontba történő utazások számát csak a bonyolultabb ügyek növelik majd csekély mértékben.

• A kistérségi rendszer alatt a *kistérségi székhelyen vagy körzetközpontban elérhető közigazgatási szolgáltatások* esetén sem várható jelentős változás az utazások tekintetében. Ez annak köszönhető, hogy a körzetközpontokban és kistérségi székhelyeken működő szolgáltatások (például okmányiroda) előreláthatóan továbbra is megmaradnak a jelenlegi településeken is, még abban az esetben is, ha a járásközpont új település lesz. A többi szolgáltatást egységesen a járásközpontban lehet majd integrált formában igénybe venni, ami az ellátandó új ügytípusok alapján az új központhoz kerülő településeknél is csak kismértékű többletutazással járhat majd együtt.
• A *kormányablakban történő ügyintézés* járási székhelyen való igénybevételi lehetőségének hatása kettős. Azon településeknél, melyek járási székhelye nem változik, az intézkedés a megyeszékhelyre történő utazási igényeket csökkenti, a megtett utazás hossza és ideje az állampolgár számára lerövidül. Új járási székhelyet kapó települések esetén a járásközpont irányába többlet utazási igények generálódnak, de várhatóan csak azoknál a településeknél, ahol a járásközpont megközelíthetősége jobb, mint a megyeszékhelyé. Ez esetben nem csak az eljutási időket és távolságokat kell figyelembe venni, hanem azt is, hogy a megyeszékhelyeken a közigazgatási szolgáltatások igénybevétele egyéb tevékenységekkel is (munkába, vagy iskolába járás, bevásárlás, szabadidős tevékenységek) összekapcsolható. Így az államigazgatási szolgáltatások megyeszékhelyen történő igénybevétele az utasok többsége számára – még jó járásközponti közösségi közlekedési ellátottsága mellett is – vonzó maradhat.
• A járási rendszer kialakításával kapcsolatosan rövidtávon várhatóan egyetlen típusú hivatásforgalmi utazási igény jelentkezik majd. A települési feladatok csökkenésével az azt végző tisztviselők egy része is a járási hivatal állományába kerül majd át. Az érintettek bizonyos hányada pedig valószínűleg fizikailag is a járási székhely településen végzi majd a napi munkáját. Ez azzal jár együtt, hogy biztosítani kell a járás településeiről a korábbi önkormányzati dolgozó járási tisztviselők napi munkába járását.

Különösen érdekes a kormányablakban dolgozók helyzete, hiszen az ő speciális munkaidejük a kormányablak 8–20 óráig tartó nyitva tartása miatt a hagyományos műszakos vagy normál munkarendhez képest eltérő utazási igényeket generálhat. Megoldandó feladatként jelentkezhet továbbá a településekre kijáró ügysegédek utazásának biztosítása is, bár ebben az esetben megfelelő szervezéssel a települési fogadóórák az érvényben lévő menetrendhez igazíthatóak.

Hajdú-Bihar megye településeinek eljutási vizsgálata a járások szemszögéből

A járási funkciók közösségi közlekedési igényekre gyakorolt hatásainak elemzése alapján megállapítható, hogy a járási rendszer kialakítása és egyes települések számára új központ kijelölése jelentős mértékű és rendszeresen jelentkező utazási igényt várhatóan nem generál. Közlekedésszervezési szempontból azonban mégis szükséges foglakozni a kérdéssel, mivel az alapellátás biztosítása jogszabályban előírt feladat, illetve mert a járásközpontok funkcióihoz a jövőben valószínűsíthetően újabb, jelentősebb utasforgalmat generáló feladatok is társulnak majd.

A személyszállítási szolgáltatásokról szóló, 2012 júliusában hatályba lépett 2012. évi XLI. törvény 26 – 28 § határozza meg a személyszállítás biztosításának módját és az alapellátás szintjét. A jogszabály szerint az érintett önkormányzatokkal egyeztetve a személyszállítási közszolgáltatások tartalma:

- alapvető életszükséglethez tartozó *kereskedelmi szolgáltatásokhoz* való hozzáférés,
- *munkába járás, oktatási, nevelési intézményekbe* való eljutás,
- *közigazgatási és egészségügyi szolgáltatásokhoz* való hozzáférés,
- *egyéb célú* utazások biztosítása.

A közszolgáltatások mennyiségének – munkanapi szinten kötelező, egyéb időszakban irányadó – minimuma a törvény szerint:

- település és a gyakorlatban kialakult *vonzásközpontja* között közvetlenül,
- település és a *megyeszékhely* között legfeljebb egy átszállással,
- település és *főváros* között legfeljebb két átszállással,

napi három eljutási lehetőség.

A járási rendszerre való áttérés és a járásközpontok vonzásának vizsgálata tehát a szabályok alapján a közigazgatási szolgáltatásokhoz való hozzáférés szempontjából indokolt. A jelentkező utazási igények várható volumene pedig a napi három közforgalmú eljutás meglétének áttekintését teszi szükségessé. Tekintettel arra, hogy az előírások csak a gyakorlatban kialakult és ezért a járásközpontokkal nem feltétlenül egybeeső vonzásközpontok esetében teszik kötelezővé a három közvetlen eljutás biztosítását, jogilag elegendő lenne annak vizsgálata, hogy az adott település és a járásközpont között létezik-e három bármilyen minőségű eljutás. Ha azonban figyelembe vesszük azt, hogy a személyszállítási közszolgáltatások tartalmi elemeihez kapcsolódó átalakítások – például az államhoz kerülő közoktatási intézményeket felügyelő tankerületek kialakítása – a járási keretek alapján zajlik, a járásközpont akár gyakorlatban kialakult vonzásközponttá is válhat, például a közoktatásban részt vevők szempontjából. Ezért a jövőbeli közlekedésszervezési problémák előrejelzése érdekében nem elegendő a jogszabályban előírt minimumfeltételek teljesülésének vizsgálata. Az elemzés tehát arra terjed ki, hogy Hajdú-Bihar megye települései és az adott járásközpont között – a MÁV-START Zrt. és a HAJDÚ VOLÁN Zrt. 2011/12. évi menetrendje alapján – munkanapokon *három* ügyintézésre alkalmas időpontban rendelkezésre álló *közvetlen* és *nem kerülő úton történő* eljutási lehetőség biztosított-e.

Az a tény, hogy az adott járásközpont munkanapokon valamilyen módon a megye minden településéről három alkalommal elérhető, alátámasztja azt, hogy a járási lehatárolás elkészítésekor a közösségi közlekedés szempontjait is figyelembe vették. A közvetlen eljutások vizsgálata során már árnyaltabb képet kapunk *(4. ábra)*.

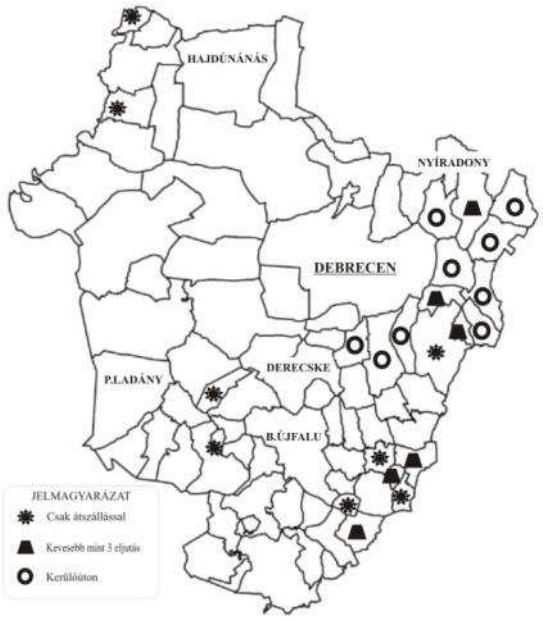

4. ábra. A vizsgálati kritériumoknak nem megfelelő települések (saját szerkesztés a 2011/12. évi közforgalmú menetrend alapján).

A megye 82 települése közül 23 esetben nem teljesül a vizsgálati feltételek valamelyike. Ezek közül csak 15 eset tudható be a járási rendszer bevezetésével kapcsolatos változásoknak. A *Püspökladányi járás* két, a *Berettyóújfalui járás* hat változások által nem érintett településéről nem biztosított a kritériumban szereplő számú közvetlen eljutás a járásközpontba. Megjegyzendő, hogy a két járás lakossága számára a gyakorlatban kialakult vonzásközpont és a járásközpont ugyanaz a város, Püspökladány, illetve Berettyóújfalu. A járási közigazgatás bevezetésével kapcsolatos változások három térséget érintenek. A *Nyíradonyi járás* járásközponton kívüli települései közül egyikről sem biztosított a három közvetlen eljutási lehetőség. A járási székhelyre azonban a megyeszékhelyen keresztül, jelentős kerülő úton, átszállással bőséges eljutási kínálat van, napi két közvetlen autóbuszos kapcsolat csak Nyíradony és Nyíracsád között létezik. A *Hajdúnánási járás* esetében két településről csak átszállással lehet a járásközpontot elérni. Az átszállás éppen a korábbi kistérségi központként funkcionáló Polgáron történik. Vegyes képet mutat a *Derecskei járás* esete. A járáshoz tartozó települések többsége számára, köszönhetően a 47. számú főút és a 106. számú Debrecen–Nagykereki vasútvonal mentén fekvő települések jó közúti és vasúti ellátottságának, az új járásközpont Derecske jól megközelíthető. A fennmaradó települések esetén viszont a megyeszékhely elérhetősége bővebb kínálatot mutat, mint a járásközponti eljutások. Különösen érdekes Létavértes helyzete, melynek korábbi kistérségi székhelyként az új járásközpontba csak egy közvetlen eljutási lehetősége lesz, a további utazások Sárándon keresztül átszállással biztosítottak. Megjegyzendő még, hogy az esetek több mint felében az eljutási lehetőségek hiányossága a magyar–román határtérségben található perifériális helyzetű településeket érinti.

Összességében tehát az új szabályozás a járások kialakításával kapcsolatos – kezdetben várhatóan alacsony –utazási igényeket a jelenleg is meglévő szolgáltatásokon felül az *igényvezérelt szolgáltatások* jogszabályi megjelenésével biztosítja. Az ilyen szolgáltatások keretei a közösségi tulajdonú falu-, tanyagondnoki és iskolabuszok közszolgáltatásba történő bevonásával törvényi szinten biztosítottak. A gyakorlati megvalósításhoz azonban a részletszabályok és finanszírozási feltételek kidolgozása jelenleg még hiányzik. Az új járásközpontok szerepének megerősödése esetén a nagyobb volumenű utazási igények kielégítését az Sztv.-ben meghatározott *alapellátás* mennyiségi paraméterei biztosítják.

Határon átnyúló kapcsolatok

Magyarország 2004-es és Románia 2007-es csatlakozásával az államhatár az Európai Unió belső határává vált, elválasztó szerepe csökkent, Románia közeljövőben bekövetkező Schengen-tagságával az ilyen funkciói jogilag megszűnnek majd. A tőke, a munkaerő az áruk és szolgáltatások határ menti térségben történő szabad áramlása előtt álló jogi akadályok egy része ezzel eltűnt, más része eltűnőben van. A gyakorlati akadályok megszüntetésének elősegítésében kiemelkedő a közlekedés jelentősége. Az *áruk szabad mozgása* a vámhatárok lebontásával a közúti teherszállítás volumenének növekedése mellett megvalósult, a *munkaerő szabad áramlása* egyéni közlekedési eszközök igénybevételével, a korábbinál jobb feltételekkel, egyszerűsített határátlépéssel lehetséges a két ország között. A munkaerő szabad áramlásának biztosításában azonban a *közösségi közlekedés szerepe alacsony* maradt.

Az alacsony szintű ellátottság tényezői

A magyar–román határszakasz alacsony közösségi közlekedési ellátottsága – a jelenleg még alacsony utazási igények mellett – a *szolgáltatási színvonal*, az *információáramlás*, az *intézményrendszer* és az alkalmazott *tarifák* területén fellelhető hiányosságokra vezethető vissza.

A *szolgáltatási színvonallal* kapcsolatban a határon átnyúló vasúti közlekedésben számos akadály merül fel. Megjegyzendő azonban, hogy a szolgáltatási színvonal jellemzőinek jelentős részét a felmerülő utazási igények determinálják. A mai magyar–román határt a trianoni békeszerződést megelőzően 13 Magyarországon maradt határállomáson 14 vasútvonal vonal lépte át. Jelenleg a teljes határszakaszon öt határállomáson öt vasútvonalon üzemel a nemzetközi személyszállítás[10]. Ezek közül a nemzetközi távolsági forgalomban közlekedtetett vonatok száma alapján legjelentősebb a 120. számú *Budapest-Keleti – Lőkösháza – Curtici* valamint a 101. számú *Budapest-Keleti – Biharkeresztes – Episcopia Bihor* vasútvonal. A 105. számú vonalon a *Debrecen – Nyírábrány – Valea lui Mihai* határátmenet elsősorban a nemzetközi interregionális vasúti eljutások szempontjából fontos, kapcsolatot teremtve Debrecen, Szatmárnémeti, Nagybánya és Nagyvárad között. A *tiborszállási és kötegyáni* határátmenetben kishatárforgalmi vonatok közlekednek. Nemzetközi

[10]KÁLDI ISTVÁN–PIROS ANDRÁS: Debrecen–Nagyvárad vasúti kapcsolat helyreállítása. Egyszerűsített megvalósíthatósági tanulmány (Kézirat). 2003.

összehasonlításban elmondható, hogy még a legjelentősebb forgalmú határátmenetben közlekedtetett vonatok száma is alacsonynak tekinthető, különösen a határmenti igények kielégítésére szolgáló kishatárforgalmi vonatok vonatkozásában *(2. táblázat)*.

Határátmenet	Határszakasz	Nemzetközi távolsági vonat	Kishatárforgalmi vonat
Lőkösháza	HU/RO	7 pár	0 pár
Biharkeresztes	HU/RO	4 pár	1 pár
Kehl	DE/FR	7 pár	10 pár

2. táblázat. Határátmenetben közlekedő vonatok darabszáma nemzetközi összehasonlításban (saját szerkesztés).

A Trianon előtti időszakban a határtérségben meglévő sűrű vasúthálózat azt valószínűsíti, hogy a *viszonylatok jelenlegi alacsony száma* akadályt képez a határon átnyúló közlekedésben. Ezt erősíti az a tény, hogy a határmenti megyék szomszédos megyeszékhelyeinek egymás közötti vasúti elérhetősége a határszakaszon korlátozott. Közvetlen rövid kapcsolat csak *Békéscsaba és Arad* között van. *Debrecen és Nagyvárad* viszonylatában létezik közvetlen vonat, de a közúti elérhetőséghez képest jóval hosszabb úton, Nyírábrányon és Érmihályfalván keresztül közlekedik. Kedvezőbb eljutási idejű, de hosszabb távolságú eljutást kínálnak a püspökladányi átszállásos kapcsolatok. A korábban működő nagyzomlini határátkelő helyreállításával ennél jóval kedvezőbb eljutás lenne megvalósítható a két régióközpont között. *Nyíregyházáról Szatmárnémeti* Nyírbátoron és Mátészalkán keresztül, tiborszállási határátmenetben több átszállással rövidebb úton is elérhető, ebben az esetben azonban közel 8 órás eljutási idővel kell számolni. Időben rövidebb lehetőséget a debreceni átszállással történő kerülő úton való eljutás biztosít. *Szegedről Temesvár* vasúton békéscsabai átszállással, a közúti eljutási lehetőséget jóval meghaladó hosszúságú útvonalon közelíthető meg *(5. ábra)*.

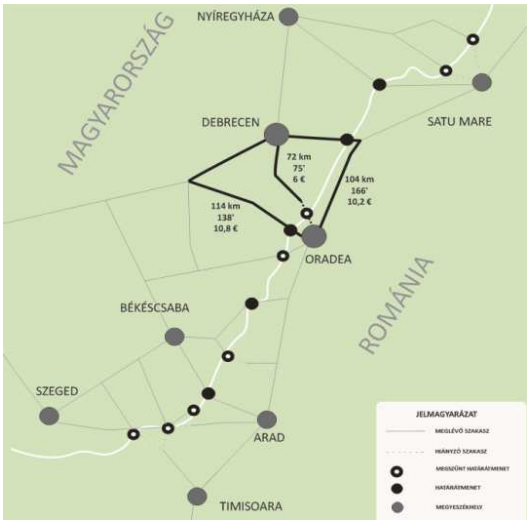

5. ábra. A határmenti megyeszékhelyek vasúti kapcsolatai a magyar–román határszakaszon (saját szerkesztés).

Hasonló a helyzet a *járatok számával és gyakoriságával*. Vasúton a legtöbb járat a *Békéscsaba – Lőkösháza – oh. – Curtici* vonalon közlekedik, de mivel ezek nemzetközi távolsági vonatok, az indulási és érkezési idők, valamint a gyakoriság a határon átnyúló hivatásforgalmi igények kielégítésére nem alkalmasak. A többi vonalon ennél kevesebb vonat közlekedik. Hajdú-Bihar megyét tekintve a *Biharkeresztes és Nagyvárad* között közlekedő vonatok időadatait megvizsgálva ezek sem alkalmasak az érintett települések határon átnyúló munkába vagy iskolába járási igényeinek kielégítésére. Az *eljutási idők* tekintetében szintén számos akadállyal találkozhatunk *(3. táblázat)*.

Útirány (közl. eszk.)	Távolság (km)	Teljes menetidő (perc)	Határátmenet (perc)	Időeltolódás (perc)	Nettó menetidő (perc)
Nyírábrány (vasút)	104	226	15	60	151
Püspökladány (vasút)	114	198	15	60	123
Nagykereki (vasút)*	72	135	15	60	60
Ártánd (szgk.)	73	127	5	60	62
Ártánd (busz)	82	200	30	60	110

3. táblázat. Debrecen és Nagyvárad közti eljutások távolsága és időszükségletük összetétele közlekedési eszköz szerint (saját szerkesztés a 2011/12. évi menetrendek alapján).[11]

A legfontosabb ilyen akadály a két országban alkalmazott időzóna egy órás különbsége, amely a hivatásforgalomnak a határ mindkét oldalán megfelelő menetrend kialakítását megnehezíti. További hátráltató tényező a hosszadalmas 20-25 percet igénybe vevő a Schengeni belső határral kapcsolatos adminisztrációra és a gépcserékre visszavezethető határállomási tartózkodás. A Békéscsaba – Arad eljutási lehetőségen kívül, a határmenti szomszédos megyeszékhelyek közötti eljutási lehetőségekben problémát jelent az, hogy a Trianon előtt meglévő összeköttetések hiánya miatt a városok közötti kapcsolat kerülő útirányon át valósul meg. Itt tehát az eljutási időket a *hiányzó infrastrukturális kapcsolatok* is jelentősen befolyásolják negatív irányban.

Az *információs akadályok* közül a nyelvi akadályokat és az információk elérhetőségének problematikáját lehet kiemelni. A *nyelvi akadályok* kérdése a vizsgált határ menti térségben kisebb jelentőségű, hiszen a magyar nyelv ismerete főleg a kishatárforgalom által érintett térségben adottságnak tekinthető. Az *információ elérhetőségére* vonatkozóan a vasúti közlekedésben a magyar vasút internetes keresőjében szerepelnek a nemzetközi viszonylatok, és a romániai utazások esetén számos kedvezményről is információhoz juthatunk a honlapról. A román vasút internetes keresője nemzetközi keresések esetén a német vasutak (Deutsche Bahn) honlapjára irányít tovább, ahol a kishatárforgalmi vonatok nem mindegyike jelenik meg. A kedvezményes magyarországi utazási lehetőségekről a honlap szintén szolgáltat információkat. A szomszédos ország nyelvén egyik társaság honlapja sem érhető el, külön magyar-román határszakaszra specializálódott keresőfelület nem létezik.

[11]A Nagykerekin keresztül számított eljutási idő becsült adat, új vasúti szakasz építését és a meglévő felújítását feltételezve. Lásd: Káldi– Piros: i. m.

Bár mindkét ország az Európai Unió tagja, így jogrendszere a közösségi joganyaggal harmonizál, a közösségi közlekedés nemzeti *intézményrendszere* eltérő. A *magyarországi* rendszerben a helyközi vasúti és autóbuszos közlekedés ellátásért felelőse az állam, a helyi közlekedésé pedig az önkormányzat. A kettő közötti regionális vagy térségi/elővárosi ellátási szint nem jelenik meg, bár az új személyszállítási jogszabályban – a korábban leírtaknak megfelelően – vannak erre vonatkozó elemek. A helyközi szolgáltatásokat közszolgáltatásként, közszolgáltatási szerződés formájában rendeli meg és finanszírozza az állam. A szolgáltatások igénybevételéhez széles körű szociális kedvezményrendszer társul. A szolgáltatók mind a közúti, mind pedig a vasúti alágazatban jellemzően állami vagy önkormányzati tulajdonban vannak. A *romániai* intézményrendszerben ezzel szemben a helyi és a helyközi szolgáltatások területén is erősebb a helyi és regionális önkormányzatok ellátási felelősi szerepe, amely a finanszírozásban is megjelenik. Ez különösen a közúti területre igaz, mivel a vasúti ellátásnak továbbra is az állam a felelőse a Szállítási Minisztériumon keresztül. A szociális kedvezményrendszer a magyarországinál jóval szűkebb. A helyközi autóbuszos szolgáltatások területén kiemelkedő a magántulajdonú cégek aránya, ami a mellékvonali vasúti szolgáltatások esetén is megjelenik. A szolgáltatások alapját itt is a megrendelő és szolgáltató között kötött közszolgáltatási szerződés képzi.

A jogharmonizáció eredményeként kezelhető, hogy a nemzetközi forgalomra vonatkozó szabályozásra mindkét országban az Európai Unió irányelvei, illetve vasúti szolgáltatások esetén az UIC nemzetközi vasúti szervezet irányelvei érvényesek. Így bár a közösségi közlekedésre egymástól eltérő nemzeti szabályozás vonatkozik, a határon átnyúló közösségi közlekedésre vonatkozó szabályok egységesek. Különösen igaz ez a vasúti személyszállítás esetében.

Ennek ellenére a vasúti *tarifák* tekintetében olyan jelenségek figyelhetők meg, amelyek nem segítik elő a hivatásforgalmi igények kielégítését. A nemzetközi menetrendszerinti személyszállítás lebonyolítása ugyanis alapvetően nem része a nemzeti közszolgáltatási szerződéseknek. Ilyen szolgáltatásokra így a szociálpolitikai kedvezmények nem érvényesek, csak üzletpolitikai kedvezmények adhatók. Ez elsősorban a határon átnyúló iskolás hivatásforgalmat érintheti hátrányosan, hiszen a Magyarországon iskolába járásra juttatott szociálpolitikai kedvezmény 90 %-os mértéke igen jelentős. A munkába járással kapcsolatos tarifából eredő hátrányok egy része a szolgáltatók által adott üzletpolitikai kedvezménnyel csökkenthető lenne. Ennek mértéke azonban, tekintettel a keletkező bevételkiesésre, valószínűleg nem érné el a Magyarországon munkáltató által adható 82 %-os hozzájárulási arányt. Ugyanígy a Romániában érvényes belföldi kedvezmények sem érvényesíthetők a nemzetközi forgalomban. Bár a vasúti díjszabás kishatárforgalomra vonatkozó részében jelenleg is számos üzletpolitikai kedvezmény van, ezek a nemzeti tarifákkal szemben nem versenyképesek a hivatásforgalom esetén *(4. táblázat)*.

Tarifa típus	Helyközi tarifák (HUF)			Nemzetközi vasúti tarifák (HUF)		
	Teljes	*Támogatott*	*Diák*	*Teljes*	*Üzletpolitikai*	*14 év alatti*
Menettérti	1500	1500	750	2610	1770	885
Havi	28500	3990	2850	57420	38940	19470

4. táblázat. 35 km-es vasúti tarifaövezet alkalmazott díjai belföldi és nemzetközi utazás esetén (saját szerkesztés).[12]

További akadályozó tényezőt jelent a jegyek megvásárlásánál a két ország eltérő hivatalos fizetési eszköze, az ebből adódó tranzakciós költségek és egyéb nehézségek.

Fejlesztési lehetőségek

A határon átnyúló kapcsolatok jövőbeni fejlesztésének szükségességét több tényező is alátámasztja. A munkaerőpiacon az oktatás és az egészségügy területén, valamint az ingatlanpiacon megfigyelhető folyamatok eredményeként a határon átnyúló hivatásforgalmi utazási igények növekedése valószínűsíthető.

A határ menti térség *munkaerő piacára* vonatkozóan két fontos megállapítás tehető. A *munkanélküliség* szempontjából a romániai megyék helyzete a magyarországiakénál előnyösebb *(6. ábra)*. Különösen igaz ez Szabolcs-Szatmár-Bereg (HU) és Szatmár megye (RO) összevetésében, ahol a romániai adatok mintegy 10 %-os előnyt mutatnak a hazaihoz képest.

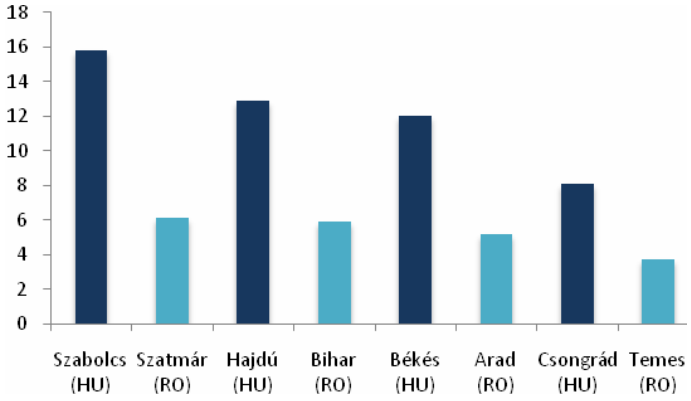

6. ábra. Regisztrált álláskeresők százalékos aránya a határ menti megyékben 2010 decemberében (saját szerkesztés).[13]

A *bruttó átlagbérek* tekintetében fordított a helyzet, a határ magyar oldalán jobbak a kereseti lehetőségek *(7. ábra)*. Csongrád (HU) és Temes (RO) adatait összevetve azonban megállapítható, hogy a kereseti lehetőségben megjelenő különbségek a határtérség egyes szakaszain kevésbé jelentősek. A munkanélküliséget és az átlag-

[12]A MÁV 2011/12. évi menetrendkönyve alapján, 290 EUR/HUF árfolyammal számolva.
[13]A Központi Statisztikai Hivatal és az Institutul National de Statistica adatai alapján.

bért együttesen számba véve szembetűnő, hogy a határ túloldalán kínálkozó lehetőségek mindkét állam állampolgárai számára lehetőséget jelentenek. A román lakosok számára a magasabb bér jelenthet vonzerőt, amelyet az elérhető munkalehetőségek száma korlátoz. A magyar lakosok számára a munkalehetőség vonzó, amelyet az elérhető jövedelem korlátoz. Ez azonban csak akkor igaz, ha az átlagbérhez, nem pedig a Magyarországon munkanélküliként elérhető ennél jóval alacsonyabb bevételekhez viszonyítjuk a romániai jövedelmeket.

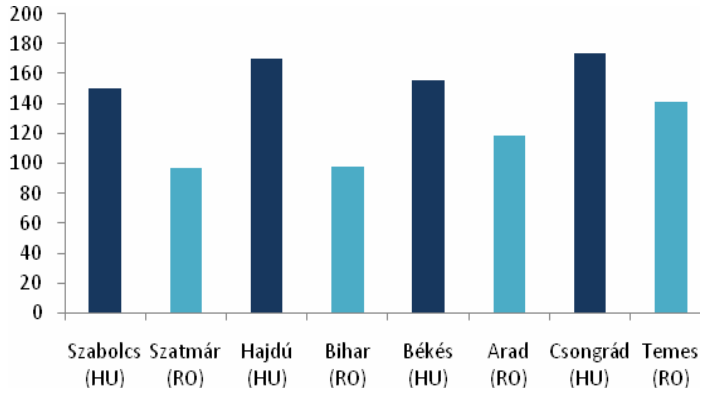

7. ábra. Bruttó átlagbér ezer forintban a határ menti megyékben 2010 decemberében (saját szerkesztés).[14]

Mindezek alapján a munkaerő piaci különbségekből adódóan a határszakaszon egy látens, Magyarországról Romániába irányuló utazási igény jelenik meg. Ez a román oldalon elérhető jövedelmek növekedésével valószínűleg valós utazási igény formájában is megjelenik majd a jövőben. Problémát ebből a szempontból a nyelvi akadályok megléte és a megfelelő képzettség hiánya jelenthet majd.

Hasonló a helyzet az *oktatás és az egészségügy* területén is. Itt a román oldalon az alapfokú oktatásban a magyar nyelvű oktatás magyarországi igénybevételének lehetősége válhat vonzóvá, tekintettel arra, hogy a gazdasági nehézségek hatására az ilyen jellegű lehetőségek száma Romániában csökkenhet, illetve a hozzáférés megnehezedhet. A felsőoktatás területén a magyarországi költségtérítéses képzés bevezetése, illetve egyes romániai szakok, mint például a műszaki felsőoktatás elérhetősége generálhat olyan utazási igényeket, amelyek csak a jövőben jelennek majd meg.

Az *egészségügy* területén elsősorban a romániai lakosok számára jelentenek vonzerőt az olyan komplex egészségügyi szolgáltatást nyújtó intézmények, mint a szegedi vagy debreceni klinikai egészségügyi centrumok. Az egészségügy területén megjelenő utazási igények mennyisége várhatóan alacsonyabb és a közösségi közlekedés szempontjából kevésbé releváns lesz, de az alapfokú és különösen a felsőfokú oktatás esetén magasabb számú rendszeres utazási igény megjelenése is elkép-

[14]A Központi Statisztikai Hivatal és az Institutul National de Statistica adatai alapján, a romániai adatok átszámolása 65 HUF/RON árfolyamon történt.

zelhető. A nyelvi különbségek itt – tekintettel a magyar nyelvű romániai felsőoktatásra – kevésbé számítanak akadályozó tényezőnek.

Az *árak közötti eltérések* vonzó hatása elsősorban az ingatlanpiacon jelentkezik. A román oldalon található nagyvárosok és a határ magyar oldalán a városok földrajzi vonzáskörzetében levő kisebb települések ingatlanárai között jelentős különbségek figyelhetők meg. Mivel ezen kívül a magyarországi települések infrastrukturális ellátottsága a romániai viszonyokhoz képest jónak mondható, néhány település a városokból kiköltözők célpontjává vált. Ilyen például Nagyvárad esetén a magyar oldali Biharkeresztes, Bedő vagy Mezőpeterd.[15] Románia csatlakozásával a schengeni övezethez, illetve a román nagyvárosok további gazdasági fejlődésével párhuzamosan az ilyen alvótelepülési funkciók és a Magyarországról Romániába induló látens közösségi közlekedési igények tovább növekedhetnek. Tekintve, hogy ez esetben román állampolgárokról van szó, sem nyelvi, sem egyéb akadályok jelentkezésére nem lehet számítani.

A Személyszállítási törvény szabályozása a fenti igényeknek való megfelelésre is adekvát megoldást kínál. Kimondja ugyanis, hogy „nemzet-, társadalom- vagy közlekedéspolitikai szempontok alapján az ellátásért felelős a határon átmenő személyszállítási szolgáltatásokat személyszállítási közszolgáltatásként rendelhet meg". Ez az eljutási lehetőségek bővítésén felül a tarifák területén jelentkező akadályok lebontásához is jelentős mértékben hozzájárulhat. Közszolgáltatásként megrendelve ugyanis a hazai forgalomban igénybe vehető kedvezmények a határon átnyúló szolgáltatások esetén is igénybe vehetővé válnak. A többi vizsgált területhez hasonlóan a részletszabályozás és a finanszírozás feltételei azonban még itt sem ismertek.

Összegzés

A közösségi közlekedés új szabályozásának több szempontú áttekintése alapján megállapítható, hogy azzal a korábbiaknál integráltabb és előremutatóbb intézményrendszer alakult ki az ágazatban. Az új keretek megteremtik a közlekedésszervezés regionalitásának legalább agglomerációs szintű erősítésének, a kistérségi, járási vagy regionális szinten jelentkező új utazási igények kielégítésének és a határon átnyúló közforgalmú közlekedés fejlesztésének lehetőségét is.

A részletszabályok és a finanszírozás rendszerének kidolgozottsága azonban a megalkotott eszközrendszer gyakorlati alkalmazásának lehetőségét a vizsgált területen jelenleg még nem biztosítja teljes körűen. Mivel az új lehetőségek mindhárom vizsgált területen az ágazat közpénzfelhasználására is hatással lesznek, azok bevezetése a nemzetgazdaság teljesítőképességének és az államháztartás teherbírásának függvénye. A megoldások kidolgozásban fontos szerepet kaphat a helyi érintett szervezetek kezdeményezőképessége is.

[15] KACSOR ZSOLT: Biharkeresztesi betelepülők. *Népszabadság*. 2007. február 11. (http://www.nol.hu/archivum/archiv-434873, letöltve 2012.10.25.)

RÓZSA ANDREA

A Hajdú-Bihar megyei építőipar helyzete a 2008–2011 időszakban (regionális iparágelemzés, teljesítménymutatók alapján)

Bevezetés

A tanulmányban a Hajdú-Bihar megyei építőipar helyzetét elemezzük az elmúlt évek gazdasági adatainak tükrében. A megyénkben működő építőipari vállalatok közül a legjelentősebbeket kiválasztva feltárjuk a regionális jellegzetességeket. Az elemzési célcsoportba azokat a vállalatokat vonjuk be, amelyeknek fő tevékenysége: (lakó és nem lakó) épületek építése; ezáltal egy szűkebb vállalkozási körre vonatkozó, de pontosabb elemzést készíthetünk el.

A kutatás célja a kiválasztott vállalatok piaci szegmensének átfogó elemzése, amelynek során feltárjuk az ágazat legfontosabb jellemzőit, és elemezzük a versenytársak pénzügyi helyzetét, speciális versenyelőnyeit, illetve hátrányait a piac többi szereplőjéhez és az iparági átlagokhoz viszonyítva. A kutatáshoz a versenytársak éves beszámolóit használjuk föl a 2008–2011 gazdálkodási időszakokra vonatkozóan. A vállalati teljesítmény komplex értékeléséhez a rendelkezésre álló adatsorokból likviditási, finanszírozási erőre vonatkozó, hatékonysági és jövedelmezőségi mutatószámokat képzünk, majd a kapott adatok alapján értékeljük a gazdálkodási tevékenységet.

A tanulmány végén az elvégzett elemzés adataiból levonható következtetéseket összegezzük és kiemeljük a Hajdú-Bihar megyei építőipar versenyhelyzetére jellemző és a pénzügyi pozíciókra vonatkozó legfontosabb szempontokat.

1. Az elemzés módszertana és keretei

Az építőipar – teljesítményét és foglalkoztatásban betöltött szerepét tekintve is – a nemzetgazdaság egyik legjelentősebb szektora. Integráló ágazat, ezért húzó hatást vált ki mind a termelés, mind az innováció területén. Fejlesztéseket indukál más iparágakban és új munkahelyek létrehozását is lehetővé teszi.

Nagy János munkája alapján megállapítható, hogy a magyarországi építőipart a válság előtt a kínálati piac, az erős versenyhelyzet és a vállalkozások magas száma jellemezte.[1] 2006 közepén 98 ezer építőipari szervezet volt regisztrálva, beleértve a jogi személyiséggel nem rendelkező vállalkozásokat és az egyéni vállalkozókat is.

[1] NAGY JÁNOS: Erős versenyben: A hazai építőipar helyzete, aktuális kérdései. *Gazdaság és Közélet*, (2006) (http://gazdasageskozelet.gportal.hu a letöltés ideje: 2012. november).

2006 óta azonban folyamatos és nagymértékű csökkenés volt tapasztalható. A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) adatai szerint a 2010-es átlagos ágazati teljesítmény a 2005-ös szint 70 %-át sem érte el, és az előző, 2009-es adatokhoz képest átlagosan 10%-os teljesítményromlás volt megfigyelhető.

A KSH által kibocsátott éven belüli gyorstájékoztatók alapján, 2011-ben is folytatódott a kedvezőtlen folyamat. A szeptemberi tájékoztató szerint az építőipar egészét jellemző „építőipari termelés" volumene már 10,6%-kal esett vissza, és ezen belül az „épületek építése" ágazat teljesítménye 12,6%-kal és az „egyéb építés" ágazat teljesítménye 10,8%-kal csökkent.[2]

A már hosszú idő óta tapasztalható, nemzetgazdasági szintű építő iparági, ágazati termelési volumen visszaesés indokolttá teszi mind az országos, mind a regionális vállalati szintű vizsgálatokat is. A továbbiakban a Hajdú-Bihar megyei „lakó- és nem lakó épületek építése" főtevékenységű építőipari vállalatok összehasonlító pénzügyi elemzésének elméleti kereteit állítom fel.

A pénzügyi elemzés célja információszerzés a vállalkozás működéséről, vagyoni, pénzügyi és jövedelmi helyzetéről; a vállalkozást jellemző folyamatokról, eredményekről és problémákról.

Újabb kutatások alapján elmondható, hogy az elemzés különféle szempontok szerint és különféle módszerek segítségével történhet.[3] Függetlenül attól, hogy ki és milyen céllal végzi az elemzést, a pénzügyi elemzési-értékelési koncepciónak, a kialakított rendszernek három követelményt kell kielégítenie:

- az elemzés alapját képező adatok tartalma a vizsgált társaságoknál megegyezzen, vagy legalábbis azonos alapelvek szerint legyenek összeállítva,
- az elemzések módszertana azonos vagy nagyon hasonló legyen,
- az eredmények értelmezése a vizsgált vállalatoknál hasonló módon történjék.

A nemzetközi és hazai elemzési gyakorlatban leggyakrabban alkalmazott rendszert pénzügyi mutatóelemzésnek vagy rátaelemzésnek nevezik, és ez az eljárás a pénzügyi mutatószámok értékelésén alapul. A mutatóelemzés „tömör formában ad lehetőséget nagy mennyiségű információ közlésére; időbeli trendek felállításával alkalmas a gazdálkodás dinamikus vizsgálatára; nagyon jól alkalmazható versenytársak gazdálkodásának összevetésére; hasznos az egyes szektorok elemzésében; korán és gyorsan képes előrejelezni esetleges problémák felmerülését; hozzásegíti az elemzőt mélyebb kérdések, és összefüggések megfogalmazásához."[4]

A kutatás fő célja a mutatószámokon alapuló összehasonlító elemzés elkészítése a kiválasztott vállalatokra vonatkozóan, és ezek alapján az iparági jellegzetességek feltárása. Az általános elemzési keretet úgy alakítottuk ki, hogy képeztük a fenti elemzési szempontokhoz tartozó fő mutatócsoportokat, és azokon belül kiválasztottuk a legnagyobb információtartalommal rendelkező pénzügyi arányszámokat.

Kutatási eredményeink közléséhez a következő táblázatos formát használjuk (1. táblázat). Ebbe a táblázatos formába illesztettük be a vállalati pénzügyi elemzési

[2]Ld. a Központi Statisztikai Hivatal a 2011. éven belüli gyorstájékoztatóit az építőiparról.
[3]FAZAKAS GERGELY–GÁSPÁR BENCÉNÉ–SOÓS RENÁTA: *Bevezetés a pénzügyi és vállalati pénzügyi számításokba.* Bp., 2009. 523–524.
[4]FAZAKAS GERGELY–GÁSPÁR BENCÉNÉ–SOÓS RENÁTA: i. m. 527.

módszereket tartalmazó különböző szakkönyvek által javasolt legfontosabb pénzügyi rátákat.[5]

MUTATÓK	2008	2009	2010	2011
Rövid távú fizetőképesség				
1. Általános likviditás				
2. Gyors likviditás				
3. Azonnali likviditás				
Hosszú távú fizetőképesség				
1. Adósság / összes eszköz				
2. Adósság / saját tőke				
Finanszírozási erő				
1. OCF				
Adózott eredmény				
2. Dinamikus likviditási fok				
3. Dinamikus eladósodottsági fok				
4. Adósságtörlesztési erő				
Hatékonyság				
Készletforgási sebesség				
Követelésforgási sebesség				
Tartozásforgási sebesség				
Működési ciklus				
1. Pénzciklus				
Jövedelmezőségi mutatók				
1. ROS				
2. ROA				
3. ROE				
Készpénzalapú jövedelmezőség				
1. CROS				
2. CROA				
3. CROE				

1. táblázat. Az elemzés keretei.[6]

[5]Az összeállításhoz felhasználtuk a következő műveket: BÉLYÁCZ IVÁN: *A vállalati pénzügyek alapjai.* Bp., 2006.; BREALEY, RICHARD A.–MYERS, STEWART C.: *Modern vállalati pénzügyek.* Bp., 1999.; KATITS ETELKA: *Pénzügyi döntések a vállalat életciklusaiban*. Bp., 2002.; PÁLINKÓ ÉVA–SZABÓ MÁRTA: *Vállalati pénzügyek.* Bp., 2006.; TAKÁCS ANDRÁS: *Vállalatértékelés magyar számviteli környezetben*, Perfekt, Budapest, 2009; és TARNÓCZI TIBOR: *Társaságok pénzügyeinek menedzselése*, Egyetemi jegyzet, Debrecen, 1995.

[6]Saját szerkesztés.

A továbbiakban a kapott adatsorok kiértékelésére lesz szükség. Az értékelés során a következő szempontokat célszerű figyelembe venni (a szempontok ismertetésénél felhasználjuk a szerző korábbi munkáját):[7]

Először a statikus (mérleg adatokon alapuló) fizetőképességi mutatók értékeit elemezzük. Az elnevezéseknél és a mutatók tartalmánál, valamint értékelésénél a nemzetközi szakirodalomban megszokottakat alkalmazzuk.[8] Megvizsgáljuk a rövid távú likviditás alakulását az egyes évekre és a vizsgált időszakra vonatkozóan, s ezáltal képet kapunk a forgóeszközök szerkezetének és a rövid lejáratú kötelezettségek arányainak változásáról, s az ebben rejlő pozitív folyamatokról, illetve ellenkező esetben, a kockázatokról. Második lépésként a hosszú távú fizetőképesség adatait elemezzük, az adósság/összes eszköz és az adósság/saját tőke arány értékeinek alakulásán keresztül. Adósság alatt a teljes kötelezettség állomány (hátrasorolt kötelezettségek + hosszú lejáratú kötelezettségek + rövid lejáratú kötelezettségek) értékét értjük. A három év viszonylatában történő adatváltozások jelzik majd a vállalatok teljes adósságállományának összes eszközhöz és saját tőkéhez viszonyított arányát. A tanulmányban a kiválasztott vállalatokat együttesen jellemző fizetőképességi tendenciákra is rámutatunk.

A statikus fizetőképesség elemzése után, a fizetőképesség dinamikus vizsgálata céljából a finanszírozási erő mutatót – jelen esetben az operatív cash flow (OCF) – értékét, vagy ha az nem érhető el, akkor az (adózott eredmény+ÉCS+eredménytartalék változása+céltartalék változása) értéket és a hozzá kapcsolódó, belőle számolható egyéb mutatók értékeit elemezzük. A számításokhoz Katits Etelka módszereit használjuk fel.[9] Az OCF értéke minden esetben többletinformációt jelent a fizetőképességre vonatkozóan. Az egy időpontra (a mérleg fordulónapjára) érvényes statikus, vagy hagyományos fizetőképességi mutatókhoz képest ez az adat egy adott gazdálkodási időszakra (1 év) vonatkozik, így módot ad a fizetőképesség dinamikus vizsgálatára. Fontos, hogy az OCF értéke pozitív, vagy negatív; és az is, hogy az OCF értéke mekkora az adózott eredményhez képest. Pozitív OCF esetén a gazdálkodási időszakra jellemző, működéshez kapcsolódó tényleges pénzáramlások egyenlege pozitív, van tehát elérhető forrás az aktuális tartozások törlesztésére. Az OCF nagysága és a dinamikus likviditási (OCF/rövid lejáratú kötelezettségek) és dinamikus eladósodottsági fok (OCF/teljes kötelezettség állomány) mutatók értékei együttesen jelenítik meg azt, hogy az eredetileg számolt statikus fizetőképesség és a mostani, dinamikus adatok összhangban vannak-e, vagy ellenkezőleg, az OCF alapú fizetőképesség megváltoztatja-e a vállalatok – illetve jelen esetben esetleg a teljes iparág – fizetőképességi megítélését. Az adósságtörlesztési erő azt mutatja meg, hogy az adott évi operatív *cash flow* értékét a jövőben állandónak feltételezve hány évre van szükség a teljes kötelezettség állomány törlesztéséhez.[10]

[7]RÓZSA ANDREA: Liquidity analysis of building industry in Hajdú-Bihar County between 2008–2010. *Performance indicators of the economic entities from Bihor-Hajdú Bihar Euroregion.* Szerk.: TARNÓCZI TIBOR, BÁCS ZOLTÁN. Debrecen, 2011. 166–178.

[8]BLOCK, STANLEY B.–HIRT, GEOFFREY A.: *Foundations of Financial Management*. Irwin, 1997.

[9]KATITS: i. m.

[10]KATITS: i. m., 90–92.

A következő fázisban a forgótőke menedzsment elemzéséhez használatos hatékonysági mutatók értékeire támaszkodva a pénzciklus hosszát határozzuk meg évről-évre. „A pénzciklus azt méri, hogy a vállalkozás pénzeszközei mennyi ideig (hány napig) vannak lekötve a termelési és értékesítési folyamatban."[11] A számításokhoz szükséges forgási sebesség mutatók esetében az éves árbevételt osztjuk a mutató nevében szereplő mérlegtétel átlagos állományával, ezért a kapott adatsor 2009-es és 2010-es értékeket tartalmaz majd. Minél rövidebb a forgótőke menedzsment finanszírozási szükségletét jelző pénzciklus hossza, annál kedvezőbb a vállalatok megítélése finanszírozási és hatékonysági szempontból. A hosszú, vagy hosszabbodó pénzciklus a forgótőke számlákon azonnal megjelenő logisztikai és hatékonysági problémák első számú jelzője.[12]

Az elemzés utolsó lépésében a jövedelmezőségi mutatók (ROS, ROA, ROE) érték-alakulását vizsgáljuk. Milyen képet mutat az árbevétel-, eszköz- és saját tőke arányos nyereség a vállalatok jövedelmezőségi helyzetéről? Történt-e jelentős változás a vizsgált évek adatait tekintve? Mi jellemzi az iparágat átlagosan, regionális szinten?

Az OCF adózott eredményhez viszonyított nagysága a készpénzalapú jövedelmezőségi mutatók (CROS, CROA, CROE) értékének értelmezésénél válik fontossá. Ha az OCF nagyobb, mint az adózott eredmény, akkor a készpénzalapú jövedelmezőségi mutatók értékei magasabbak, ezáltal kedvezőbbek is, mint a klasszikus jövedelmezőség – ez pedig a vállalat jövedelmezőségi megítélésére kedvező hatással van. Ha az OCF alacsonyabb az adózott eredménynél (vagy negatív), akkor az eredetileg esetleg kedvező jövedelmezőség nem bír akkora jelentőséggel, mert a készpénzalapú megítélés a rövid távú túlélés egyik alapvető feltétele, pillére.

2. A vállalati minta

A Hajdú-Bihar megyei építőipari vállalatok listáját az „opten" vállalati nyilvántartó rendszer segítségével állítottuk össze. Az eredeti mintát úgy szűkítettük, hogy a „lakó- és nem lakó épületek építése" fő tevékenységi körű vállalatokat választottuk ki.

Ezek közül a társaságok közül a 20 millió Ft alaptőkénél magasabb alaptőkével rendelkező, és éves beszámolót benyújtó vállalatokat vizsgáltuk. A vállalati minta így 6 társaságot tartalmaz; ebből 4-et vontunk be a konkrét elemzésbe.

Azokat a cégeket emeltük ki, melyeknek a 2008–2011 vizsgált időszak alatti átlagos árbevétel nagysága meghaladta az 1000 millió Ft (azaz 1 milliárd Ft) értéket. Megállapítható, hogy 2010-ben így az eredeti 6 vállalat által realizált árbevétel szint 97%-át lefedi a kiválasztott 4 vállalat forgalma. Következtetésképpen, a továbbiakban az elemzésbe bevont vállalatokat, a piaci szegmenst jól reprezentáló mintaként kezeljük. A tanulmányban követett értékelési sorrendet, a következő táblázat adatai alapján, az éves árbevétel átlagos nagysága alapján határoztuk meg:

[11]FENYVES VERONIKA–TARNÓCZI TIBOR: A kockázatkezelésről kontrollereknek (2), *A controller*, 2010/11.
[12]TARNÓCZI TIBOR: *Társaságok pénzügyeinek menedzselése*, Egyetemi jegyzet, Debrecen, 1995.

Sorrend	VÁLLALAT	Árbevétel (2008)	Árbevétel (2009)	Árbevétel (2010)	Árbevétel (2011)
1.	HUNÉP ZRt.	8.529	7.201	9.706	9.503
2.	NÁDÉP Kft.	2.212	2.167	1.734	2.287
3.	HAJDU-BAU Kft.	1.411	1.934	1.209	166
4.	ÉPKERSERVICE ZRt.	1.280	774	1.597	610

2. táblázat. Hajdú-Bihar megyei építőipari vállalatok éves forgalma (adatok M Ft-ban).[13]

Az elemzés eredményeit először 2008–2010 intervallumra, egy 3 éves periódusra vonatkozóan közöljük. Ezt követően korábbi eredményeinket kiegészítjük a 2011. gazdálkodási évre számított újabb adatainkkal. Ezáltal a követő elemzés eredményeit is értékelni tudjuk, és lehetőség nyílik arra is, hogy a változási tendenciákat és okokat összehasonlítsuk.

3. A vállalati és iparági elemzés eredményei 2008–2010 időszakra

A vállalati elemzés eredményei

Az 1. táblázatban meghatározott sorrendet követve közöljük a vállalati mutatószám elemzések eredményeit, majd értékeljük és összehasonlítjuk a vállalatokat.[14]

HUNÉP ZRt.

MUTATÓK	2008	2009	2010
Rövid távú fizetőképesség			
1. Általános likviditás	1,25	1,38	1,21
2. Gyors likviditás	1,23	1,27	1,13
3. Azonnali likviditás	0,19	0,60	0,35
Hosszú távú fizetőképesség			
1. Adósság / összes eszköz	0,57	0,49	0,56
2. Adósság / saját tőke	1,40	1,02	1,33

[13]Forrás: saját szerkesztés a www.e-beszamolo.kim.gov.hu honlap alapján.
[14]A 2008., 2009., 2010., 2011. évekre vonatkozó vállalati éves beszámolók alapján.

Finanszírozási erő			
1. OCF	-285 726	327 330	1 519 352
Adózott eredmény	337 330	326 858	598 454
2. Dinamikus likviditási fok	-0,08	0,12	0,37
3. Dinamikus eladósodottsági fok	-0,08	0,11	0,35
4. Adósságtörlesztési erő	-13,20	9,01	2,86
Pénzciklus			
Készletforgási sebesség		35,44	29,38
Követelésforgási sebesség		6,93	5,27
Tartozásforgási sebesség		4,20	4,83
Működési ciklus		62,99	81,64
1. Pénzciklus		-23,93	6,03
Jövedelmezőségi mutatók			
1. ROS	3,95%	4,54%	6,17%
2. ROA	5,11%	5,48%	7,73%
3. ROE	12,53%	11,33%	18,36%
Készpénzalapú jövedelmezőség			
1. CROS	-3,35%	4,55%	15,65%
2. CROA	-4,32%	5,49%	19,64%
3. CROE	-10,61%	11,34%	46,61%

Az árbevétel és saját tőkeállomány szempontjából regionális piacvezetőnek tekinthető *HUNÉP ZRt.* statikus fizetőképességi adatai problémamentes helyzetet tükröznek. Az általános és gyors likviditási mutató hasonló adatai hatékony készletgazdálkodást jeleznek, mely a készletforgási sebesség magas értékein keresztül a pénzciklus alakulására is nagyon kedvező hatást gyakorol. Megállapítható, hogy a vállalat szállítói gyakorlatilag teljes egészében „megfinanszírozzák" a termelési és értékesítési folyamatot. A hosszú távú finanszírozási mutatók értékei is kiegyensúlyozottak, a társaság átlagosan 54%-os eladósodottsági szinttel működik. Az OCF alapú mutatók javuló tendenciája megerősíti a kedvező fizetőképességi helyzetet. 2010-ben az OCF mind a rövid, mind a teljes kötelezettségállomány egyharmadánál nagyobb értékre nyújt fedezetet és az adósságtörlesztési erő 2010-es értéke – 3 év alatti kötelezettség törlesztési idő – is alátámasztja a kedvező fizetőképességi helyzetet. A hagyományos jövedelmezőségi mutatók értékei kedvezőek, és folyamatosan emelkednek, és ugyanez a tendencia érvényes a készpénzalapú nyereségesség alakulására is. Mivel az OCF 2009-ben és 2010-ben is magasabb, mint az adózás utáni eredmény, ezért a készpénzalapú jövedelmezőség kiemelkedően kedvező: 2010-ben a működésből származó tényleges nettó pénzbevételek a saját tőke állomány közel felét teszik ki. A vállalat figyelemreméltó gazdálkodási erősségekkel rendelkezik. Ez egyrészt a forgótőke-menedzsment kiemelkedő hatékonyságában nyilvánul meg,

mely a pénzciklus nagyon alacsony szinten tartását eredményezi, másrészt a folyamatos jövedelmezőség növekedésben, és így a két hatás együttesen a kedvező finanszírozási helyzetet stabilizálja.

NÁDÉP Kft.

MUTATÓK	2008	2009	2010
Rövid távú fizetőképesség			
1. Általános likviditás	0,94	0,94	0,90
2. Gyors likviditás	0,73	0,65	0,35
3. Azonnali likviditás	0,07	0,17	0,01
Hosszú távú fizetőképesség			
1. Adósság / összes eszköz	0,58	0,69	0,59
2. Adósság / saját tőke	1,57	2,57	1,57

MUTATÓK	2008	2009	2010
Finanszírozási erő			
1. OCF		45 842	34 653
Adózott eredmény	8 690	14 870	3 716
2. Dinamikus likviditási fok		0,05	0,08
3. Dinamikus eladósodottsági fok		0,05	0,06
4. Adósságtörlesztési erő		19,61	16,05
Pénzciklus			
Készletforgási sebesség		12,16	6,83
Követelésforgási sebesség		8,16	8,80
Tartozásforgási sebesség		5,96	5,30
Működési ciklus		74,76	94,93
1. Pénzciklus		13,51	26,11
Jövedelmezőségi mutatók			
1. ROS	0,39%	0,69%	0,21%
2. ROA	0,95%	1,15%	0,40%
3. ROE	2,60%	4,25%	1,05%
Készpénzalapú jövedelmezőség			
1. CROS		2,11%	2,00%
2. CROA		3,54%	3,69%
3. CROE		13,11%	9,81%

A *NÁDÉP Kft.* fizetőképessége jóval kedvezőtlenebb. Általános és gyors likviditási adatai nem érik el a megfelelőnek tekinthető értékeket, valamint átlagos eladósodottsági szintje is magasabb, 62%-os érték. A dinamikus fizetőképességi mutatók a kedvezőtlen likviditási helyzetet megerősítik. Az OCF mindkét évben a kötelezettségállomány 10%-ánál is kevesebb értékre nyújt fedezetet, és az adósságtörlesztési erő 2010-es adata alapján 16 évnél is több idő szükséges a fennálló adósság állomány teljes törlesztéséhez. A társaság hatékonysága is kedvezőtlen irányba változott. Jelentősen csökkent a készletgazdálkodási hatékonyság, és ennek hatására megnőtt a működési ciklus és a pénzciklus értéke is. A jövedelmezőség minden mutató esetében alacsony, és 2009-ről 2010-re csökkenés tapasztalható. Pozitívumként említhető, hogy a készpénzalapú jövedelmezőség értékei magasabbak a hagyományosnál, és a kedvezőtlen pénzciklusváltozás ellenére, a szállítók a teljes termelési-értékesítési tevékenységnek még így is több, mint 70%-át finanszírozzák; a szállítói tartozási időszak lefedi a teljes készletezési időszakot, és a beszedési időszak több, mint 20%-át is fedezi.

HAJDU-BAU Kft.

MUTATÓK	2008	2009	2010
Rövid távú fizetőképesség			
1. Általános likviditás	1,03	0,99	1,02
2. Gyors likviditás	0,55	0,61	0,68
3. Azonnali likviditás	0,01	0,08	0,04
Hosszú távú fizetőképesség			
1. Adósság / összes eszköz	0,76	0,75	0,79
2. Adósság / saját tőke	3,29	3,02	3,88
Finanszírozási erő			
1. OCF		68 512	15 927
Adózott eredmény	1 327	36 570	-28 793
2. Dinamikus likviditási fok		0,06	0,01
3. Dinamikus eladósodottsági fok		0,06	0,01
4. Adósságtörlesztési erő		16,97	86,57
Pénzciklus			
Készletforgási sebesség		3,90	2,69
Követelésforgási sebesség		4,73	3,84
Tartozásforgási sebesség		2,66	1,63
Működési ciklus		170,63	230,65
1. Pénzciklus		33,49	6,76

Jövedelmezőségi mutatók			
1. ROS	0,09%	1,89%	-2,38%
2. ROA	0,08%	2,35%	-1,66%
3. ROE	0,36%	9,51%	-8,09%
Készpénzalapú jövedelmezőség			
1. CROS		3,54%	1,32%
2. CROA		4,40%	0,92%
3. CROE		17,82%	4,48%

A *HAJDU-BAU Kft.* fizetőképessége szintén gyenge. Likviditási adatai folyamatosan az elfogadható értékek alatt vannak, és az eladósodottsági szintje (átlagosan 76,6%-os érték) a vállalati mintában a legmagasabb. A dinamikus fizetőképességi mutatók a kedvezőtlen helyzetet megerősítik. A vállalati mintában az OCF alapú mutatók is ennél a vállalatnál a legkedvezőtlenebbek. A 2010-es adatok szerint a kötelezettség állomány 1%-a fedezhető csak a működési *cash flow* értékéből, és 86,5 év az adósságtörlesztési erő becsült értéke.

A jövedelmezőségi mutatók értékei alacsonyak, 2009-ről 2010-re csökkenés mutatkozik, és 2010-ben a vállalat veszteségessé vált. Pozitívum azonban, hogy a vállalati gazdálkodás hatékonysága, a lassú készletforgás ellenére is elfogadható, és bár a működési ciklus hosszú és növekszik, a pénzciklus nem magas, és 2010-re kifejezetten kedvező értéket vett fel (7 nap). Ez alapján a társaság tevékenységét, a HUNÉP ZRt.-hez hasonlóan a szállítók szinte teljes egészében „megfinanszírozzák."

ÉPKERSERVICE ZRt.

MUTATÓK	2008	2009	2010
Rövid távú fizetőképesség			
1. Általános likviditás	3,71	1,98	2,76
2. Gyors likviditás	3,63	1,56	2,49
3. Azonnali likviditás	2,86	0,49	0,77
Hosszú távú fizetőképesség			
1. Adósság / összes eszköz	0,17	0,39	0,27
2. Adósság / saját tőke	0,22	0,65	0,41
Finanszírozási erő			
1. OCF		73 477	185 028
Adózott eredmény	34 468	77 346	96 588
2. Dinamikus likviditási fok		0,18	0,64
3. Dinamikus eladósodottsági fok		0,18	0,64
4. Adósságtörlesztési erő		5,67	1,56

Pénzciklus			
Készletforgási sebesség		8,23	12,50
Követelésforgási sebesség		3,01	3,57
Tartozásforgási sebesség		4,77	6,84
Működési ciklus		165,46	131,54
1. Pénzciklus		88,93	78,17
Jövedelmezőségi mutatók			
1. ROS	2,69%	10,00%	6,05%
2. ROA	4,57%	7,16%	9,13%
3. ROE	5,88%	12,11%	13,60%
Készpénzalapú jövedelmezőség			
1. CROS		9,50%	11,58%
2. CROA		6,80%	17,48%
3. CROE		11,51%	26,06%

Az *ÉPKERSERVICE ZRt.* fizetőképességi adatai kiemelkedően jók, a 4 vállalat közül ennél a társaságnál a legkedvezőbbek az értékek. A statikus rövid távú likviditási mutatók értékei éves szinten és átlagosan is magasabbak, mint a szakirodalomban elvárt értékek; így a forgóeszközök szerkezete és a rövid lejáratú kötelezettségekhez képesti arányok is kedvezőek. A tőkeszerkezetet tekintve ennek a vállalatnak a legkisebb a kockázata; az eladósodottsági ráta átlagos értéke: 27,6%. Az OCF alapú dinamikus fizetőképesség megerősíti a vállalati likviditás kedvező megítélését. A fennálló kötelezettségeknek egyre növekvő aránya finanszírozható a működési *cash flow*-ból, és 2010-ben az OCF a kötelezettségek több, mint 60%-át fedezi. A vállalat csak rövid lejáratú kötelezettség állománnyal rendelkezik, és az adósságtörlesztési erő szerint 2 éven belül képes lenne visszafizetni jelenlegi teljes adósság állományát. Ezek az adatok az eddigi legjobb fizetőképességgel rendelkező HUNÉP ZRt. értékeinél is kedvezőbbek. A vállalati hatékonyság bár néhány tekintetben javul: a készletezési időszak és a működési ciklus csökken; azonban a pénzciklus esetében ennek a társaságnak a legkedvezőtlenebb az adatsora. A finanszírozási forrásigény intervalluma több, mint 2 hónap, és a szállítók által finanszírozott időszak hossza is csökken. A hosszú pénzciklust a hosszú beszedési időszak okozza. A vállalat az ebből adódó potenciális nehézségek kezelésére magas azonnali likviditási szintet tart fenn. A vállalati jövedelmezőség folyamatosan nő, mind a hagyományos, mind a készpénzalapú jövedelmezőségi mutatók tekintetében, és a 2010-es adatok az iparágon belül a 2. legjobb teljesítményt tükrözik.

Az iparági elemzés eredményei

Az előző részben közölt adatsorok megfelelő alapot jelentenek a vállalatok összehasonlító elemzésének, és a piaci szegmens átfogó elemzésének elkészítéséhez. Következő táblázatunkban a vállalati minta kiszámított adatai alapján képeztük az

egyes évek teljes iparágra vonatkozó átlagértékeit, valamint a teljes elemzési időszakot felölelő iparági átlagértékeket. Az adatok elemzése lehetővé teszi a regionális iparági jellegzetességek feltárását, és az egyes vállalatok teljesítményének piaci szegmenshez viszonyított értékelését is.

Az iparági átlagok

MUTATÓK	2008	2009	2010	**ÁTLAG**	
Rövid távú fizetőképesség					
1. Általános likviditás	1,73	1,32	1,47	**1,51**	
2. Gyors likviditás	1,53	1,02	1,16	**1,24**	
3. Azonnali likviditás	0,78	0,34	0,29	**0,47**	
Hosszú távú fizetőképesség					
1. Adósság / összes eszköz	0,52	0,58	0,55	**0,55**	
2. Adósság / saját tőke	1,62	1,82	1,80	**1,75**	
Finanszírozási erő					
1. OCF					
Adózott eredmény					*H-B nélkül*
2. Dinamikus likviditási fok		0,10	0,27	**0,19**	*0,24*
3. Dinamikus eladósodottsági fok		0,10	0,27	**0,18**	*0,23*
4. Adósságtörlesztési erő		12,81	26,76	**19,79**	*9,13*
Pénzciklus					*ÉPKER nélkül*
Készletforgási sebesség		14,93	12,85	**13,89**	*15,07*
Követelésforgási sebesség		5,71	5,37	**5,54**	*6,29*
Tartozásforgási sebesség		4,40	4,65	**4,52**	*4,10*
Működési ciklus		118,46	134,69	**126,57**	*119,27*
1. Pénzciklus		28,00	29,26	**28,63**	*10,33*
Jövedelmezőségi mutatók					
1. ROS	1,78%	4,28%	2,51%	**2,86%**	
2. ROA	2,68%	4,03%	3,90%	**3,54%**	
3. ROE	5,34%	9,30%	6,23%	**6,96%**	
Készpénzalapú jövedelmezőség					
1. CROS	-0,84%	4,92%	7,64%	**3,91%**	
2. CROA	-1,08%	5,06%	10,43 %	**4,80%**	
3. CROE	-2,65%	13,44 %	21,74 %	**10,84%**	

A Hajdú-Bihar megyei építőipari szegmens statikus rövid távú fizetőképességi adatai elfogadhatóak. A forgóeszközök állománya átlagosan másfélszerese a rövid lejáratú kötelezettségek állományának, és a készletekkel csökkentett forgóeszközérték is magasabb, mint a rövid lejáratú kötelezettségek értéke. Az azonnali likviditás teljes elemzési időszakra vonatkozó értéke magas, de az éves átlagértékek folyamatosan csökkenő tendenciát jeleznek.

Ez azonban vállalati és iparági szinten sem feltétlenül jelent problémát, ha a működési *cash flow* pozitív és a dinamikus likviditási értékek kedvezően alakulnak. A hosszú távú fizetőképesség adatsora kiegyensúlyozott, 55% átlagos eladósodottsági szint, és 1,75-szörös tőkefeszültség jellemzi az iparágat.

Az iparági dinamikus fizetőképesség növekvő értékei alapján az átlagos kötelezettség-állomány közel 20%-a fedezhető a működés által generált nettó pénzállománnyal. Az adósságtörlesztési erő azonban kedvezőtlen, átlagosan 20 év szükséges a teljes kötelezettség-állomány visszafizetéséhez. Megállapítható, hogy a HAJDU-BAU Kft. adatsorát – mint e paraméter szerint leggyengébben teljesítő vállalatot – kihagyva az elemzésből, a képzett iparági átlagok jóval kedvezőbbekké válnak; amit leginkább az adósságtörlesztési erő 10 év alatti értéke mutat.

Az iparági hatékonyság átlagosan 4 hónapos (127 nap) működési ciklussal és 1 hónapos (29 nap) pénzciklussal jellemezhető. Megállapítható, hogy az ÉPKERSERVICE ZRt. adatsorát – mint e paraméter szerint leggyengébben teljesítő vállalatot – kihagyva az elemzésből, a képzett iparági átlagok jóval kedvezőbbekké válnak; amit leginkább a pénzciklus 10 napos, kifejezetten rövid értéke mutat.

Következtetéseinket összegezve elmondható, hogy a piaci szegmens megfelelő statikus rövid távú fizetőképességgel (1,5 általános likviditás), kiegyensúlyozott tőkeszerkezettel (55% eladósodottság), és kedvező dinamikus fizetőképességgel (10 év adósságtörlesztési idő) rendelkezik. A finanszírozás biztonságát és problémamentességét a hosszú és a működési ciklus szempontjából nagyarányú szállítói tartozási időszak is garantálja, ami a hatékony készletgazdálkodás mellett igen alacsony szinten tartja a pénzciklus értékét. A rövid pénzciklus (10 nap) is megerősíti azt a korábbi következtetést, hogy az azonnali likviditás évenkénti folyamatosan csökkenő tendenciája jelenleg nem jelent finanszírozási problémát. Az iparági jövedelmezőség bár pozitív, azonban átlagos értéke alacsony (a ROE 7%, a CROE 11%). A jövedelmezőségi tendenciát a hagyományos jövedelmezőség esetében 2010-re csökkenés, a készpénzalapú jövedelmezőség esetében folyamatos növekedés jellemzi.

A továbbiakban a 2011-es adatsorokat felhasználva követő elemzést készítettünk el, melynek eredményeit a következő részben ismertetjük.

4. A vállalati és iparági elemzés eredményei 2011 adataival kiegészítve

A 2011-es adatsorokkal kiegészített elemzés kereteit leszűkítettük. Kiemeltük a statikus fizetőképességi mutatók közül a gyors likviditás és az eladósodottsági mutató (adósság/összes eszköz) értékét. A dinamikus fizetőképességre vonatkozóan az adósságtörlesztési mutató értékét elemeztük. A jövedelmezőség alakulását pedig a saját tőke hozama (ROE) mutató alapján vizsgáltuk. Az elemzések eredményeit az alábbi táblázatok tartalmazzák.

HUNÉP ZRt.

MUTATÓK	2008	2009	2010	2011
Gyors likviditás	1,23	1,27	1,13	1,46
Adósság / összes eszköz	0,57	0,49	0,56	0,47
Adósságtörlesztési erő (év)	-13,20	9,01	2,86	N. É.
Saját tőke hozama	12,53%	11,33%	18,36%	11%

A piacvezetőnek tekinthető HUNÉP ZRt. megőrizte kedvező iparági helyzetét. Javította rövid és hosszú távú, mérleg adatokon alapuló fizetőképességét, és 2011-ben is magas szintű jövedelmezőséget produkált. A dinamikus fizetőképesség értékét azonban „nem értelmezhető", azaz N. É. jelzéssel láttuk el, utalva arra, hogy ebben az időszakban a működési *cash flow* értéke negatív lett.

NÁDÉP Kft.

MUTATÓK	2008	2009	2010	2011
Gyors likviditás	0,73	0,65	0,35	0,86
Adósság / összes eszköz	0,58	0,69	0,59	0,62
Adósságtörlesztési erő (év)		19,61	16,05	28,09
Saját tőke hozama	2,60%	4,25%	1,05%	1,54%

A NÁDÉP Kft. javította rövid távú fizetőképességét, azonban a többi kiválasztott mutató tekintetében nem produkált kedvező eredményeket. Eladósodottsági szintje nőtt, dinamikus fizetőképessége romlott, és a saját tőke hozamával mért jövedelmezőségi szintje továbbra is nagyon alacsony.

HAJDU-BAU Kft.

MUTATÓK	2008	2009	2010	2011
Gyors likviditás	0,55	0,61	0,68	0,37
Adósság / összes eszköz	0,76	0,75	0,79	1,07
Adósságtörlesztési erő (év)		16,97	86,57	N. É.
Saját tőke hozama	0,36%	9,51%	-8,09%	N. É.

A HAJDU-BAU Kft. piaci pozíciója 2011-ben jelentősen meggyengült. Gyors likviditási értéke kritikus szint alá süllyedt. Megállapítható, hogy a rövid lejáratú kötelezettségeknek csupán 37%-a fedezhető a követelések, értékpapírok, és pénzeszközök összesített értékéből. Az összes kötelezettség szint meghaladja az összes eszköz állomány értékét, ami a negatív saját tőke alapján további kedvezőtlen momentum. A társaságot kedvezőtlen fizetőképesség, negatív működési *cash flow*,

magas veszteségszint, és negatív saját tőke jellemzi; így a versenyben maradás, a piaci túlélés számára létkérdéssé vált 2011-ben.

ÉPKERSERVICE ZRt.

MUTATÓK	2008	2009	2010	2011
Gyors likviditás	3,63	1,56	2,49	5,49
Adósság / összes eszköz	0,17	0,39	0,27	0,11
Adósságtörlesztési erő (év)		5,67	1,56	0,77
Saját tőke hozama	5,88%	12,11%	13,60%	16,2%

Az ÉPKERSERVICE ZRt. képes volt minden paramétert illetően javulást felmutatni. Kiváló szintet ért el 2011-ben a gyors likviditás, és az eladósodottsági szint esetében is. A készleteken kívüli forgóeszköz állomány a rövid lejáratú kötelezettségeknek több, mint 5-szörösét teszi ki, illetve a fennálló teljes adósság állomány a teljes vagyonállománynak csupán 11%-a. A fennálló teljes kötelezettség állományt továbbá a jelenlegi 2011-et jellemző működési *cash flow* segítségével akár 1 éven belül is képes lenne teljes mértékben visszafizetni. Saját tőkearányos jövedelmezősége az utóbbi 4 év alatt évről-évre folyamatosan növekedett, és a 2011-es 16 % fölötti adat még a piacvezető HUNÉP ZRt. ROE értékénél is magasabb, nagyon kedvező érték. A társaság 2011-es piaci pozíciója kiemelkedő.

Elkészítettük a 2011-es adatokkal is kiegészített iparági értékelést. Az N. É. jelzéssel ellátott cellákat kihagyva az elemzésből, a következő eredmények születtek.

Iparági átlagok

MUTATÓK	2008	2009	2010	2011	**ÁTLAG**
Gyors likviditás	1,53	1,02	1,16	2,04	**1,43**
Adósság / összes eszköz	0,52	0,58	0,55	0,57	**0,55**
Adósságtörlesztési erő (év)		12,81	26,76	14,43	**18**
Saját tőke hozama	5,34%	9,30%	6,23%	9,58%	**7,6%**

Megállapítható, hogy a 2008–2010 időszakos átlagokhoz képest a kiválasztott mutatók tekintetében a 2008–2011 időszaki átlagok javulást mutatnak. Azonban fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a HAJDU-BAU Kft. és a HUNÉP ZRt. 2011-es nem értelmezhető (egyben kedvezőtlen) adatai a számításokból kimaradtak.

5. Összegzés és következtetések

Tanulmányunkban a Hajdú-Bihar megyei „lakó és nem lakó épületek építése „főtevékenységű építőipari vállalkozások piaci szegmensének átfogó értékelését valósítottuk meg a 2008 és 2011 közti időszakra vonatkozóan. Éves beszámolói

adatok alapján elvégeztük a vállalatok egyedi és összehasonlító elemzését, valamint feltártuk a regionális iparági jellegzetességeket.

Az elemzés eredményeképpen a vállalatok egyedi jellemzőit a piaci szegmens jellemzőivel is összehasonlíthatjuk. Az értékelési sorrendet az árbevétel átlagos nagysága alapján határoztuk meg: HUNÉP ZRt, NÁDÉP Kft, HAJDU-BAU Kft, ÉPKERSERVICE ZRt sorrendet követtük a dolgozatban. A vállalati adatsoroknál az egyes elemzési területek adatainak átlagos szintje alapján az alábbi sorrendek (vállalati rangsorok) alakultak ki:

Elemzési szempont és rangsor	**1.**	**2.**	**3.**	**4.**
Rövid távú fizetőképesség	*ÉPKER*	*HUNÉP*	H-B	NÁDÉP
Hosszú távú fizetőképesség	*ÉPKER*	*HUNÉP*	NÁDÉP	H-B
Finanszírozási erő (ad.törl. erő)	*HUNÉP*	*ÉPKER*	NÁDÉP	H-B
Pénzciklus	*HUNÉP*	*H-B*	NÁDÉP	ÉPKER
Jövedelmezőség	*HUNÉP*	*ÉPKER*	NÁDÉP	H-B

3. táblázat. Vállalati rangsorok a vizsgált időszak átlagértékei alapján.[15]

A fenti adatok birtokában, Hajdú-Bihar megyei regionális jellegzetességként kiemelhető, hogy a két legjobban teljesítő vállalat a HUNÉP ZRt, és az ÉPKERSERVICE ZRt. Megállapítható, hogy az ÉPKERSERVICE a pénzciklus hosszán kívül minden területen az iparági átlagnál kedvezőbb átlagértékekkel rendelkezik 2010-ben és 2011-ben egyaránt; továbbá a HUNÉP minden területen az iparági átlagnál kedvezőbb átlagértékekkel rendelkezik. A kutatás értékeléséhez a módszertani korlátok elemzése is hozzátartozik, ezért kiemeljük, hogy a 4 vállalatból 3 esetben a pontos működési *cash flow* érték hiányzott a beszámolókból, így az OCF finanszírozási erő mutatóval történő becslése torzítást vihetett az elemzésbe. A kutatás eredményeképpen levonható az a következtetés, hogy az árbevétel átlagos nagysága nem hozható összefüggésbe a vállalatok fizetőképességi és jövedelmezőségi rangsorainak alakulásával. Megfigyelhető azonban, hogy a vizsgált szegmensen belül kizárólag a két, iparági szinten kiemelkedő teljesítményű vállalat realizált árbevétel növekményt 2009-ről 2010-re. 2011-ben azonban a HUNÉP árbevétele stabilizálódott, a NÁDÉP az árbevétel növekmény ellenére is kedvezőtlen pozíciójú maradt, míg az ÉPKERSERVICE a drasztikus árbevétel csökkenés ellenére is tartja általánosan kedvező piaci pozícióját. Az árbevétel-változási tendencia és az iparági pénzügyi pozíció, valamint az általános versenyképességi helyzet lehetséges összefüggéseinek elemzése további potenciális kutatási irányt jelent.

[15]Forrás: saját szerkesztés.

A KÖTET SZERZŐI

DR. BARTHA ÁKOS	történész, Debrecen
BÓI LORÁND	PhD hallgató, DE AGTC
KOVÁCS-VERES TAMÁS GERGELY	PhD hallgató, Eszterházy Károly Főiskola
LISZTES NIKOLETT	történész, Debrecen
DR. MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN	egyetemi adjunktus, DE ÁJK
NAGY MÁTÉ	egyetemi hallgató, DE BTK
NÉMETH SZABOLCS	PhD hallgató, DE AGTC
PIEROG ANITA	PhD hallgató, DE AGTC
DR. RÓZSA ANDREA	egyetemi adjunktus, DE AGTC
DR. SZABADOS GYÖRGY	egyetemi adjunktus, DE AGTC
DR. SZÁLKAI TAMÁS	levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
SZIKLA GERGŐ	főlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
DR. WIWCZAROSKI, TROY	egyetemi docens, DE AGTC